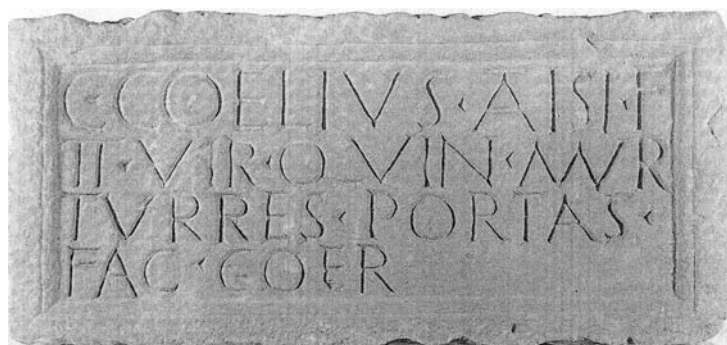

UNIVERSITAT AUTÒNOMA DE BARCELONA
Departament de Ciències de l'Antiguitat i de l'Edat Mitjana

TESI DOCTORAL
Doctorat en Cultures en Contacte a la Mediterrània

La muralla de *Barcino*

Alessandro Ravotto

Volum I

dirigida per
Dra. Isabel RODÀ DE LLANÇA

2017

Part IV

Conclusions

Capítol 11

La significació de les defenses urbanes al llarg de la història de la ciutat

AL LLARG DELS CAPÍTOLS ANTERIORS s'ha posat al dia el coneixement analític de la muralla de *Barcino* i, a la llum de les dades recollides, s'ha intentat interpretar-ne els principals elements constitutius, tant des del punt de vista estructural com des del punt de vista conceptual.

En particular, en el capítol 3, dedicat a l'anàlisi de la forma de la muralla en relació a l'entorn, així com en els capítols 8 i 9, centrats en la interpretació de les dues fases del monument, s'han anat visualitzant els principals aspectes que donen forma al monument més transcendent de la ciutat romana.

A l'hora d'avaluar la contribució d'aquest treball a l'estudi de la muralla, els resultats finals assoleixen un significat diferent segons les dues fases principals que la van caracteritzar.

La muralla alt imperial ha rebut, probablement, el tractament més profunditzat dels que hi havia fins al moment. En primer lloc, en el sentit de l'anàlisi de les evidències arqueològiques: atès que el recinte primigeni va ser tractat només de manera tangencial a l'obra de A. Balil - que continua, per molts aspectes, essent un estudi imprescindible per les defenses de la ciutat - una recollida de totes les dades que s'han anat acumulant en el curs dels últims seixanta anys conforma un *corpus* del quals els investigadors podran treure avantatge. Tal com s'havia especificat en introduir el treball, els capítols 5, 6 i 7 constitueixen un repertori de "dates brutes" que poden servir no només per la interpretació del monument, sinó també, atesa la seva relació amb l'entramat urbà, per altres estudis de caràcter més general. Pel que fa a la temàtica d'aquest treball, de totes maneres, l'imatge que emergeix de la interpretació de les dades, en el capítol 8, contribueix a delinear la identitat del primer recinte urbà i els criteris subjacents a la seva realització.

Pel que fa a la segona cortina, adossada a la primera cap a finals del segle III, la historiografia l'havia dissecada suficientment per tal de que - al marge del "zigzaguejo"

de la cronologia i de les seves implicacions en la interpretació des d'un punt de vista més ampli - les característiques i les finalitats del monument eren força clares: la defensa. I, en efecte, la majoria dels aspectes tractats en aquest treball s'insereixen, de forma natural, sense que hagi estat escollit com a objectiu a priori, en una interpretació del monument sota el punt de vista poliorcètic. Aparentment, és l'única interpretació possible. Es profunditza la descripció estructural del monument i es defineixen millor algunes característiques de l'obra, sense que ningú d'aquests punts, però, en modifiqui la percepció: si el recinte tenia 76 o 77 torres, si els angles de vigilància eren major o menor, per esmentar només dos exemples que s'han tractat, són problemes merament arqueològics. L'ur plantejament aporta informació més detallada, però no canvia la percepció del monument.

Abans de sintetitzar, en els apartats que queden del treball, la significació de les dues cortines, convé apuntar al fet que, des del punt de vista arqueològic, tant pel que fa a la primera com a la segona fase constructiva, entre els resultats obtinguts alguns són més aparents que altres.

En el cas de la muralla primigènica, per exemple, s'ha visualitzat un cert ordre cronològic en la construcció dels varis elements que la componen, demostrant, d'aquesta manera, que la idea de "muralla", lluny de concretar-se en un monument estàtic, era un projecte a llarg termini, que es desenvolupava amb la ciutat; en la mateixa línia argumental, s'ha cridat l'atenció sobre la hipotètica datació de la porta SE, o d'una consistent reforma, al segle II dC, això que constituiria la culminació del projecte alt imperial, adaptant-lo a la nova i favorable conjuntura econòmica que s'havia anat delineant a partir de l'època flàvia; s'ha visualitzat que la morfologia de la porta NO era - ja des del començament - més articulada del que es creia; s'ha cridat l'atenció sobre les escadusseres restes arqueològiques de la porta NE i, mitjançant una sèrie d'hipòtesis interpretatives de l'urbanisme sobreviscut fins al segle XIX, s'ha apuntat, a nivell hipotètic, a unes analogies formals amb la porta NO; s'ha plantejat una nova procedència per la inscripció de *Coelius*; i fins i tot podria haver-se detectat, incisa en l'obra, una marca que, en el cas de confirmar-se la interpretació, permetria assegurar la participació de la *Legio IIII* en la seva construcció, oferint a la historiografia més general aquella tessella que anava buscant des de fa temps.

Alguns dels resultats de la investigació a propòsit de la cortina baix imperial ja havien estat divulgats per part de qui escriu. Tanmateix, en aquest treball rep una millor contextualització el que va constituir, durant molt de temps, el problema principal, el de la cronologia. També es profunditzen altres aspectes, com ara la restauració de la muralla augustal en el moment d'adossar-li el folre, això que permet afegir l'*opus Africanum* a les tècniques constructives característiques de la muralla; o la particular morfologia d'algunes finestres, que aparentment constitueixen un *unicum* en el panorama de les fortificacions baix imperials, que permetien un millor aprofitament de la visual de l'extraradi.

Els punts esmentats en aquesta llista representen, potser, les aportacions més rellevants d'aquest treball des del punt de vista arqueològic. Es tracta de punts que no consten en cap altre treball dedicat a la muralla, i es té la temptació d'agafar-los com a els elements que mereixen figurar a l'"aparador" d'aquesta investigació.

En realitat, encara que cada nova proposta, agafada singularment, pugui semblar

una aportació rellevant, ha de poder-se contextualitzar en una visió de conjunt i ha de passar un període de “quarantena conceptual”, per tal de ser disseccionada per altres investigadors. Si una nova interpretació no passa per aquest sedàs, les desviacions de la realitat que comporta - i en la història de la investigació de la muralla es compren uns quants exemples - corren el risc de ser proporcionalment més perjudicials a l'estudi de la ciutat del que les parts encertades poden aportar de manera positiva.

Bàsicament es tracta del fet que, quan més gran és la articulació d'un monument, la percepció d'un sol investigador no és suficient. No es vol cometre l'error, per tant, d'oferir al món investigador els plantejaments més nous d'aquest treball, esmentats més amunt, com un punt d'arribada. Al contrari, el punt d'arribada el constitueix la recollida i estandardització de la documentació precedent, que és la que més ajuda a fixar la identitat del monument amb menys probabilitat d'equivocació. Les noves propostes, en canvi, són només un punt de partida.

En part, és el procés, inevitable, de la investigació. En part, és el preu que s'ha de pagar per estudiar un monument que sempre ha estat a la vista, i que ha sofert, encara quan ha sigut en bona fe, intervencions en punts clau que, al dia d'avui, poden semblar deficientes. Si s'hagués disposat de registres arqueològics més detallats de les intervencions a les portes, per exemple, bona part dels plantejaments d'aquest treball es resoldrien de manera unívoca. Ara no queda més que constatar que, en absència d'un registre exhaustiu, cal extremar la prudència.

Exceptuant el cas de la cronologia del reforç baix imperial, que en les seves línies principals es pot considerar tancat,¹ la resta de les noves aportacions s'ha de considerar només pel que és, és a dir, una sèrie de hipòtesis amb diferents graus de versemblança. De fet, no és la primera vegada, en la meua breu trajectòria investigadora, en la qual comparteixo un principi de fons que altres han expressat millor: “*la multiplication des hypothèses doit pouvoir néanmoins nous aider a circonscrire un peu la logique des possibles*”²

11.1 La significació de la muralla alt imperial

Les conclusions que es treuen de l'anàlisi crítica de les evidències apunten al fet que la primera muralla, constituïda per un mur d'aproximadament 1,80 m d'amplada mitjana, d'uns 9 m d'alçària, es va construir amb gran cura des del punt de vista formal i estructural.

---

¹“En les seves línies principals” significa que la quantitat de dades disponibles, ara mateix, inclina la balança cap a una direcció ben precisa i, el que és més important, en funció de dades objectives i amb mètode universal. Això vol dir que la propera vagada que sorgeixin elements contradictoris - i abans o després, en una excavació de salvament puntual, tornaran a sortir fragments del segle V dC o alguna anomalia equivalent - serà més difícil extrapolar-los a la resta del conjunt, i s'hauran d'explicar, per exemple, en el context d'una reparació de les que el monument va sofrir al llarg dels segles. Això fins a que, en un cas summament hipotètic, les noves evidències no equiparin, per qualitat i quantitat, les actuals.

²Schneider, 2007, p. 35.

La part en alçat donava una idea de regularitat arquitectònica, gràcies a l'ús d'un homogeni *opus vittatum* regularitzat per una mena d'esgrafiats entre les juntes. D'aquesta manera, el monument assolí un dels objectius que la interpretació historiogràfica reconeix a les muralles urbanes, és a dir: regularitzava el terreny urbà i n'uniformava els diferents volums, gràcies a la regularitat de l'aparell.³

Darrere de l'aspecte estètic, hi estava un sòlid plantejament estructural, sigui en l'ús d'un morter compacte i resistent sigui en els potents ciments. Aquests, abocats en sec en la resa de fonamentació, no només en garantien l'estabilitat en relació a les forces estàtiques del monument mateix, sinó que també tenien una funció aïllant respecte a possibles infiltracions procedents de l'entorn humit en el qual s'assentava la ciutat. Es pot pensar, també, que les lleus modificacions, en la morfologia i en la profunditat dels ciments al llarg del recorregut es degui a la voluntat d'assolir la millor adaptació al terreny.

En general, es tracta d'un mur projectat juntament amb la ciutat. Una obra de gran envergadura, destinada a donar la idea de quelcom inamovible - sigui per raons ideològiques, sigui per raons pràctiques - que, però, funcionava en sintonia amb els engranatges quotidians de la ciutat, el principals dels quals està representat pel cicle de l'aigua. No només va incloure, al seu interior, els col·lectors de desaigne de la xarxa de clavegueres, sinó que, aparentment, si és correcta la interpretació de la falta de torres de flanqueig de la porta NO, s'havia construït amb previsió de cara a la construcció de l'aqüeducte, que trigaria una quantes dècades més.

També evidenciava, amb la seva façana, l'amplitud de la ciutat i simbolitzava, des d'un punt de vista general, l'estructura d'agregació urbana. En aquest sentit, i ateses les raons que la historiografia reconeix a la fundació de *Barcino*, creada per establir un centre administratiu - si no de control polític, com vol una de les hipòtesis tradicional, sí de control econòmic, com s'ha argumentat recentment⁴ - en una província imperial ja romanitzada, no sorprèn l'adopció de models declaradament itàlics.

No tant en funció d'una concordança en aspectes als quals s'ha d'atribuir més valença funcional que cultural, com ara les mides. Encara que, si s'ha vist com aquestes poden variar dins del panorama general, pot ser significatiu apuntar al fet que les que més s'apropen a l'exemple barceloní estan representades per una sèrie d'exemples nord itàlics, mentre que els de les regions gèl·liques i hispàniques són, en general, lleugerament superiors.

Més indicatiu és, sota aquest aspecte, el model adoptat en les portes, que és on millor es manifesten les declaracions ideològiques. En realitat, s'ha vist que existeixen indicis de gran pes per negar la pertinença d'una d'elles, la SE, a la fase primigènia; d'altra banda, les escadusseres evidències arqueològiques de la NE, que per primera vegada han estat objecte d'un intent d'interpretació, permeten apuntar, en via hipotètica, a una porta monumental triforada, seguint el model adoptat en la NO i, més tard, a partir del començament del segle II dC, en la reconstrucció de la porta SE.

³Rebecchi, 1987, p. 129.

⁴Mar, Garrido, Beltrán Caballero, 2012.

A l'apartat dedicat a la interpretació de les restes, ja s'ha evidenciat com, entre els models més propers, es compten les entrades urbanes itàliques, com ara les portes Venere i Consular de *Hispellum*,⁵ la porta d'August en *Fanum Fortunae*,⁶ les portes Pretoria i Decumana d'*Augusta Praetoria*.⁷ A Barcelona, en efecte, no existeixen elements per apuntar al fet que s'hagin aportat variacions formals - com les torres en forma de taló o la preferència d'un *cavedium* circular, de tradició orientaltzant, que es documenten en diversos exemples gèl·lics - al model més típic en les portes itàliques.

En el cas d'aquestes últimes, llur estandardització ha portat la bibliografia a visualitzar un panorama enllestit al voltant d'una "*comune matrice progettuale nell'ambito di una vasta cultura architettonica nell'Italia romana preaugustea e augustea*", que hauria pogut afirmar-se gràcies a l'existència d'una "escola" d'arquitectes itinerant. Aquesta, madurada al final de l'època republicana, hauria estat empleada, de manera institucional, per dur a terme el dens programa de fundacions i reestructuracions de la península.⁸

En el cas de *Barcino*, òbviament, no s'ha de pensar en una intervenció directa d'aquests arquitectes. Però una estricta adequació, potser més estricta que a altres llocs de la província, als models itàlics era la manifestació més directa del fet que els primers habitants eren "*potentes grupos sociales perfectamente integrados en las redes clientelares del naciente régimen imperial*".⁹

Ara bé, sí que les portes de Barcelona posseeixen una característica pròpia, i aquesta és una conseqüència de l'impossibilitat de traslladar completament els prototips a les reduïdes dimensions de la ciutat. No disposem detalls de la porta NE, encara que les poques restes deixen suposar que es tractés d'una porta de notable envergadura, potser la més monumental del conjunt i la on els models itàlics es podien aplicar amb major correspondència. Pel que fa a les dues portes més conegudes, la voluntat d'adoptar un model precís, que a Itàlia havia trobat la seva manifestació més clara en exemples de molt major envergadura, juntament a la necessitat d'adequar-les a les reduïdes proporcions de la ciutat, en fan gairebé un petit model a escala. Les proporcions es mantenen, però en la porta SE es prescindeix del *cavedium* al voltant del qual es desenvolupaven els models als quals s'inspirava, amb el resultat que, si des de l'exterior corresponia perfectament a una porta urbana monumental, en mantenia, en realitat, només la façana. En la porta NO es decideix obrir tres passos on, per l'amplada de l'entrada, se'n podria haver obert només un; l'espai interior, de dimensions semblants a les de la porta del mar, es pot identificar amb un *cavedium* només perquè es mantenen les proporcions dels exemples monumentals, no pel seu abast real.

Per tant, si *Barcino* estava fora de l'àmbit d'actuació directa de l'escola arquitectònica que estava redissenyant les ciutats itàliques, en tenia ben present les directives, i les

⁵Gros, 1996, p. 37; Rebecchi, 1987, p. 136-140; Baiolini, 2002, p. 73-75, 79-82.

⁶Mansuelli, 1965; Rebecchi, 1987, p. 144.

⁷Rebecchi, 1987, p. 145-146; Bonetto, 1998, p. 82.

⁸Bonetto, 1998, p. 94.

⁹Mar, Garrido, Beltrán Caballero, 2012, p. 111. Es pensi per exemple al fet que, dins de les tipologies de monuments funeraris de tradició itàlica, el repertori de *Barcino* inclou el conjunt d'altars més nombrós de la península ibèrica (Mar, Garrido, Beltrán Caballero, 2012, p. 107).

adaptava a la seva situació particular.

Les vies i les modalitats d'aquest difusionisme són difícils de concretar, però, en el decurs d'aquest treball, s'ha apuntat a un altre aspecte que sembla inserir-se en la mateixa línia i, el que és més interessant, no es refereix exclusivament als aspectes més representatius, com les portes, sinó a criteris d'àmbit més general. Crida l'atenció, de fet, la semblança de la planta de la ciutat d'*Alba Pompeia* (fig. 3.13), una vegada més, una ciutat nord itàlica, amb la de Barcelona. La forma d'*Alba*, una ciutat més antiga que la ciutat Tarraconense, va ser fixada, igual que aquesta, per la muralla augustal.

Resumint, les característiques de la muralla augustal de *Barcino* s'insereixen perfectament en la tendència que s'anava afirmant a l'imperi i semblen refer-se, directament, als exemples on aquesta tendència s'havia gestat. I és d'assumir que en compartia no només les formes sinó, i sobretot, el significat. Per tal d'interpretar la muralla de *Barcino*, llavors, és imprescindible refer-se a les consideracions que la historiografia ha anat elaborant a propòsit del fenomen de l'emmurallament al començament de l'imperi.

Bona part dels historiadors considera que durant l'època d'August, i especialment en les províncies occidentals, dintre del context de la *pax romana* l'emmurallament urbà hauria perdut gran part de la seva valença defensiva. El significat de les muralles, que, delimitant de manera física el *pomerium*, formen part d'un binomi indissoluble amb la ciutat, s'hauria interpretat, als ulls de la societat del canvi d'era, en primer lloc com un reconeixement formal dels privilegis estatutaris dels quals gaudien els enclavaments romans.¹⁰ En *Barcino* aquesta valença representativa constituïa, certament, un aspecte important de la seva significació.

Es tracta d'un plantejament que, si bé es va anar delineant amb aportacions puntuals des de fa moltes dècades¹¹ va ser estructurat en la forma definitiva per P. Gros i J. P. Adam.¹²

Des del punt de vista de la perspectiva històrica, i limitant-se a l'època més pròxima a la que ens ocupa, el context de referència que evidència un canvi del significat de les muralles va des de la tarda república a l'alta edat imperial. En el primer període, les muralles erigides al començament del segle I aC, per part dels responsables municipals, aplicant les sofisticacions de la poliorcètica de tradició hel·lenística, van fer un paper efectiu en les guerres civils; més tard, quan l'imperi va imposar la pacificació a la majoria dels territoris, les nombroses fundacions i restauracions, sovint finançades pels primers emperadors, eren la manifestació de la possessió dels drets civils i un element de propaganda.

Només d'aquesta manera, en efecte, s'explica el fet que justament en època augustal, quan la pau civil no es torna a posar en dubte i les amenaces d'incursions o sollevament

¹⁰Fernández Ochoa, 1997, p. 249-250; Adam, 2007, p. 29.

¹¹Es veegin, per exemples, les primeres interpretacions de les portes augustals itàliques en Richmond, 1932; més tard, a un descens del valor defensiu de les muralles augustals es refereix també Johnson, 1983, p. 9-24, a l'hora d'introduir la seva tractació sobre les defenses tardanes; o encara, algunes consideracions que es troben a la base de la historiografia més recent es troben disseminades en la panoràmica sobre les muralles republicanes i augustals en Rebecchi, 1987.

¹²Gros, 1992; Gros, 1996, p. 26-55; Adam, 1996; Adam, 2007.

són pràcticament inexistent, s'assisteix a una multiplicació de les muralles urbanes sense precedents (fig. 11.1).

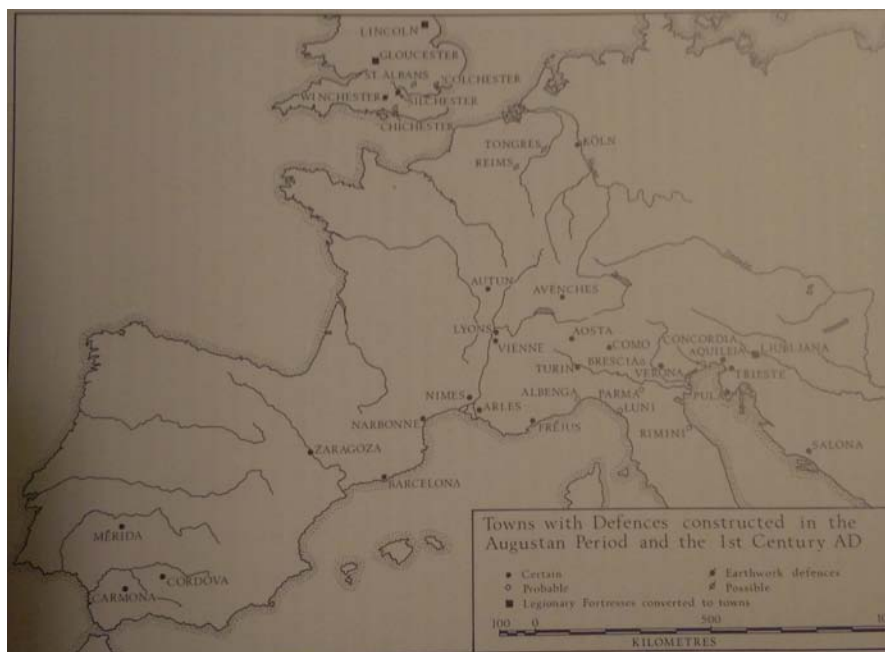

Figura 11.1: Plànol de les muralles d'època augustal (Johnson, 1983, fig. 1)

Les muralles del Principat es converteixen, segons P. Gros, en un medi amb el qual es manifesta en el paisatge la propaganda del retorn a la *virtus* i a la *pietas*.¹³ Les ciutats es dotaven de recintes no ja per raons de supervivència, sinó per demostrar que entre llurs prioritats estava l'assoliment dels valors hel·lenístics d'*urbanitas*.

Aquest quadre no es pot posar en dubte. Constitueix un context de fons sòlid, la clau interpretativa segons la qual s'ha de llegir el fenomen de l'emmurallament d'aquesta època i en el qual *Barcino* és una de les moltes ciutats que hi troben una perfecta correspondència.

S'ha de procurar, però, de no simplificar-lo excessivament. De no confondre l'existència d'un programa imperial de propaganda, i la seva assimilació per part de les municipalitats, amb un abandonament dels conceptes defensius que eren implícits en qualsevol muralla. S'ha de donar el just pes, dins de la formulació d'aquest esquema interpretatiu, al concepte segons el qual la *dignitas* expressada per les muralles no exclou la *securitas* que està a la base de la concepció d'una delimitació física de l'espai.¹⁴ Curiosament, si de la

¹³Gros, 1996, p. 39.

¹⁴Gros, 1992, p. 211. La validesa d'ambdues conceptes en un mateix context es pot llegir en dos sentits. En l'arquitectura de muralles erigides en Itàlia durant les guerres civils, on el factor militar era encara actual, destaquen igualment els aspectes més representatius, que identifiquen una ciutat com el lloc on es concentren els poders polític i administratiu exercits sobre la resta del territori (Rebecchi, 1987, p. 129;

historiografia francesa va néixer la millor formulació d'aquest concepte, és justament en aquest mateix àmbit geogràfic on, recentment, es posa en guàrdia respecte a una “sobre interpretació” de les teories de P. Gros i sobre un ús relaxat de la dicotomia entre muralles defensives i muralles “de prestigi”.¹⁵ Quan els historiadors han d'aplicar la teoria tradicional a casos específics, emergeixen una sèrie de consideracions que no permeten visualitzar un llindar definit i unívoc entre les dues funcions.

Mereixen un esment, per exemple, els casos d'*Augusta Taurinorum* i d'*Augusta Praetoria*: en la disposició urbanística castrense, en les portes - que malgrat comptar entre els exemples més monumentals de portes urbanes, tenien tots els elements per funcionar com perfectes instal·lacions de guerra -, o en l'ús de contraforts adossats a la façana interior de la muralla i de la presència d'un *agger* (en *Augusta Praetoria*), s'hi reconeixen unes característiques marcadament militars que haurien pogut explicitar, en un hipotètic cas que mai es va verificar, una real funció de defensa. Enfront d'aquestes evidències, la historiografia intenta contextualitzar-les de varies maneres. En l'adopció d'esquemes militars, encara que monumentalitzats, podria estar implicada la cerca d'un efecte psicològic que, en aquest cas, no estaria dirigit només a alimentar el sentit de pertinença a l'imperi dels habitants, sinó que, també, funcionaria com a recordatori de la eficiència militar de les ciutats fundades en territoris que s'acabaven de pacificar; o, també, l'evidència de l'atenció als criteris poliorcètics es posa en relació amb el fet que, malgrat un eventual canvi de prioritats en l'emmurallament urbà a nivell ideològic, les conseqüències en la planificació dels primers projectes augustals haurien trigat un temps en verificar-se.¹⁶

En la planta d'*Alba Pompeia*, que, s'ha vist, sembla bessona de la de *Barcino*, i que posa en pràctica els preceptes vitruvians d'“arrodonir” els angles del traçat, s'hi reconeix, al menys en part, un significat tàctic.¹⁷ També en el cas d'*Urbs Salvia*, s'ha subratllat una sèrie d'aspectes, com la relació entre les portes i la cortina, o l'adopció de torres poligonals, o l'ús d'angles arrodonits al llarg del traçat, que en fan un exemple actualitzat de la poliorcètica típica de l'edat anterior.¹⁸ Més exemples: l'adopció, força freqüent a la Gàl·lia, del *cavedium* circular, de tradició oriental, es pot justificar amb una declaració d'*urbanitas*, però no es pot negar que representava la tècnica més perfeccionada de la poliorcètica hel·lenística. O el fet que el traçat de la muralla de *Nemausus*, a més de circumscriure l'espai urbanitzat, es desenvolupava al llarg dels cims de les colines dels voltants,¹⁹ explicitant, a costa d'un immens esforç constructiu, el més bàsic dels conceptes poliorcètics, el d'evitar d'haver-se de defensar des d'una posició inferior.

No consta, entre els objectius d'aquest treball, una avaluació detallada del fenomen de l'emmurallament. Els exemples individualitzats podrien continuar, però bastarà, aquí, citar un estudi general relatiu a la península Ibèrica: les conclusions apunten al fet que,

---

Gros, 1996, p. 36).

¹⁵Hourcade, 2003; Barrière, 2012, vol 1, p. 511-517.

¹⁶Sconfienza, 2000 (2002); Masci, 2012, p. 69; Barrière, 2012, p. 516.

¹⁷Filippi, 1997, p. 48.

¹⁸Perna, 2012, p. 88.

¹⁹Varène, 1987, p. 19.

des del punt de vista tècnic, entre les muralles d'època republicana i aquelles dels primers anys de l'imperi no sembla poder-hi reconèixer una cesura qualitativa que perjudicaria el valor defensiu de les més recents.²⁰

Aquesta constatació no està en contra de la teoria que explica la multiplicació de les muralles en temps de pau amb un pla de política imperial, sinó que està dirigit, justament, a exemplificar la comunió entre *dignitas* i *securitas*, i a evitar que es consideri qualsevol muralla augustal com un mer “*attrezzo*” de propaganda.

El fet que en una muralla urbana no s'apliquin, de manera estandarditzada, els conceptes militars, es deu al fet que la funció d'una muralla urbana en la rereguarda – en *Hispania*, fins a la crisi del segle III, gairebé totes les ciutats emmurallades es situen en les rereguardes i gairebé totes les muralles, amb excepcions dubtoses, s'erigeixen en temps de pau - no és la d'un cap de pont a defensa d'un territori en guerra.

Des del punt de vista estructural, i deixant a banda les funcions simbòliques, té la funció d'estructurar l'espai interior i de protegir la població. No necessàriament d'un exercit organitzat, sinó de qualsevol perill que s'apropi, entre els quals es poden comptar, per exemple, puntuals episodis de brigantatge o de desòrdens generats a l'interior mateix de la ciutat. Encara que no es tracti de la previsió d'un succés imminent – una conjuntura que, si podia motivar l'emplaçament d'un *castrum*, es revelaria inviable en el cas de la construcció d'una ciutat - el significat més profund de la muralla resideix en la concepció de durabilitat que confereix a la nova fundació.²¹ Difícilment els constructors romans - que si eren experts en la actuació de propaganda política, no ho eren menys en la pràctica militar - haurien infravalorat aquest aspecte.

Resumides, d'aquesta manera, les més recents teories interpretatives, com s'insereix la muralla fundacional de *Barcino* en aquesta visió, més matisada que una simple negació del caràcter defensiu? D'una banda, la funció representativa és innegable, com correspon a l'emmurallament d'una colònia imperial que s'inspira, també sota altres aspectes urbanístics, als models itàlics. De l'altra, val la pena, per tal d'exhaurir tots els punts de vista, avaluar en què mesura l'obra barcelonina satisfà els criteris que donen, segons la bibliografia, el valor defensiu a una muralla: la situació, la solidesa, l'alçària, la presència

---

²⁰Hourcade 2003, p. 320-321.

²¹“No permetre que hi hagi muralles a les ciutats és tan poc assenyat com escollir un país obert o anivellar totes les altures; seria com prohibir envoltar de parets les cases particulars per temor de fer covards als habitants. Cal persuadir-se que, quan es compta amb muralles, es pot, segons es vulgui, servir-se o no d'elles; i que en una ciutat oberta no és possible l'elecció. Si les nostres reflexions són exactes, cal, no només envoltar la ciutat de muralles, sinó que han de, a més de servir de ornamentació, ser capaces de resistir tots els sistemes d'atac i sobretot els de la tàctica moderna.”(Aristòtil, Política, IV, X). Malgrat que les paraules d'Aristòtil poden llegir-se com un marc molt general, massa allunyat de l'època i de les contingències històriques que ens interessin, és interessant notar que Vitruvi, que escriu en època Augustal, continuava considerant que no era concebible una nova fundació sense muralla (*De Architectura*, I, IV, 12) Encara que s'ha fet notar que les fonts textuais, sovint, es conformen com un recull de tradicions que no necessàriament evidencien, en detall, les característiques pròpies de cada època (Johnson, 1983, p. 31-32), és difícil pensar que l'assimilació d'una campanya propagandística, encara que fos la que donarà la fisonomia de l'imperi, esborres una tradició tan arrelada en la mentalitat antiga.

de torres, els disseny de les portes i, finalment, la presència de fossats.²²

Alguns factors sembla que s'hagin tingut en compte, altres no. Pel que fa a la situació, ja s'ha apuntat, en l'apartat dedicat a l'emplaçament de la ciutat, que si la posició sobre elevada i l'emplaçament entre dues rieres presentava indubtables avantatges des del punt de vista higiènic i d'aprofitament dels recursos naturals, també satisfieia els més elementals criteris estratègics.

La solidesa es pot relacionar amb l'ús dels materials apropiats i amb el grossor: en el primer cas, es pot assumir el que s'ha afirmat en altres estudis, segon el qual la simple adopció de l'*opus caementicium*, particularment intensa a partir de l'època augustal, representava una notable fita tecnològica, que garantia a les muralles imperials una major resistència de les muralles republicanes.²³ Pel que fa al grossor, no serveix comparar el de les muralles alt imperials només amb el de les muralles tardanes, que s'adequaven al progressos armamentístic, sinó que cal contextualitzar-lo en relació, també, al període precedent. I, en aquest sentit, altres autors han evidenciat com, amb poques excepcions, un grossor de dos metres, pel que fa als casos hispànics, era superior al de moltes muralles republicanes.²⁴ L'alçària era superior a la de la mitjana en les províncies occidentals i a Itàlia.

La ciutat estava rodejada per fossats per almenys tres costats: encara que, segons s'ha interpretat en aquest treball, aquests hagin pogut tenir una funció majoritàriament cívica - i es noti com no és l'únic aspecte on és difícil distingir una línia divisòria entre una funció o l'altra - per al menys un d'ells no sembla poder-se trobar cap altra explicació que identificar-lo com l'herència d'un element de militarització.

Pel que fa a la porta NE, no es disposa d'elements per avaluar les característiques de l'hipotètic *cavedium* ni la presència de torres, això que permetria avaluar la relació entre representativitat i funcionalitat; la NO presentava característiques, com la presència de cossos de guàrdia adossats i l'embrió d'un *cavedium* amb un doble tancament - amb reixat i portes de fusta - que sembla derivar d'una tradició constructiva militar; la SE, que podria datar-se al voltant del començament del segle II dC, amb tota seguretat només tenia un valor propagandístic.

Davant d'unes característiques que permetrien afegir Barcelona a la llista de ciutat que, en temps de pau, adoptaven un projecte derivat de la tradició militar, la falta de torres apuntaria clarament al sentit contrari. En el seu moment, s'ha dit que la descoberta de torres alt imperials no pot donar-se per impossible, i que fins i tot, en passat, hi va haver vagues referències a llur detecció. Però, de moment, s'ha d'assumir que *Barcino* era una de les poques muralles que n'eren desproveïdes. Com a molt, convindrà pensar que - tal com s'ha hipotetitzat en el seu moment - les torres de flanqueig de les portes, esmentades en la inscripció de *Coelius*, haurien sigut suficient per complir amb les limitades operacions de vigilància que es requerien en un context pacificat.

Per concloure, en la muralla de la colònia tarraconense destaquen, d'una banda, les

---

²²Hourcade, 2003, p. 300.

²³Hourcade, 2003, p. 301.

²⁴Hourcade, 2003, p. 301.

concessions a la valença “de prestigi”. La pertinença a l'imperi d'August i la participació activa als seus interessos econòmics es manifestava en l'imatge amb la qual un gran nombre de ciutats s'estava alineant en aquesta època. D'altra banda, dins d'aquesta predisposició a la *urbanitas* imperial, encara s'entreveuen les restes d'un plantejament urbanístic militar.

Aquest conceptes es poden considerar “apèndixs” naturals, tal com s'ha hipotetitzat pel cas d'*Augusta Taurinorum*,²⁵, en un projecte dut a terme just després de la conclusió de les últimes campanyes militars, sobretot quan, en el cas de *Barcino*, la fundació de la ciutat feia part d'una reorganització regional coordinada per efectius de l'exercit. No era, per emmarcar la interpretació en les línies argumentals que han caracteritzat la recerca en les últimes dècades, una muralla “defensiva”; era, però, una muralla “militar”, en el sentit que agafava de l'experiència madurada en contextos poliorcètics per tal de garantir, almenys, la *securitas* de caràcter civil que era necessària per qualsevol projecte urbà a llarg termini.

Més bé es pot pensar en l'aplicació de conceptes que no es van dur a les últimes conseqüències, i que van quedar gairebé “subjacents”, elegantment integrats en la base de l'estructuració urbana, fins a l'hora en la qual no va ser necessari rescatar-los de l'estat embrionari en el qual havien quedat. Quan al segle III el perill es va fer real, la nova fortificació va treure profit de l'emplaçament elevat, del traçat amb angles aixamfranats que augmentava la resistència de l'obra i permetia un vigilància més racional, dels antics fossats, o de la conformació de la porta NO, el caràcter militar de la qual, en època alt imperial, hauria estat limitat a un simple, encara que possiblement efectiu, control dels accessos.

11.2 La significació de la muralla en època baix imperial

La interpretació de la muralla del segle III és, certament, molt més definida. Les observacions que es poden dur a terme sobre el monument local, així com a propòsit d'una tendència generalitzada al llarg de tot l'imperi, deixen poc marge de dubte a la funció principal del recinte, la defensiva.

Encara que es tracti d'aspectes recordats sovint al llarg d'aquest treball, i esmentat per qualsevol tractat sobre les defenses de *Barcino*, convé resumir breument les característiques que marquen la fisonomia del nou recinte.

El gruix dels murs es duplica, sense que, per això, els materials tinguin una qualitat inferior als que van ser utilitzats en el recinte augustal. L'ús de l'*opus quadratum* en els nivells inferiors mereix un discurs a part, lligat, potser, més a l'urgència de la construcció que a una hipotètica superioritat estructural respecte al petit aparell; de totes formes l'*opus caementicium*, que constituïa la columna vertebral de l'obra, era d'una duresa extrema.

L'erecció d'una llarga sèrie de torres, poc distanciades entre elles, que permetien

---

²⁵Sconfienza, 2000 (2002).

cobrir amb foc creuat, tant mecànic com manual, la totalitat del terreny al voltant de la ciutat. A aquest propòsit, a l'apartat 9.3.2.5 s'ha evidenciat que la muralla de *Barcino* podria haver posat en pràctica ulteriors milloraments de les finestres que permetien una defensa activa, mitjançant una orientació, almenys d'algunes d'elles, que permetia disposar d'un angle visual més adaptat a la disposició general de les defenses. Amb la necessitat de disposar d'un espai sense obstacles que poguessin servir de protecció als eventuals atacants, també es podria relacionar l'existència d'un terreny allisat - i possiblement militaritzat - al peu de muralla; i, potser, també l'amortització de les estructures que s'havien bastit, a certa distància del perímetre urbà, sobre un fossat alt imperial que, encara que no es vagi recuperar per les defenses tardanes, possiblement es situava en una situació particularment delicada des del punt de vista poliorcètic.

La disposició de les portes de les torres estava enfocada a garantir la mobilitat dels defensors en cas d'atac, sense invalidar el recorregut del pas de ronda; a més, encara que les proves arqueològiques es limitin, de moment, a un únic exemple, és possible que algunes torres preveïessin portes obertes cap a l'interior de la ciutat, proveint el perímetre emmurallat d'accessos més freqüents dels que es van documentar pel que fa a l'etapa alt imperial.

Dels cinc fragments de fossats excavats a l'època fundacional, al menys tres es mantenen; en el cas del tram al llarg del costat oriental, sembla provat que el fossat va rebre una actualització en el moment de construcció de la muralla.

Pel que fa a les portes, la SE rep una modificació que, com a conseqüència, en redueix la llum total, transformant-la en una obertura gèmina. No es pot assegurar que aquest resultat s'hagi d'equiparar al tapiat de les obertures innecessàries, que constituïen deficiències tàctiques, documentat en altres exemples de recintes tardans; en aquest cas, encara que la intervenció no hagués tingut aquest objectiu, va ser determinada, de totes formes, per raons estratègiques, en voler-se incloure dins del recintes algunes instal·lacions considerades importants. La porta NO, que finalment veu suplida la estranya manca de torres de l'època anterior, no pateix cap canvi a nivell de les obertures. S'ha insistit més vegades, tanmateix, sobre el fet que les llums reduïdes i la presència de dos cossos militars adossats a ambdós costat en feien l'exemple que més fàcilment s'hauria pogut reciclar des de una funció de "control policial" a la de defensa en cas de crisi militar. Finalment, no es disposa de dades, pel que fa a les altres dues portes, que permetin avaluar els graus de potenciament que podrien haver rebut. Jutjant per la torre de flanqueig meridional de la porta NO, els bastions que protegien les portes preveïen un pis més que les altres. D'aquesta manera, el volum de foc que protegia els punts més dèbils del sistema de fortificació, s'augmentava d'un terç. En general, es pot assumir que les portes haurien rebut alguna millora defensiva als nivells superiors - s'ha comentat la possibilitat de que la façana de la SE s'hagi elevat fins a formar una mena de "fortí" amb les torres de flanqueig - però la falta de conservació de les cotes altres de les portes impedeix assegurar-ho.

El resultat general, en suma, és el d'una muralla molt sòlida als nivells inferiors, que havien de garantir l'estabilitat del conjunt en cas d'atac, i molt versàtil als nivells superiors, als quals es confiava una resposta, en certa manera, dinàmica i precisa.

Abans de continuar l'anàlisi des del punt de vista de la contextualització d'aquesta

màquina de guerra, convé apuntar al fet que - igual que no es pot desproveir les muralles augustals de qualsevol funcionalitat militar - tampoc es convenient descartar a priori el manteniment, en el potenciament militar del recinte, dels criteris representatius originats al final de la República²⁶ i fins i tot estètics. El tercer pis de les torres de la porta de NO, per exemple, donaria a la façana una monumentalitat major, just aquella que li va ser negada en època primerenca i que la bibliografia reconeix en els exemples alt imperials de les principals portes itàliques.

Pot ser que, en el cas de *Barcino*, la disponibilitat de materials uniformes no hagués deixat marge als constructors per realitzar el jocs de colors que, en alguns exemples gals - sigui mitjançant l'ús de l'*opus mixtum* sigui cercant, en la disposició dels petits carreus, uns patrons geomètrics - es poden interpretar sense problemes com a concessions a l'estètica.²⁷ L'únic punt que es podria llegir amb un significat semblant, en la muralla de *Barcino*, està representat per les cornises ceràmiques que delineaven, des de l'exterior, els pisos de les torres.

És veritat que l'ús de cornises i basaments motllurats en el cubs, o la creació d'un senzill sortint en els trams entre bastions i, finalment, la cura en la disposició dels aparells, donava al monument una sòbria i homogènia monumentalitat. Tal com s'ha evidenciat a l'hora d'interpretar els elements constitutius del recinte, però, en part aquest efecte derivava de la racionalització de l'ús dels materials reaprofitats, on cadascú hauria explicat millor la seva funció estructural si es feia servir en posició anàloga a la per la qual estava dissenyat. En aquest sentit podria ser, també, que en un futur es detectin altres elements que poden tenir una doble valença, com l'arrebossat documentat en el recinte de *Lucus Augusti*²⁸, que d'una banda hauria pogut uniformitzar els paraments, de l'altra els aïllava de les infiltracions, contrarestant el procés de degradació de l'estructura.

Dit això, es torna a insistir sobre el fet que l'aspecte que més destaca de la nova obra és l'eficàcia defensiva, derivada de l'actualització del traçat, que ja presentava avantatges tàctics, amb les més recents innovacions poliorcètiques. Des del punt de vista formal, al llarg del capítol dedicat a la descripció i interpretació de les restes del reforç baix imperial, s'han anat apuntant algunes analogies, amb altres exemples de l'imperi, per cada aspecte puntual que s'estava tractant. En conjunt, aquests paral·lels permeten inserir, sense cap trauma, la muralla de *Barcino* en la llarga sèrie de fortificacions baix imperials i, especialment, entre les del segle III dC.

Interpretar el fenomen de l'emmurallament dins d'un aspecte més específic que una general relació amb la crisi del segle III és més difícil del que es pot pensar a primera vista. En primer lloc, perquè, dins d'una contingència històrica evidentment incòmoda, els efectes de la qual es poden sintetitzar en un procés - per altra banda, llarg - d'emmurallament generalitzat, cada territori respon a una situació geopolítica específica. Secundàriament, perquè és sabut que, per un gran nombre de fortificacions baix imperials, no es disposa de datacions estratigràfiques i, amb prou feina, per una

---

²⁶Rebuffat, 1986.

²⁷Johnson, 1983, p. 38.

²⁸Rodríguez Colmenero, 2007, p. 237.

sèrie de recintes més llarga del que seria desitjable, no es pot especular més que amb una adscripció un dilatat període que va des de finals del segle III fins al V dC.

La península ibèrica va rebre, en aquest sentit, una atenció continuada i exhaustiva per part de la historiografia. En els curs dels anys, al llarg d'un recorregut científic iniciat als anys 30 del segle XX, el historiadors han procurat mantenir actualitzat el registre de les fortificacions tardanes - un treball digne d'admiració, si es pensa no només en les noves descobertes puntuals, sinó, sobretot, al ball de datacions que no sembla tenir fi - i s'han esforçat per delinear una contextualització regional.²⁹

D'aquestes contribucions de síntesi, integrades puntualment per alguna aportació més específica, convendrà extreure les principals característiques dels recintes hispànics. En primer lloc, pel que fa a la distribució geogràfica, s'evidència una major quantitat de ciutats emmurallades en la meitat nord del territori, en una àrea corresponent a les províncies Tarraconense, *Gallaecia*, i a els extrems septentrionals de la *Lusitania* i *Carthaginensis*; més específicadament, la concentració més gran es localitza en el nord-oest peninsular.³⁰ Pel que fa a la cronologia del fenomen, ja els primers autors que s'havien dedicat a l'emmurallament hispànic van intentar distingir diferents "ondes" de fortificació de les ciutats, que, en funció d'atribucions cronològiques necessàriament basades en aproximacions formals, semblaven poder-se subdividir entre dos grups: el de l'"estil legionari hispànic", que comprenia els recinte del nord oest i el de *Caesar Augusta*, i el grup, lleugerament posterior, que hauria agafat les muralles aurelianes com a model, entre els qual es comptava Barcelona.³¹

Els estudi més recents, que subratllen, justament, la escassa fiabilitat dels agrupaments i de les cronologies basades exclusivament en els aspectes formals, van matisar la qüestió: es considera que formen part d'un primer episodi de fortificació, entre les dècades finals del segle III i el començament del IV, les muralles de *Asturica Augusta*, *Bracara Augusta*, *Lucus Augusti*, *Legio*, Gijón, *Tiermes*, *Veleia*, *Gerunda*, *Caesar Augusta*, totes ciutats per les quals es disposa de datació estratigràfiques³² - encara que, en alguns casos els elements de datació no són abundants³³ - i a la qual, per tant es pot adscriure també *Barcino*. Raons menys directes, basades en la proposta d'un *terminus post quem* o en funció de contingències històriques favorables, portarien a incloure dins d'aquest grup, a l'espera de confirmacions, els recintes de *Aquae Flaviae*, *Aeminium*, *Conimbriga*, *Ebora*, *Norba Caesarina*, *Caurium*, Inestrillas, *Saguntum*, *Castulo* i *Pollentia*.³⁴ Els límits de la metodologia de datació, tanmateix, porten els diferents autors que es dediquen a esbossar

²⁹Richmond, 1931; Balil, 1960; Fernández Ochoa, Morillo Cerdán, 1991; Fernández Ochoa, Morillo Cerdán, 1992; Fernández Ochoa, Morillo Cerdán, 1997; Fernández Ochoa, Morillo Cerdán, 2002; Fernández Ochoa, Morillo Cerdán, Salido Domínguez, 2011; Brassous, 2011; De Man, 2011.

³⁰Fernández Ochoa, Morillo Cerdán, 2002, p. 579.

³¹Richmond, 1931; Balil, 1960; Balil, 1961, p. 129. Amb el concepte d'"estil legionari" els historiadors es referien a la vinculació, al llarg de tot l'imperi, del quadrant nord occidental de *Hispania* amb la presència de l'aquarterament de l'exèrcit.

³²Fernández Ochoa, Morillo Cerdán, 2002, p. 580; Fernández Ochoa, Morillo Cerdán, Salido Domínguez, 2011, p. 2-3.

³³Brassous, 2011.

³⁴Fernández Ochoa, Morillo Cerdán, 2002, p. 580.

panoràmiques generals a conclusions molt diferents.³⁵

Un segon grup, aparentment menys nombrós, es podria situar a partir, aproximadament, d'un segle després del primer: *Uxama*, *Augusta Emerita*, Monte Cildà, *Vissaium*³⁶, així com una reforma puntual de les antigues muralles de *Tarraco*.

Finalment, la cronologia tardo romana d'alguns recintes, entre els quals es compten els únics dos exemples bètics, encara s'ha de confirmar.³⁷

Ara bé, el que aquí interessa, per proximitat cronològica, és el primer grup. Tradicionalment, per contextualitzar l'emmurallament a partir de l'últim terç del segle III, s'individualitzava una relació causal en les invasions franc-alamanes entre 254 i 280, i, en particular, en les dels anys 260-262 i del 270, que haurien afectat de manera particularment intensa a la *Gallia* i a *Hispania* (fig. 11.2).³⁸

Figura 11.2: Reconstrucció de les incursions bàrbares al voltant de la meitat del segle III dC (Johnson, 1983, fig. 23).

Encara que, en general, es tendeixi a evitar una generalització d'aquesta causa, i que avui en dia es negui la importància de les incursions més tardanes³⁹, alguns autors van seguir la pista d'aquests episodis mitjançant les escadusseres fonts literàries, la constatació d'un augment dels tresors monetaris a partir de l'època de *Gallienus* i

³⁵Es vegin, per exemple, els dubtes expressats, a propòsit de molts casos, a Brassous, 2011.

³⁶Sobre la correcció de la cronologia d'aquesta muralla, Brassous, 2011, nota 40.

³⁷Fernández Ochoa, Morillo Cerdán, 2002, p. 580.

³⁸Johnson, 1983, p. 70-72.

³⁹Arce, 1982, p. 94.

l'evidència dels abandonaments de les *villae*. El text principal, encara que poc extens, el proporciona, un segle després dels esdeveniments tractats, *Aurelius Victor*, que informa de com, després haver saquejat *Tarraco*, els bàrbars van assolir Africa.⁴⁰ Eutropi proposa, aproximadament, el mateix relat.⁴¹ Pel que fa a les restes arqueològiques, la bibliografia assumeix que es presten a més interpretacions, i posa en guàrdia contra el perill de fàcils generalitzacions.⁴² Tot i així, si bé les dinàmiques d'abandonament dels assentaments en època tardana constitueixen un context historiogràfic en continua revisió, que necessitaria un enfoc molt major del que es disposa avui perquè els diferents autors coincidissin en els significats principals, la possibilitat d'identificar una relació entre els tresors monetaris al llarg del litoral entre *Gallia* i *Hispania* i les invasions del 260 s'assumeix, fins i tot, en els estudis més recents (fig. 11.3).⁴³

En definitiva, encara amb les reserves necessàries, la relació entre aquests dos esdeveniments continua constituint un marc històric més que plausible.⁴⁴ Tot i així, la impossibilitat d'establir punts concrets d'un efecte directe entre les invasions i l'emmurallament ha portat la bibliografia a posar a punt hipòtesis més específiques. Així doncs, pel que fa a altres regions peninsulars, s'ha proposat vincular l'emmurallament a la supervisió minera,⁴⁵ rebutjada, posteriorment, per alguns territoris,⁴⁶ i rescatada, recentment, limitadament a la *Lusitania*.⁴⁷

La teoria més treballada, de totes maneres, és a aquella segons la qual, en la proliferació de centres urbans mitjans/petits, a partir de l'època tetràrquica s'hauria de reconèixer un específic programa estatal, centrat sobre les províncies *Gallecia* i *Lusitania* que, mitjançant el control dels principals eixos viaris, garantia la protecció de l'acumulació i transport de l'*annona militaris* destinada al *limes* germànic. Així, els productes hispànics, al llarg d'una xarxa que connectava la capital de la *diocesis Hispaniarum*, *Augusta Emerita*, la muralla de la qual podria haver rebut un reforç puntual en aquesta època, amb el centre militar provincial de *Legio VII*, passant per *Burdigala*, arribarien a *Augusta Treverorum*, el centre encarregat del proveïment del *limes*.⁴⁸ Encara que aquesta interpretació no gaudeixi del favor unànime,⁴⁹ representa, al dia d'avui, l'esforç més treballat per donar una solució a la problemàtica de l'emmurallament del nord peninsular.

Pel que ens interessa, la participació de *Barcino* a aquest esquema no ha estat proposada, en part perquè la teoria es va gestar majoritàriament en els anys durant els quals la historiografia local havia rebutjat la datació de finals del segle III. Sí que, en

⁴⁰Johnson, 1983, p. 71-72.

⁴¹Eutropi, *Breviarium ab Urbe Condita* IX, 8; Heijmans, 2011, p. 269.

⁴²Johnson, 1983, p. 67-69.

⁴³Heijmans, 2011, p. 271.

⁴⁴Fernández Ochoa, 1997, p. 251; Fernández Ochoa, Morillo Cerdán, 2002, p. 578.

⁴⁵Johnson, 1983, p. 130.

⁴⁶Fernández Ochoa, Morillo Cerdán, 2002, p. 584.

⁴⁷De Man, 2011, p. 66-67.

⁴⁸Les línies principals d'aquesta hipòtesi es troben a Fernández Ochoa, 1997, p. 256-259; Fernández Ochoa, Morillo Cerdán, 2002; Fernández Ochoa, Morillo Cerdán, Salido Domínguez, 2011.

⁴⁹Es vegin les observacions a Brassous, 2011, p. 276 i nota 15 i a Fernández Ochoa, Morillo Cerdán, Salido Domínguez, 2011, p. 18 i nota 69.

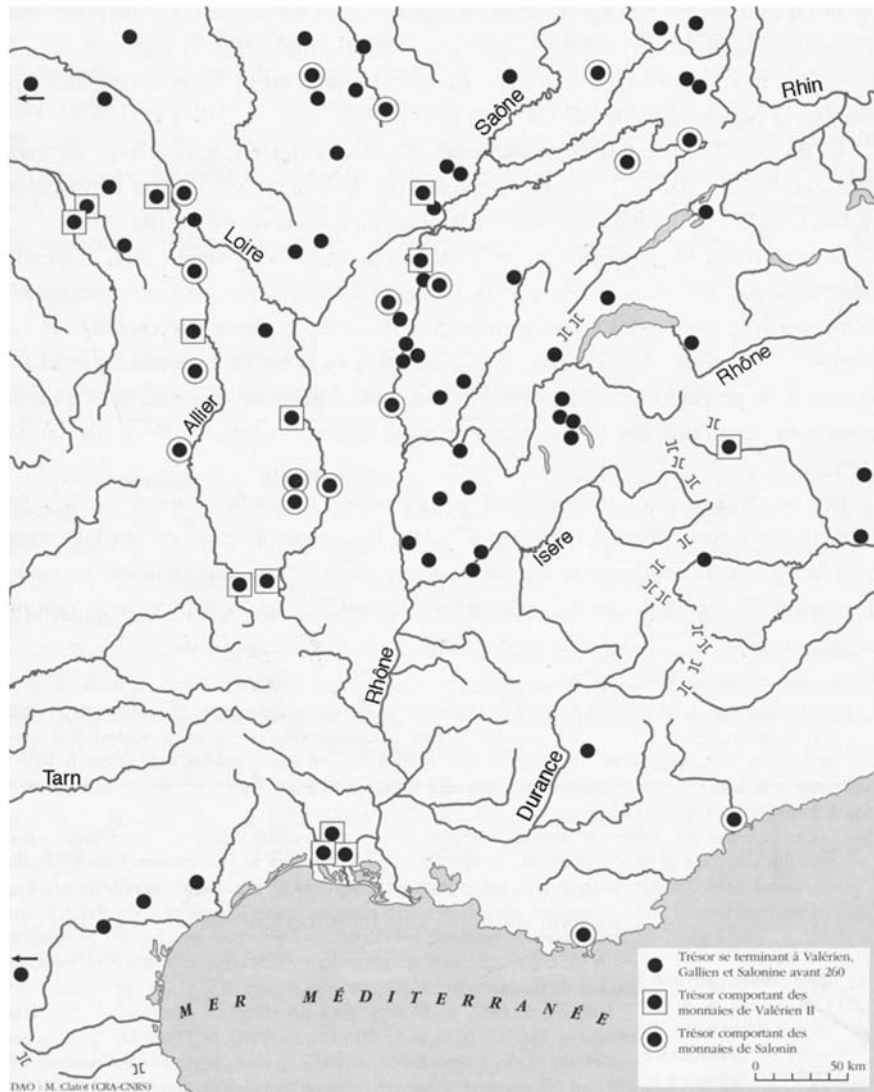

Figura 11.3: Distribució dels tesors monetaris dels anys 259/260 a la Narbonesa (Heijmans, 2011, fig. 5). Es noti el traçat de punts, a l'angle inferior esquerre de la figura, que prossegueix cap a la costa catalana.

funció de la posició de *Gerunda* al llarg d'una via per la Gàl·lia, s'ha plantejat si aquesta ciutat no hauria pogut participar del mateix programa militar, però la seva situació perifèrica respecte a l'eix viari que estructuraria aquest projecte impedeix adscriure-la al mateix grup de ciutats.⁵⁰ La mateixa corrent historiogràfica que majoritàriament insisteix en aquesta explicació, des del començament de la seva formulació va especificar que no és aconsellable extrapol·lar un context regional a una interpretació global.⁵¹ És de suposar que, en el cas de *Barcino*, existeixin els mateix dubtes interpretatius.⁵²

De fet, i a la espera que els historiadors que s'ocupen del fenomen de l'emmurallament a nivell general es pronunciïn, en el cas de *Barcino* (i *Gerunda*), i malgrat els límits que la historiografia més recent posa a una interpretació tradicional de l'efecte de les invasions dels anys 260-62, l'emmurallament en quant pur i simple reacció de por a la destrucció continua sent una explicació versemblant. El passatge, a breu distància de llur territori, de bandes d'invasors, hauria estat una motivació més que suficient per emprendre, una vegada passat el perill imminent, la construcció d'una obra defensiva, sobretot quan Roma mateixa s'estava fortificant en aquell mateix període i per les mateixes raons de protecció preventiva. Es tracta, en suma, d'una mena de retorn a la teoria més tradicional i, certament, extrapol·lar-la al conjunt de ciutats peninsulars no és factible. Però el segment entre els Pirineus i *Tarraco* - cap historiador posa en dubte que el raid s'hagi efectivament verificat en el litoral català - sembla el més adequat on recercar una dinàmica de causa-efecte entre les incursions i l'emmurallament.

Queda per tractar, en relació a la significació de la muralla de *Barcino*, un punt al qual sovint es dirigeix la historiografia del fenomen de l'emmurallament, i és el relatiu l'autoritat que en va ordenar la construcció. És a dir, si el reforç del recinte va ser una iniciativa de la pròpia administració ciutadana, encara que en línia amb una tendència generalitzada, o s'inseria en una estratègia de més ampli abast.

Òbviament aquesta qüestió té una resposta unívoca en el cas de les muralles la construcció de les quals es pot emmarcar en un projecte ben definit, com seria, si es confirmés, el que veu l'emmurallament de gran part de les ciutats hispàniques en una estratègia vinculada a la distribució de l'*annona*. S'ha vist, però, que Barcelona és una de les ciutats que no estarien implicades de manera directa en aquest projecte.

Tot i així, la qüestió no perd d'interès: tal com ja proposaven alguns autors, una reacció de caràcter purament defensiu també podia partir d'una iniciativa imperial. No hauria sigut la primera vegada, ni la última, en que els emperadors haurien legislat les fortificacions urbanes segons les contingències. Marc Aureli havia establert que

⁵⁰Fernández Ochoa, Morillo Cerdán, Salido Domínguez, 2011, p. 10.

⁵¹Fernández Ochoa, Morillo Cerdán, 1992, p. 344-345.

⁵²Val la pena notar, encara que sigui a nivell anecdòtic, que existeixen les proves de contactes culturals, cap a finals del segle IV, entre *Barcino* i *Burdigala* que, s'ha vist, constituïa una peça fonamental en aquesta teoria. Es tracta de les cartes que van intercanviar Paulí, futur bisbe de Nola, que va residir a Barcelona durant un breu - però important per la seva espiritualitat - període, i el poeta Ausoni, que residia a *Burdigala* on, d'altra banda, Paulí havia estat batejat (Mayer, 1992, p. 247-250). Es tracta, però, d'una connexió de la qual no sembla que es puguin extrapol·lar significats relatius a la temàtica que aquí interessa.

qualsevol ciutat que hagués volgut dotar-se de muralla hauria hagut de consular-ho amb l'emperador; Septimi Sever havia prohibit la ocupació de les muralles per part dels particulars; un edicte imperial de finals del segle IV ordena, directament, que els decurions renovin o construeixin muralles.⁵³ En aquest sentit, alguns autors consideren molt probable que la construcció de les muralles de Roma constituïria l'exemple més aparent d'una campanya general de fortificació promoguda per Aurelià.⁵⁴

Particular significat adquireixen, llavors, les analogies formals que *Barcino*, més que altres muralles hispàniques, té amb els murs de la capital. Existeixen, certament, diferències: l'exemple romà preveu torres d'un sol pis; cap a l'interior de la ciutat s'obren dues finestres en lloc que, segons s'ha documentat puntualment en *Barcino*, una sola; i també els materials utilitzats - obra laterícia en el cas de Roma - són diferents. Però, i atès que seria fora de lloc creure que existeixin dues muralles iguals, les semblances (el la disposició, el número i la forma de les obertures, en la planta de les torres, en el mètode de connexió entre les torres i el pas de ronda, en el coronament de la cortina i de les torres, en l'aspecte general de les portes) permeten hipotetitzar que l'exemple tarraconense s'havia inspirat directament en l'itàlic.

Hi ha un altre aspecte, en considerar el fenomen de l'emmurallament generalitzat - sigui dins d'un projecte tàctic o, més senzillament, com el fruit de la por institucionalitzada - que té rellevància en l'òptica d'individualitzar responsabilitats. Es tracta de l'alt cost que aquest procés va implicar, i que sembla de difícil assumpció per part de les ciutats petites i mitjanes que van caracteritzar, en gran part, el moviment de fortificació. Quant menys, tal com s'ha demostrat amb càlculs aplicats als casos britànics, l'alt cost hauria impossibilitat l'execució dels treballs, per part de les soles ciutats, en temps ràpids.⁵⁵

Amb aquest punt, al seu torn, es podria relacionar el fenomen del reutilitze de material constructiu, generalitzat a tot l'imperi i procedent, en el cas de *Barcino*, de les amortitzacions esmentades més amunt. Entre els recintes hispànics, aquest és evident en diferents graus en els recintes de *Lucus Augusti*,⁵⁶ *Legio*, *Caesar Augusta*,⁵⁷ *Bracara Augusta*,⁵⁸ *Asturica Augusta*,⁵⁹ Gijón, *Conimbriga*, *Caurium*, *Norba Caesarina*, *Contrebia Leukade*, *Veleia*, Monte Cildá⁶⁰ i *Gerunda*.⁶¹ L'evidència del reutilitze de material, d'una banda, es pot posar en relació amb una òptica de suposada urgència en la construcció, cosa que, en opinió de qui escriu, no s'ha de descartar en el cas de Barcelona i, d'altra banda, ja ha estat assumida en altres llocs.⁶²

El que està clar és que tenia implicacions des del punt de vista del cost econòmic

⁵³Fernández Ochoa, 1997, p. 250; Granados, 1993a, p. 29.

⁵⁴Adam, 2007, p. 30.

⁵⁵Fernández Ochoa, Morillo Cerdán, 2002, p. 584.

⁵⁶Rodríguez Colmenero, 2007, p. 229.

⁵⁷Balil, 1961, p. 105.

⁵⁸Sande Lemos, De Freitas Leite, Cunha, 2007, p. 333.

⁵⁹Sevillano Fuertes, 2007, p. 347.

⁶⁰Fernández Ochoa, Morillo Cerdán, 1991; Fernández Ochoa, Morillo Cerdán, 1992.

⁶¹Nolla Brufau, 2007, p. 635-636.

⁶²Rodríguez Colmenero, 2007, p. 232.

que aquestes obres grandioses havien d'implicar. En el cas de Barcelona, on, malgrat la possibilitat d'aprovisionament de la propera cantera de Montjuïc, aquesta pràctica es revela molt difosa, és indubtable que l'espoli del material d'èpoques anteriors va representar un notable estalvi en el procés constructiu. No només l'aprofitament facilitava la disponibilitat de material, sinó que, contemporàniament, racionalitzava l'activitat de destrucció de les construccions de l'extraradi, necessària per l'activitat d'edificació del *vallum* i per buidar l'espai al seu entorn per una millor defensa. I, en efecte, el cost de l'obra no s'hauria limitat a la construcció de la segona cortina i de les torres, sinó també hauria implicat la restauració de l'antiga muralla, gran part de la qual es trobava, possiblement, en estat ruïnós, i el replanteig urbanístic de l'extraradi.

No sabem si *Barcino* podia permetre's assumir aquesta despesa i és probable, encara que no demostrable, que hagi hagut de recórrer a subvencions imperials, de les quals, en efecte, es té constància a diferents indrets de l'imperi.⁶³

A Barcelona, la construcció de la muralla baix imperial va coincidir amb l'enderroc de les àrees civils extramurs i de l'arquitectura funerària ja obsoleta: l'edificació de les defenses va ser, també, l'ocasió per un replanteig urbanístic. No es pot saber, amb seguretat, en quin grau aquest replanteig hagués incidit en el projecte de la muralla: és a dir, si fossin dues projectes en certa mesura independents - el primer com a resposta al desenvolupament urbà dels dos segles anteriors, el segon per una necessitat militar improvisa - la realització dels quals va coincidir per contingències històriques. Tot i així, la reforma extra urbana sembla més una conseqüència de la construcció de la muralla, un efecte subordinat a les noves necessitat poliorcètiques. El tema necessitaria ulteriors aprofundiments, que transcendeixen l'emmurallament i s'estenen a altres aspectes de l'urbanisme. D'entrada, la destrucció dels barris extramurs, per exemple, no sembla acompanyar-se a un desenvolupament edilici proporcional a altres sectors, que hauria permès compensar la pèrdua d'espais públics i privats. El perímetre de la ciutat era massa reduït per donar una solució efectiva a aquest problema. L'ocupació dels carrers, començant pel perifèric *intervallum*, era un fenomen ja conegut a la petita *Barcino*. Però el fet que, justament a partir del segle III i durant el segle IV, fins i tot alguns *cardines* i *decumani* es vegin ocupats per usos productiu o residencial,⁶⁴ es podria interpretar com una reacció - potser per iniciatives privades - a la pèrdua d'espai extramurs.

Sigui com sigui, el nou recinte es configura com el símbol més aparent de l'etapa de floridesa que caracteritza la ciutat durant el segle IV dC,⁶⁵ al manteniment de la qual, possiblement, va contribuir en bona part. Una mica més endavant, les dimensions abastables de la ciutat i la imponent muralla que la rodejava van determinar que Ataülf, al començament del segle V dC, triés Barcelona com a *sede regia* del regne visigòtic. Es va inaugurar, llavors, una nova etapa de la ciutat, destinada a exercir i consolidar un paper econòmic i estratègic - a finals del segle VI es recaptaven els impostos de *Tarraco*,

⁶³ Johnson, 1983, p. 63.

⁶⁴ Beltrán de Heredia, 2013, pàg. 20-23.

⁶⁵ Beltrán de Heredia, 2013, pàg. 18-32.

Egara, Gerunda i Emporiae - més destacat del que l'havia caracteritzada fins al moment.

LLISTAT DE FIGURES

1.1	Captures de pantalla dels programaris escrits per homologar i analitzar les dades arqueològiques.	31
2.1	La torre de flanqueig meridional de la porta NE segons J. Pujades.	40
2.2	Detall del “pla geodèsic de Barcelona”.	41
2.3	La façana amb decoració arquitectònica apareguda arran de la demolició d’una torre en el carrer de Regomir.	44
2.4	Visita d’obra a la excavació de la torre II/6, l’any 1959.	47
2.5	Dues pàgines del diari d’excavació de Serra Ràfols.	47
3.1	Detall d’un plànol inacabat de Barcelona, basat en el pla geodèsic del segle XVII.	55
3.2	Plànol aixecat per Cellés, Bernardet i Mestres l’any 1836.	56
3.3	Plànol del Palau Reial Menor, aixecat per Bosh i Ballescà l’any 1832.	57
3.4	Presentació de la Barcelona romana en l’Exposició Universal de l’any 1929.	59
3.5	Planimetries del recinte de <i>Barcino</i> segons diferents autors.	60
3.6	Model digital del terreny.	64
3.7	Perfil del terreny on es desenvolupa el traçat real.	65
3.8	Perfil del terreny on es desenvoluparia un hipotètic traçat ampliat.	65
3.9	Diferents interpretacions del traçat de les dues rieres que envoltaven la ciutat romana.	67
3.10	“ <i>Channel network</i> ” dels voltants de <i>Barcino</i>	67
3.11	Comparació del traçat de les rieres proposat per P. Vila amb els resultats de l’anàlisi del “channel network”.	68
3.12	Plantes d’alguns recintes emmurallats.	70
3.13	Planta de la muralla de <i>Alba Pompeia</i> i de l’entramat urbà.	72
5.1	Fonaments de la muralla alt imperial en la Casa de l’Ardiaca.	88
5.2	Punt de contacte entre la cortina i el pilar de la porta NO.	88
5.3	Façana NE de la casa del Degà.	90

5.4	Pla de la Seu: parament d' <i>opus quadratum</i> pertanyent a la muralla alt imperial.	90
5.5	Pany de muralla a l'interior de la Pia Almoina.	91
5.6	Excavació a la baixada de la Canonja.	92
5.7	Excavació en el carrer de la Tapineria.	93
5.8	Fonaments de la muralla alt imperial, actualment visibles al Museu Marès.	93
5.9	Tram de muralla alt imperial excavat en el carrer de la Tapineria.	95
5.10	Cantonada nord del recinte.	96
5.11	Alçat del parament interior en l'angle del carrer de la Tapineria.	97
5.12	Detall d'una capa d' <i>opus caementicium</i> abocat entre els paraments del recinte.	97
5.13	Parament interior de la muralla al subsòl de plaça del Rei.	99
5.14	Detall del parament interior de la muralla al subsòl de plaça del Rei.	99
5.15	Possibles restes del parament interior a les cotes més altes de la muralla al subsòl de la plaça del Rei.	100
5.16	Façana interior de la muralla al pati del Palau Requesens.	101
5.17	Excavació a l'Arxiu Administratiu.	103
5.18	Excavació al carrer Lledó 7.	104
5.19	Sondeig al peu de la muralla alt imperial a la plaça dels Traginers.	106
5.20	Parament exterior de la muralla alt imperial a la plaça dels Traginers i detall de la peça esculpida.	106
5.21	Façana interior de la muralla a l'interior del Pati d'en Llimona.	108
5.22	Línia de façana interior de la muralla alt imperial al carrer Cervantes.	110
5.23	Secció del recinte urbà en el carrer del Call.	111
6.1	Grabat de A. de Laborde, de l'any 1803.	116
6.2	Detall de la figura 6.1, on s'evidencien els diferents plans prospectius de les estructures representades.	116
6.3	Interior del passadís de SO de la porta NO.	117
6.4	Façana SE del pilar en <i>opus quadratum</i> , visible des de l'interior del palau del Bisbe.	123
6.5	Façana SE del mur sud oriental de l'àmbit meridional annexe a la porta NO.	126
6.6	Façana NO del mur sud oriental de l'àmbit meridional annexe a la porta NO.	126
6.7	Alçat NE del mur meridional del pas central de la porta NO.	128
6.8	Pas central de la porta NO, mur de SO, extremitat SE.	129
6.9	Pas central de la porta NO, mur de SO, extremitat NO.	129
6.10	Inscripció en el mur meridional del pas central de la porta NO.	132
6.11	Dues diferents tècniques de documentació de la inscripció.	133
6.12	Vista des del sud d'un buit en el parament de la façana del palau episcopal, dintre del qual s'aprecia un rebliment.	134
6.13	Interior del passadís SO de la porta NO.	135
6.14	Detall d'una foto que representa el carrer del Bisbe l'any 1961.	136
6.15	Sortint en forma de L del pilar meridional del mur septentrional del pas central de la porta NO.	139

6.16	Encaixos en el pilar.	139
6.17	Carreu enrasat amb el nivell d'ús actual, en correspondència del pas central de la porta NO.	140
6.18	Encaix en el pilar SO del passadís septentrional de la porta NO.	142
6.19	El pilar SO del passadís septentrional de la porta NO.	142
6.20	Façana SE del pilar septentrional de la porta de NO.	144
6.21	Pilar NE del passadís septentrional de la porta NO.	145
6.22	Porta de NO. Fonaments del braç curt del pilar D3.	146
6.23	Porta de NO. Alçat del braç curt del pilar D3.	146
6.24	Porta NO, àmbit annexe septentrional.	148
6.25	Porta de NO, àmbit annexe septentrional. Llinda d'una porta en el mur de SE.	148
6.26	Gravat anònim de la porta NO, de l'any 1830.	150
6.27	Porta de NO. Perllongació del passadís septentrional: mur septentrional.	156
6.28	Porta de NO. Perllongació del passadís septentrional: mur meridional.	156
6.29	Estructures aparegudes l'any 1965 en el carrer de la Llibreteria, possiblement pertanyents a la porta NE.	158
6.30	Basament de la torre de flanqueig de la porta SE.	160
6.31	Nivell superior de la torre de flanqueig de la porta SE.	161
6.32	Parament del nivell superior de la torre de la porta SE.	161
6.33	El passadís lateral de la porta SE.	162
6.34	Límit NE del passadís de la porta SE.	163
6.35	Límit SO del passadís de la porta SE.	164
7.1	Fonaments dels pilars de l'aqüeducte en el sector extra-urbà.	169
7.2	Aqüeducte meridional: façana NO del pilar adossat a la muralla alt imperial.	170
7.3	Aqüeducte meridional: detall de la façana NE del pilar adossat a la muralla alt imperial.	171
7.4	Aqüeducte septentrional: cantonada SE del pilar adossat a la muralla alt imperial.	172
7.5	Façana SE dels pilars adossats a la muralla alt imperial, a nivell de les fonamentacions.	173
7.6	Façana SE dels pilars adossats a la muralla alt imperial.	173
7.7	Fotografia de la secció de la canalització de l'avinguda de la Catedral	176
7.8	Vista de del nord de la canalització que travessa les muralles a la alçada del carrer de la Tapineria.	177
7.9	Sortida d'un col·lector en la plaça Berenguer el Gran.	178
7.10	Col·lector del <i>cardo maximus</i>	179
7.11	Planta del sector de la plaça del Rei, amb la indicació dels desaigües que travessen la muralla.	179
7.12	Sortida del col·lector al costat de la torre V/1.	180
7.13	Vista zenital de la canalització amortitzada per la construcció de la muralla baix imperial en el carrer Regomir	181
7.14	Secció del fossat de la Catedral.	183

7.15	Secció del fossat del Pati d'en Llimona.	186
7.16	Secció del fossat en el carrer d'Avinyó.	186
7.17	Secció del fossat en el carrer de la Palla.	187
7.18	Detall de l'angle del recinte corresponent a la Pia Almoïna.	192
7.19	Mur SE de l'àmbit quadrangular a la plaça del Rei.	194
7.20	Planta i secció del sector ocupat per l'edifici adossat a la muralla, a la plaça del Rei.	196
7.21	Escala i claveguera a la plaça del Rei.	198
7.22	Mur adossat perpendicularment a la muralla en el subsòl del palau Requesens.	198
8.1	Fonaments de la muralla alt imperial dintre el Museu Marés.	205
8.2	El carrer del Bisbe, avui.	224
8.3	Comparació entre la planta dels pilars d'entrada de la "porte de France" a <i>Nemausus</i> i de la porta de NO de <i>Barcino</i>	226
8.4	Esquema dels elements constitutius de la porta NO.	228
8.5	Una possible interpretació de la presència de pilars "suplementaris" docu- mentats en el passadís septentrional de la porta NO.	234
8.6	Planta de la porta Palatina d' <i>Augusta Taurinorum</i>	234
8.7	Exemples de llindes amb ranura per l'encaix de la polleguera, utilitzades en àmbit militar.	236
8.8	Planta de la porta Pretoria d' <i>Augusta Praetoria</i>	237
8.9	Projecció dels primers pilars de l'aqüeducte a l'interior de la ciutat.	239
8.10	Desviació de l'aqüeducte meridional per tal d'evitar la porta d'accés al cos de guàrdia.	240
8.11	Paraments de l'aqüeducte meridional i de la prolongació del passadís.	240
8.12	Reconstrucció hipotètica de la "porte de la route de Roquemaure" a <i>Arausio</i>	242
8.13	Orientació del parcel·lari actual respecte a la porta romana NO.	242
8.14	Reconstrucció de la porta NO. Model A, hipòtesi amb <i>cavedium</i> cobert.	244
8.15	Reconstrucció de la porta NO. Model B, hipòtesi amb <i>cavedium</i> a cel obert.	245
8.16	Reconstrucció de la porta NO. Vistes del l'arrencament dels arcs a cotes diferents segons els dos models presentats.	247
8.17	Exemples de l'ús de l'arrencament d'arcs a diferents nivells en portes romanes.	248
8.18	Detall de tres gravats decimonònics de la porta NO.	250
8.19	"Arc d'August" a <i>Perusia</i>	252
8.20	Reconstrucció de la porta Brossana, a <i>Forum Iulii</i>	252
8.21	Reconstrucció de la façana exterior de la porta NO.	252
8.22	Reconstrucció axonomètrica de la "porta dei Leoni" a <i>Verona</i>	254
8.23	Comparació de les plantes d'algunes portes de muralles imperials (I).	257
8.24	Comparació de les plantes d'algunes portes de muralles imperials (II).	258
8.25	Reconstrucció axonomètrica de la porta d' <i>Altinum</i>	259
8.26	Porta nord de la <i>Colonia Claudia Ara Agrippinensium</i>	262
8.27	Maqueta reconstructiva de l'accés al campament augustal d'Haltern.	265
8.28	Maqueta reconstructiva del campament de Wiesbaden.	265

8.29	Restes de l'exterior de la porta de SE.	268
8.30	Restes del pis superior de la torre alt imperial.	270
8.31	Reconstrucció hipotètica de la porta SE.	273
8.32	Comparació entre les façanes de la porta Palatina d' <i>Augusta Taurinorum</i> i de la <i>porta Nigra</i> d' <i>Augusta Treverorum</i>	273
8.33	Arc dit "de Trajà" a <i>Thamugadi</i>	278
8.34	Arc de Septimi Sever a <i>Lambaesis</i>	278
8.35	Arc de Medinaceli.	279
8.36	Dibuix del 1828 de J. Mestres i Gramatxes, que representa la planta del sector al voltant de la plaça de l'Àngel.	282
8.37	Restitució de les estructures documentades de la porta NE i llur projecció especular.	283
8.38	Inscripció de <i>Caius Coelius</i>	287
8.39	Extracte de l'inventari dels " <i>Museos Artísticos Municipales</i> "	290
8.40	Extracte del registre dels <i>Lapidaria</i> entrats als " <i>Museos Artísticos Munici- pales</i> " l'any 1902.	291
8.41	Diferència entre les dimensions dels dobles fossats de Monte Cildá i del carrer d'Avinyó.	307
8.42	Tractament numèric del model 3D de la inscripció en la porta NO.	312
8.43	Interpretació dels traços constituents de la inscripció en la porta NO.	313
8.44	Inscripció de la <i>Legio IIII</i> en el costat nord de l'estrep occidental del pont de Martorell.	313
8.45	Revers del dupondi del tipus RPC, I, 346, encunyat a <i>Caesar Augusta</i>	314
8.46	Detall del <i>vexillum</i> representat a un semis del tipus RPC, I, 315.	314
8.47	Iconografia de <i>vexilla</i> sobre monedes dels segles IV-V dC.	315
8.48	Proposta d'evolució tipològica dels <i>vexilla</i>	315
8.49	Reconstrucció del front marítim a partir de l'època làvia.	317
9.1	Exemples de fonamentacions "perimetrals" de l'obra baix imperial.	330
9.2	Trams de l'obra baix imperial amb <i>opus Africanum</i>	333
9.3	Parament de la reforma baix imperial al carrer Sotstinent Navarro	337
9.4	Interior del parament de la reforma baix imperial a la casa de l'Ardiaca	338
9.5	Parament de la torre V/5, al carrer Sotstinent Navarro.	338
9.6	Diverses motllures reaprofitades a la part massissa del reforç del segle III dC.	339
9.7	Mostra del morter de l' <i>opus caementicium</i>	341
9.8	Mostra fotogràfica del morter de l' <i>opus caementicium</i>	341
9.9	Quadrant A: sector de muralla a la plaça Nova; torres I/1, I/2, I/3 (torres 1-3 de la numeració tradicional; foto A. Ravotto).	346
9.10	Quadrant A: sector de muralla a la plaça Berenguer el Gran.	346
9.11	Tram de cortina, entre les torres V/8 i V/9.	347
9.12	Comparació entre el tram V del recinte tal com apareix a les planimetries publicades.	348
9.13	Fragment de façana de la torre V/9.	349
9.14	Mur lateral de la torre V/9.	349

9.15	Torre VI/1, localitzada a la plaça dels Traginers.	350
9.16	Detall de la fig. 3.2	351
9.17	Restes romanes localitzades al carrer Ataülf 11.	352
9.18	Pany del front de la torre VIII/2, visible a l'interior del carrer Ataülf 13.	353
9.19	Sector de muralla al voltant de l'antic Palau Reial Menor.	353
9.20	Detall d'un plànol de l'any 1772, quan encara existia la torre identificada com a VIII/3.	353
9.21	Detall d'una aquarel·la de Domingo Sert.	354
9.22	Fotografia del mateix panorama representat a la figura anterior.	354
9.23	Fragment del recinte defensiu documentat al carrer Cervantes.	356
9.24	Cotes inferiors del costat NO de la torre XI/7 i llenç entre aquesta i la torre XI/8.	357
9.25	Cotes inferiors del costat SE de la torre XI/8.	357
9.26	Cotes inferiors de la cantonada SE de la torre XI/8.	357
9.27	Cotes inferiors del costat NO de la torre XI/8 i llenç entre aquesta i la torre XI/9.	357
9.28	Carreu del parament baix imperial, visible al soterrani del carrer Cervantes 1.	358
9.29	Grans carreus visibles a l'interior d'un petit magatzem localitzat entre les finques de carrer Cervantes 3 i carrer d'Avinyó 17.	359
9.30	Cara interior del llenç de parament entre les torres XI/8 i XI/9.	359
9.31	Restes exhumades a la baixada de Sant Miquel.	360
9.32	Detall de tres dels quatre carreus escairats, alineats perpendicularment al traçat de la muralla, documentats a la baixada de Sant Miquel	360
9.33	Detall del "quarteró" núm. 8 de Garriga i Roca.	362
9.34	Planta i alçat de dues torres documentades al convent de la Ensenyança	363
9.35	Llenç de muralla al soterrani de la finca al carrer Banys Nous 4.	366
9.36	Costat N de la torre XIV/1 i arrencament del llenç entre aquesta i la torre XIV/2, a la planta baixa del carrer Banys Nous 1.	366
9.37	Costat O de la torre XIV/2, a la planta baixa del carrer Banys Nous 16.	366
9.38	Costat O de la torre XIV/2 (torre 67), al primer pis del carrer Banys Nous 16.	366
9.39	Cantonada NO de la torre XIV/2, al primer pis del carrer Banys Nous 16.	367
9.40	Costat N de la torre XIV/2 i arrencament del llenç entre aquesta i la torre XIV/3, a la planta baixa del carrer Banys Nous 16.	367
9.41	Llenç entre les torres XIV/2 i XIV/3, al primer pis del carrer Banys Nous 16.	367
9.42	Llenç entre les torres XIV/2 i XIV/3, a la planta baixa del carrer Banys Nous 16.	367
9.43	Torre XV/4.	369
9.44	Paviment del pas de ronda entre les torres XIII/1 i XIII/2.	370
9.45	Hipotètic merlet localitzat al tram entre les torres II/1 i II/2.	371
9.46	Merlets localitzats al tram entre les torres IV/4 i IV/5.	371
9.47	Alineació de petits blocs, per sobre del parament de la cortina entre les torres V/3 i V/4, que podria correspondre a les restes d'un merlet.	371

9.48	Costat interior d'un hipotètic merlet localitzat al tram entre les torres XIII/1 i XIII/2.	371
9.49	Diferenciació hipotètica entre panys originals i no originals a les torres I/2 i I/3.	374
9.50	Detall de la figura anterior, relatiu a les cotes superiors de la torre I/2. . .	375
9.51	Torre IV/5 i tram de pas de ronda entre aquesta i la torre IV/6.	376
9.52	Interior del primer pis de la torre IV/5.	377
9.53	Costat N de la torre V/4.	378
9.54	Localització de les mostres esmentades al text, sobre l'alçat de la torre N de la porta NO.	380
9.55	Mostres de morter extretes dels paraments romans de la torre XV/6.	382
9.56	Mostres dels materials arquitectònics extretes de la torre XV/6.	383
9.57	Interior de la torre XV/4, façana NO.	384
9.58	Interior de la torre XV/4, façana NE.	384
9.59	Cotes superiors de la torre XV/4.	386
9.60	Planta del segon pis de la torre IV/5.	388
9.61	Brançal NO de la finestra oberta en el mur NO del segon pis de la torre IV/5.	389
9.62	Finestra oberta en el mur frontal del segon pis de la torre IV/5.	389
9.63	Representacions visuals de diferents opcions de cobertura del terreny des del segon pis de les torres.	390
9.64	Trasllat del punt de vigilància optim en el cas d'una torre amb finestres "normals".	393
9.65	La torre de flanqueig septentrional de la porta NO.	396
9.66	El <i>Sigillum Vicarii Curie Barchinonensis</i>	397
9.67	Dibuix de la plaça de l'Àngel abans de la demolició de la torre septentrional i de l'arc de la porta NE.	398
9.68	Esquematzació de la reforma baix imperial de la porta SE.	402
9.69	Dibuix de Ll. Rigalt datat a l'any 1861, un anys abans que la torre de flanqueig occidental de la porta SE s'enderroqués.	403
9.70	Alçat de la "porta del Paradiso", a <i>Segusium</i>	403
9.71	Alçat NO de la façana de la porta SE.	405
9.72	Detall de l'alçat NO de la façana de la porta SE.	405
9.73	Gràfics de la distribució del material del rebliment del fossat de la Catedral al llarg del temps.	408
10.1	Comparació entre els dibuixos de Serra Ràfols amb dibuixos actuals del mateix material.	414
10.2	Localització dels contextos arqueològics considerats a l'estudi.	420
10.3	Fonaments de la torre II/1.	422
10.4	Secció de l'estratigrafia a l'exterior de la muralla en el sector del Pati d'en Llimona.	430
10.5	Secció de l'estratigrafia a l'exterior de la muralla en el sector del carrer Regomir.	430

10.6	Modeda de Claudi II el Gòtic	436
11.1	Plànol de les muralles d'època augustal.	453
11.2	Reconstrucció de les incursions barbàriques al voltant de la meitat del segle III dC	461
11.3	Distribució dels tesors monetaris dels anys 259/260 a la Narbonesa.	463

ABREVIACIONS

Abreviacions i localització dels fons i de les institucions esmentats al text.

Arxiu Arqueològic = Arxiu Arqueològic del Museu d'Història de Barcelona. Zona Franca, carrer F.

Arxiu Històric de l'Hospital de Sant Pau: Recinte Modernista de Sant Pau, Pavelló de l'Administració C/ Sant Antoni M. Claret, 167 08025 Barcelona

Arxiu Mas: Fundació Casa Amatller, Passeig de Gràcia, 41, 08007 Barcelona

ASR = Arxiu Serra Ràfols: conservat a l'Institut d'Estudis Catalans.

Centre de Documentació del Servei d'Arqueologia de Barcelona: carrer Rull, 4, 08002 Barcelona.

Institut d'Estudis Catalans: Carrer del Carme, 47, 08001 Barcelona.

MAC = Museu Arqueològic de Catalunya.

MuHBa = Museu d'Història de Barcelona.

Museu Arqueològic de Catalunya: Passeig de Santa Madrona, 39 - 41, 08038 Barcelona.

Museu d'Història de Barcelona (anteriorment Museu d'Història de la Ciutat): Plaça del Rei, s/n, 08002 Barcelona.

Museu Diocesà de Barcelona: av. de la Catedral, 4, 08002 Barcelona.

Museu Nacional d'Art de Catalunya: parc de Montjuïc. 08038 Barcelona.

BIBLIOGRAFIA

- Abad Casal, L. (2002). “El Arco de Medinaceli, un monumento singular en la Hispania romana”. A: *El Arco Romano de Medinaceli (Soria, Hispania Citerior)*. Ed. de G. M. Abascal, G. Alföldy. Bibliotheca Archaeologica Hispana, 18. Gabinete de Antigüedades de la Real Academia de la Historia, pàg. 119-139.
- Abascal, J. M., Cebrián, R. (2007). “Las murallas romanas de Segobriga”. A: *Murallas de ciudades romanas en el occidente del imperio. Lucus Augusti como paradigma. (Actas del Congreso Internacional celebrado en Lugo., 26-29 XI, 2005)*. Ed. de R. Colmenero, I. Rodà de Llanza, pàg. 527-546.
- Adam, J. P. (1981). *L'Architecture militaire grecque*. Picard, Paris.
- (1988). *L'arte di costruire presso i romani. Material e tecnica*. Longanesi.
- (1996). “Défense des villes ou défense de l'Empire: l'architecture militaire à l'époque romaine”. A: *La ville et la guerre*. Ed. d'A. Picon. Besançon, pàg. 20-37.
- (2007). “Murailles de la peur, murailles du prestige, murailles du plaisir”. A: *Murallas de ciudades romanas en el occidente del imperio. Lucus Augusti como paradigma. (Actas del Congreso Internacional celebrado en Lugo. 26-29 XI, 2005)*. Ed. d'A. Rodríguez Colmenero, I. Rodà de Llanza, pàg. 21-45.
- Adroer i Tasis, A. M. (1965). “Campanyes Arqueològiques Municipals”. A: *Cuadernos de Arqueología e Historia de la Ciudad VIII*, pàg. 145-148.
- (1969). “Ceràmica trobada a la torre poligonal de la muralla romana”. A: *Cuadernos de Arqueología e Historia de la Ciudad XIII*, pàg. 69-79.
- Aguarod Otal, C. (1991). *Ceràmica romana importada de cocina en la Tarraconense*. Zaragoza: Institución Fernando el Católico.
- Aguilera Hernández, A. (2016). “Imágenes para una nueva Roma: iconografía monetaria de la colonia Caesar Augusta en el periodo julio-claudio”. Dir. Domínguez Arranz, A. Tesi doct. Universidad de Zaragoza.
- Alcorta Irastorza, E. (2007). “Muros, torres y escaleras: aproximación al modelo constructivo de la muralla romana de L'Lucus Augusti", Lugo”. A: *Murallas de ciudades romanas en el occidente del imperio. Lucus Augusti como paradigma. (Actas del Congreso Internacional celebrado en Lugo, 26-29 XI, 2005)*. Ed. d'A. Rodríguez Colmenero, I. Rodà de Llanza, pàg. 283-312.

- Àlvarez Martínez, J. M. (2006). “Los accesos al recinto de la colonia Augusta Emerita: La puerta del puente”. A: *Stadttore: Bautyp und Kunstform (Akten der Tagung in Toledo vom 25. bis 27. September 2003)*. Ed. de T. G. Schattner, F. Valdés Fernández. P. von Zabern, Mainz, pàg. 221 - 251.
- (2007). “Consideraciones acerca del recinto amurallado emeritense”. A: *Murallas de ciudades romanas en el occidente del Imperio: Lucus Augusti como paradigma: actas del Congreso Internacional celebrado en Lugo (26-29, XI, 2005) en el V aniversario de la declaración, por la UNESCO, de la muralla de Lugo como Patrimonio de la Humanidad*. Diputación Provincial de Lugo, pàg. 651 - 672.
- Àlvarez, A. (2008). “La explotación de recursos pétreos en el suroeste europeo”. A: *Actas del I Congreso Internacional de Minería y Metalurgia en el contexto de la Historia de la Humanidad: pasado, presente y futuro. (Mequinenza 6-9 julio 2006)*. Zaragoza, pàg. 269 - 292.
- Àlvarez, A., Mayer, M., Rodà de Llanza, I. (1993). “La pedra de Montjuïc i la seva utilització en època romana”. A: *III Congrés d'Història de Barcelona: la ciutat i el seu territori, dos mil anys d'història. Balanç historiogràfic d'una dècada. Barcelona, 20, 21 i 22 d'octubre de 1993*, pàg. 145 - 150.
- Amoroso, H. (2008). “En Pré Vert / mur d'enceinte. Chroniques des fouilles archéologiques 2008”. A: *BPA 50*, pàg. 272 - 274.
- Année épigraphique* (1888-2012). Paris, Presses Universitaires de France.
- Aquilué Abadías, J. (1997). “Anàlisi comparativa de contextos ceràmics d'època tardo-romana (segles V-VII)”. A: *Contextos ceràmics d'època romana tardana i de l'alta Edat Mitjana (segles IV-X), ArqueoMediterrània 2*, pàg. 83 - 100.
- Aquilué Abadías, J., Mar Medina, R., Nolla i Brufau, J. (1984). *El fòrum romà d'Empúries. Excavacions de l'any 1982. Una aproximació arqueològica al procés històric de la romanització al nord-est de la Península Ibèrica*. Barcelona.
- Aquilué, X. (1995). “La ceràmica común africanaj. : . Barcelona.” A: *Ceràmica comuna romana d'època alto imperial a la Península Ibèrica. Estat de la qüestió*, pàg. 61 - 74.
- Arce, J. (1982). *El último siglo de la España romana: 284-409*.
- Arthur, P. (1998). “Eastern Mediterranean amphorae between 500 and 700: a view from Italy”. A: *Ceramica in Italia: VI-VII secolo. Atti del convegno in onore di John W. Hayes, Roma, 11-13 maggio 1995*, pàg. 157 - 184.
- Atlante I = Carandini, A., Tortorella, S. (1981). *Atlante delle forme ceramiche 1. Ceramica fine romana nel bacino Mediterraneo : medio e tardo impero*. Roma: Enciclopedia dell'arte antica. Classica e orientale, Suppl. 1.
- Baiolini, L. (2002). “La forma urbana dell'antica Spello”. A: *Città dell'Umbria*. Ed. de S. Quilici Gigli, L. Quilici. Città Romane 3 (Atlante Tematico di Topografia Antica. Supplementi, 11). Roma, L'erma di Bretschneider, pàg. 61 - 120.
- Balil, A. (1955-1956). “La exedra romana de Montjuich (Barcelona)”. A: *Empúries: revista de món clàssic i antiguitat tardana* 17-18, pàg. 273 - 276.
- (1960). “La defensa de Hispania en el Bajo Imperio”. A: *Zephyrus* 11, pàg. 179 - 197.
- (1961). *Las murallas romanas de Barcelona*. Madrid.
- (1962). “Mosaicos ornamentales romanos de Barcelona”. A: *Archivo Español de Arqueología* 105-106, pàg. 39 - 69.

- (1964). *Colonia Iulia Augusta Paterna Faventia Barcino*. Madrid: Instituto Español de Arqueología, Consejo Superior de Investigaciones Científicas.
- (1973). “Topografía de Barcino, notas de lectura 5”. A: *Durius* 1, pàg. 374-377.
- Ballu, A. (1903). *Les ruines de Timgad (antique Thamugadi): Nouvelles découvertes*. Paris: Leroux.
- (1910). *Guide illustré Timgad (Antique Thamugadi)*. Paris: Neurdein frères.
- Banks, P. (1977). “The north-western gate of the city of Barcelona”. A: *Cuadernos de Arqueología e Historia de la Ciudad* 17, pàg. 117-127.
- Barcelona, S. d'Arqueologia de (2012). “Muralla Romana. Carrer del Sotstinent Navarro”. A: *Anuari d'arqueologia i patrimoni de Barcelona 2012. Institut de Cultura, Ajuntament de Barcelona*, pàg. 125.
- Barocelli, P. (1933). “Il Piemonte dalla capanna neolitica ai monumenti d'Augusto”. A: *Studi su Torino e il Piemonte*. Torino, pàg. 85-98.
- Barraud, D., Caillabet-Dulloum, G. (2004). “Burdigala. Bilan de deux siècles de recherches et découvertes récentes à Bordeaux”. A: *Simulacra Romae. Roma y las capitales provinciales del Occidente Europeo*. Ed. de J. Ruiz de Arbulo. Estudios arqueológicos. Tarragona: Edicions El Mèdol, pàg. 239-271.
- Barraud, D., Linères, J., Maurin, L. (1996). “Bordeaux”. A: *Enceintes romaines d'Aquitaine: Bordeaux, Dax, Périgueux, Bazas*. Ed. de P. Garmy, L. Maurin. Vol. 53. Document d'Archéologie Française. Paris, pàg. 15-80.
- Barrière, V. (2012). “Les portes de l'enceinte antique d'Autun et leurs modèles (Gaule, Italie, provinces occidentales de l'Empire romain)”. Tesi doct. Université de Bourgogne, UFR de Sciences Humaines.
- Bedon, R., Chevallier, R., Pinon, P. (1998). *I L'architecture et la ville*. Architecture et urbanisme en Gaule romaine. Paris.
- Belmonte Santisteban, C. (2008). “L'ocupació de l'extrem sud-oest del suburbium de Barcino entre els segles I-IV dC: les troballes del carrer d'Avinyó”. A: *Quarhis: Quaderns d'Arqueologia i Història de la Ciutat de Barcelona, època II* 4, pàg. 90-105.
- Belmonte Santisteban, C., Carretero Nieto, M. D. M. (2008). *Memòria de la intervenció arqueològica realitzada al solar del carrer Avinyó, 16- Lleona 12-14 (codi intervenció: 046/05) Ciutat Vella. Barcelona (Barcelonès)*. Memòria científica. Centre de Documentació del Servei d'Arqueologia de Barcelona.
- Beltrán de Heredia, J. (2000). “Los restos arqueológicos de una fullonica y de una tinctoria en la colonia romana de Barcino (Barcelona)”. A: *Complutum* 11, pàg. 253-259.
- (2001a). “Continuïtat i canvi en la topografia urbana. Els testimonis arqueològics del quadrant nord-est de la ciutat”. A: *De Barcino a Barcinona. Les restes arqueològiques de la plaça del Rei de Barcelona*. Ed. de J. Beltrán de Heredia. MHCB, pàg. 96-107.
- (2001b). “Fullonica i tinctoria. Teles, tints i bugades a l'antiga colònia romana”. A: *De Barcino a Barcinona. Les restes arqueològiques de la plaça del Rei de Barcelona*. Ed. de J. Beltrán de Heredia. Museu d'Història de Barcelona, pàg. 48-55.
- (2001c). “Raïm i vi a través de les restes arqueològiques: la producció de vi a Barcino”. A: *De Barcino a Barcinona. Les restes arqueològiques de la plaça del Rei de Barcelona*. Ed. de J. Beltrán de Heredia. MHCB, pàg. 66-71.

- Beltrán de Heredia, J. (2001d). “Una factoria de garum i salaó de peix a Barcino”. A: *De Barcino a Barcinona. Les restes arqueològiques de la plaça del Rei de Barcelona*. Ed. de J. Beltrán de Heredia. MHCB, pàg. 58-63.
- (2009). “Arquitectura y sistemas de construcción en Barcino durante la antigüedad tardía. Materiales, técnicas y morteros. Un fósil director en el yacimiento de la Plaça del Rei”. A: *Quarhis* 5. Ed. d’A. de Barcelona: Museu d’Història de la Ciutat, pàg. 142-169.
- (2013). “Barcino, de colònia romana a sede regia visigoda, medina islàmica i ciutat comtal: una urbs en transformació”. A: *Quarhis: Quaderns d’Arqueologia i Història de la Ciutat de Barcelona, època II* 9, pàg. 16-118.
- (2014). *Memòria de la intervenció arqueològica preventiva Carrer de la Tapineria 29-37. Conjunt Monumental de la plaça del Rei*. MUHBA. Ref. 002/14. Barcelona, el Barcelonès. Inf. tèc. Centre de Documentació del Servei d’Arqueologia de Barcelona.
- (2015). “Novetats sobre el fòrum de ‘Barcino’: la curia i altres edificis públics”. A: *Quarhis: Quaderns d’Arqueologia i Història de la Ciutat de Barcelona* 11, pàg. 126-146.
- Beltrán de Heredia, J., Carreras Monfort, C. (2011). “Barcino”. A: *La gestión de los residuos urbanos en Hispania*. Ed. de J. A. Remolà Vallverdú, J. Acero Pérez. Mérida: Consejo Superior de Investigaciones Científicas, pàg. 233-254.
- Beltrán de Heredia, J., Nicolau i Martí, A. (2000). “El projecte de remodelació del subsòl del Museu d’Història de Barcelona. Resultats de les darreres intervencions arqueològiques: una església dels segles VI - VII al subsòl de la Plaça del Rei”. A: *Tribuna d’Arqueologia 1997-1998*, pàg. 125-144.
- Beltrán de Heredia, J., Revilla, E. (1997-1998). *Memòria de la intervenció arqueològica al subsòl del Museu d’Història de la Ciutat (Casa Padellàs. Plaça del Rei) 1997-1998*. Memòria científica. Centre de Documentació del Servei d’Arqueologia de Barcelona.
- Beltrán Lloris, F. (2007-2008). “Marcas legionarias de la VI Victrix y la X Gemina en el foro de Caesar Augusta”. A: *Veleia: Revista de prehistoria, historia antigua, arqueología y filología clásicas* 24-25.2, pàg. 1069-1080.
- Berlanga, M. (1903-1904). “Comunicaciones”. A: *Revista de la asociación Artística Arqueológica Barcelonesa* 4, pàg. 114-116.
- Bernal Casasola, D. et al. (2007). “La topografía del barrio industrial. Baelo Claudia, paradigma de la industria conservera urbana hispanorromana”. A: Arévalo González, A., Bernal Casasola, D. *Las Cetariae de Baelo Claudia, avance de las investigaciones arqueológicas en el barrio meridional (2000-2004)*. Ed. de C. de Cultura; Universidad de Cádiz. Cádiz, pàg. 91-224.
- Bianchi Bandinelli, R., Torelli, M. (1986). *Etruria-Roma. L’arte dell’Antichità Classica*. UTET Libreria.
- Blanc, P., Bridel, F. (2008). “Au pied du mur, les fouilleurs touchent du bois”. A: *Aventicum* 14, pàg. 10-13.
- Blasco, M., Granados, J. O. et al. (1992). *L’Avinguda de la Catedral: de l’ager de la colònia Barcino a la vilanova desl arcs*. Ajuntament de Barcelona.

- Blasco, M., Miró, C. et al. (1993). "Avinguda de la Catedral". A: *Anuari d'intervencions arqueològiques a Catalunya. Època romana, antiguitat tardana. Campanyes 1982 - 1989*, pàg. 109-110.
- Bofarull, A. D. (1855). *Guía-Cicerone de Barcelona*. (segona edició, amb lleus canvis, de l'obra de 1847). Imprenta hispana de V. Castaño, Barcelona.
- (1876). *Historia de Cataluña*. Vol. Tomo I.
- Bonetto, J. (1998). *Mura e città nella transpadana romana*. L'Album 5. Portogruaro (Ve).
- (2005). "Difendere Aquileia, città di frontiera". A: *Aquileia dalle origini alla costituzione del ducato longobardo. Topografia - urbanistica - edilizia pubblica. Atti della XXXIV settimana di Studi aquileiesi (Aquileia, 8-10 maggio 2003)*. Ed. de G. Cuscito, M. Verzàr-Bass. Vol. LIX. AAAD. Trieste, pàg. 151-196.
- Bonetto, J., Villa, L. (2004). "Nuove considerazioni sulle cinte fortificate di Forum Iulii". A: *Forum Iulii XXVII* (2003), pàg. 15-67.
- Bonifay, M. (2004). *Études sur la céramique romaine tardive d'Afrique*. Oxford, BAR international Series 1301.
- Borhy, L. (2007). "Spätromische Stadtmauern in Pannonien. Funktion, Typologie, Chronologie". A: *Murallas de ciudades romanas en el Occidente del Imperio. Lucus Augusti como paradigma. Actas del Congreso Internacional celebrado en Lugo (26-29 XI 2005)*. Ed. d'A. Rodríguez Colmenero, I. Rodà de Llanza. Lugo, pàg. 101-113.
- Börker, C. (1994). "s. v. "Bucranio"". A: *Enciclopedia dell'Arte Antica. Secondo Supplemento, 1*, pàg. 770-771.
- Bouet, A. (1994). "Seuils de pierre en Gaule méridionale : l'exemple d'Olbia (Hyères, Var)". A: *Revue archéologique de Narbonnaise* 27-28, pàg. 9-39.
- Brassous, L. (2011). "Les enceintes urbaines tardives de la péninsule Ibérique". A: *L'Empire romain en mutation - Répercussions sur les villes dans la deuxième moitié du 3e siècle. Colloque International Bern/Augst (Suisse), 3-5 décembre 2009*. Ed. de R. Schtzmann, S. Martin-Kilcher. Vol. 20. Archéologie et histoire romaine. éditions Monique Mergoil Montagnac, pàg. 275-299.
- Burón Álvarez, M. (1997-1998). "La intervención arqueológica en la "Puerta Romana" de Asturica Augusta (León)". A: *Numantia: Arqueología en Castilla y León* 8, pàg. 101-128.
- (2007). "La puerta norte del recinto tardorromano de "Asturica Augusta" (Astorga, León): estructura y configuración". A: *Murallas de ciudades romanas en el occidente del imperio. Lucus Augusti como paradigma. (Actas del Congreso Internacional celebrado en Lugo, 26-29 XI, 2005)*. Ed. d'A. Rodríguez Colmenero, I. Rodà de Llanza, pàg. 359-380.
- Busquets i Conill, E. (1928). *La Casa de l'Ardiaca*. Barcelona.
- Busquets, F. et al. (2009). "Les vies d'accés a les portes Nord-Oest i Sud-Oest de Barcino a través dels testimonis arqueològics". A: *Quarhis* 5, pàg. 124-141.
- Butler, R. M. (1959). "Late Roman Town Walls in Gaul". A: *Archaeological Journal* 116, pàg. 25-50.
- Caballé, F., González, R. (2007). *Estudi històric-arquitectònic de la finca del carrer Atailf, 11 de Barcelona*. Inf. tèc.

- Caballé, F., González, R., Nolasco, N. (2004). *Estudi Històrico-arquitectònic de la finca núm. 7 de carrer Lledó de Barcelona*. Inf. tèc. Centre de Documentació del Servei d'Arqueologia de Barcelona.
- Cabañas Anguita, N. (2011). "Carrer del Regomir, 7-9". A: *Anuari d'arqueologia i patrimoni de Barcelona 2010*, pàg. 74.
- Cabañas Anguita, N., Nadal i Roma, E. (2012). *Intervenció arqueològica al carrer Regomir 7-9. Barcelona, El Barcelonès. Codi 109/09*. Memòria científica. Centre de Documentació del Servei d'Arqueologia de Barcelona.
- Calpena Marcos, D. (2016). "Palau Episcopal". A: *Anuari d'arqueologia i patrimoni de Barcelona 2014*. Institut de Cultura, Ajuntament de Barcelona, pàg. 151-154.
- Campbell, D. B. (2011). "Ancient catapults: some hypotheses reexamined". A: *Hesperia: The Journal of the American School of Classical Studies at Athens* 80.4, pàg. 677-700.
- Campo, M., Granados, J. O. (1978). "Aproximación a la circulación monetaria de Barcino". A: *Numisma* 28, pàg. 221-240.
- Carandini, A. (2006). *La leggenda di Roma. I Dalla nascita dei gemelli alla fondazione della città*. Fondazione Lorenzo Valla.
- Cardoner, F. (1979). "Planta torre i muralla romanes". Dibuix conservat en l'Arxiu Diocesà de Barcelona, document solts.
- Carreras Candi, F. (s/a). *Ciutat de Barcelona. Geografia General de Catalunya*. Vol. III. Barcelona: III.
- Carretero Vaquero, S. (1993). "El cuadrante noroeste peninsular en época romana. Los efectivos militares y sus establecimientos". A: *Brigecio: revista de estudios de Benavente y sus tierras* 3, pàg. 47-74.
- Casas, J. et al. (1990). *Ceràmiques comunes i de producció local d'època romana. I. Materials augustals i altoimperials a les comarques orientals de Girona*. Girona.
- Castanyer i Masoliver, P., Tremoleda i Trilla, J. (1999). *La vil·la romana de Vilauba. Un exemple de l'ocupació i explotació romana del territori a la comarca del pla de l'estany*. Girona.
- Castanyer, P. et al. (1993). "L'excavació del kardo B. Noves aportacions sobre l'abandonament de la ciutat romana d'Empúries". A: *Cypsela* X, pàg. 159-194.
- Cavallaro, A. M. (1999). "Aree pubbliche e assetto urbano di Aosta fra età romana e medioevo". A: *Geschichte der Alpen* 4, pàg. 17-38.
- CIL I2 = Mommsen, T. et al. (1893-2015). *Inscriptiones Latinae antiquissimae ad C. Caesaris mortem*.
- CIL II2 = Stylow, A. U. et al. (1893-2015). *Inscriptiones Hispaniae Latinae*.
- CIL IX = Mommsen, T. (1883-1963). *Inscriptiones Calabriae, Apuliae, Samnii, Sabinarum, Piceni Latinae*.
- CIL V = Mommsen, T. (1893-2015). *Inscriptiones Galliae Cisalpinae Latinae*.
- CIL XII = Hirschfeld, O. (1888-1996). *Inscriptiones Galliae Narbonensis Latinae*.
- Ciurana i Prast, J. (2013). "Les àrees funeràries de l'ager Tarraconensis (segles I-III dC)". A: *Ager Tarraconensis. Volum 5: Paisatge, poblament, cultura material i història: actes del simposi internacional*. Ed. de M. Prevosti, J. López Vilar, J. Guitart i Duran.
- Claveria, M. (2008). "Los altares monumentales con pulvini del nordeste peninsular". A: *Escultura romana en Hispania*. Ed. de J. M. Noguera, E. Conde. Murcia, pàg. 345-396.

- Cócola Gant, A. (2010). “De ruina a monumento histórico. Reconstrucciones del Palau Requesens durante el siglo XX”. A: *Butlletí de la Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona* 52 (2009-2010), pàg. 375-406.
- Coll Riera, J. M., Roig Buxó, J., Molina Vallmitjana, J. A. (1997). “Contextos ceràmics de l'antiguitat tardana del Vallès”. A: *Contextos ceràmics d'època romana tardana i de l'alta Edat Mitjana (segles IV-X)*, *ArqueoMediterrània* 2, pàg. 37-57.
- Costantini, A. (2010). “Pisa – Via Marche: le anfore della necropoli tardoantica”. A: *LRCW3 Late roman coarse wares, cooking wares and amphorae in the Mediterranean*. Ed. de S. Menchelli et al. Vol. 2185. BAR international Series. Oxford: Archaeopress, pàg. 329-336.
- Courtois, C. (1951). *Timgad. Antique Thamugadi*. Ed. de R. Leonard. Alger: Imprimerie Officielle.
- Crummy, P. (1993). “The development of Roman Colchester”. A: *Roman Towns: the Wheeler inheritance. A review of 50 years' research*. Ed. de S. J. Greep. Vol. 93. CBA Research Report. Council for British Archaeology.
- Darles, C. (2007). “Etat des recherches concernant les fortifications de Saint-Lézer, un castrum de l'antiquité tardive en Novempopulanie, province d'Aquitaine”. A: *Murallas de ciudades romanas en el occidente del imperio. Locus Augusti como paradigma. (Actas del Congreso Internacional celebrado en Lugo, 26-29 XI, 2005)*. Ed. d'A. Rodríguez Colmenero, I. Rodà de Llanza, pàg. 187-199.
- De Filippo, L. (1993). “Nouvelle définition de l'enceinte romaine de Toulouse”. A: *Gallia* 50, pàg. 181-204.
- De Laorden Santiuste, V., Prada Pérez, J. L. ([1992?]). *Estudio geológico del “fosat” de la muralla romana de Barcelona*. Informe. Centre de Documentació del Servei d'Arqueologia de Barcelona.
- De Man, A. (2007). “A muralha tardia de “Conimbriga””. A: *Murallas de ciudades romanas en el occidente del imperio. Locus Augusti como paradigma. (Actas del Congreso Internacional celebrado en Lugo, 26-29 XI, 2005)*. Ed. d'A. Rodríguez Colmenero, I. Rodà de Llanza, pàg. 699-714.
- (2011). *Defensas urbanas tardias da Lusitania*. *Studia Lusitana* 6.
- De Marinis, G. (1994). “Firenze”. A: *Enciclopedia dell'Arte Antica*. Vol. Secondo Supplemento, II. Roma, pàg. 667-670.
- Delplace, C. (1993). *La romanisation du Picenum: l'exemple d'Urbs Salvia*. Rome: Ecole Française.
- Di Luca, G., Cristilli, A. (2011). “Origine ed evoluzione dell'opera a telaio: le attestazioni campane”. A: *DHER. Domus Herculanensis Rationes. Sito Archivio Museo*. Ed. d'A. Corallini. Ante Quem. Bologna, pàg. 55-478.
- Dias, L. (1999). “Arquitectura com tijolo em Tongobriga: estudo dos materiais das termas y dos aparelhos dos muros”. A: *El ladrillo y sus derivados en la época romana*. Ed. de C. Rico, M. Bendala Galán, L. Roldán Gómez. Madrid, pàg. 283-285.
- Domingo, J., Garrido, A., Mar, R. (2008). “El temple romà de Vic i la seva decoració arquitectònica”. A: *AUSA XXIII / 161-162*. Ed. de P. d'Estudis Osonencs. Vic., pàg. 581-607.

- Durán Fuentes, M. (2008). “Marcos y grafitos en las obras públicas romanas”. A: *IV Congreso de las obras públicas en la ciudad romana, Lugo/Guitiriz*, pàg. 167-188.
- Duran i Sanpere, A. (1928). *La casa del Arcediano y el Archivo Histórico de la Ciudad*. Barcelona: Librería Francisco Puig. Biblioteca de Turismo.
- (1943). “Vestigios de la Barcelona romana en la Plaza del Rey”. A: *Ampurias V*, pàg. 53-77.
- (1945). “Noticias de excavaciones. Bajada de la Canonja y calle de los Condes”. A: *Barcelona Divulgación Histórica I*, pàg. 23-24.
- (1962). “La lucha por el agua”. A: *El agua en la vida ciudadana*. Barcelona: Centro de estudios, investigación y aplicaciones del agua, pàg. 6-27.
- (1969). “La torre poligonal (n. 6) de la muralla romana”. A: *Cuadernos de Arqueología e Historia de la Ciudad XIII*, pàg. 51-67.
- (1972). *Barcelona i la seva història*. Vol. I. Barcelona.
- Escudero, F. D. A., De Sus, M. L. (2003). “La muralla romana de Zaragoza”. A: *Defensa y territorio en Hispania de los Escipiones a Augusto: espacios urbanos y rurales, municipales y provinciales*. Ed. d’A. Morillo Cerdán, F. Cadiou, D. Hourcade, pàg. 391-425.
- Esmonde-Cleary, A. S. (2007). “Fortificación urbana en la "Britannia" romana: "defensa militar o monumento cívico?” A: *Murallas de ciudades romanas en el occidente del imperio. Lucus Augusti como paradigma. (Actas del Congreso Internacional celebrado en Lugo, 26-29 XI 2005)*. Ed. d’A. Rodríguez Colmenero, I. Rodà de Llanza, pàg. 153-166.
- Esmonde-Cleary, A. S., Wood, J., Sablayrolles, R. (2007). ““Conuenaes” et “Conсорanni”: vraies ou fauses jumelles des Pyrénées?” A: *Murallas de ciudades romanas en el occidente del imperio. Lucus Augusti como paradigma. (Actas del Congreso Internacional celebrado en Lugo, 26-29 XI, 2005)*. Ed. d’A. Rodríguez Colmenero, I. Rodà de Llanza, pàg. 167-184.
- Espada, A. et al. (1995). *Retrat de Barcelona*. Ed. d’A. d. B. CCCB.
- Espejo Blanco, J. M. (2009). *Memòria arqueològica de la intervenció efectuada al carrer Sotstinent Navarro núm. 4-6. Codi Muhba: 093/09. Ciutat Vella, Barcelona*. Memòria científica. Centre de Documentació del Servei d’Arqueologia de Barcelona.
- Esqué Ballesta, M. (2007). *Memòria de la intervenció arqueològica preventiva (control arqueològic) al c/Avinyó 16-28b, c/de la Lleona 13 (bda. de Sant Miquel 1-9). Codi 046/07*. Memòria científica. Centre de Documentació del Servei d’Arqueologia de Barcelona.
- Esselborn, K., Company, M. (1928-1929). *Tratado General de Construcción*. Barcelona: Gustavo Gili.
- Fabião, C. (2007). “El ejército romano en Portugal”. A: *El Ejército Romano en España. Guía Arqueológica*. Ed. d’A. Morillo Cerdán, J. Aurrecoechea. Léon: Univ. de Léon.
- Fàbregas, M. (1998). *Memòria de la intervenció arqueològica a la baixada de Viladecols. Codi 46/98*. Memòria científica. Centre de Documentació del Servei d’Arqueologia de Barcelona.

- Feijoo, S. (2000). "Generación y transformación del espacio urbano romano de Augusta Emerita al exterior de la muralla". A: *Memoria (Excavaciones Arqueológicas en Mérida, 1998)* 4, pàg. 571-581.
- Fentress, E. (1997). "Thamugadi". A: *Enciclopedia dell'arte antica, II supplemento*.
- Fernández Ochoa, C. (1997). *La muralla romana de Gijón (Asturias)*. Gijón.
- Fernández Ochoa, C., Gil Sendino, F. (2007). "El recinto amurallado de Gijón. Origen y permanencia hasta la edad media". A: *Murallas de ciudades romanas en el occidente del imperio. Locus Augusti como paradigma. (Actas del Congreso Internacional celebrado en Lugo, 26-29 XI, 2005)*. Ed. d'A. Rodríguez Colmenero, I. Rodà de Llanza, pàg. 403-414.
- Fernández Ochoa, C., Morillo Cerdán, Á. (1991). "Fortificaciones urbanas de época bajoimperial en Hispania. Una aproximación crítica (primera parte)". A: *Cuadernos de prehistoria y arqueología* 18, pàg. 227-259.
- (1992). "Fortificaciones urbanas de época bajoimperial en Hispania. Una aproximación crítica (segunda parte)". A: *Cuadernos de prehistoria y arqueología* 19, pàg. 319-360.
- (1997). "La muralla de Iruña en el contexto de las fortificaciones urbanas bajoimperiales de la región septentrional de la Península Ibérica". A: *Isturitz* 9, pàg. 735-742.
- (2002). "Entre el prestigio y la defensa: la problemática estratégico-defensiva de las murallas tardorromanas en Hispania". A: *I Congreso de Arqueología Militar Romana en Hispania. Segovia 1998*. Anejos de Gladius, 5, pàg. 577-589.
- Fernández Ochoa, C., Morillo Cerdán, Á., Salido Domínguez, J. (2011). "Ciudades amuralladas y *annona militaris* durante el Bajo Imperio en Hispania: una cuestión a debate". A: *Horrea d'Hispanie et de la Méditerranée romaine*. Ed. de J. Arce, B. Goffaux, pàg. 265-286.
- Filippi, F. (1983). "Torino, Via Accademia delle Scienze, Manica Schiaparelli. Cinta muraria di età romana". A: *QuadAPiem* 2, pàg. 182-183.
- (1997). "Urbanistica e architettura". A: *Alba Pompeia. Archeologia della città della fondazione alla tarda antichità. (Studi per una storia d'Alba, 2)*. Ed. de F. Filippi. Alba (Cuneo): Famija Albèisa, pàg. 41-90.
- Filippi, F., Morra, F. (1988). "Sondaggi archeologici nel Palazzo dell'Accademia delle Scienze di Torino, sede del Museo Egizio". A: *QuadAPiem* 8, pàg. 111-142.
- Fillooy Nieva, I., Gil Zubillaga, E. (2007). "Vida cotidiana al abrigo de las murallas: novedades de la investigación sobre el recinto amurallado tardorromano de "Veleia"(Iruña de Oca, Álava, País Vasco)". A: *Murallas de ciudades romanas en el occidente del imperio. Locus Augusti como paradigma. (Actas del Congreso Internacional celebrado en Lugo, 26-29 XI, 2005)*. Ed. d'A. Rodríguez Colmenero, I. Rodà de Llanza, pàg. 467-482.
- Finocchi, S. (1963). "Impianti urbanistici di derivazione castrense". A: *Atti del I Congresso internazionale di Archeologia dell'Italia Settentrionale. Torino 21-24 Giugno 1961*. Torino, pàg. 93-99.
- Fita, F. (1876). "Antiguas murallas de Barcelona". A: *Revista histórica* 3, pàg. 3-13, 65-71, 228-233.
- (1903a). "Barcelona romana. Su primer período histórico". A: *Boletín de la Real Academia de la Historia* 42, pàg. 481-483.

- Fita, F. (1903b). “Monumentos romanos de San Juan de Camba, Córdoba, Linares, Vilches, Cartagena, Barcelona y Tarrasa”. A: *Boletín de la Real Academia de la Historia* 42, pàg. 446-461.
- Florensa Ferrer, A. (1958). *Las murallas romanas de la ciudad*. Ayuntamiento de Barcelona.
- Florensa I Puchol, F. X. et al. (2011). *Memòria de la intervenció arqueològica al carrer Sant Honorat 3 (Ciutat vella, Barcelona). Desembre 2000 - Setembre 2003. (Codis MHCB: 142/00, 011/01, 079/03)*. Memòria científica inèdita. Centre de Documentació del Servei d'Arqueologia de Barcelona.
- Fontaine, P. (1997). “Pour une carte archéologique des fortifications étrusques”. A: *Revue belge de philologie et d'histoire* 75.1, pàg. 121-146.
- (2008). “Mura, arte fortificatoria e città in Etruria. Riflessioni sui dati archeologici”. A: *La città murata in Etruria (Atti del XXV Convegno di studi etruschi ed italici. Chianciano Terme, Sarteano, Chiusi, 30 marzo - 3 aprile 2005)*, pàg. 203-220.
- Forés, C. (2007). *Informe dels testimonis estructurals localitzats en el Sector 100 (Sector muralla romana) de la intervenció arqueològica realitzada a la finca núm. 11 del carrer Ataülf de Barcelona (072/07)*. Inf. tèc. Servei d'Arqueologia de Barcelona.
- Frigerio, F. (1935). *La cerchia di Novum Comun. Antiche porte di città italiche e romane*. Como.
- Galera, M., Roca, F., Tarragó, S. (1982). *Atlas de Barcelona. Segles XVI-XX*. Barcelona: Publicacions del Col·legi Oficial d'Arquitectes de Catalunya.
- Galliazzo, V. (1995). *I ponti romani*. Treviso: Canova.
- García Biosca, J. E., Feliu, R. (s/a). *Pati d'en Llimona*. Tríptic divulgatiu. Barcelona.
- García Biosca, J. E., Miró i Alaix, N., Revilla, E. (2002). “Un context paleoandalusí a l'excavació de l'Arxiu Administratiu de Barcelona”. A: *II Congrés d'Arqueologia Medieval i Moderna a Catalunya*, pàg. 363-380.
- García Marcos, V., Morillo Cerdán, Á., Durán Cabello, R. M. (2007). “La muralla tetràrquica de “Legio”: aproximación al conocimiento de un sistema constructivo”. A: *Murallas de ciudades romanas en el occidente del Imperio. Lucus Augusti como paradigma (Actas del Congreso Internacional celebrado en Lugo. 26-29, XI, 2005)*. Ed. d'A. Rodríguez Colmenero, I. Rodà de Llanza, pàg. 381-400.
- Garrido Elena, A. (2011). “Arquitectura y urbanismo en Barcino en época altoimperial: la decoración arquitectónica de edificios públicos y privados”. Tesi doct. URV, ICAC (directors Mar, R. i Rodà, I.)
- Garrut, J. M. (1964). “Notas para la crónica del museo”. A: *Cuadernos de Arqueología e Historia de la Ciudad* VI, pàg. 123-138.
- (1969). “Crónica del Museo. Resumen de la XXVI campaña arqueológica municipal correspondiente al año 1966”. A: *Cuadernos de Arqueología e Historia de la Ciudad* XIII, pàg. 113-145.
- Gaspar, M. A., Gomes, A. (2007). “As muralhas de “Olisipo”: o troço junto ao Tejo”. A: *Murallas de ciudades romanas en el occidente del imperio. Lucus Augusti como paradigma. (Actas del Congreso Internacional celebrado en Lugo. 26-29 XI, 2005)*. Ed. d'A. Rodríguez Colmenero, I. Rodà de Llanza, pàg. 685-698.

- Gayraud, M. (1981). *Narbonne antique des origines à la fin du IIIe siècle*. Revue archéologique de Narbonnaise, Supplément 8. Paris, De Boccard.
- Gea, M., Hernández, J. (2012). *Memòria conjunta de les antigues intervencions arqueològiques al Sector del Pati d'en Llimona i els carrers de Regomir i Correu Vell. Barcelona, el Barcelonès*. Memòria científica. Centre de Documentació del Servei d'Arqueologia de Barcelona.
- Genovesi, S. (2010). "Materiali tardoantichi del Portus Pisanus (S. Stefano ai Lupi, Livorno)". A: *LRCW3 Late roman coarse wares, cooking wares and amphorae in the Mediterranean*. Ed. de S. Menchelli et al. Vol. 2185. BAR international Series. Oxford: Archaeopress, pàg. 337-344.
- Giner Iranzo, D. (2006). *Memòria de la intervenció arqueològica al C/Coronel Monasterio 6-16: data intervenció: març-agost 2004*. Memòria científica. Centre de Documentació del Servei d'Arqueologia de Barcelona.
- Girardi-Jurkic, V., Dzin, K. (2007). "The continuity of fortification in Istria, Croatia". A: *Murallas de ciudades romanas en el occidente del imperio. Lvcvs Augusti como paradigma. (Actas del Congreso Internacional celebrado en Lugo, 26-29 XI 2005)*. Ed. d'A. Rodríguez Colmenero, I. Rodà de Llanza, pàg. 115-132.
- Girardy-Caillat, C. (1996). "Périgueux". A: *Enceintes romaines d'Aquitaine: Bordeaux, Dax, Périgueux, Bazas*. Ed. de P. Garmy, L. Maurin. Vol. 53. Documents d'Archéologie Française. Paris, pàg. 127-154.
- Goldsworthy, A. (2005). *El ejército romano*. AKAL.
- González Fernández, E., Carreño Gascón, M. C. (2007). "Las puertas romanas de la muralla de Lugo: los datos arqueológicos". A: *Murallas de ciudades romanas en el occidente del imperio. Lvcvs Augusti como paradigma. (Actas del Congreso Internacional celebrado en Lugo, 26-29 XI 2005)*. Ed. d'A. Rodríguez Colmenero, I. Rodà de Llanza, pàg. 255-282.
- González Fernández, M. L. (1996). "Consideraciones sobre el origen militar de Asturica Augusta". A: *Coloquio Internacional de Arqueología: los Finisterres Atlánticos en la Antigüedad*. Ed. de C. Fernández Ochoa. Gijón, pàg. 85-90.
- (1999). "De campamento a civitas. La primera fortificación urbana de Asturica Augusta (Astorga, León)". A: *Nvmantia* 7, pàg. 95-115.
- González Villaescusa, R. (1993). "Origine et diffusion d'une forme peu courante de céramique africaine. Nouvelle contribution à la connaissance du commerce de Byzacène au s. III après J.-C." A: *Antiquités Africaines* 29, pàg. 151-161.
- González, R. (2012). *Informe del desmuntatge dels cegats de les obertures localitzades al nivell de planta baixa de l'interior de la torre de la muralla romana núm. 28 que es troba a l'actual finca núm. 7 del carrer Lledó de Barcelona. Codi 026/12*. Inf. tèc. Departament de Documentació del Servei d'Arqueologia de Barcelona.
- Granados, J. O. (1976a). "Estudios de arqueología romana barcelonesa: la puerta decumana o del noroeste". A: *Pyrenae* 12, pàg. 157-173.
- (1976b). "Notas para el estudio topográfico de la colonia Barcino en el siglo I: la primera muralla de la ciudad". A: *Symposion de Ciudades Augusteas, II*, pàg. 215-223.
- (1980). "La torre de flanqueo SO de la puerta decumana de la colonia Barcino". A: *Noticiario Arqueológico Hispánico* 9, pàg. 425-445.

- Granados, J. O. (1984). “La primera fortificación de la colonia Barcino”. A: *Papers in Iberian Archaeology. BAR 193, 1*, pàg. 267-319.
- (1991). “Estructura urbana de la ciutat romana”. A: *Història de Barcelona 1. La ciutat antiga, Barcelona*. Ed. de J. Sobrequés, pàg. 139-201.
- (1993a). “Barcelona en la baixa romanitat”. A: *III Congrés d’història de Barcelona, I*, pàg. 25-42.
- (1993b). *Memòria de la intervenció arqueològica a la Pia Almoïna, Barcelona*. Memòria científica. Centre de Documentació del Servei d’Arqueologia de Barcelona.
- (1996-1997). “La Muralla de Barcino a la llum de les darreres descobertes”. A: *Annals de l’Institut d’Estudis Gironins XXXVIII*, pàg. 1613-1638.
- (1997). “Excavaciones en la muralla romana de Barcelona”. A: *Revista de Arqueologia* 192, pàg. 6-9.
- Granados, J. O. et al. (1991). *La porta romana del Pati d’en Llimona. Carrer del Regomir*. Tríptic divulgatiu. Barcelona: Museu d’Història de la Ciutat.
- Gregori, G. L., Nonnis, D. (2013). “Il Contributo dell’epigrafia allo studio delle cinte murarie dell’Italia repubblicana”. A: *Mura di legno, mura di terra, mura di pietra: fortificazioni nel Mediterraneo antico (Atti del convegno internazionale Sapienza Università di Roma, 7-9 maggio 2012)*. Ed. de G. Bartoloni, L. M. Michetti, pàg. 491-524.
- Grenier, A. (1934). *Manuel d’archaeologie gallo – romaine. I. Generalités. Travaux militaires*. Paris.
- Gros, P. (1987). “Rapport de Synthèse”. A: *Les enceintes augustéennes dans l’occident romain (France, Italie, Espagne, Afrique du Nord). Actes du colloque international de Nîmes, IIIe Congrès Archéologiques de Gaule Méridionale (9-12 octobre 1985)*. Vol. 18. École Antique de Nîmes, Bulletin Annuel, pàg. 159-164.
- (1992). “Moenia: aspects défensives et aspects représentatives des fortifications”. A: *Fortifications Antiquae*. Ed. de S. Van der Maele, J. M. Fossey. Amsterdam, pàg. 211-225.
- (1996). *L’architecture romaine du début du IIIe siècle av. J.-C. à la fin du Haut-Empire I. Les monuments publics*. Paris: Picard.
- Guillaumet, P., Rebourg, A. (1987). “L’enceinte d’Autun”. A: *Les enceintes augustéennes dans l’occident romain (France, Italie, Espagne, Afrique du Nord). Actes du colloque international de Nîmes, IIIe Congrès Archéologiques de Gaule Méridionale (9-12 octobre 1985)*. Vol. 18. École Antique de Nîmes, Bulletin Annuel, pàg. 41-49.
- Guitart i Duran, J. (1980). “Les excavacions del Clos de la Torre 1934-1936 i les peces que avui retornen al Museu de Badalona”. A: *Carrer dels Arbres. Revista anuari del Museu de Badalona* 14 (1a època).
- (1987). “Quelques réflexions sur les caractéristiques de l’enceinte augustéenne de Barcino (Barcelone)”. A: *Les enceintes augustéennes dans l’occident romain (France, Italie, Espagne, Afrique du Nord). Actes du colloque international de Nîmes, IIIe Congrès Archéologiques de Gaule Méridionale (9-12 octobre 1985)*. Ed. de 18. École Antique de Nîmes, Bulletin Annuel, pàg. 125-127.
- (2010). “L’Origen de les primeres ciutats romanes de Catalunya : una aproximació des de l’arqueologia”. A: *Catalan Historical Review* 3, pàg. 147-162.

- (2013). “Josep de C. Serra i Ràfols: una vida de fidelitat i dedicació al patrimoni arqueològic de Catalunya. L'exemple de la Baetulo romana”. A: *Butlletí de la Societat Catalana d'Estudis Històrics XXIV*, pàg. 125-143.
- Gurt, J. M., Rodà de Llanza, I. (2005). “El Pont del Diable. El monumento romano dentro de la política territorial augustea”. A: *Archivo Español de Arqueología* 78, pàg. 147-165.
- Gutiérrez Garcia-Moreno, A. (2009). *Roman Quarries in the Northeast of Hispania (Modern Catalonia)*. Vol. 10. Documenta. Tarragona.
- Hayes, J. W. (1972). *Late Roman Pottery*. London: British School at Rome.
- (1980). *A supplement to Late Roman pottery*. London: British School at Rome.
- Heijmans, M. (2011). “Le développement urbain des villes en Gaule Narbonnaise au IIIe siècle”. A: *L'Empire romain en mutation - Répercussions sur les villes dans la deuxième moitié du 3e siècle. Colloque International Bern/Augst (Suisse), 3-5 décembre 2009*. Ed. de R. Schtzmman, S. Martin-Kilcher. Vol. 20. Archéologie et histoire romaine. Éditions Monique Mergoïl Montagnac, pàg. 261-274.
- Hellenkemper, H. (1983). “The Roman defences of Cologne-Colonia Claudia Ara Agrippinensium”. A: *Roman Urban Defences in the West*. Ed. de J. Maloney, B. Hobley. CBA Research Report 51, pàg. 20-28.
- Hernández Gasch, J. (2006a). *Intervenció arqueològica als carrers Regomir, 6 – Ataül, 9. Barcelona, El Barcelonès. Codi M.H.C.B.: 008/04*. Memòria científica. Centre de Documentació del Servei d'Arqueologia de Barcelona.
- (2006b). “The castellum of Barcino: from its early roman empire origins as a monumental public place to the late antiquity fortress”. A: *Quarhis: Quaderns d'Arqueologia i Història de la Ciutat de Barcelona, època II 2*, pàg. 74-91.
- Hernández Vera, J. A. (1982). *Las ruinas de Inestrillas. Estudio arqueológico*. Biblioteca de Temas Riojanos, 41. Instituto de Estudios Riojanos.
- Hernández-Gasch, J. (2008). *Intervenció arqueològica al carrer Regomir, 7-9. CODI M.H.C.B. 116/06. Barcelona, el Barcelonès*. Memòria científica. Centre de Documentació del Servei d'Arqueologia de Barcelona.
- Hinojo García, E. (2010). *Memòria de la intervenció arqueològica al carrer de la Palla, 19-21. Antic Hospital De Sant Sever. Codi: 016/07 (Barcelona, Barcelonès)*. Memòria científica. Centre de Documentació del Servei d'Arqueologia de Barcelona.
- Hori, Y. (1992). “Thresholds in Pompeii”. A: *Opuscola Pompeiana* 2, pàg. 73-91.
- Hourcade, D. (2003). “Les murailles des villes romaines de l'Hispanie républicaine et augustéenne. Enceintes ou fortifications du territoire urbain?” A: *Defensa y territorio en Hispania de los Escipiones a Augusto : (espacios urbanos y rurales, municipales y provinciales): coloquio celebrado en la Casa de Velázquez (19 y 20 de marzo de 2001)*. Ed. d'A. Morillo Cerdán, F. Cadiou, D. Hourcade, pàg. 295-324.
- Huertas Arroyo, J. (1996). *Intervenció arqueològica en la Pia Almoïna. Codi: 328/1996*. Memòria científica. Centre de Documentació del Servei d'Arqueologia de Barcelona.
- Iglesias Gil, J. M., Ruiz Gutiérrez, A. (2007). “La muralla tardoantigua de Monte Cildá (Aguilar de Campoo, Palencia)”. A: *Murallas de ciudades romanas en el occidente del imperio. Lvcvs Augusti como paradigma. (Actas del Congreso Internacional celebrado*

- en Lugo, 26-29 XI, 2005*). Ed. d'A. Rodríguez Colmenero, I. Rodà de Llanza, pàg. 449-466.
- IRC IV = Fabre, G., Mayer, M., Rodà de Llanza, I. (1997). *Inscriptiones romaines de Catalogne IV. Barcino*. París.
- Iriarte Kortazar, A. (2011). "Introducción a la artillería de torsión". A: *Gladius XXXI*, pàg. 57-76.
- Izquierdo, P. (1997). "Barcino i el seu litoral: una aproximació a les comunicacions marítimes d'època antiga a la Laietània". A: *La formació del cinturó industrial de Barcelona*, pàg. 13-21.
- Járrega Domínguez, R. (1991). "Consideraciones sobre la cronología de las murallas tardorromanas de Barcelona: una fortificación del siglo V?" A: *Archivo Español de Arqueología* 163/164, pàg. 326-335.
- (2011). "El port romà de Barcino (Barcelona) i el praefectus orae maritimae Laeetanae. Un possible portus comercial". A: *Butlletí Arqueològic* 33, pàg. 81-119.
- (2013). "Crisi i canvis estructurals a la Hispània oriental entre l'Alt Imperi Romà i l'antiguitat tardana". A: *Butlletí de la Societat Catalana d'Estudis Històrics* 24, pàg. 219-266.
- Johnson, S. (1983). *Late roman fortifications*. London: Batsford.
- Jordán Lorenzo, A. A. (2011). "Inscripciones, monumentos anepígrafos, dudosos, sellos y grafitos procedentes del municipium ignotum de Los Bañales de Uncastillo". A: *Caesaraugusta (volum dedicat a "La ciudad romana de los Bañales (Uncastillo, Zaragoza): entre la historia, la arqueología y la historiografía"*. Caesaraugusta 82, pàg. 289-336.
- Kavanagh de Prado, E. (2015). *Estandartes militares en la Roma antigua: tipos, simbología y función*. Anejos de Gladius 16. Consejo Superior de Investigaciones Científicas; Polifemo.
- Keay, S. J. (1984). *Late roman amphorae in the western Mediterranean. A typology and economic study: the Catalan evidence*. BAR international series, vol. I y II.
- (1988). *Roman Spain. British Museum Publications. London*.
- Labrousse, M. (1974). "Une porte de l'enceinte gallo-romaine de Toulouse". A: *Mélanges d'histoire ancienne offerts à William Seston*, pàg. 249-266.
- Lamboglia, N. (1956). "Primi risultati cronologici e storico-topografici degli scavi di Albintimilium (1948-1956)". A: *Rivista di Studi Liguri* XXII.2-4, pàg. 91-152.
- (1958). "Nuove osservazioni sulla "terra sigillata chiara" (I). Tipi A e B". A: *Rivista di Studi Liguri* 24, pàg. 257-330.
- (1963). "Nuove osservazioni sulla "terra sigillata chiara" (II). Tipi C, Lucente e D". A: *Rivista di Studi Liguri* 29, pàg. 145-212.
- Le Bot-Helly, A. (1987). "L'enceinte de Vienne". A: *Les enceintes augustéennes dans l'occident romain (France, Italie, Espagne, Afrique du Nord). Actes du colloque international de Nîmes, IIIe Congrès Archéologiques de Gaule Méridionale (9-12 octobre 1985)*. École Antique de Nîmes, Bulletin Annuel, 18, pàg. 51-61.
- Lerín, M. et al. (2002). "La muralla y el Arco de Medinaceli: técnica constructiva, relación y cronología. Informe de la actuación arqueológica de junio y septiembre de 1991". A: *El Arco Romano de Medinaceli (Soria, Hispania Citerior)*. Ed. de G. M. Abascal,

- G. Alföldy. *Bibliotheca Archaeologica Hispana*, 18. Gabinete de Antigüedades de la Real Academia de la Historia, pàg. 51-61.
- López Mullor, A., Fierro Macia, X., Caixal Mata, À. (1997). “Ceràmica dels segles IV al X procedent de le comarques de Barcelona”. A: *ArqueoMediterrànea 2, Contextos ceràmics d'època romana tardana i de l'alta edad mitjana*, pàg. 59-82.
- Lugli, G. (1957). *Tecnica edilizia romana*. Ed. de Roma.
- Luni, M. (1992). “La cinta muraria di Fanum Fortunae”. A: *Fano romana. Mostra Storico-archeologica*. Ed. de F. Milesi. Fano, pàg. 89-152.
- Luttwak, E. N. (2013). *La grande strategia dell'impero romano*. BUR - Rizzoli.
- Macias, J. M. et al. (1997). “Nous contextos ceràmics del segle IV i inicis del V en la província de Tarragona”. A: *ArqueoMediterrània, 2. Contextos ceràmics d'època romana tardana i de l'alta Edat Mitjana (segles IV-X)*, pàg. 153-177.
- Magdinier, A. G., Thollard, P. (1987). “L'enceinte romaine d'Orange”. A: *Les enceintes augustéennes dans l'occident romain (France, Italie, Espagne, Afrique du Nord). Actes du colloque international de Nîmes, IIIe Congrès Archéologiques de Gaule Méridionale (9-12 octobre 1985)*. École Antique de Nîmes, Bulletin Annuel, 18, pàg. 77-96.
- Maggi, P. (1993). “Le mura romane di Como”. A: *Mura delle città romane in Lombardia*, pàg. 37-46.
- Mandolesi, A. (2002). “Tesori del Piemonte”. A: *Piemonte romano*. Regione Piemonte, pàg. 54-56.
- Mannoni, T. (1994). *Caratteri costruttivi dell'edilizia storica*. Genova: Escum.
- Mansuelli, G. A. (1965). “Due monumenti romani nelle Marche: la Porta di Augusto a Fano e l'arco di Traiano di Ancona”. A: *Atti XI Congr. St. Architettura (6-13 settembre 1959)*. Roma, pàg. 101-109.
- Mar, R., Garrido, A., Beltrán Caballero, J. A. (2012). “Barcino y el urbanismo provincial romano”. A: *Presencia i lligams territorials de Barcelona. Vint segles de vida urbana*. Ed. de R. Grau. Seminari d'Història de Barcelona. Barcelona Quaderns d'Història, 18, pàg. 63-112.
- Marcos Contreras, G. J. et al. (2007). “Novedades arqueológicas de Castro Ventosa (Villafranca del Bierzo - Cacabelos, León): excavación de la puerta oeste y otras intervenciones en el recinto amurallado”. A: *Murallas de ciudades romanas en el occidente del Imperio. Lucus Augusti como paradigma (Actas del Congreso Internacional celebrado en Lugo. 26-29, XI, 2005)*. Ed. d'A. Rodríguez Colmenero, I. Rodà de Llanza, pàg. 417-448.
- Mària i Serrano, M., Minguell i Font, J. C. (2009-2010). “El Palau Episcopal de Barcelona. Cronologia arquitectònica d'un edifici de vint segles d'història”. A: *Locvs Amoenvs* 10, pàg. 63-86.
- (2012). “La Puerta Episcopal de Barcelona”. A: *Goya* 239, pàg. 95-113.
- Mària, M., Minguell, J. C. (2009). *Palau Episcopal. Anàlisi històric. Fases constructives, projectes i intervencions arquitectòniques*. Informe inèdit. Metamorfosi Arquitectes. Arquebisbat de Barcelona.
- Marot, T. (1987). “Circulació monetària a Barcino”. Tesi de llicenciatura.
- Martín Bueno, M. (1987). “Los recintos augusteos en Hispania”. A: *Les enceintes augustéennes dans l'occident romain (France, Italie, Espagne, Afrique du Nord). Actes du*

- colloque international de Nîmes, IIIe Congrès Archéologiques de Gaule Méridionale (9-12 octobre 1985)*. École Antique de Nîmes, Bulletin Annuel, 18, pàg. 107-124.
- Martin Menéndez, A. (2007). “El dipòsit d'àmfores de la torre 16 de la muralla romana de Barcino”. A: *Quarhis* 3, pàg. 126-137.
- Martín, A., Miró, N., Revilla, E. (2000). “El complejo termal privado de la domus de la calle Bisbe Caçador de Barcelona”. A: *Termas Romanas en el Occidente del Imperio: II Coloquio Internacional de Arqueología en Gijón*. Gijón: VTP Editorial, pàg. 283-287.
- Martínez Rodríguez, P. (2010). *Intervenció arqueològica al carrer Sotstinent Navarro núm. 4-6. Codi Muhba: 099/07. Barcelona, el Barcelonès*. Memòria científica. Centre de Documentació del Servei d'Arqueologia de Barcelona.
- Masci, J. (2012). “La fondazione di Augusta Taurinorum: nuovi spunti di riflessione”. A: *Historiká* 2, pàg. 63-78.
- Massabò, B. (2004). *Albingaunum*. Ministero per i Beni e le Attività Culturali. Soprintendenza per i Beni Archeologici della Liguria.
- Maurin, L., Watier, B. (1996). “Dax”. A: *Enceintes romaines d'Aquitaine: Bordeaux, Dax, Périgueux, Bazas*. Ed. de P. Garmy, L. Maurin. Vol. 53. Document d'Archéologie Française. Paris, pàg. 81-125.
- Mayer, M. (1992). “La història de la Barcelona antiga segons els escriptors clàssics”. A: *Història de Barcelona. vol. 1. La ciutat antiga*. Ed. de J. Sobrequés, pàg. 239-270.
- Mayer, M., Rodà de Llanza, I. (1977). “El abastecimiento de aguas en la Barcelona romana. Reconstrucción de su trazado”. A: *Segovia y la arqueología romana, actas del Symposium de Arqueología romana (Segòvia, 1974)*, pàg. 265-277.
- Mercando, L. (1990). “Note su alcune città del Piemonte Settentrionale”. A: *La città nell'Italia Settentrionale in età romana (Atti del Convegno)*, pàg. 441-478.
- (1993). “La città, le mura, le porte”. A: *La Porta del Paradiso: un restauro a Susa*. Ed. de L. Mercado. Stamperia artistica nazionale, Trofarello, pàg. 61-136.
- Mertens, J. (1983). “Urban wall-circuits in Gallia Belgica in the Roman period”. A: *Roman Urban Defences in the West*. Ed. de J. Maloney, B. Hopley. CBA Research Report 51, pàg. 40-57.
- Meystre, M., Morel, J. (1999). “Avenches / Porte de l'Est. Chroniques des fouilles archéologiques 1999”. A: *BPA* 41, pàg. 228-229.
- Miró i Alaix, C. (2010). “El abastecimiento de agua a la Colonia Iulia Augusta Faventia Paterna Barcino”. A: *AQVAM PERDVENDAM CVRAVIT. Captación, uso y administración del agua en las ciudades de la Bética y el Occidente romano. Actas del Congreso Internacional (Cádiz, 9 al 11 de noviembre de 2009)*, pàg. 147-163.
- (2011). “La carta arqueològica de Barcelona”. A: *Quarhis: Quaderns d'Arqueologia i Història de la Ciutat de Barcelona* 7, pàg. 28-229.
- (2012). “Castalia. La carta arqueològica de Barcelona. Reinterpretar la topografia de la ciutat històrica”. A: *Revista de Catalunya* 279, pàg. 113-127.
- (2013a). “La Carta arqueològica de Barcelona, una eina de recerca i planificació urbana”. A: *Quarhis: Quaderns d'Arqueologia i Història de la Ciutat de Barcelona* 9, pàg. 196-197.

- (2013b). “Pla Barcino. La recuperació del patrimoni defensiu: la muralla romana”. A: *Quarhis: Quaderns d’Arqueologia i Història de la Ciutat de Barcelona* 9, pàg. 198-199.
- (2014). “La muralla romana en el marc del Pla Barcino. Projectes i resultats de l’any 2013”. A: *Quarhis: Quaderns d’Arqueologia i Història de la Ciutat de Barcelona* 10, pàg. 205-206.
- (2016). “Cap a una nova planta de la Bàrcino romana. La representació del peïmetre”. A: *Anuari d’arqueologia i patrimoni de Barcelona 2014*. Institut de Cultura, Ajuntament de Barcelona, pàg. 22-31.
- Miró i Alaix, C., Orengo, H. A. (2010). “El cicle de l’aigua a Barcino. Una reflexió entorn a les noves dades arqueològiques”. A: *Quarhis: Quaderns d’Arqueologia i Història de la Ciutat de Barcelona* 6, pàg. 108-133.
- Miró i Alaix, C., Puig i Verdager, F. (2000). “Edificios termales públicos y privados en Barcino”. A: *Termas Romanas en el Occidente del Imperio: II Coloquio Internacional de Arqueología en Gijón*. Gijón: VTP Editorial, pàg. 171-178.
- Miró i Alaix, N. (1996). *Memòria de la intervenció arqueològica al carrer de l’Arc de Sant Ramon del Call núm. 5 de Barcelona*. Memòria científica. Centre de Documentació del Servei d’Arqueologia de Barcelona.
- (2005). “Noves dades sobre la muralla romana de Barcino: es pas de ronda conservat al carrer de l’arc de Sant Ramon del Call”. A: *Quarhis: Quaderns d’Arqueologia i Història de la Ciutat de Barcelona* 1, pàg. 59-67.
- Molina Vidal, J. (2007). “Commerce romain et amphores nord-africaines sur la côte sud orientale d’Hispanie”. A: *In Africa et in Hispania: études sur l’huile africaine*. Ed. d’A. Mrabet, J. Remesal. Instrumenta 25. Barcelona, pàg. 205-244.
- Monteil, M. (1999). *Nîmes antique et sa proche campagne: étude de topographie urbaine et périurbaine (fin VIe s. av J.-C. - VIe s. ap. J.-C)*. Monographies d’archéologie méditerranéenne, 3.
- Montoto, R. (2012). “Carrer del Regomir, 7-9. Ampliació del Centre Cívic Pati Llimona”. A: *Anuari d’arqueologia i patrimoni de Barcelona 2012*, pàg. 172-174.
- Morillo Cerdán, Á. (2010). “Sistemas defensivos en los campamentos romanos de León”. A: *Las técnicas y las construcciones en la ingeniería romana. Congreso de las Obras Públicas Romanas (mayo 2010, Córdoba)*, pàg. 461-477.
- Morillo Cerdán, Á., Durán Cabello, R. (2003). “La porta principalis sinistra del campamento de la Legión VII Gémina en León. De la intervención arqueológica a la restitución virtual”. A: *VAR* 4.9, pàg. 116-122.
- Morillo Cerdán, Á., García Marcos, V. (2003). “Legio VII Gemina and its Flavian fortress at León”. A: *Journal of Roman Archaeology* 16, pàg. 275-286.
- Morillo Cerdán, Á., Martín, E. (2005). “El ejército romano en la península ibérica. De la arqueología filológica a la arqueología militar romana”. A: *Estudios Humanísticos. Historia* 4, pàg. 177-207.
- Muñoz Rufo, V. (2011). “Carrer d’Ataülf, 11”. A: *Anuari d’arqueologia i patrimoni de Barcelona 2010*, pàg. 89.
- Navarro Caballero, M. et al. (2014). “La presa romana de Muel (Zaragoza, España) : "una obra militar?" A: *La guerre et ses traces : conflicts et sociétés en Hispanie à l’époque*

- de la conquête romaine (IIIe-Ier s. a.C.)* Ed. de F. Cadiou, M. Navarro Caballero. Mémoires, 37. Bordeaux: Ausonius.
- Nebot Pich, N. (2011). *Memòria de la intervenció arqueològica a la plaça de Sant Iu, 5-6 / carrer dels Comtes, 6-10 / baixada de la Canonja 2-6/ carrer de la Tapineria, 29-37. Museu Frederic Marès. Ciutat Vella, Barcelona. (Codi Muhba: 050/10)*. Memòria científica. Centre de Documentació del Servei d'Arqueologia de Barcelona.
- Nolla Brufau, J. M. (2007). "Gerunda y la defensa de la via Augusta en la antigüedad tardía". A: *Murallas de ciudades romanas en el occidente del imperio. Lucus Augusti como paradigma. (Actas del Congreso Internacional celebrado en Lugo. 26-29 XI, 2005)*. Ed. d'A. Rodríguez Colmenero, I. Rodà de Llanza, pàg. 633-650.
- Nolla, J. M., Nieto, F. J. (1979). "Acerca de la cronología de la muralla romana tardía de Gerunda: la terra sigillata clara de Casa Pastors". A: *Faventia* 1/2, pàg. 263-283.
- Orengo, H. A., Cortés, A. (2014). "The Augustan Temple and Forum of the Colony of Barcino: A 90 Degree Turn". A: *Oxford Journal of Archaeology* 33, pàg. 89-107.
- Orengo, H. A., Miró i Alaix, C. (2013). "Reconsidering the water system of Roman Barcino (Barcelona) from supply to discharge". A: *Water Hist* 5, pàg. 243-266.
- Palahí Grimal, L. (2013). "El suburbium de Gerunda. Evolució històrica del pla de Girona en època romana". Tesi doct. Universitat de Girona. Institut de Recerca Històrica.
- Palet i Martínez, J. M., Fiz Fernández, I., Orengo, H. A. (2009). "Centuriació i estructuració del l'ager de la colònia Barcino: anàlisi arqueomorfològica i modelació del paisatge". A: *Quarhis: Quaderns d'Arqueologia i Història de la Ciutat de Barcelona* 5, pàg. 106-123.
- Palet i Martínez, J. M., Rodà de Llanza, I. (2012). "Estructuración del territorio y gestión del agua en los llanos litorales del nordeste de la Tarraconensis". A: *Per una comune cultura dell'acqua. Dal Mediterraneo all'America del Nord*. Ed. de F. Nasti, F. Reduzzi, pàg. 27-58.
- Pallarés, F. (1969). "Las excavaciones de la plaza de S. Miguel y la topografía romana de Barcino". A: *Cuadernos de Arqueologia e Historia de la Ciudad* XIII, pàg. 5-42.
- (1975). "La topografía i els orígens de la Barcelona romana". A: *Cuadernos de Arqueologia e Historia de la Ciudad* XVI, pàg. 5-48.
- Paoletti, M., Genovesi, S. (2007). "Le anfore tardoantiche e l'economia della Villa di S. Vincenzino a Cecina (III-V sec. d. c.): un possibile modello per le ville dell'Etruria settentrionale costiera". A: *LRCW 2. Late Roman Coarse Wares, Cooking Wares and Amphorae in the Mediterranean: Archaeology and archaeometry*. Ed. de M. Bonifay, J. C. Trégli. Vol. 1662. BAR International Series. Oxford: Archaeopress, pàg. 387-398.
- Papotti, L. (1993). "L'intervento di restauro". A: *La Porta del Paradiso: un restauro a Susa*. Stamperia artistica nazionale, Trofarello, pàg. 137-173.
- Pascual García, S. (2005). *Control arqueològic a l'avinguda de la Catedral, núm. 2 / Pla de la Seu, Núm. 1. Barcelona, el Barcelonès. 19 - 26 de maig de 2005. Codi M.H.C.B. 087/05*. Memòria científica inèdita. Centre de Documentació del Servei d'Arqueologia de Barcelona.
- Pau, J. (1986). *Obres*. Ed. de M. Vilallonga. Vol. 1. Barcelona: Curial.

- Paz Peralta, J. A. (2014). “Los cubos de las murallas de Zaragoza y del palacio de la Aljafería (1065-1075). Paradigmas de la arquitectura militar en al-Andalus”. A: *Caesaraugusta*. Vol. 84.
- Peiró, X. (2002). “Adolf Florensa i el patrimoni arquitectònic de la ciutat de Barcelona. La seva labor en la restauració de monuments i conjunts urbans”. A: *Adolf Florensa i Ferrer (1889 – 1968)*. Ed. d’O. Bohigas. Barcelona: Ajuntament de Barcelona, pàg. 33-88.
- Pejrani Baricco, L., Subbrizio, M. (1999). “Torino. Indagini in centro storico”. A: *QuadAPiem* 16, pàg. 244-245.
- Pejrani Baricco, L., Subbrizio, M. et al. (2004). “Torino, Giardini di Palazzo Reale. Indagini archeologiche lungo la manica della Biblioteca Reale”. A: *QuadAPiem* 20, pàg. 229-232.
- Pensabene, P. (2007). “Marmo ed evergetismo negli edifici teatrali d’Italia, Gallia e Hispania”. A: *Mainake* XXIX. Ed. de D. de Málaga: Centro de Ediciones de la Diputación de Málaga. Malaga., pàg. 7-52.
- Peralta Labrador, E. J. (1999). “El asedio romano del Castro de la Espina del Gallego (Cantabria) y el problema de Aracelum”. A: *Complutum* 10, pàg. 195-212.
- Perna, R. (2006). *Urbs Salvia: forma e urbanistica*. L’Erma di Bretschneider.
- (2012). “Mura di città romane tra repubblica ed età imperiale nelle Regioni V e VI adriatica”. A: *Territorio, città e spazi pubblici dal mondo antico all’età contemporanea. Atti del 46 Convegno di studi maceratesi, Abbazia di Fiastra (Tolentino) 20-21 novembre 2010*, pàg. 73-105.
- Pi i Arimon, A. A. (1854). *Barcelona antigua y moderna descripción é historia de esta ciudad desde su fundación hasta nuestros días*. Barcelona, Imprenta y Librería Politécnica de Tomás Gorchs.
- Pieri, D. (1998). “Les importations d’amphores orientales en Gaule Méridionale durant l’antiquité tardive et le Haut-moyen âge (IV-VII siècles après J.C.) Typologie, chronologie et contenu”. A: *Importations d’amphores en Gaule du Sud, du règne d’Auguste à l’Antiquité tardive. Actes du Congrès d’Istres (21-24 mai 1998), SFECAG*, . Ed. de L. Rivet, S. Saulnier, pàg. 97-105.
- Pietrobono, S. (2003). “Aquinum: Porta Capuana o di San Lorenzo. Una nuova interpretazione”. A: *Journal of ancient topography* 13, pàg. 167-184.
- Pignolet, M. (1982). “Essai de restitution de l’entrée du Fielenbach en travers de la muraille d’Augusta Raurica”. A: *Jahresberichte aus Augst und Kaiseraugst* 2, pàg. 55-84.
- Planchon, J., Bois, M., Conjard-Réthoré, P. (2010). *La Drôme*. Vol. 26. Carte archéologique de la Gaule. Paris: Académie des inscriptions et belles-lettres, ministère de l’Education Nationale, ministère de la Recherche.
- Ponte Arrébola, V. (2010). “Régimen jurídico de las vías romanas”. A: *Las técnicas y las construcciones en la ingeniería romana. Congreso de las Obras Públicas Romanas (5/2010, Córdoba)*.
- Precht, G. (1983). “The town walls and defensive systems of Xanten-Colonia Ulpia Traiana”. A: *Roman Urban Defences in the West*. Ed. de J. Maloney, B. Hopley. CBA Research Report 51, pàg. 29-39.

- Prida Trujillo, D. (2010). “Carrer de Lledó, 7”. A: *Anuari d’Arqueologia i Patrimoni de Barcelona 2009*, pàg. 74-77.
- Puerta Lopez, C. (2000). “La ceràmica comuna romana a la costa laietana. Les ciutats romanes de Baetulo i Iluro i l’assentament ibèric de Can Balençó”. A: *Laietania 12*.
- Puig i Cadafalch, J., Falguera, A. d., Goday i Casals, J. (1909). *L’arquitectura romànica a Catalunya, vol. I, Precedents: L’arquitectura romana; L’arquitectura cristiana preromànica*. Barcelona: Institut d’Estudis Catalans.
- Puig i Verdaguer, F. (1999). “Ciutat i muralla de Barcino”. A: *Del romà al romànic. Història, Art i Cultura de la Tarraconense Mediterrània entre els segles IV i X*. Ed. de P. d. Palol, A. Pladevall. Enciclopèdia Catalana. Barcelona, pàg. 84-86.
- (2009). “Barcino: continuïtats i discontinuïtats morfològiques. El procés urbanístic de la colònia entre la seva fundació i l’Antiguitat tardana”. A: *XI Congrés d’Història de Barcelona. La ciutat en xarxa. (Barcelona, Ajuntament de Barcelona)*.
- Puig i Verdaguer, F., Rodà de Llanza, I. (2007). “Las murallas de Barcino. Nuevas aportaciones al conocimiento de la evolución de sus sistemas de fortificación”. A: *Murallas de ciudades romanas en el occidente del imperio. Lvcvs Augusti como paradigma. (Actas del Congreso Internacional celebrado en Lugo. 26-29, XI, 2005)*. Ed. d’A. Rodríguez Colmenero, I. Rodà de Llanza, pàg. 597-631.
- (2010). *Les muralles de Barcino*. Muhba textures 1. Barcelona.
- Puiggarí, J. (1862). “Fachada romana delante de la capilla de S. Cristóbal”. A: *Revista de Cataluña 1*, pàg. 373-374.
- (1879). “La fachada romana descubierta devant la capella de Sant Cristófol”. A: *Garlanda de Joyells*, pàg. 40-42.
- Pujades, J. (1829 [1609]). *Cronica Universal Del Principado De Cataluña, escrita a principios del siglo XVII por Geronimo Pujades (...), Parte 1, Vol. 1*. Barcelona: Jose Torner.
- Quilici Gilgli, S., Quilici, L. (1997). *Architettura e pianificazione urbana nell’Italia antica*. Vol. 6. Atlante Tematico di Topografia Antica. L’Erma di Bretschneider.
- Ramallo Asensio, S. F. (2003). “Carthago Nova. Arqueología y epigrafía de la muralla urbana”. A: *Defensa y territorio en Hispania de los Escipiones a Augusto: (espacios urbanos y rurales, municipales y provinciales): coloquio celebrado en la Casa de Velázquez (19 y 20 de marzo de 2001)*. Ed. d’A. Morillo Cerdán, F. Cadiou, D. Hourcade. Casa de Velázquez. Madrid, pàg. 325-362.
- Ramallo Asensio, S. F., Vizcaíno Sánchez, J. (2007). “Evolución del sistema defensivo de Cartagena durante la antigüedad”. A: *Murallas de ciudades romanas en el occidente del imperio. Lvcvs Augusti como paradigma. (Actas del Congreso Internacional celebrado en Lugo. 26-29, XI, 2005)*. Ed. d’A. Rodríguez Colmenero, I. Rodà de Llanza, pàg. 485-522.
- Ramos, J. (2012). “Muralla romana. Carrer del Sotstinent Navarro”. A: *Anuari d’arqueologia i patrimoni de Barcelona 2012*. Institut de Cultura, Ajuntament de Barcelona, pàg. 126-130.
- (2015). “Murall romana. Torres 27 i 28”. A: *Anuari d’arqueologia i patrimoni de Barcelona 2013*. Institut de Cultura, Ajuntament de Barcelona, pàg. 100-104.

- (2016). “Muralla romana. Torres número 27 i 28”. A: *Anuari d'arqueologia i patrimoni de Barcelona 2014*. Institut de Cultura, Ajuntament de Barcelona, pàg. 145-148.
- Ravotto, A. (2007). “Material ceràmic procedent d'excavacions antigues (1949-1967) a la muralla de Barcino. Resultats preliminars”. A: *Quarhis* 3, pàg. 221-222.
- (2009-2011). “Datos para la cronología de la muralla bajoimperial de Barcino”. A: *Empúries* 56, pàg. 249-276.
- (2012a). *Memòria de la documentació arqueològica duta a terme en la torre romana del Palau Episcopal (Barcelona)*. Inf. tèc. Departament de documentació del Servei d'Arqueologia.
- (2012b). “Muralla Romana. Carrer de Cervantes”. A: *Anuari d'arqueologia i patrimoni de Barcelona 2012*. Institut de Cultura, Ajuntament de Barcelona, pàg. 121.
- (2012c). “Muralla romana. Torre del Bisbe”. A: *Anuari d'arqueologia i patrimoni de Barcelona 2011*. Institut de Cultura, Ajuntament de Barcelona, pàg. 108-111.
- (2014). “La muralla romana de Barcelona, una empresa de finals del segle III”. A: *Quarhis*, pàg. 140-162.
- (2015). *Informe de l'inventari del material procedent del fossat de l'avinguda de la Catedral (Barcelona). Excavacions de l'any 1989: RC89 i CAT89*. Informe inèdit. Centre de documentació del Servei d'Arqueologia de Barcelona.
- (2016). “Inventari del material moble procedent del farciment del fossat romà de l'avinguda de la Catedral. Algunes consideracions sobre els productes ceràmics”. A: *Anuari d'arqueologia i patrimoni de Barcelona 2014*. Institut de Cultura, Ajuntament de Barcelona, pàg. 302-312.
- Rebecchi, F. (1987). “Les enceintes augustéennes en Italie”. A: *Les enceintes augustéennes dans l'occident romain (France, Italie, Espagne, Afrique du Nord). Actes du colloque international de Nîmes, IIIe Congrès Archéologiques de Gaule Méridionale (9-12 octobre 1985)*. École Antique de Nîmes, Bulletin Annuel, 18, pàg. 129-150.
- Rebuffat, R. (1986). “Les fortifications urbaines romaines”. A: *La fortification dans l'histoire du monde grec*. Paris, pàg. 345-361.
- Remolà Vallverdú, J. A. (2000). *Las ánforas tardo-antiguas en Tarraco (Hispania Tarraconensis). Siglos IV-VII d.C.* Barcelona.
- Remolà Vallverdú, J. A., Pociña López, C. A. (2004). “Una primera aproximació a la font monumental del carrer de Pere Martell (Tarragona, Tarragonès)”. A: *Tribuna d'arqueologia, 2000-2001*, pàg. 207-222.
- Ribera i Lacomba, A. (2003). “El papel militar de la fundación de Valentia (1348 a.C.): historia y arqueología”. A: *Defensa y territorio en Hispania de los Escipiones a Augusto: espacios urbanos y rurales, municipales y provinciales*. Ed. d'A. Morillo Cerdán, F. Cadiou, D. Hourcade, pàg. 363-390.
- (2011). “Los Horrea de Valentia de la república al impero”. A: *Horrea d'Hispanie et de la Méditerranée romaine*. Ed. de J. Arce, B. Goffaux. Casa de Velázquez. Madrid, pàg. 201-224.
- Richmond, I. A. (1930). *The City Wall of Imperial Rome: An Account of Its Architectural Development from Aurelian to Narses*. Westholme Publishing.
- (1931). “Five town-walls in Hispania Citerior”. A: *The journal of roman studies* XXI, pàg. 86-100.

- Richmond, I. A. (1932). "Augustan Gates at Torino and Spello". A: *Papers of the British School at Rome* 12, pàg. 52-62.
- Riu i Barberà, E. (2012). "Barcelona entre els segles V i XII, de la desurbanització a la formació d'una capital". A: *Presència i lligams territorials de Barcelona. Vint segles de vida urbana. Seminari d'Història de Barcelona*. Ed. de R. Grau. Vol. 18. Barcelona Quaderns d'Història, pàg. 113-145.
- (2013). "La Muralla de Barcelona i altres fortificacions urbanes de l'antiguitat en l'obra de Josep de C. Serra i Ràfols, entre els anys trenta i seixanta". A: *Butlletí de la Societat Catalana d'Estudis Històrics* XXIV, pàg. 145-188.
- Rivet, L. et al. (2000). *Atlas topographique des villes de Gaule méridionale. 2*. Fréjus, Montpellier.
- Rochas d'Aiglun, A. d. (1881). *Principes de la fortification antique : précis des connaissances techniques nécessaires aux archéologues pour explorer les ruines des anciennes forteresses*. Ed. de Tanera. Paris.
- Rodà de Llanza, I. (1993). "La Barcelona de l'època romana". A: *III Congrés d'història de Barcelona*. Vol. I, pàg. 11-24.
- (2000). "La escultura del sur de la Narbonense y del norte de Hispania Citerior: paralelos y contactos". A: *Actas de la III Reunión sobre Escultura romana en Hispania (Córdoba 1997)*. Madrid: Ministerio de educación, Cultura y Deporte, pàg. 173-196.
- (2001). "Barcelona. De la seva fundació al segle IV dC". A: *De Barcino a Barcelona (segles I-VII). Les restes arqueològiques de la plaça del Rei de Barcelona*. Ed. de J. Beltrán de Heredia. Museo de Historia de la Ciudad-Instituto de Cultura-Ayuntamiento de Barcelona, Barcelona, pàg. 21-31.
- (2009). "Hispania en las provincias occidentales del Imperio durante la República y el Alto Imperio. Una perspectiva arqueológica". A: *Hispania: las provincias hispanas en el mundo romano*. Ed. de J. Andreu Pintado, J. Cabrero Piquero, I. Rodà de Llanza, pàg. 193-222.
- Roda, S., Cantino Wataghin, G. (1997). "Torino romana". A: *Storia di Torino - Dalla preistoria al Comune medievale*. Ed. de G. Sergi. Vol. I. Torino, pàg. 189-230.
- Rodríguez Colmenero, A. (2007). "La muralla romana de Lugo, gran bastión defensivo en los confines del imperio: análisis de conjunto". A: *Murallas de ciudades romanas en el occidente del imperio. Locus Augusti como paradigma. (Actas del Congreso Internacional celebrado en Lugo, 26-29 XI, 2005)*. Ed. d'A. Rodríguez Colmenero, I. Rodà de Llanza, pàg. 217-254.
- Rodríguez i Pedret, M. (1995). *Intervenció arqueològica al carrer de Comtessa de Sobradíel, núm. 4. Codi: 1099/1995*. Inf. tèc. Centre de Documentació del Servei d'Arqueologia de Barcelona.
- Roldán Gómez, L. (1987). "Aproximación metodológica al estudio de la técnica edilicia romana en Hispania, en particular el opus testaceum". A: *Lucentum VI*. Ed. d'A. e. H. A. A. Universidad de Alicante: Departamento de Prehistoria, pàg. 101-122.
- Romanelli, P. (1976). "L'arco di Traiano a Timgad: una ipotesi". A: *Mélanges d'histoire ancienne et d'archéologie offerts à Paul Collart*.
- Roncalli, F. (1989). "Le mura etrusche di Perugia. Il tratto settentrionale ed il problema della datazione". A: *Castella. Mura e torri di Perugia* 26, pàg. 11-13.

- Rosada, G., Lachin, M. T. (2007). “Le mura di Costantinopoli e la dinamiche della topografia urbana”. A: *Murallas de ciudades romanas en el occidente del imperio. Lucus Augusti como paradigma. (Actas del Congreso Internacional celebrado en Lugo, 26-29 XI, 2005)*. Ed. d’A. Rodríguez Colmenero, I. Rodà de Llanza, pàg. 59-82.
- Rovira i Mata, C. (1990-1991). *Memòria d’excavació de la Capella Reial de Santa Àgata*. Inf. tèc. Centre de Documentació del Servei d’Arqueologia de Barcelona.
- RPC I = Burnett, A., Amandry, M., Ripollès, P. (1992). *Roman Provincial Coinage. Volume I: Julio-Claudian Period*.
- Ruíz de Arbulo, J. (2007). “Las murallas de Tarraco. De la fortaleza romano-republicana a la ciudad tardo-antigua”. A: *Murallas de ciudades romanas en el occidente del Imperio. Lucus Augusti como paradigma (Actas del Congreso Internacional celebrado en Lugo, 26-29, XI, 2005)*. Ed. d’A. Rodríguez Colmenero, I. Rodà de Llanza, pàg. 567-594.
- Sabugo Sousa, N. (2007). “Hispania: huellas de la conquista romana. Aproximación al estudio de los fosos de los asentamientos militares peninsulares”. A: *Estudios Humanísticos. Historia* 6, pàg. 19-46.
- Salomonson, J. W. (1968). “Etude sur la céramique romaine d’Afrique sigillée claire et céramique commune de Henchir el Ouiba (Raqqada), en Tunisie centrale”. A: *BABesch* 43, pàg. 80-145.
- Sande Lemos, F., De Freitas Leite, J. M., Cunha, A. (2007). “A muralha romana (Baixo-Imperio) de “Bracara Augusta””. A: *Murallas de ciudades romanas en el occidente del Imperio. Lucus Augusti como paradigma (Actas del Congreso Internacional celebrado en Lugo, 26-29, XI, 2005)*. Ed. d’A. Rodríguez Colmenero, I. Rodà de Llanza, pàg. 329-342.
- Sanmartí, E., Nolla, J. M., Aquilué, X. (1984). “Les excavacions a l’àrea de parking al sud de la Neàpolis d’Empúries (informe preliminar)”. A: *Empúries. Revista de món clàssic i antiguitat tardana* 45-46. Ed. de M. d’Arqueologia de Catalunya, pàg. 110-153.
- Sconfienza, R. (2000 (2002)). “Torino in età augustea. Problematiche storiche e archeologiche”. A: *Bollettino della Società Piemontese di Archeologia e Belle Arti* LII, pàg. 49-75.
- Schattner, T. G. (2005). “La puerta de Sevilla en Carmona y otras puertas romanas en la península Ibérica”. A: *Romula* 4, pàg. 67-98.
- Schneider, L. (2007). “Structures du peuplement et formes de l’habitat dans les campagnes du sud-est de la France de l’Antiquité au Moyen Age (IV-VIII s.)” A: *Gallia* 64, pàg. 11-56.
- Serra Ràfols, J. d. C. “ASR (Arxiu Serra Ràfols)”. Conservat en l’Institut d’Estudis Catalans.
- (1959). “Las excavaciones en la muralla romana de la calle de la Tapinería, de Barcelona”. A: *Zephyrus* X, pàg. 129-141.
- (1964). “Notas sobre el sector nordeste de la muralla romana de Barcelona”. A: *Cuadernos de Arqueología e Historia de la Ciudad* V, pàg. 5-64.
- (1965). “Recintes murats a la regió central de Catalunya”. A: *Arquitectura megalítica y ciclópea catalano-balear*. Barcelona: CSIC, pàg. 111-122.
- (1967). “Balanç i estat actual de l’estudi de la muralla romana de Barcelona”. A: *Cuadernos de Arqueología e Historia de la Ciudad* X, pàg. 129-148.

- Serra Ràfols, J. d. C. (s/a[a]). “Croquis”. Croquis que acompanya el material moble procedent de la torre 10. Museu Arqueològic de Catalunya, seu de Barcelona.
- (s/a[b]). “Notas sobre el sector noreste de la muralla de Barcelona”. mecanoscrit conservat en el Museu d’Arqueologia de Catalunya, seu de Barcelona. Esborrany de l’article amb el mateix títol de l’any 1964.
- Serra Ràfols, J. d. C., Adroer i Tasis, A. M. (1967). “Sondeos arqueológicos en las calles del Veguer, dels Brocaters y baixada de Santa Eulàlia”. A: *Cuadernos de Arqueología e Historia de la Ciudad* 18, XI, pàg. 33-49.
- Serrano Ramos, E. et al. (1991). “Informe de las excavaciones arqueológicas realizadas en la ciudad romana de Singilia Barba (Antequera) en la campaña de 1989”. A: *Anuario Arqueológico de Andalucía 1989* II. Ed. de C. de Cultura. Junta de Andalucía. Sevilla, pàg. 269-279.
- Sevillano Fuertes, M. A. (2007). “La muralla romana de Astorga (León)”. A: *Murallas de ciudades romanas en el occidente del Imperio. Lucus Augusti como paradigma (Actas del Congreso Internacional celebrado en Lugo, 26-29, XI, 2005)*. Ed. d’A. Rodríguez Colmenero, I. Rodà de Llanza, pàg. 343-358.
- Sobral de Carvalho, P., A., C. (2007). “A muralha romana de Viseu: a descoberta arqueológica”. A: *Murallas de ciudades romanas en el occidente del imperio. Lucus Augusti como paradigma. (Actas del Congreso Internacional celebrado en Lugo, 26-29 XI, 2005)*. Ed. d’A. Rodríguez Colmenero, I. Rodà de Llanza, pàg. 727-745.
- Sol Vallés, J. (1977). “Memoria de los trabajos realizados en la zona B de la plaza de San Miguel y en la muralla romana de Barcelona, 1973”. A: *Noticiario Arqueológico Hispánico* 5, pàg. 80-87.
- Sommella, P. (2007). “Le mura di Aureliano a Roma: osservazioni generali”. A: *Murallas de ciudades romanas en el occidente del imperio. Lucus Augusti como paradigma. (Actas del Congreso Internacional celebrado en Lugo, 26-29 XI, 2005)*. Ed. d’A. Rodríguez Colmenero, I. Rodà de Llanza, pàg. 47-58.
- Spagnolo Garzoli, G. (2007). “Novara, Via Passalacqua. Tratto di mura di cinta della città”. A: *QuadAPIem* 22, pàg. 260-262.
- Spagnolo Garzoli, G. et al. (2007). “Genesi dei centri urbani di Novaria e Vercellae”. A: *Forme e tempi dell’urbanizzazione nella Cisalpina (II sec. a.C.- I sec. d.C.). Atti delle Giornate di Studio (Torino, 4-6 maggio 2006)*. Ed. de L. Brecciaroli Taborelli. Borgo S. Lorenzo, pàg. 109-126.
- Staub, T. (2009). “Decorative effects and room functions. Evidence of thresholds studied in the residential quarters of Insula V 1, Pompeii”. A: *Opuscula: annual of the Swedish Institutes at Athens and Rome* 2, pàg. 205-218.
- Suárez Escribano, L., Fernández Díaz, A. (2006). “La gorgona/medusa en el pavimento de una domus de la ciudad de Carthago nova: un unicum en un conjunto de mosaicos geométricos y bicromos”. A: *Anales de prehistoria y arqueología* 22. Ed. d’U. de Murcia: Servicio de Publicaciones. Murcia., pàg. 73-108.
- Tatjer Mir, M. (1988). *Burgueses, inquilinos y rentistas : mercado inmobiliario, propiedad y morfología en el centro histórico de Barcelona : La Barceloneta, 1753-1982*. CSIC.
- Taylor, D. J. A. (1999). “The forts on Hadrian’s wall: a comparative analysis of the form and construction of some buildings”. Tesi doctoral. Tesi doct. Durham University.

- Thomas, E. (2007). *Monumentality and the Roman Empire: architecture in the Antonine age*. Oxford: Oxford University Press.
- Thouvenot, R. (1949). *Volubilis: guide du visiteur*. Rabat: Editions Felix Moncho.
- Torres Oriol, I. (1903? - 1908?). *Barcelona històrica, antiga y moderna*. Barcelona.
- Torres-Martínez, J. F., Martínez Velasco, A., Pérez Farraces, C. (2013). “Los proyectiles de artillería romana en el oppidum de monte Bernorio (Villarén, Palencia) y las campañas de Augusto en la primera fase de la guerra cantábrica”. A: *Gladius XXXIII*, pàg. 57-80.
- Trevisanato, A. (1999). *Cinta muraria e porte urbiche di Iulia Concordia: analisi strutturale ed ipotesi di ricostruzione architettonica*. Portogruaro (Venezia).
- Triay, V. (2011). *Memòria de la intervenció arqueològica preventiva efectuada a la finca Ripoll, 25 i Capellans, 10-16, Barcelona*. Inf. tèc. Centre de Documentació del Servei d'Arqueologia.
- Troy, S. (2005). *A History of Fortification from 3000 BC to AD 1700*. Pen & Sword Military Classics. Barnsley.
- Udina, F. (1967). “Campaña de las excavaciones arqueológicas llevadas a cabo por el Museo de Historia de la ciudad de Barcelona en 1961-1962”. A: *Cuadernos de Arqueología e Historia de la Ciudad* 18.XI, pàg. 5-30.
- Ulbert, T. (2007). “Ciudades tardorromanas amuralladas de Siria”. A: *Murallas de ciudades romanas en el occidente del imperio. Locus Augusti como paradigma. (Actas del Congreso Internacional celebrado en Lugo, 26-29 XI, 2005)*. Ed. d'A. Rodríguez Colmenero, I. Rodà de Llanza, pàg. 83-98.
- Uribe, P. et al. (2010). “La presa romana de Muel: novedades de hidráulica romana en el Valle del Ebro”. A: *Aquam perducendam curavit*. Ed. de L. G. Lagóstena Barrios, J. L. Cañizar Palacios, L. Pons Pujol. Cádiz, pàg. 333-345.
- Varène, P. (1987). “L'enceinte augustéenne de Nîmes”. A: *Les enceintes augustéennes dans l'occident romain (France, Italie, Espagne, Afrique du Nord). Actes du colloque international de Nîmes, IIIe Congrès Archéologiques de Gaule Méridionale (9-12 octobre 1985)*. Vol. 18. École Antique de Nîmes, Bulletin Annuel, pàg. 17-24.
- (1992). “L'enceinte gallo-romaine de Nîmes. Les murs et les tours”. A: *53e Suppl. à Gallia*.
- (2002). “La porte de France à Nîmes (Gard)”. A: *Gallia* 59, pàg. 205-231.
- Vega Avelaira, T. (2008). “El ejército y las obras públicas en el Imperio romano: el desarrollo de las comunicaciones terrestres”. A: *IV Congreso de las obras públicas en la ciudad romana, Lugo/Guitiriz*, pàg. 167-188.
- Vegas, M. (1973). *Cerámica común romana del Mediterráneo occidental*. Barcelona.
- Verrié, F. P. et al. (1973). “Actividades arqueológicas del museo de historia de la ciudad en los últimos cinco años (1966-1970)”. A: *XII Congreso Nacional de Arqueología (1971, Jaén)*. Zaragoza, pàg. 769-786.
- Vila, P. (1977). “La circulació de les aigües del Pla de Barcelona en el passat”. A: *Cuadernos de Arqueología e Historia de la Ciudad* XVII, pàg. 17-24.
- Vilallonga, M. (2003). “Els primers historiadors de la ciutat: Jeroni Pau i Dionís Jeroni Jorba”. A: *Barcelona Quaderns d'Història* 9, pàg. 149-160.

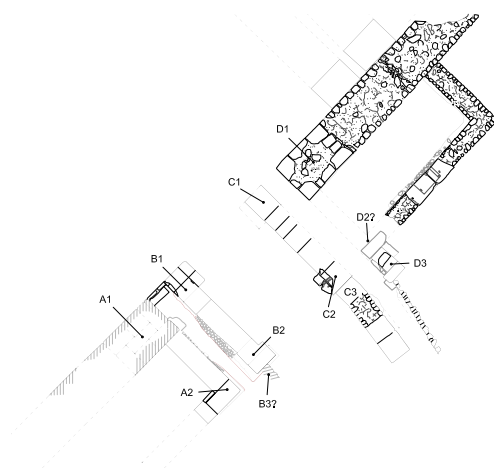
- Vilardell i Fernández, A. (2006). *Memòria conjunta de la intervenció arqueològica del carrer Avinyó núm 15 i del carrer Pou Dolç núm 4 de Barcelona (Barcelonès) (Codi 094-03)*. Memòria científica inèdita. Centre de Documentació del Servei d'Arqueologia.
- (2009). “Les restes romanes del carrer Avinyó dins l'urbanisme de Barcino”. A: *Ex Novo. Revista d'Història i Humanitats* V, pàg. 59-79.
- Villanueva, J. (1851). *Viage literario a las iglesias de España. Tomo XVIII, Viage a Barcelona*. Madrid.
- Vujović, M. (2009). “A newly-discovered roman altar from Surčin”. A: *Starinar* 59, pàg. 149-157.
- Weiss, A. H. (1961). “The Roman walls of Barcelona”. A: *Archaeology* 14.3, pàg. 188-198.
- (1963). “La muralla romana de Barcelona”. A: *Boletín del Instituto de estudios norteamericanos* 9, pàg. 33-41.
- Wheeler, R. E. M. (1920). “The Balkerne Gate Colchester”. A: *Trans Essex Archaeol Soc* 15, pàg. 179-189.
- Wood, J. (2002). “The wall-top of the Late-Roman defences at Saint-Bertrand-de-Comminges: interim report”. A: *Journal of Roman Archaeology* 15, pàg. 297-309.
- Zanda, E. (1991). “Tortona, Via alle Fonti. Fortificazione romana in area di insediamento protostorico”. A: *QuadAPiem* 10, pàg. 91-92.
- (2000). “Tortona. Via Rinarolo- Struttura pubblica di età romana”. A: *QuadAPiem* 17, pàg. 175-176.
- Zevi, F., Manzini, I. (2008). “Le iscrizioni della Porta Romana ad Ostia: un riesame”. A: *Epigrafia 2006. Atti della XIVe Rencontre sur l'Epigraphie in onore di Silvio Panciera con altri contributi di colleghi, allievi e collaboratori*. Ed. de M. L. Caldelli, G. L. Gregori, S. Orlandi, pàg. 187-206.

UNIVERSITAT AUTÒNOMA DE BARCELONA
Departament de Ciències de l'Antiguitat i de l'Edat Mitjana

TESI DOCTORAL
Doctorat en Cultures en Contacte a la Mediterrània

La muralla de *Barcino*

Alessandro Ravotto

Volum II

dirigida per
Dra. Isabel RODÀ DE LLANÇA

2017

Planta de la porta NO de la muralla de *Barcino*
en època alt imperial.

ÍNDIX

Volum I

Índex	5
Agraïments	15
Introducció	17
I Generalitats	23
1 Objectius i metodologia	25
1.1 Síntesi de l'objectiu i pla de l'obra	27
1.2 Metodologia	28
1.2.1 Les principals línies investigadores	28
1.2.2 Les eines emprades	31
1.2.3 Els criteris utilitzats en la planimetria	32
1.2.4 Un mètode alternatiu per a la numeració de les torres baix imperials	35
2 Història de la investigació	37
2.1 Des del segle XV fins al XVIII: la teoria de l'origen cartaginès	38
2.2 El ferment del segle XIX	42
2.3 La primera meitat del segle XX: la fi dels estudis erudits i el primer enfoc arqueològic	44
2.4 La segona meitat del segle XX: l'arqueologia de camp	46

3	El traçat del recinte	53
3.1	El reconeixement del traçat	54
3.2	Significació del traçat	61
3.2.1	El traçat en relació a l'orografia	62
3.2.2	El traçat en relació a la hidrografia	66
3.2.3	L'emplaçament de la ciutat i el traçat de la muralla en relació a la tradició militar	71
II	El recinte des de la fundació de la ciutat fins al segle II dC	77
4	El descobriment de la muralla primigènia	79
5	Descripció de la cortina	85
5.1	Quadrant A	85
5.1.1	Sector comprés entre la porta de NO i el pla de la Seu	85
5.1.2	Pla de la Seu	87
5.1.3	Angle nord/nord-oest del recinte (Pia Almoina)	89
5.1.4	Sector al llarg del tram inicial del carrer de la Tapineria	91
5.1.5	Tram al voltant de l'angle nord del recinte	94
5.1.6	Tram corresponent al subsòl de la Plaça del Rei	98
5.2	Quadrant B	101
5.2.1	Tram localitzat a l'interior del palau Requesens	101
5.2.2	Sector inclòs en l'edifici de l'Arxiu Administratiu	102
5.2.3	Sector comprés en la finca del carrer Lledó, 7	103
5.2.4	Plaça dels Traginers	104
5.2.4.1	L'estratigrafia anterior a la muralla	105
5.2.4.2	L'estructura	107
5.2.5	Pati d'en Llimona	108
5.3	Quadrant C	109
5.3.1	Carrer Comtessa de Sobradiel	109
5.3.2	Carrer Cervantes	109
5.3.3	Carrer Avinyó, 17-19	109
5.4	Quadrant D	111
5.4.1	Carrer del Call, 5-7	111
5.4.2	Palau del Bisbe	112
6	Descripció de les portes	115
6.1	La porta NO	115
6.1.1	Les fonts arqueològiques	115
6.1.2	El pilar a l'extremitat meridional de la cortina (A1)	122
6.1.2.1	Els fonaments	122
6.1.2.2	L'alçat	123

6.1.3	El mur SO del passadís meridional i el mur SE de l'àmbit lateral annexe	123
6.1.3.1	Els fonaments	124
6.1.3.2	L'alçat	124
6.1.4	El mur de delimitació entre el passadís meridional i el pas central .	125
6.1.4.1	Els fonaments	127
6.1.4.2	L'alçat	127
6.1.4.2.1	La cara NE	127
6.1.4.2.1.1	La paret del <i>cavedium</i>	127
6.1.4.2.1.2	La marca en el pany de mur de SO	131
6.1.4.2.1.3	El pilar adossat a la paret del <i>cavedium</i>	132
6.1.4.2.2	La cara SO	134
6.1.5	El mur de delimitació entre el pas central i el passadís septentrional	135
6.1.5.1	Els fonaments	136
6.1.5.2	L'alçat	137
6.1.5.2.1	La paret del <i>cavedium</i>	137
6.1.5.2.2	El pilar interior (C3)	141
6.1.6	El pilar a l'extremitat septentrional de la cortina (D1)	143
6.1.6.1	Els fonaments	143
6.1.6.2	L'alçat	143
6.1.7	El mur de delimitació entre el passadís septentrional i l'àmbit lateral	144
6.1.7.1	El pilar interior (D3)	145
6.1.8	Els murs de delimitació de l'àmbit quadrangular	147
6.1.9	El coronament dels murs	149
6.1.10	El condicionament del terreny i els espais de circulació	150
6.1.10.1	Les cotes inferiors de les estructures	150
6.1.10.2	L'estratigrafia del passadís meridional	152
6.1.11	La perllongació del passadís	155
6.2	La porta NE	157
6.3	La porta SE	159
6.3.1	La torre	159
6.3.2	El passadís lateral	162
6.3.2.1	Estructures que conformen el límit de NE del passadís	162
6.3.2.2	Estructures que conformen el límit de SO del passadís	163
6.3.2.3	Els nivells d'ús dintre del passadís	165
7	Descripció d'altres elements relacionats amb la muralla	167
7.1	L'aigua i la muralla	167
7.1.1	Els ramals de l'aqüeducte	168
7.1.2	Els desaigües	175
7.1.2.1	Avinguda de la Catedral	175
7.1.2.2	Carrer de la Tapineria	176
7.1.2.3	Plaça Berenguer el Gran	177
7.1.2.4	Carrer de la Llibreteria	177

7.1.2.5	Subsòl de plaça del Rei	178
7.1.2.6	Carrer del Sotstinent Navarro	180
7.1.2.7	Carrer de Regomir	181
7.1.2.8	Carrer Avinyó, 15.	182
7.1.3	Els fossats-abocadors	182
7.1.3.1	El tram de l'avinguda de la Catedral	182
7.1.3.2	Plaça Ramon Berenguer el Gran – carrer Sotstinent Navarro	184
7.1.3.3	Pati d'en Llimona	185
7.1.3.4	El carrer d'Avinyó	185
7.1.3.5	El carrer de la Palla	187
7.2	Els nivells de circulació de l' <i>intervallum</i>	187
7.2.1	Pia Almoina	188
7.2.2	Subsòl de plaça del Rei	188
7.2.3	Pati d'en Llimona	190
7.2.4	Carrer d'Avinyó	190
7.3	Estructures adossades al recinte	191
7.3.1	Estructures de l'angle interior del sector de la muralla englobat en la Pia Almoina	191
7.3.2	Mur adossat. Carrer Tapineria/Plaça Ramon Berenguer el Gran. .	192
7.3.3	Edifici rectangular. Subsòl de la plaça del Rei.	193
7.3.4	Escala d'accés al pas de ronda. Subsòl de la plaça del Rei.	196
7.3.5	Mur adossat. Palau Requesens.	197
7.3.6	Hipotètica escala d'accés al pas de ronda. Pati d'en Llimona. . . .	199
8	Interpretació de les restes alt imperials	201
8.1	Els materials	201
8.2	La cortina	203
8.2.1	Les fonamentacions	203
8.2.1.1	La rasa de fonamentació	203
8.2.1.2	La fonamentació	204
8.2.2	L'alçat de la cortina	207
8.3	Les portes	216
8.3.1	La porta de NO	218
8.3.1.1	Elements per a una nova interpretació de la porta	218
8.3.1.1.1	Els indicis a favor de la interpretació tradicional de les dues fases	219
8.3.1.1.2	Discussió dels indicis a favor i en contra de la teoria tradicional	219
8.3.1.2	La planta i les cotes inferiors	223
8.3.1.3	El pas central	224
8.3.1.4	Els passadissos laterals	227
8.3.1.5	Els cossos laterals	233
8.3.1.6	La perllongació obliqua del passadís i les canalitzacions de l'aqüeducte	237

8.3.1.7	Els nivells superiors: proposta de reconstrucció	243
8.3.1.8	Significació de la porta NO	253
8.3.2	La porta SE	267
8.3.2.1	Els passos d'accés a la ciutat	269
8.3.2.2	Les torres	269
8.3.2.3	La cronologia	270
8.3.2.4	Significació de la porta SE	272
8.3.3	La porta NE	280
8.3.4	La porta SO	286
8.3.4.1	La porta menys coneguda del recinte	286
8.3.4.2	<i>Murum/os, turres, portas</i>	287
8.4	La qüestió de les torres	294
8.5	Les estructures accessoris	299
8.5.1	Els fossats	299
8.5.1.1	Els fossats en relació al cicle de l'aigua	302
8.5.1.2	Els fossats en relació a la xarxa hidrològica	303
8.5.1.3	Els fossats en relació a la defensa	304
8.5.2	Altres elements	308
8.6	La cronologia	308
8.6.1	La cortina i la porta NO	308
8.6.2	La porta SE	316
8.6.3	Els elements accessoris	317
8.6.4	Un projecte a llarg termini	318
8.7	L'estat de conservació de la muralla	320

III La muralla del segle III

325

9 Les restes baix imperials

327

9.1	La fonamentació	329
9.2	La cortina i els cubs de les torres	332
9.2.1	La restauració de la muralla augustal	332
9.2.2	L'obra adossada al recinte primigeni	335
9.2.2.1	El parament	335
9.2.2.2	<i>L'opus caementicium</i>	340
9.2.3	El desenvolupament lineal i el traçat	341
9.2.3.1	El quadrant A (quadrant N)	345
9.2.3.1.1	Trams I, II i III	345
9.2.3.2	El quadrant B (quadrant E)	345
9.2.3.2.1	Trams IV i V	347
9.2.3.2.2	Tram VI	348
9.2.3.3	El quadrant C (quadrant S)	349
9.2.3.3.1	Tram VII	351
9.2.3.3.2	Tram VIII	351

9.2.3.3.3	Trams IX i X	354
9.2.3.3.4	Tram XI	354
9.2.3.3.5	Tram XII	358
9.2.3.4	El quadrant D (quadrant O)	364
9.2.3.4.1	Tram XIII	364
9.2.3.4.2	Tram XIV	365
9.2.3.4.3	Tram XV	368
9.3	Els nivells superiors	368
9.3.1	El pas de ronda: els nivells d'ús i els merlets	368
9.3.2	Les torres	372
9.3.2.1	Una premissa metodològica: l'atenció a les restauracions de la muralla	373
9.3.2.2	Els paviments	379
9.3.2.3	Els murs perimetrals	379
9.3.2.4	El coronament de les torres	385
9.3.2.5	Portes i finestres	385
9.4	Les portes	394
9.4.1	La porta NO	395
9.4.2	La porta NE	397
9.4.3	La porta SO	400
9.4.4	La porta SE	401
9.5	Els fossats	404
10	La cronologia de l'obra baix imperial	411
10.1	Historiografia de la cronologia de la muralla baix imperial	411
10.2	La cronologia	418
10.2.1	Els sectors excavats	419
10.2.1.1	Context 1: pati de l'edifici de la Pia Almoina, torre II/1 (torre 6)	421
10.2.1.2	Context 2: carrer de la Tapineria, tram de muralla com- prés entre les torres II/3 i III/1 (torres de 8 a 12)	422
10.2.1.3	Context 3: carrer de la Tapineria, torre III/5 (torre 16)	425
10.2.1.4	Context 4: carrer Sotstinent Navarro 4-6, tram entre les torres IV/3 i IV/4 (torres 21 i 22)	425
10.2.1.5	Context 5: carrer Sotstinent Navarro, tram entre les torres V/2 i V/3 (torres 25 i 26)	426
10.2.1.6	Context 6: plaça dels Traginers, torre VI/1 (torre 33)	427
10.2.1.7	Context 7: carrer Regomir 7-9 (centre cívic "Pati d'en Llimona"), tram entre les torres VI/4 i VI/5 (torres 35 i 37)	429
10.2.1.8	Context 8: carrers Regomir 6 - Ataülf 7, Tram entre les torres VII/1 i VIII/1 (torres 38-40)	429
10.2.1.9	context 9: carrers d'Avinyó 15 - Pou Dolç 4. Torre XI/9 (torre 54)	431
10.2.1.10	context 10: carrers d'Avinyó 16 - Lleona 12-14	432

Índex	513
10.2.1.11 Context 11: carrer Arc de Sant Ramon del Call. Torre XIII/2 (torre 62) i tram cap a la torre XIII/3	432
10.2.2 El material arqueològic que estableix un <i>terminus post quem</i>	432
10.2.2.1 El material procedent de les amortitzacions	433
10.2.2.2 El material de les rases de fonamentació	435
10.2.2.3 El material englobat dintre de l'opus caementicum	435
10.2.2.4 Una valoració de conjunt del material	437
10.2.3 Elements per establir un <i>terminus ante quem</i>	439
IV Conclusions	445
11 La significació de les defenses	447
11.1 La significació de la muralla alt imperial	449
11.2 La significació de la muralla en època baix imperial	457
Llistat de figures	469
Abreviacions	477
Bibliografia	479
Volum II	
Índex	507
V Documentació arqueològica	517
12 Taules analítiques	519
13 Planimetria	525
13.1 Plantes	526
13.1.1 Plantes idealitzades	527
13.1.2 Plantes arqueològiques	534
13.1.2.1 Plantes de la fase alt imperial	535
13.1.2.2 Plantes de la fase baix imperial	568
13.2 Seccions	599
13.3 Alçats	619
14 Làmines de material arqueològic	671

15 Inventaris del material moble	677
15.1 Passadís porta NO	679
15.2 Passadís porta SE	689
15.3 Pati de la Pia Almoïna	692
15.4 Carrer de la Tapineria	695
15.5 Carrer Sotstinent Navarro 4-6	712
15.6 Plaça dels Traginers	715
Llistat de plantes	721
Llistat de seccions	723
Llistat d'alçats	725
Llistat de làmines	727
VI Annexes	729
A Documents gràfics antics	731
A.1 Planta de la porta de NO i sectors adjacents (I)	731
A.2 Planta de la porta de NO i sectors adjacents (II) amb alçats	731
A.3 Porta de NO, planta de l'àmbit annexe	732
A.4 Porta de NO, secció de l'àmbit annexe	732
A.5 Planta de la porta de NO i sectors adjacents (III)	735
A.6 Planta de la porta de NO i sectors adjacents (IV)	735
A.7 Porta de NO: alçat SE del passadís meridional	736
A.8 Porta de NO: alçat NE del mur SO del <i>cavedium</i>	736
A.9 Porta de NO: alçat NE del mur SO del <i>cavedium</i> (reconstrucció)	738
A.10 Porta de NO: alçat SO del mur NE del <i>cavedium</i>	739
A.11 Porta de NO: alçat SE del passadís meridional	740
A.12 Casa de l'Ardiaca	740
A.13 Casa del Degà	741
A.14 Pla de la Seu	741
A.15 Baixada de la Canonja (I)	741
A.16 Baixada de la Canonja (II)	743
A.17 Carrer de la Llibreteria	743
A.18 Plaça Traginers	744
A.19 Palau Episcopal	744
B Ciutats citades en el text	747

<i>Índex</i>	515
C Nomenclàtor de Barcelona	751
Llistat de figures dels annexos	753

Part V

Documentació arqueològica

Capítol 12

Taules analítiques de la cortina i torres baix imperials

Taula 12.1: Resum de les mides del quadrant N. Els números entre parèntesis precedits del signe “+” es refereixen a les mesures dels sortints dels basaments, quan s’han enregistrat. Llegendat: SR=Serria Ràfols 1964; P=parcel·lari; G=Global S.L. A=“Altres”; (1) Granados 1984, fig. 10.13; (2) Elaboració pròpia; (3) Duran i Sanpere 1972, p. 37; (4) ASR, Prevosti, arxivador 1/4. Diari 1964/65, p. 117.

Torre/Llenç	Núm. trad.	Dret			Central			Esquerra			Notes	
		SR	P	G A	SR	P	G A	SR	P	G A		
T. I/1	T. 1		3,78									
Ll. 1/1-1/2	Ll. 1-2				15,5	16,28	15,81					Planta mixta
T. I/2	T. 2		3,75	3,36	5,85				3,45			
Ll. 1/2-1/3	Ll. 2-3				9,85							
T. I/3	T. 3		3,4		5,8						2,21 (1)	
Ll. 1/3-1/4	Ll. 3-4							9,93 (1)				
T. I/4	T. 4			2,21 (1)				5,99 (1)			2,20 (1)	
Ll. 1/4-1/5	Ll. 4-5							9,88 (1)				
T. I/5	T. 5			2,23 (1)				6,24 (1)			2,28 (1)	
Ll. 1/5-II/1	Ll. 5-6							8,98 (2)				
T. II/1	T. 6											Poligonal; aprox. 3 m cada costat. Alçària conservada 16 m
Ll. II/1-II/2	Ll. 6-7				6,8							
T. II/2	T. 7											
Ll. II/2-II/3	Ll. 7-8											
T. II/3	T. 8			3,53 (3)				6,06 (2)			3,49 (2)	
Ll. II/3-II/4	Ll. 8-9				8,8							
T. II/4	T. 9		3,46		4,56							
Ll. II/4-II/5	Ll. 9-10											
T. II/5	T. 10							6,30 (4)			3,40 (4)	
Ll. II/5-II/6	Ll. 10-11											
T. II/6	T. 11				5,76							
Ll. II/6-III/1	Ll. 11-12				10,4							
T. III/1	T. 12			3,4 (+0,16)				6,66 (+0,27 +0,33)			3,3 (+0,16)	
Ll. III/1-2	Ll. 12-13				9,26							
T. III/2	T. 13		3,7		4,25 (+0,22)						3,56	
Ll. III/2-3	Ll. 13-14				9,23							
T. III/3	T. 14		3		6,7 (+0,3 +0,2)						3	
Ll. III/3-4	Ll. 14-15				8,65							
T. III/4	T. 15			3,2 (+0,47)				6,7 (+0,47 +0,47)			3,2 (+0,47)	
Ll. III/4-5	Ll. 15-16				8,5	8,96						
T. III/5	T. 16		3	2,88	6,5	6,26					2,75	2,91
Ll. III/5-6	Ll. 16-17				9,7	9,91						
T. III/6	T. 17			3,03								
Ll. III/6-7	Ll. 17-18				6,05 (+0,15 +0,15)	6,41					3,35 (+0,15)	3,55
T. III/7	T. 18											
												Poligonal(?); 3,04(?) / 4,66 / 4,52 / 4,63 / 3,07(?) m

Taula 12.4: Resum de les mides del quadrant O. Llegendada: M=Mestres; P=parcel·lari; G=Global S.L.; A="Altres": (1) Miró 1996

Torre/Llenç (...)	Núm. trad.	Costat dret			Costat frontal			Costat esquerre			Notes
		P	G	A	P	G	A	P	G	A	
T. XIII/2	T. 62		3,75	3,23 (1)		5,88	6,55 (1)		3,2	3,96 (1)	
Ll. XIII/2-3	Ll. 62-63					11,23					
T. XIII/3	T. 63		3,53								
(...)											
T. XIV/1	T. 66		4,4			4,91			3,67		
Ll. XIV/1-2	Ll. 66-67					12,24					
T. XIV/2	T. 67		3,71			5,94			3,24		
(...)											
T. XV/3	T. 73				6,66	5,9		2,55	2,79		
Ll. XV/3-4	Ll. 73-74				9,77	10,05					
T. XV/4	T. 74	2,84	3,3		5,04	5,72		3,02	2,94		
Ll. XV/4-5	Ll. 74-75					10,75					
T. XV/5	T. 75		3,99			6,77			3,71		
Ll. XV/5-6	Ll. 75-76					15,42					
T. XV/6	T. 76										Semicircular: radi 3,46

Capítol 13

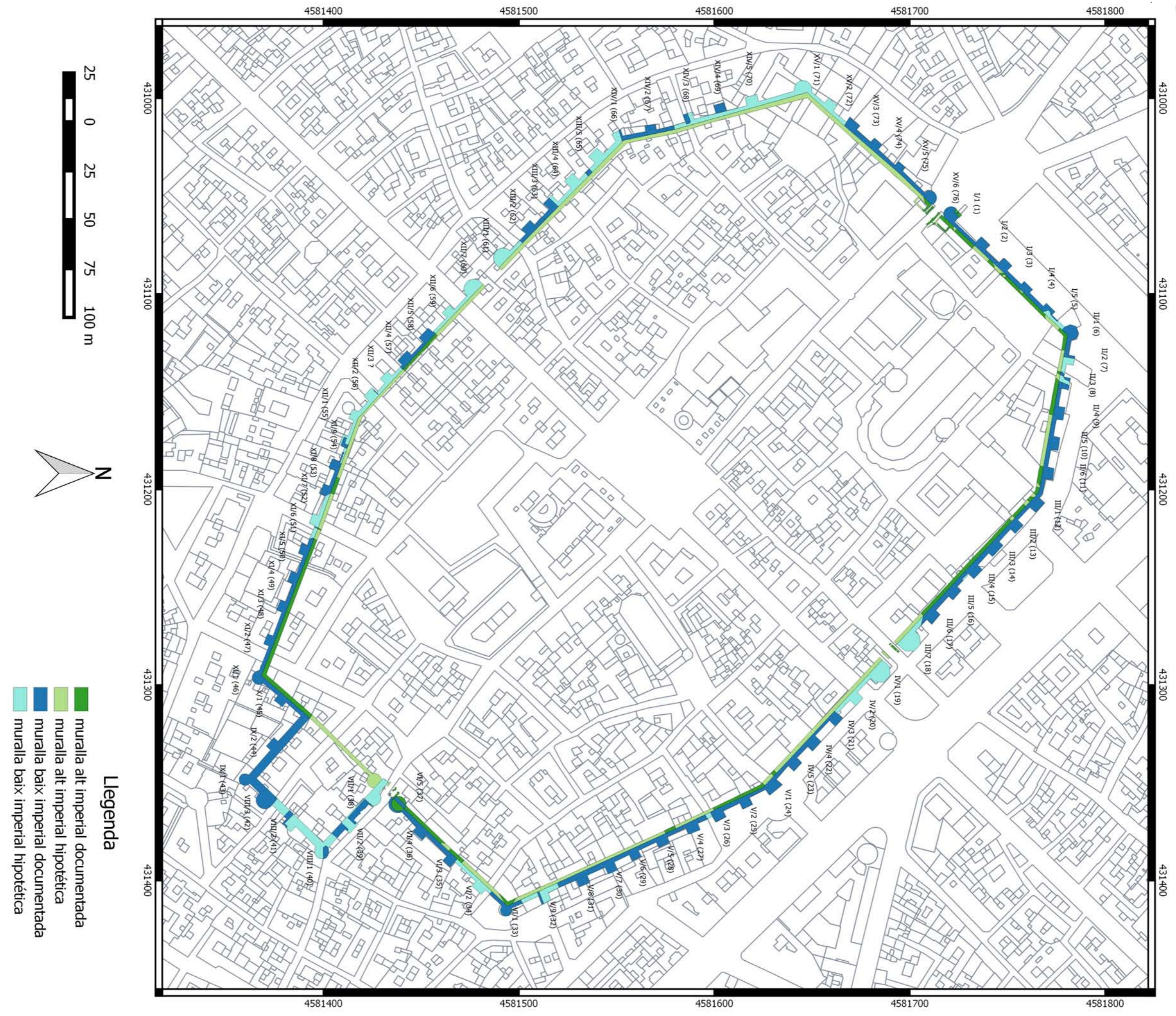
Planimetria

13.1 Plantes

13.1.1 Plantes idealitzades

- Llegenda**
- muralla alt imperial documentada
  - muralla alt imperial hipotètica
  - muralla baix imperial documentada
  - muralla baix imperial hipotètica

Planta 1: Plànol general de les defenses de *Barcino*.

Planta 1

AUTOR: A. Ravotto.

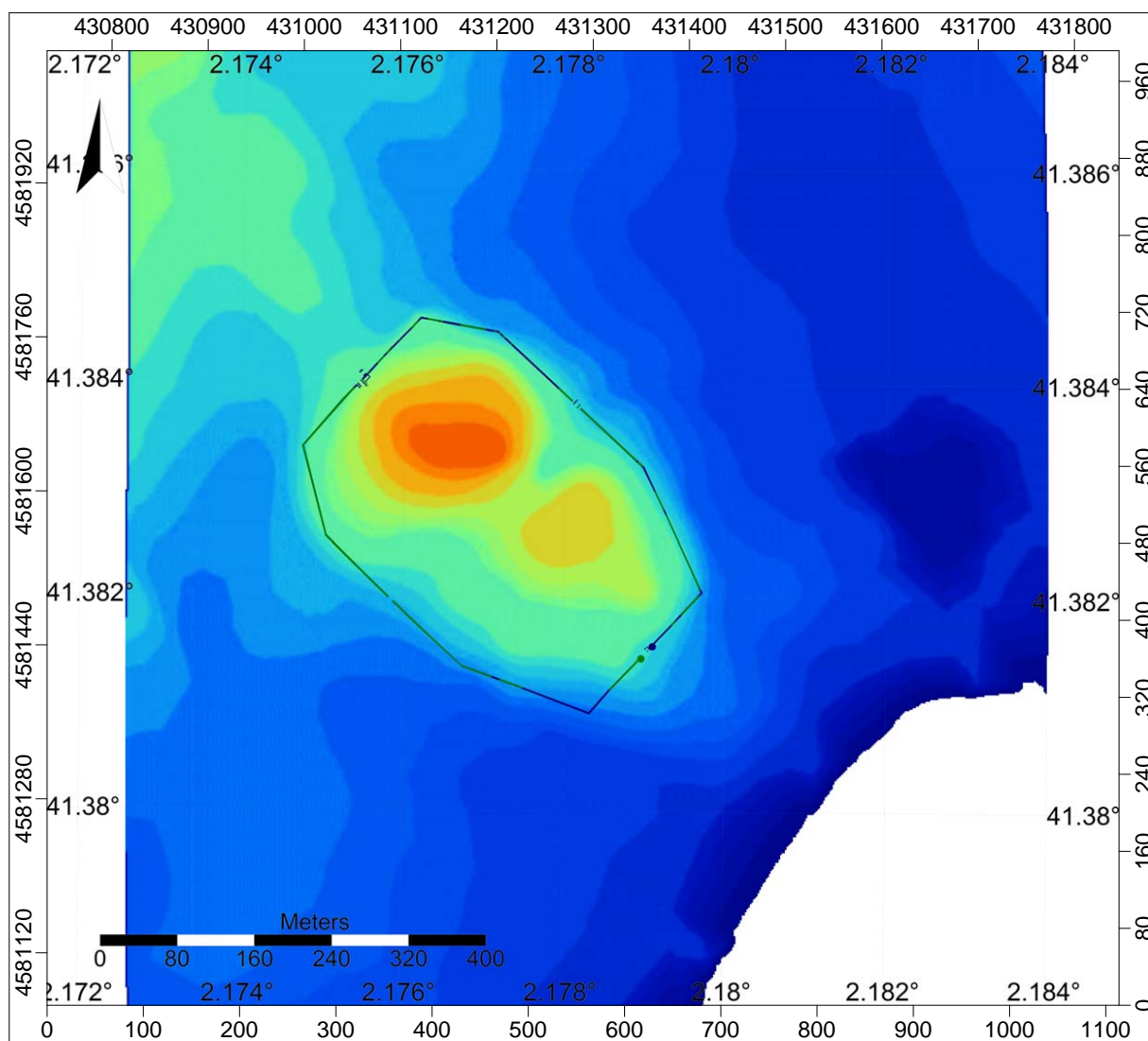
DIGITALITZACIÓ: A. Ravotto.

TÈCNICA: -

FONTS GRÀFIQUES: Elaboració de varies fonts (es vegin les plantes de detall).

NOTES:

Planta 2: Plànol del traçat emmurallat de *Barcino* sobre el model digital del terreny del segle XIX.

Planta 2

AUTOR: V. Cabral, A. Ravotto.

DIGITALITZACIÓ: A. Ravotto.

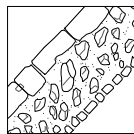
TÈCNICA: -

FONTS GRÀFIQUES: Puig i Verdaguer, 2009, fig. 1; elaboració pròpia.

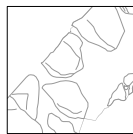
NOTES:

13.1.2 Plantes arqueològiques

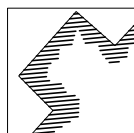
ESTRUCTURES DOCUMENTADES

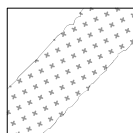
Estructura documentada en planta.

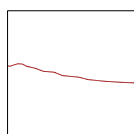
Estructura documentada en planta
(fonaments)

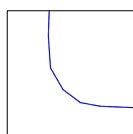
Estructura documentada, de la qual no es disposa de planta detallada (per exemple, perquè només es visible en alçat, o perquè, tot i haver estat excavada, no es va elaborar cap planimetria arqueològica).

Estructura alt imperial documentada,
reutilitzada en la fase baix imperial.

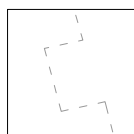

Tall.

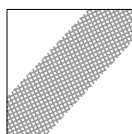

Límit d'excavació.

ESTRUCTURES HIPOTÈTIQUES

Projeccions hipotètiques d'una estructura de l'època a la qual es refereix la planta.

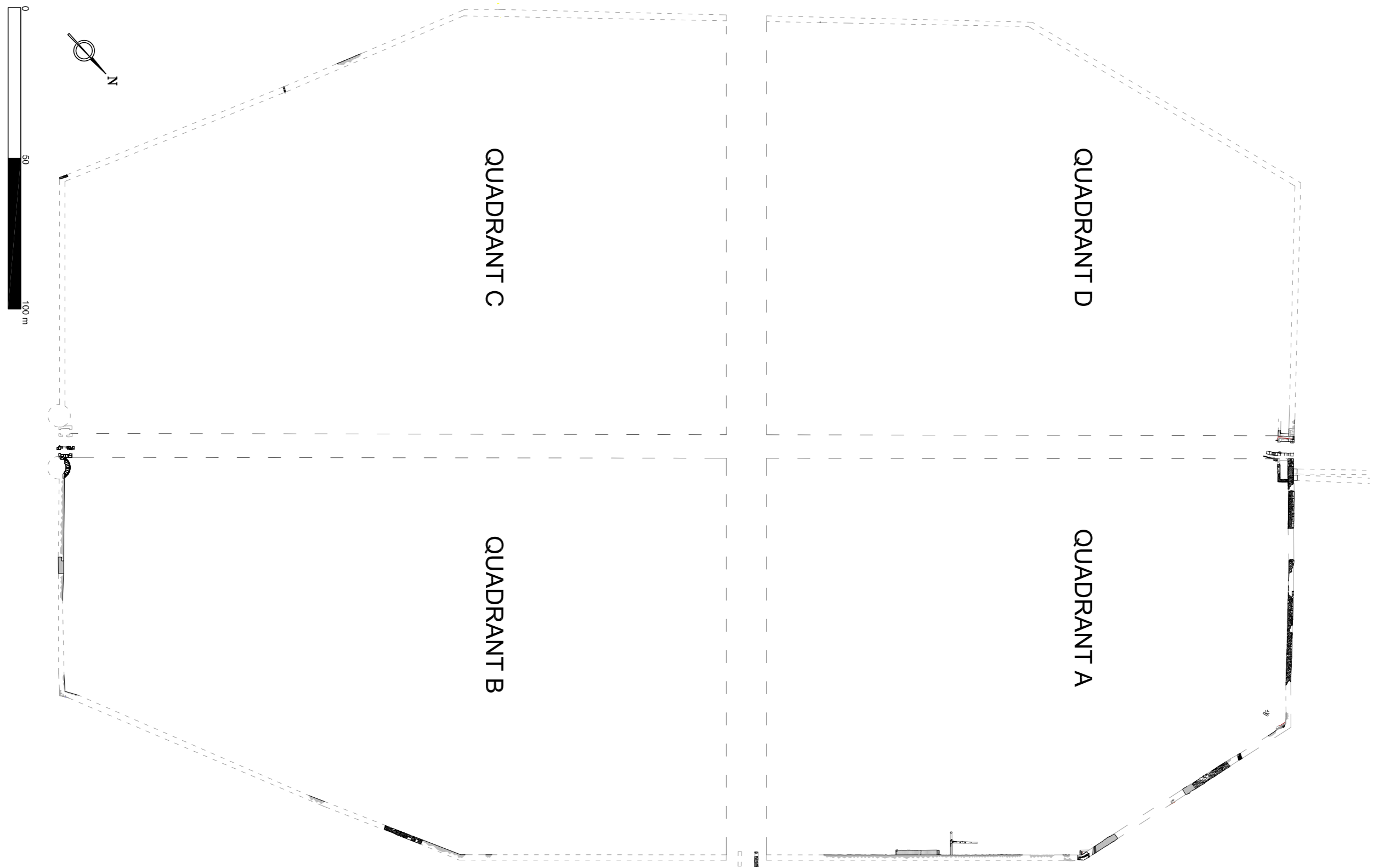
Estructura alt imperial hipotètica,
reutilitzada en la fase baix imperial.

Planta 3: Llegenda relativa a les plantes arqueològiques.

13.1.2.1 Plantes de la fase alt imperial

Planta 4: Plànol general de la muralla alt imperial de *Barcino*.

Planta 4

AUTOR: A. Ravotto.

DIGITALITZACIÓ: A. Ravotto.

TÈCNICA: -

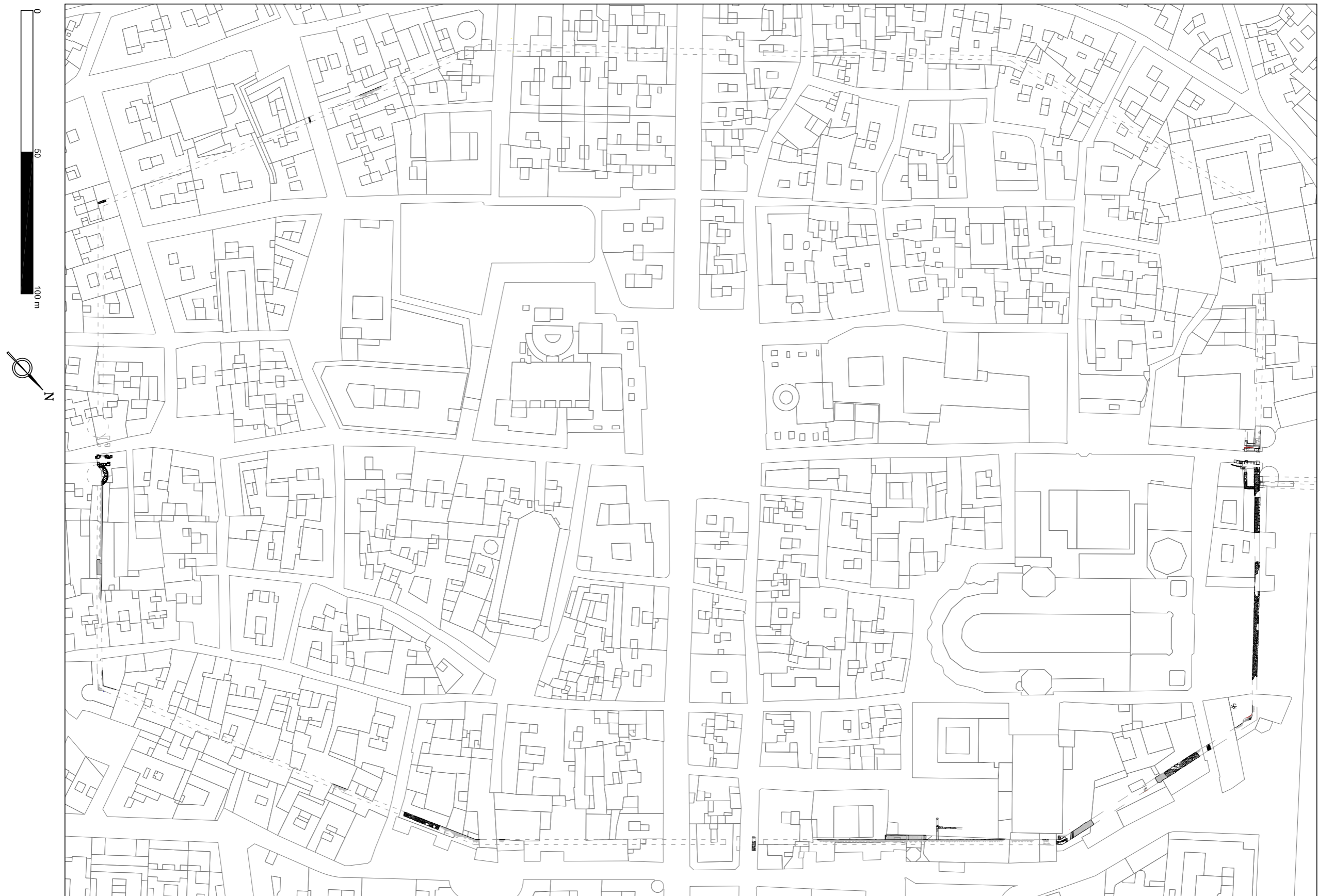
FONTS GRÀFIQUES: Elaboració de varies fonts (es vegin les plantes de detall).

NOTES: Es tracta d'una planta real, no idealitzada, on consten les evidències visibles en planta o en alçat. No hi consta, per tant, el sector de la baixada de Santa Eulàlia (es vegi la nota 48, a pàg. 112). Pel que fa al sector del carrer del Call - del qual aquí es representa un fragment tan petit que amb prou feina es distingeix - es vegi l'apartat 5.4.1.

Planta 5: Plànol general de les evidències de la muralla alt imperial, sobreposada a un plànol topogràfic actual.

Planta 5

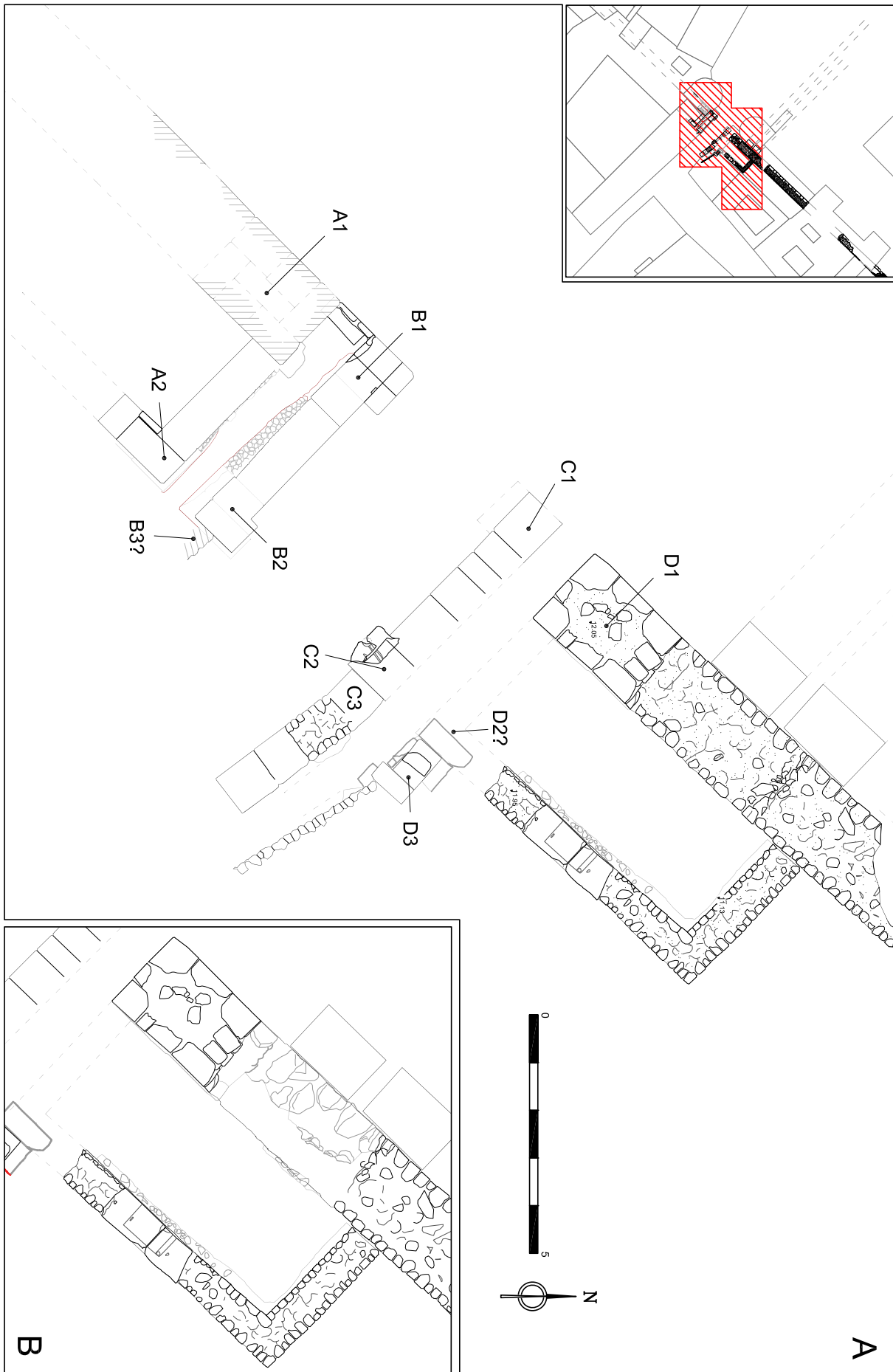
AUTOR: A. Ravotto.

DIGITALITZACIÓ: A. Ravotto.

TÈCNICA: -

FONTS GRÀFIQUES: Elaboració de varies fonts (es vegin les plantes de detall).

NOTES: Es vegin les observacions a la planta 4.

Planta 6: Porta NO, fase alt imperial.

Planta 6

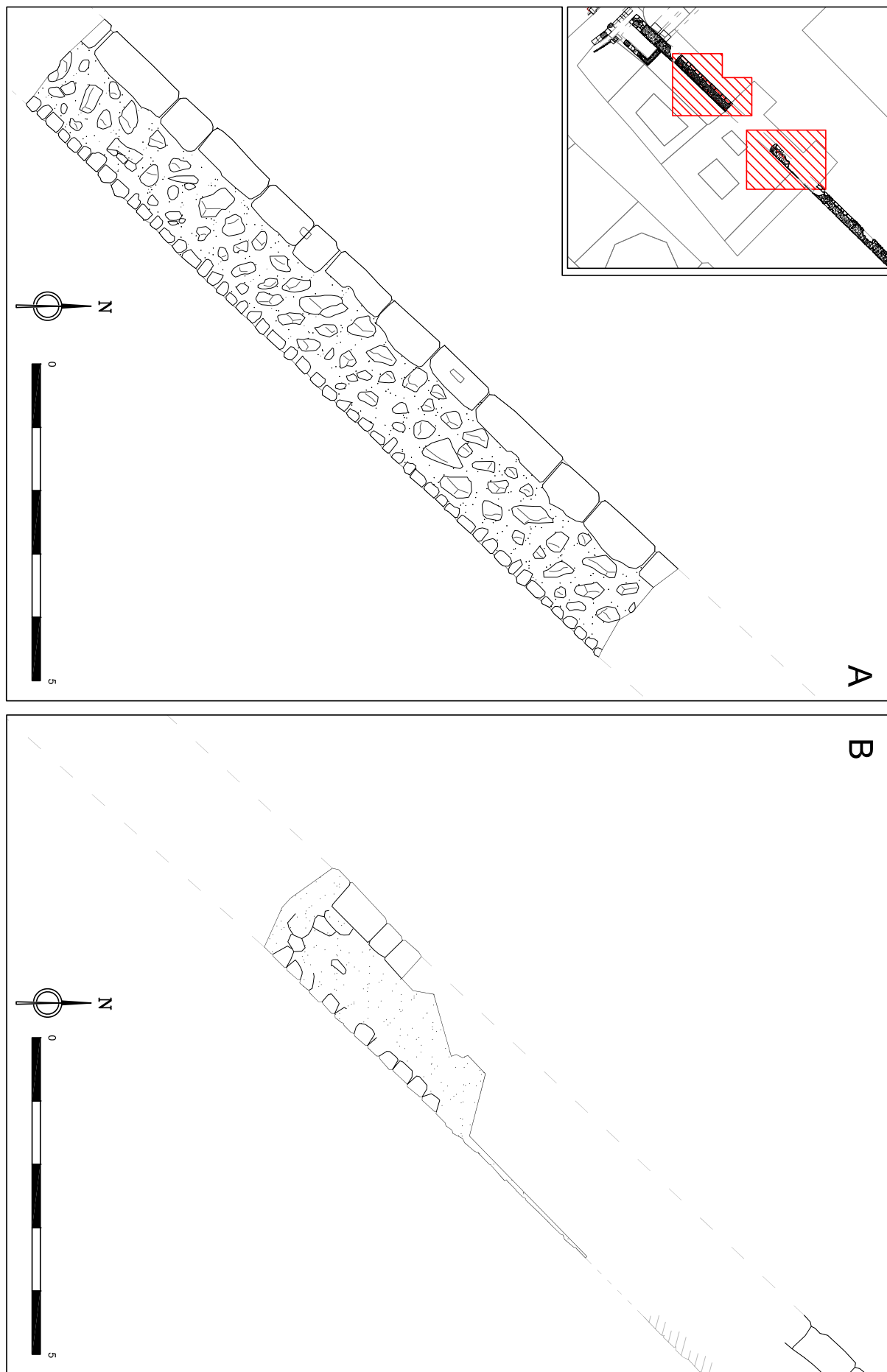
AUTOR: F. Cardoner, A. Ravotto, possiblement O. Granados.

DIGITALITZACIÓ: A. Ravotto.

TÈCNICA: Dibuix en viu, reconstrucció.

FONTS GRÀFIQUES: Annex A, fig. A.1; A.2; A.6.

NOTES:

Planta 7: Sector de la casa de l'Ardiaca i de la casa del Degà.

Planta 7

AUTOR: Desconegut; M. Ribas?

DIGITALITZACIÓ: A. Ravotto.

TÈCNICA: Dibuix en viu.

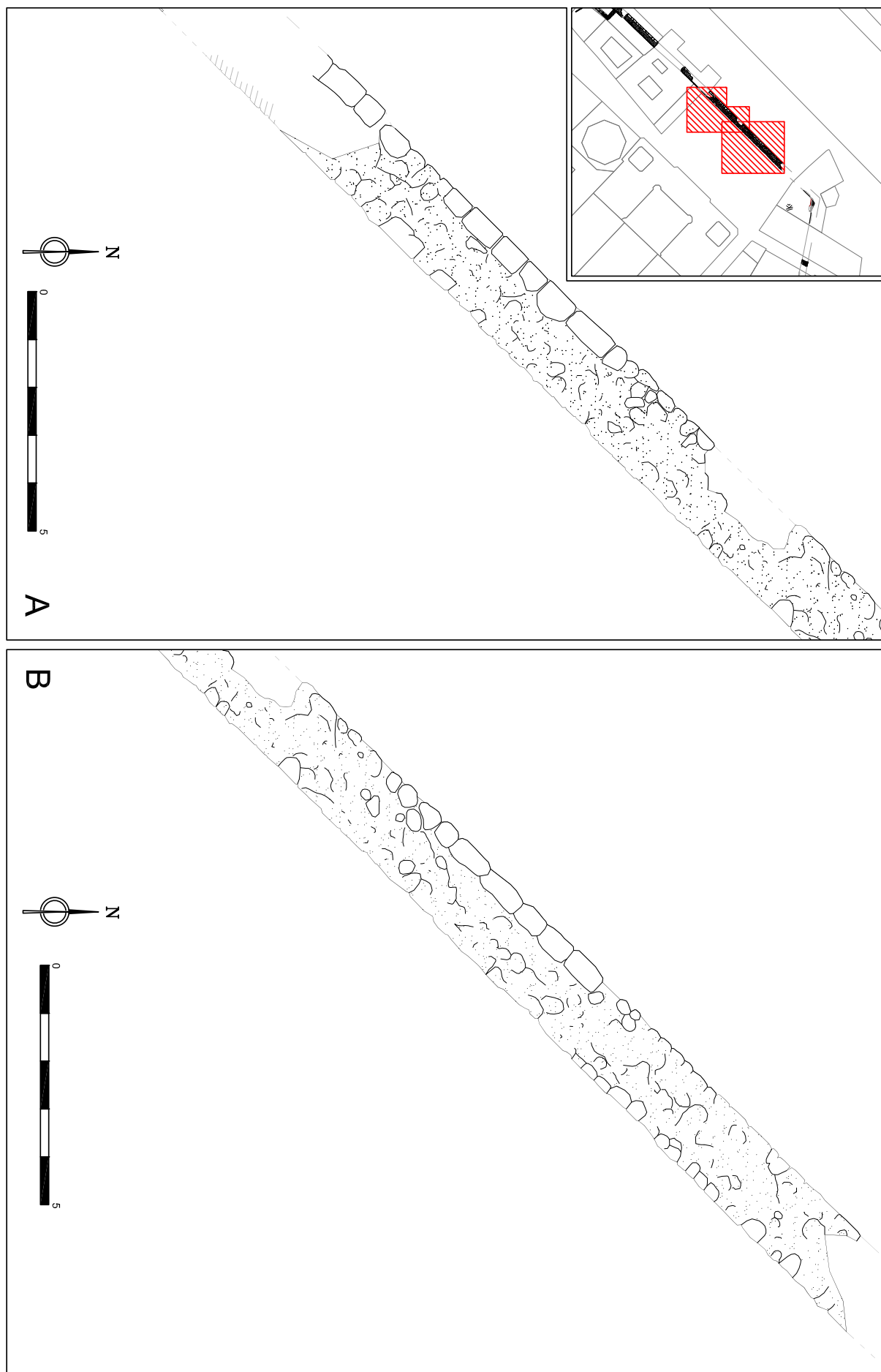
FONTS GRÀFIQUES:

A: Granados, 1984, fig. 10.11.

B: Granados, 1996-1997, làm. 4.

NOTES:

Planta 8: Sector del pla de la Seu.

Planta 8

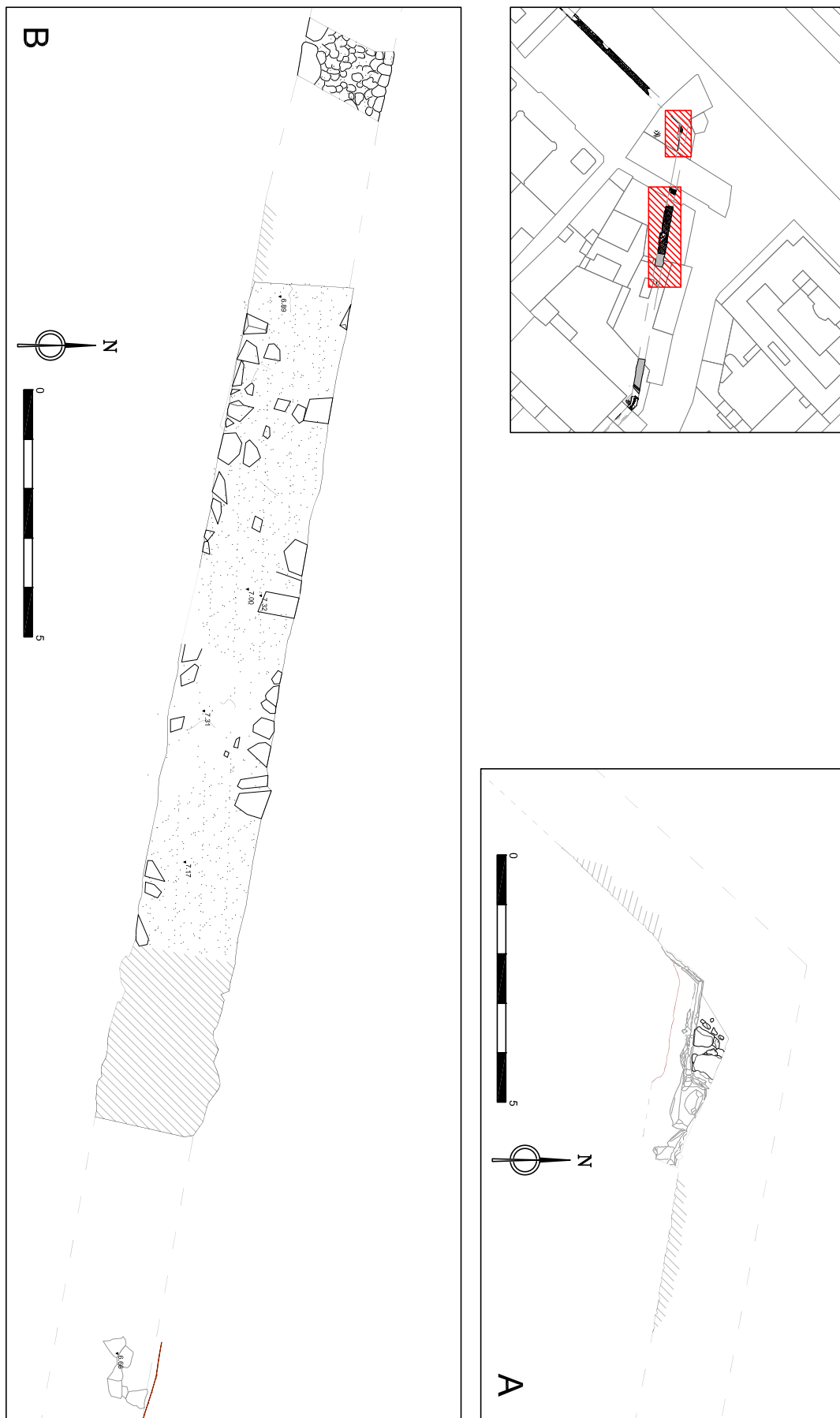
AUTOR: Desconegut; M. Ribas.

DIGITALITZACIÓ: A. Ravotto.

TÈCNICA: Dibuix en viu.

FONTS GRÀFIQUES: Granados, 1984, fig. 10.13.

NOTES:

Planta 9: Sector al llarg del carrer de la Tapineria.

Planta 9

AUTOR: A: E. Revilla; B: possiblement M. Ribas, A. Ravotto, N. Nebot.

DIGITALITZACIÓ: A. Ravotto, N. Nebot.

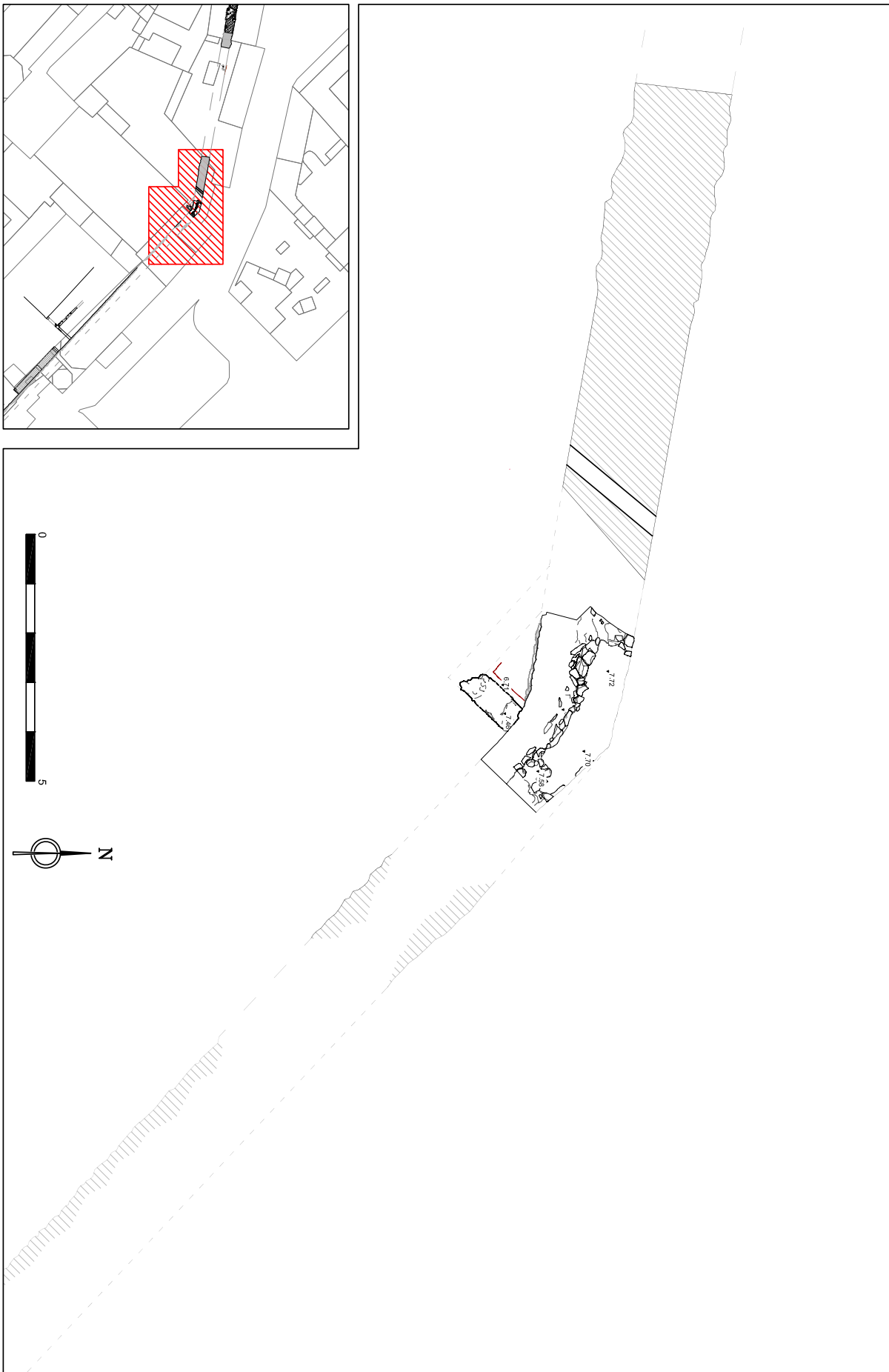
TÈCNICA: Dibuix en viu, fotogrametria.

FONTS GRÀFIQUES:

A: Granados, 1993b.

B: Granados, 1984, fig. 10.16; Nebot Pich, 2011; dibuix de l'autor.

NOTES:

Planta 10: Sector al voltant de l'angle N.

Planta 10

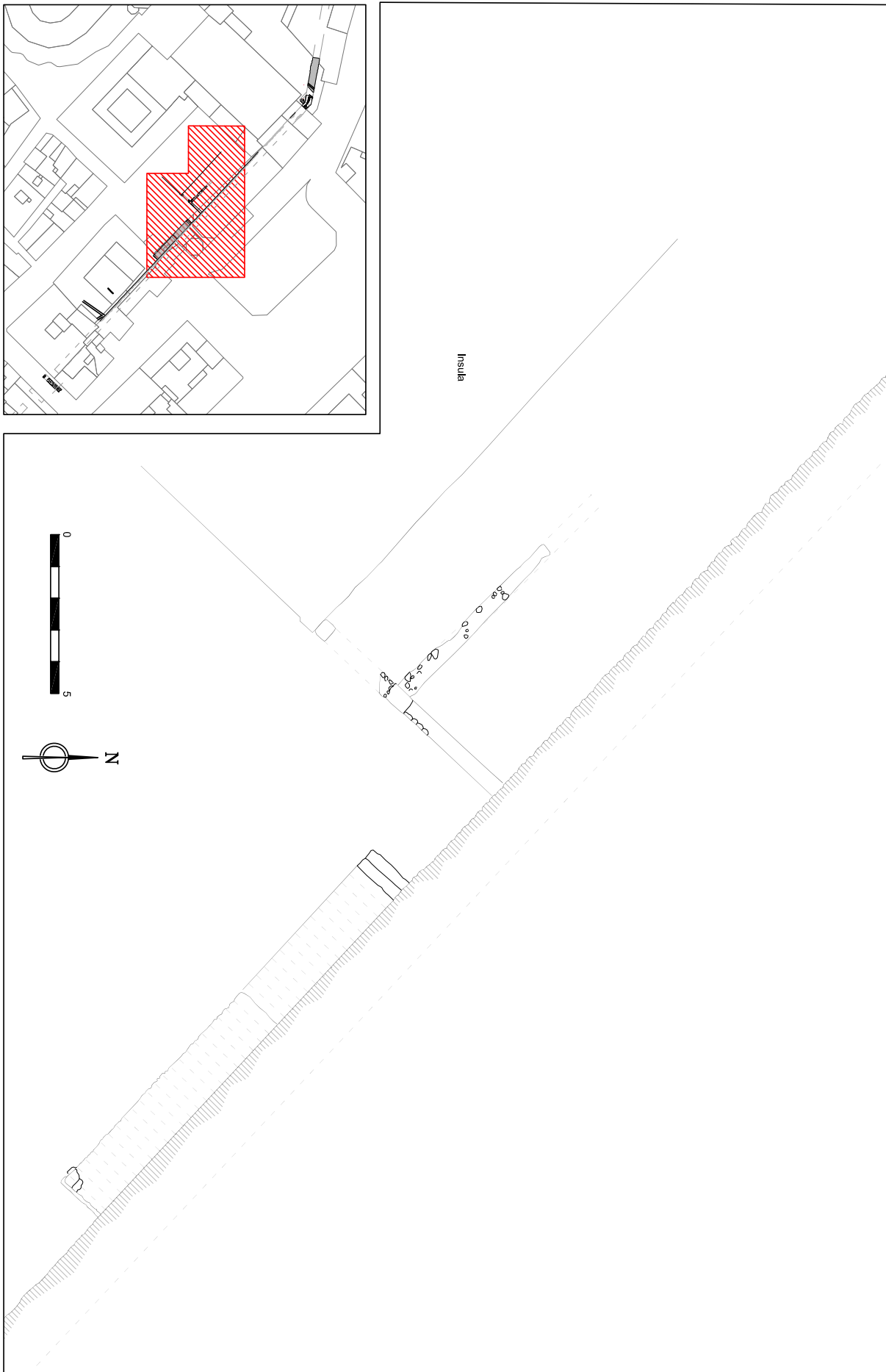
AUTOR: D. Prida; autor desconegut; J. de C. Serra Ràfols; A. Ravotto.

DIGITALITZACIÓ: D. Prida, A. Ravotto.

TÈCNICA: Dibuix en viu.

FONTS GRÀFIQUES: Serra Ràfols, 1959, p. 131; Beltrán de Heredia, 2014, plànol 2; Beltrán de Heredia, 2001c, plànol 1.

NOTES:

Planta 11: Sector de la plaça del Rei.

Planta 11

AUTOR: Desconegut, E. Revilla.

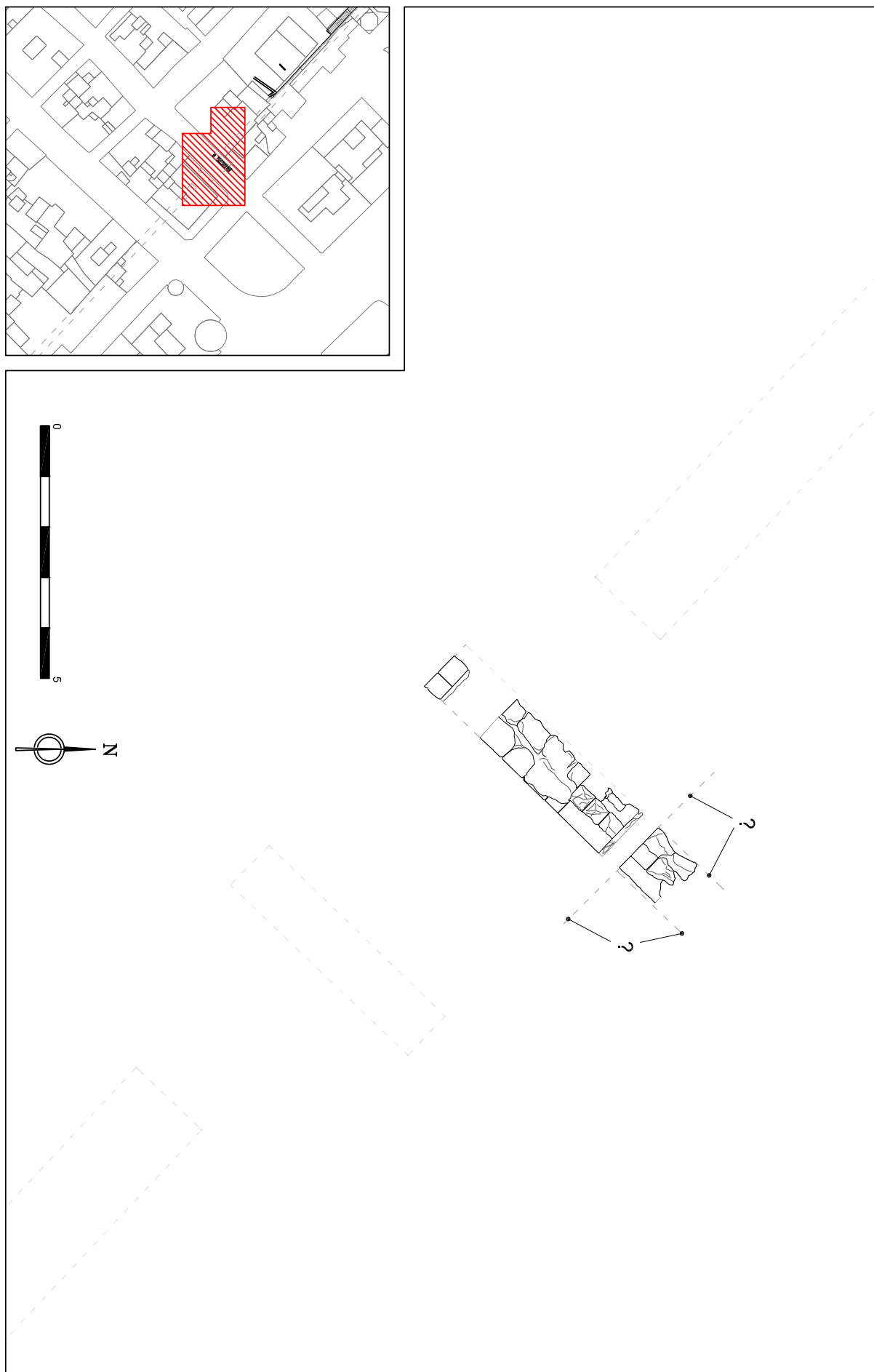
DIGITALITZACIÓ: A. Ravotto.

TÈCNICA: Dibuix en viu.

FONTS GRÀFIQUES: Beltrán de Heredia, 2001b, fig. 2; Beltrán de Heredia, 2001d, fig. 3; Beltrán de Heredia, 2001c, fig. 1; Beltrán de Heredia, 2001a, fig. 12; Beltrán de Heredia, Revilla, 1997-1998.

NOTES:

Planta 12: Porta NE.

Planta 12

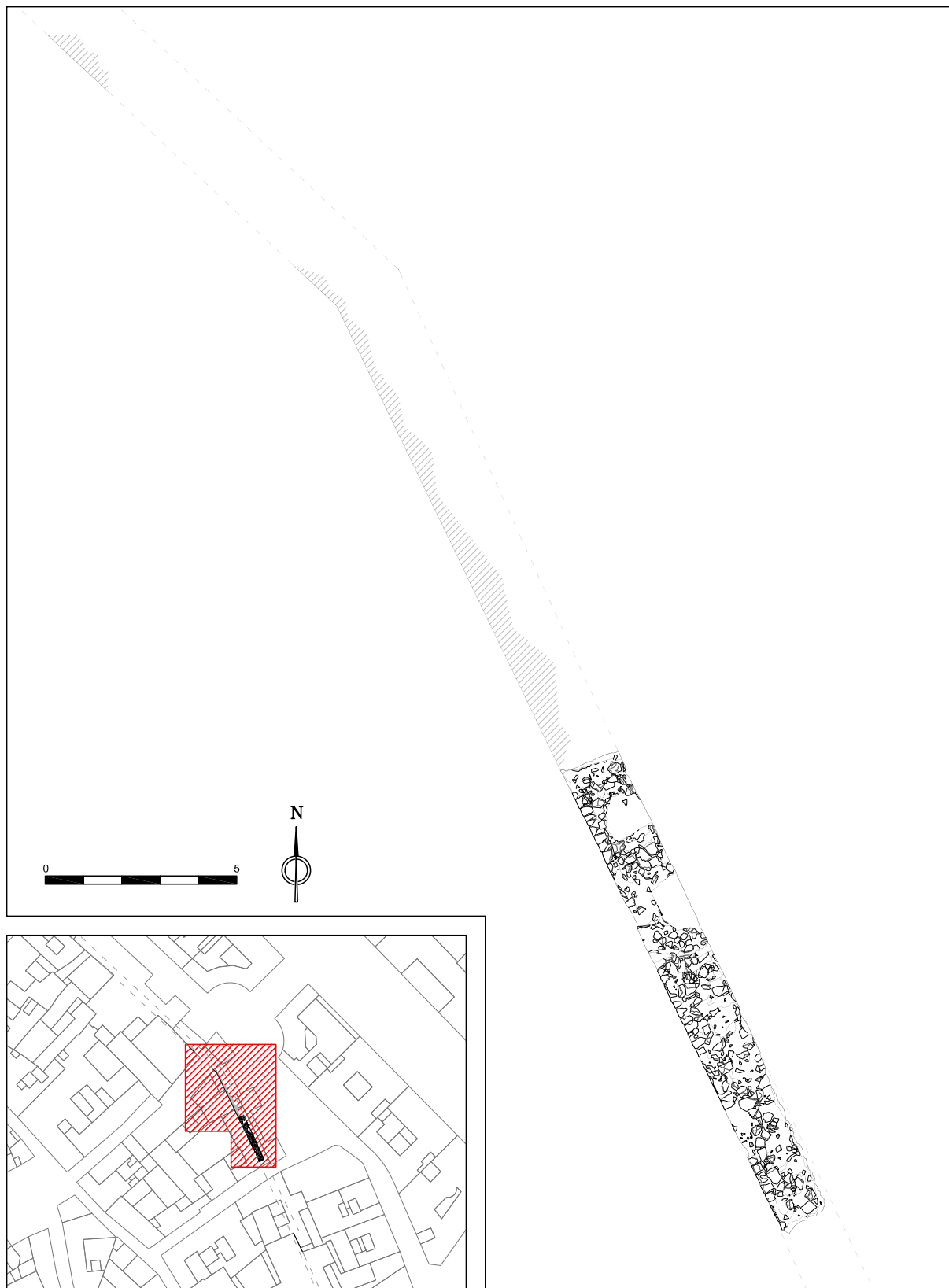
AUTOR: F. Cardoner.

DIGITALITZACIÓ: A. Ravotto.

TÈCNICA: Dibuix sobre diapositiva.

FONTS GRÀFIQUES: annex A, dibuix A.17.

NOTES:

Planta 13: Sector comprés entre el Palau Requesens i l'Arxiu Administratiu.

Planta 13

AUTOR: E. Revilla.

DIGITALITZACIÓ: A. Ravotto.

TÈCNICA: Dibuix en viu

FONTS GRÀFIQUES: dibuix inèdit, cortesia d'E. Revilla.

NOTES:

Planta 14: Sector comprés entre la plaça Traginers i el Pati d'en Llimona.

Planta 14

AUTOR: A: F. Cardoner; B: Desconegut.

DIGITALITZACIÓ: A: A. Ravotto; B: M. Gea, J. Hernández, A. Ravotto

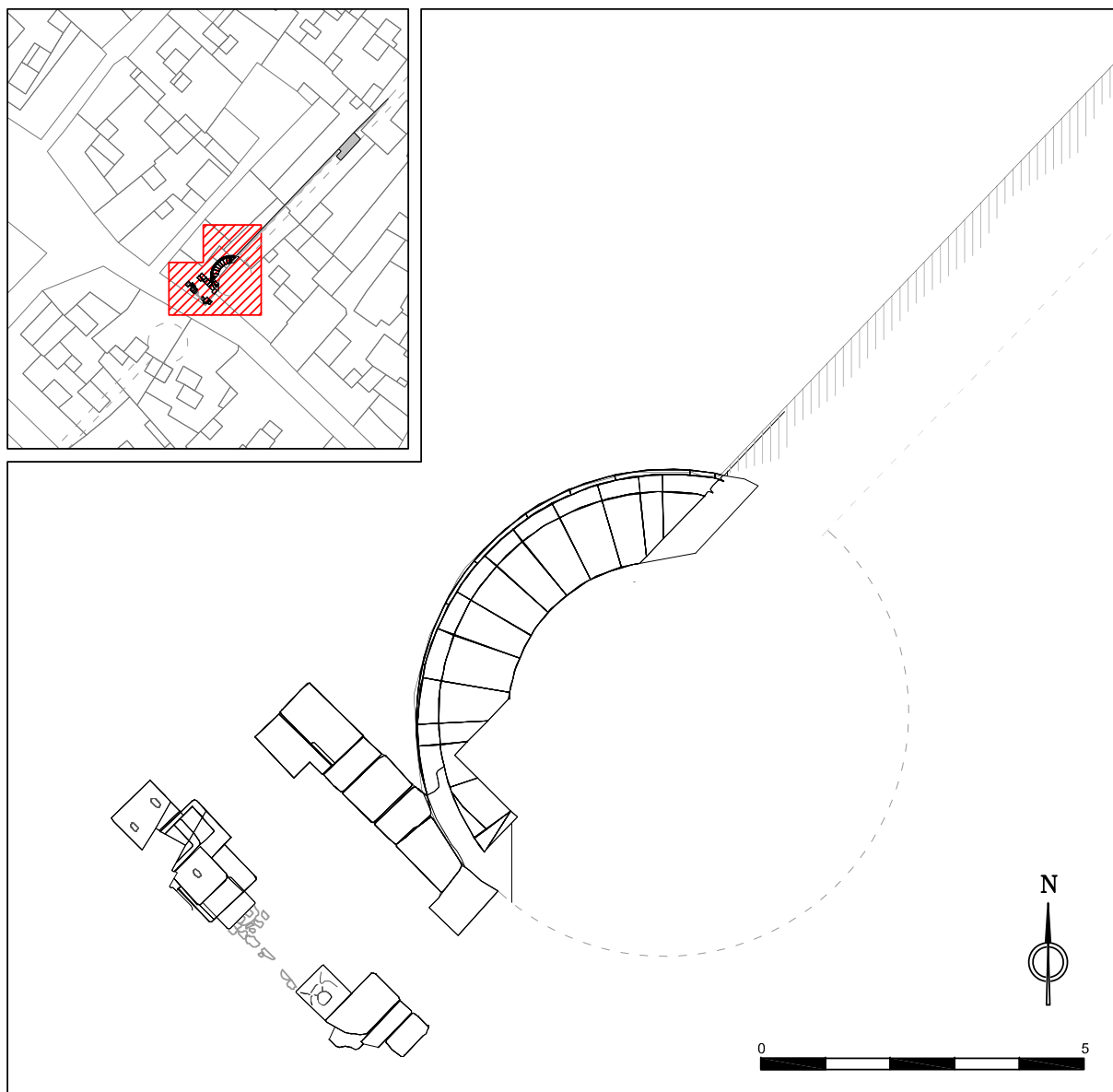
TÈCNICA: Dibuix en viu

FONTS GRÀFIQUES:

A: Annex A, dibuix A.18b.

B: Gea, Hernández, 2012, plànol 3.

NOTES:

Planta 15: Porta SE, fase alt imperial.

Planta 15

AUTOR: Desconegut (J. E. García Biosca?).

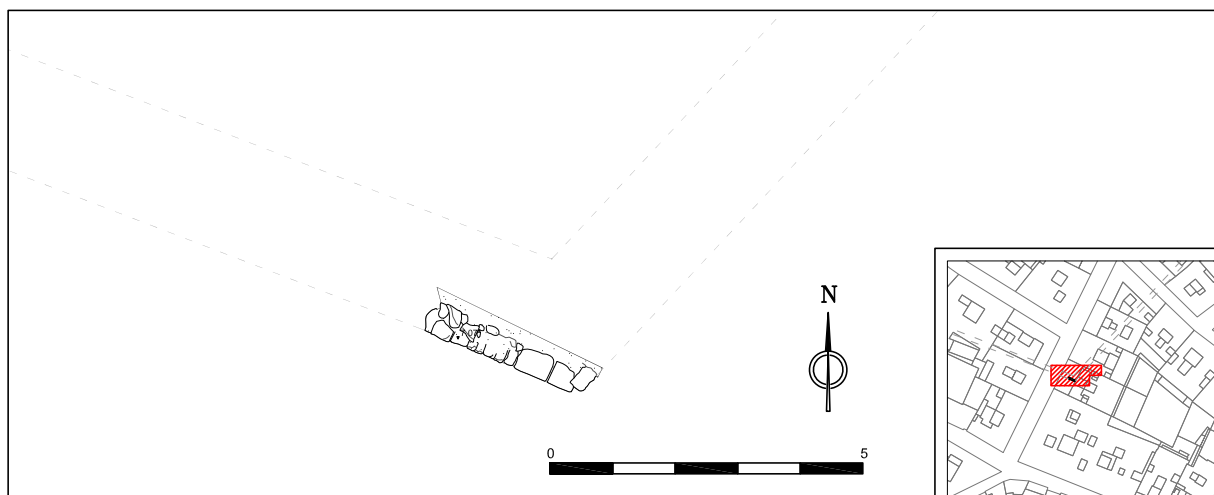
DIGITALITZACIÓ: A. Ravotto.

TÈCNICA: Dibuix en viu (?)

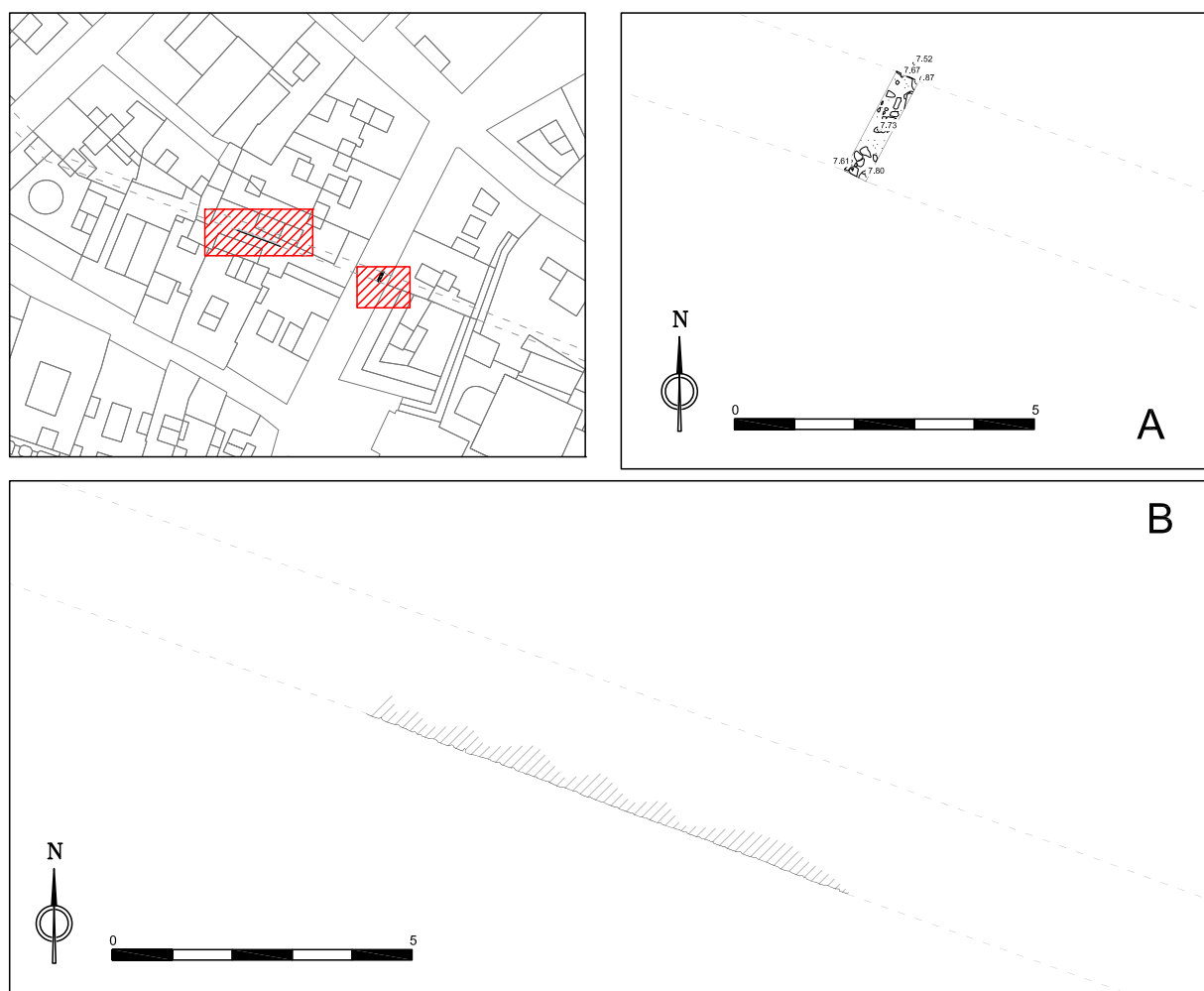
FONTS GRÀFIQUES: Gea, Hernández, 2012, plànol 7.

NOTES:

Planta 16: Carrer Comtessa de Sobradriel. Angle S del recinte.

Planta 17: Traçat alt imperial documentat al carrer Cervantes (A) i dins els edificis del carrer Avinyó 17-19 (B).

Planta 16

AUTOR: possiblement M. Rodríguez i Pedret.

DIGITALITZACIÓ: A. Ravotto.

TÈCNICA: Dibuix en viu.

FONTS GRÀFIQUES: Rodríguez i Pedret, 1995

NOTES:

Planta 17

AUTOR: A: A. Ravotto; B: O. Granados (?)

DIGITALITZACIÓ: A. Ravotto.

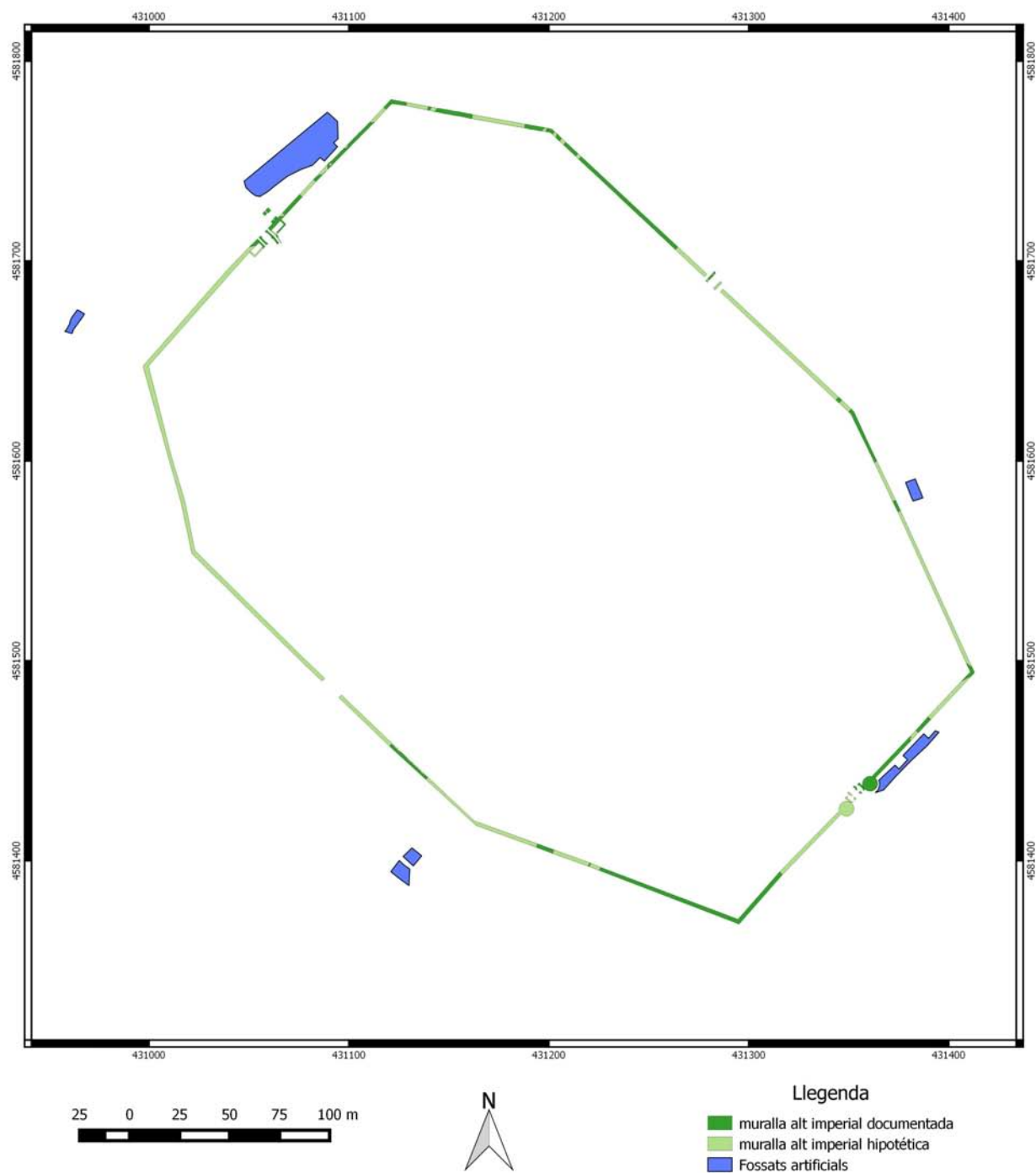
TÈCNICA: Dibuix en viu.

FONTS GRÀFIQUES:

A: dibuix inèdit de l'autor.

B: Granados, 1996-1997, làm. 6.

NOTES:

Planta 18: Plànol de la situació dels fossats documentats en època alt imperial.

Planta 18

AUTOR: A. Ravotto.

DIGITALITZACIÓ: A. Ravotto.

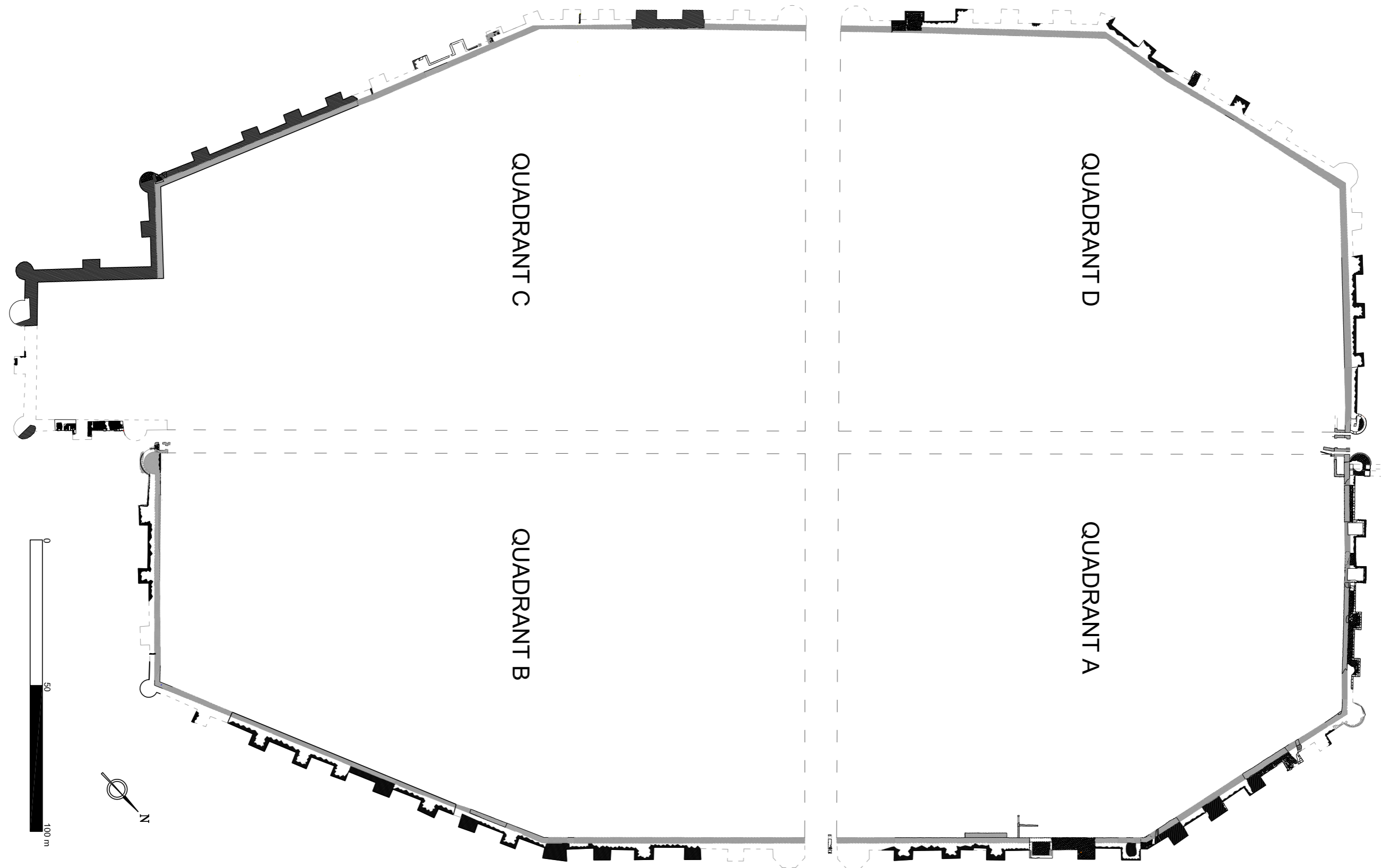
TÈCNICA: -

FONTS GRÀFIQUES: Elaboració de varies fonts.

NOTES:

13.1.2.2 Plantes de la fase baix imperial

Planta 19: Plànol general de la muralla baix imperial de *Barcino*.

Planta 19

AUTOR: A. Ravotto.

DIGITALITZACIÓ: A. Ravotto.

TÈCNICA: -

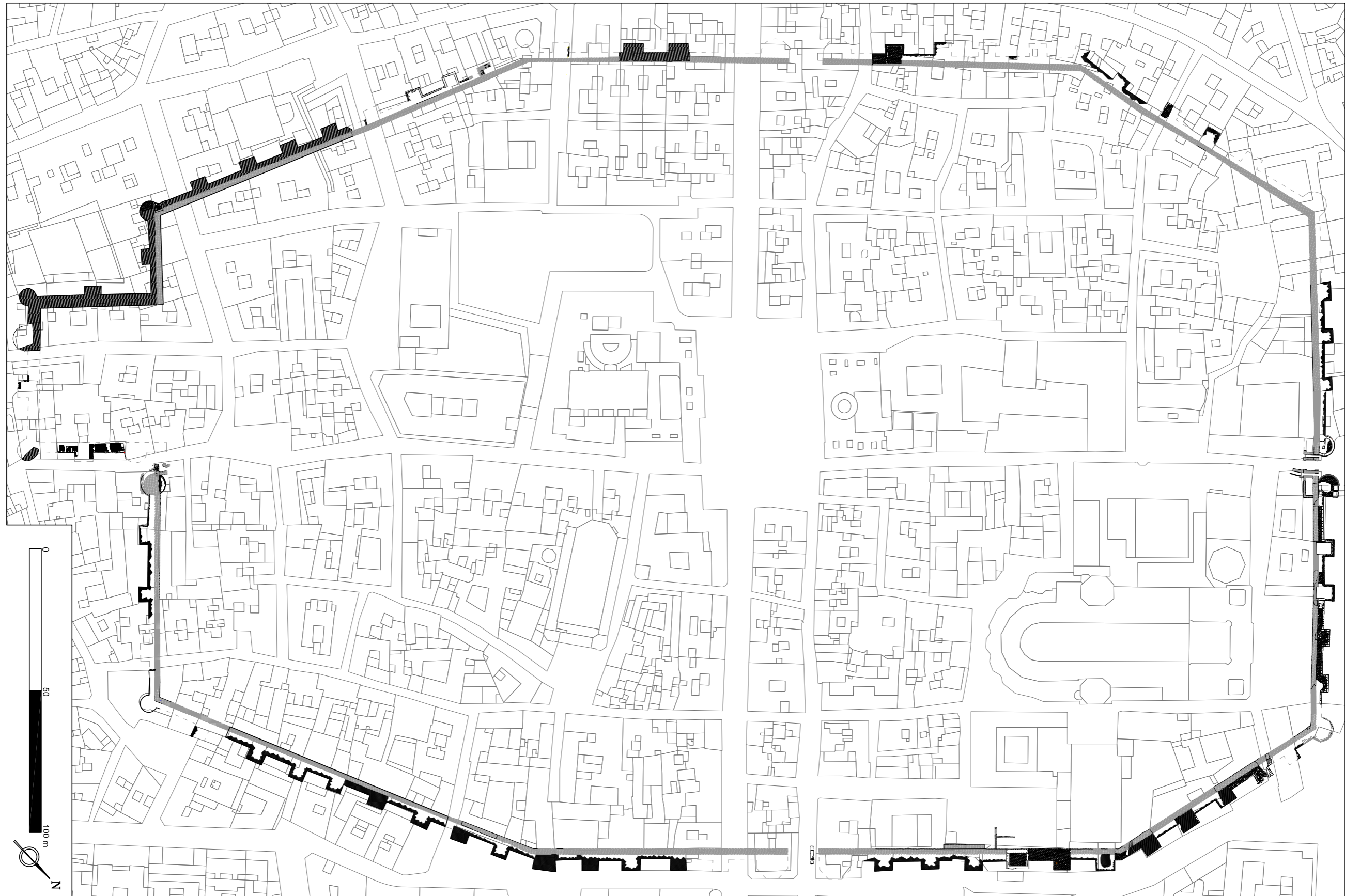
FONTS GRÀFIQUES: Elaboració de varies fonts (es vegin les plantes de detall).

NOTES: Es tracta d'una planta real, no idealitzada, on consten les evidències visibles en planta o en alçat.

Planta 20: Plànol general de la muralla baix imperial de *Barcino*, sobre el parcel·lari actual.

Planta 20

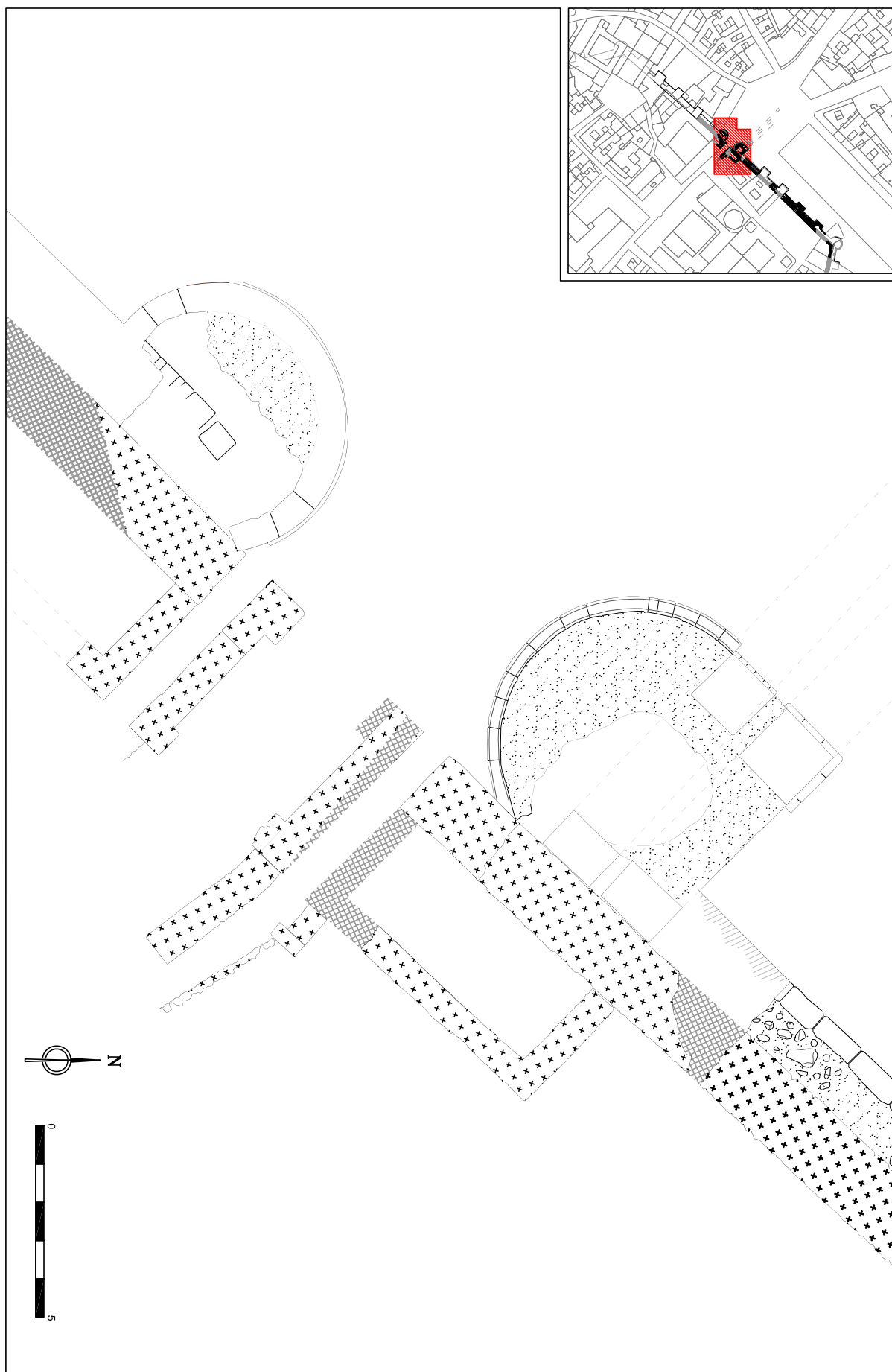
AUTOR: A. Ravotto.

DIGITALITZACIÓ: A. Ravotto.

TÈCNICA: -

FONTS GRÀFIQUES: Elaboració de varies fonts (es vegin les plantes de detall).

NOTES:

Planta 21: Porta NO, fase baix imperial.

Planta 21

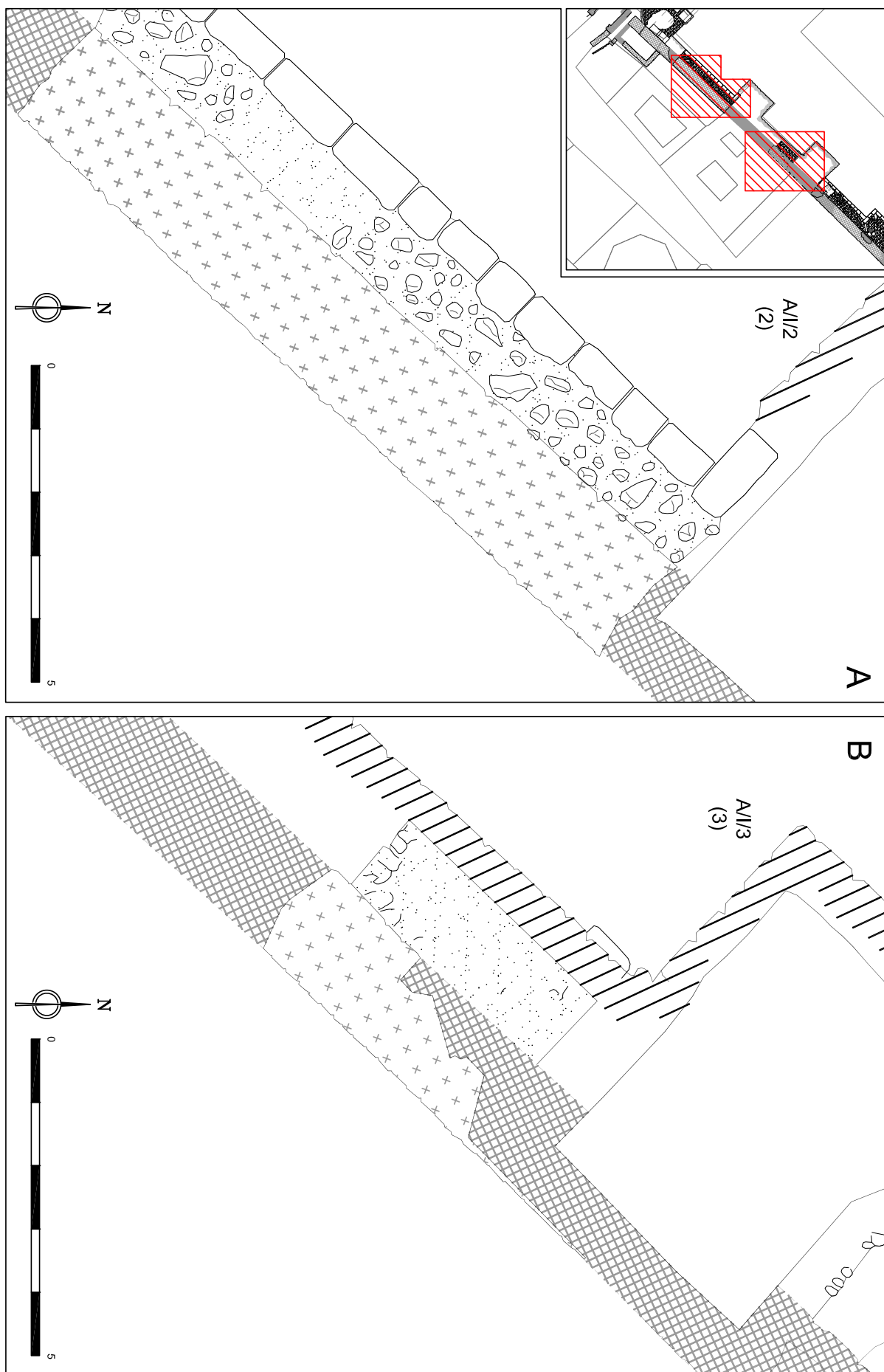
AUTOR: F. Cardoner, A. Ravotto, O. Granados (?)

DIGITALITZACIÓ: A. Ravotto.

TÈCNICA: Dibuix en viu, reconstrucció fotogramètrica.

FONTS GRÀFIQUES: Annex A, dibuixos A.1, A.2, A.6.

NOTES: Alguns retocs en funció de dibuixos inèdits de l'autor.

Planta 22: Sector de la casa de l'Ardiaca i de la casa del Degà.

Planta 22

AUTOR: Desconegut; M. Ribas?

DIGITALITZACIÓ: A. Ravotto.

TÈCNICA: Dibuix en viu.

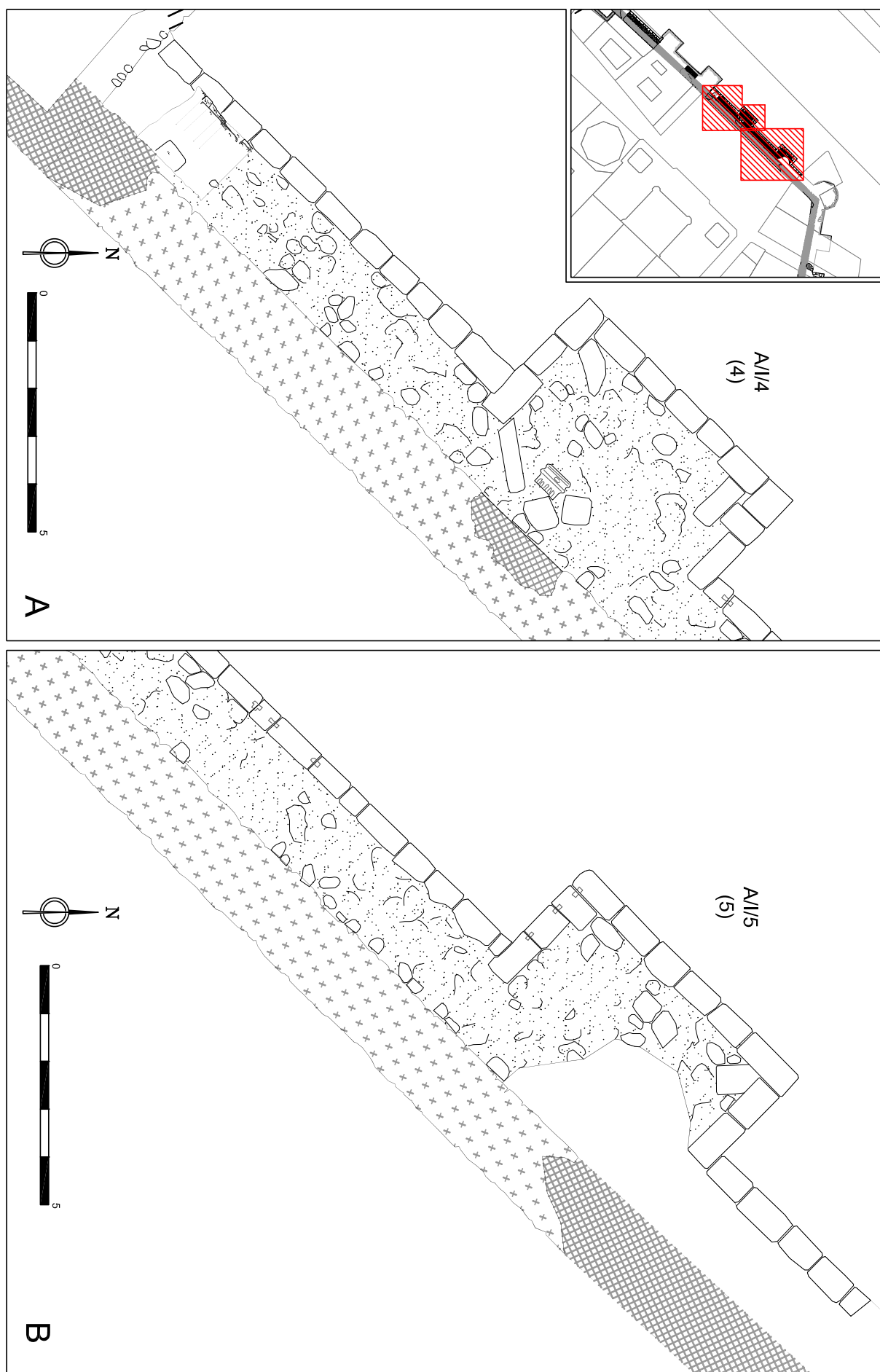
FONTS GRÀFIQUES:

A: Granados, 1984, fig. 10.11.

B: Granados, 1996-1997, làm. 4.

NOTES:

Planta 23: Sector del pla de la Seu.

Planta 23

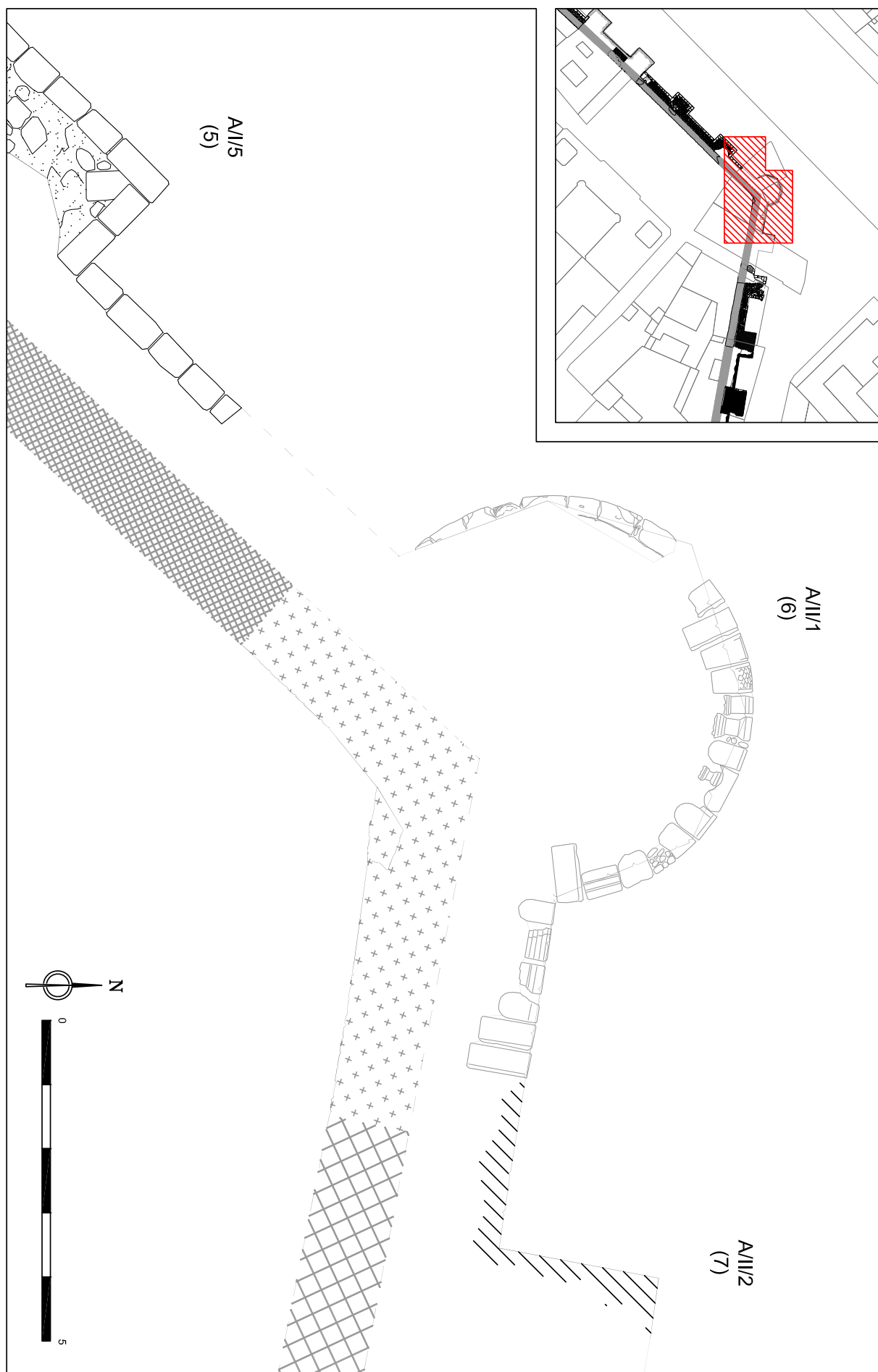
AUTOR: Desconegut; M. Ribas.

DIGITALITZACIÓ: A. Ravotto.

TÈCNICA: Dibuix en viu.

FONTS GRÀFIQUES: Granados, 1984, fig. 10.13.

NOTES:

Planta 24: Angle N del recinte.

Planta 24

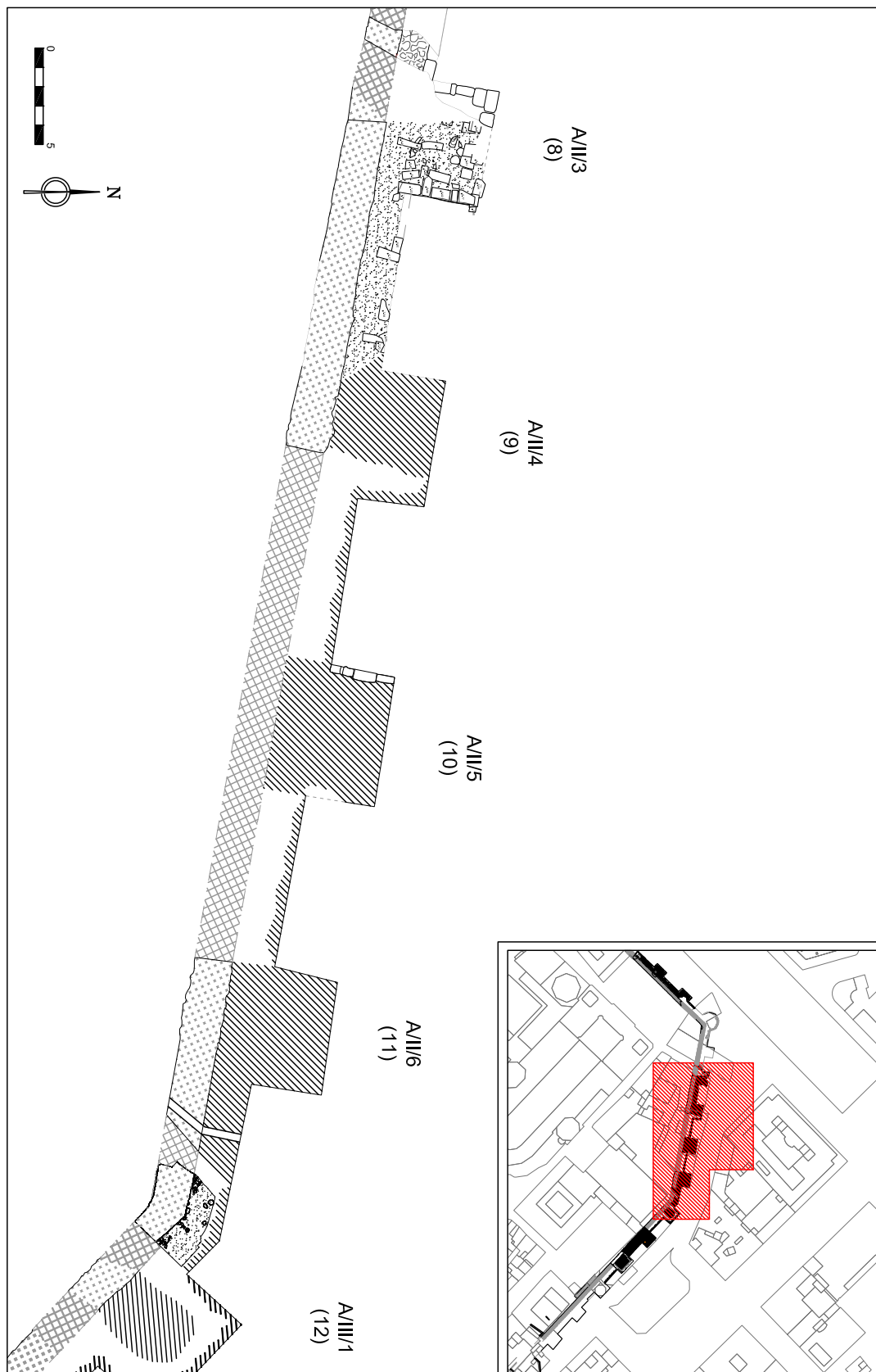
AUTOR: M. Ribas(?), E. Revilla.

DIGITALITZACIÓ: A. Ravotto.

TÈCNICA: Dibuix en viu.

FONTS GRÀFIQUES: Granados, 1993b; Duran i Sanpere, 1969.

NOTES:

Planta 25: Sector al llarg del carrer de la Tapineria.

Planta 25

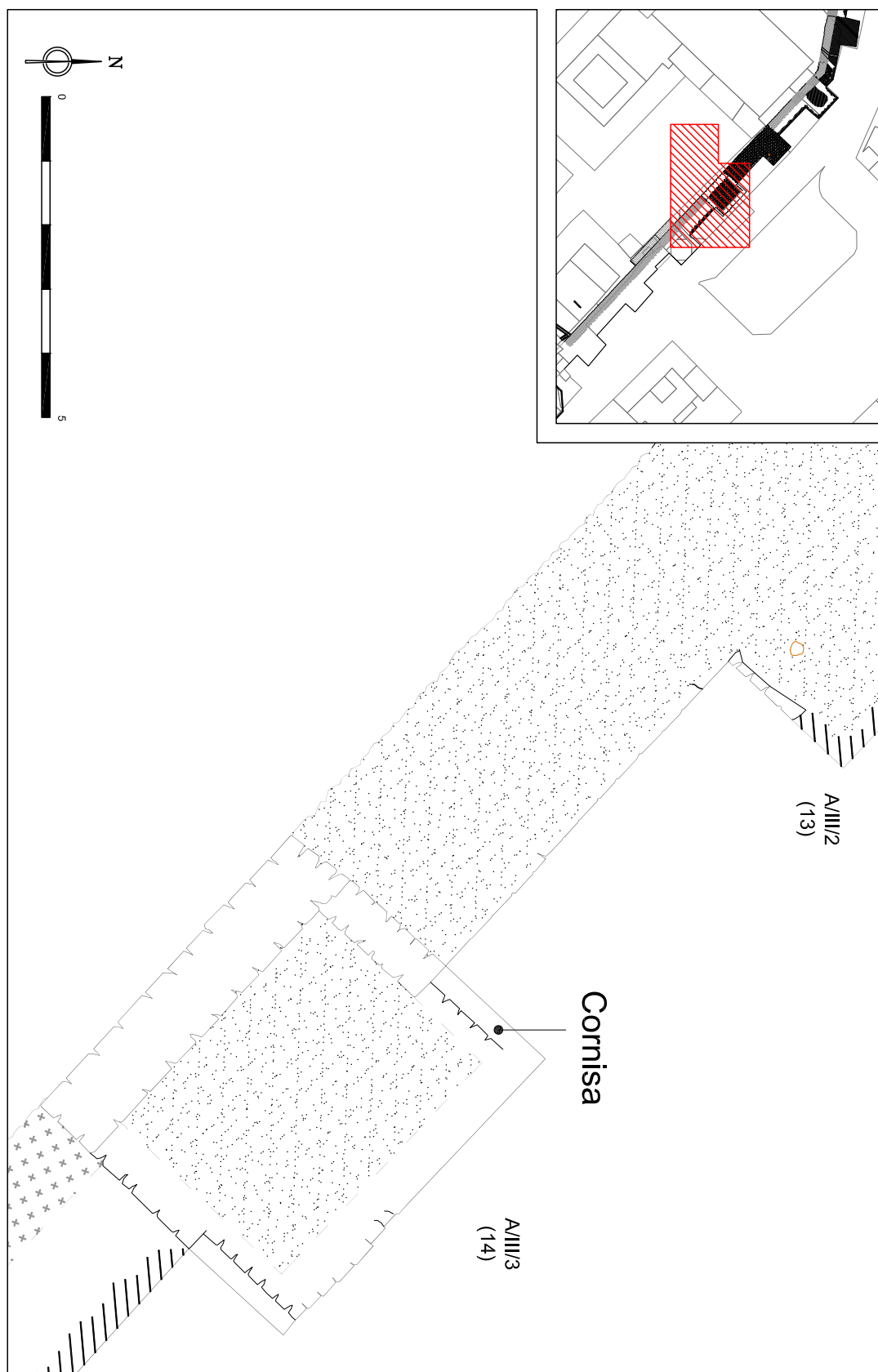
AUTOR: A: M. Ribas (?), A. Ravotto; D. Prida; J. de C. Serra Ràfols.

DIGITALITZACIÓ: A. Ravotto.

TÈCNICA: Dibuix en viu, fotogrametria.

FONTS GRÀFIQUES: Granados, 1984, fig. 10.16; dibuix de l'autor; Serra Ràfols, 1964; ASR, Prevosti, arxivador 1/4. Diari 1964/65, croquis a p. 117.

NOTES:

Planta 26: Sector dins de la capella de Santa Àgata.

Planta 26

AUTOR: C. Rovira i Mata.

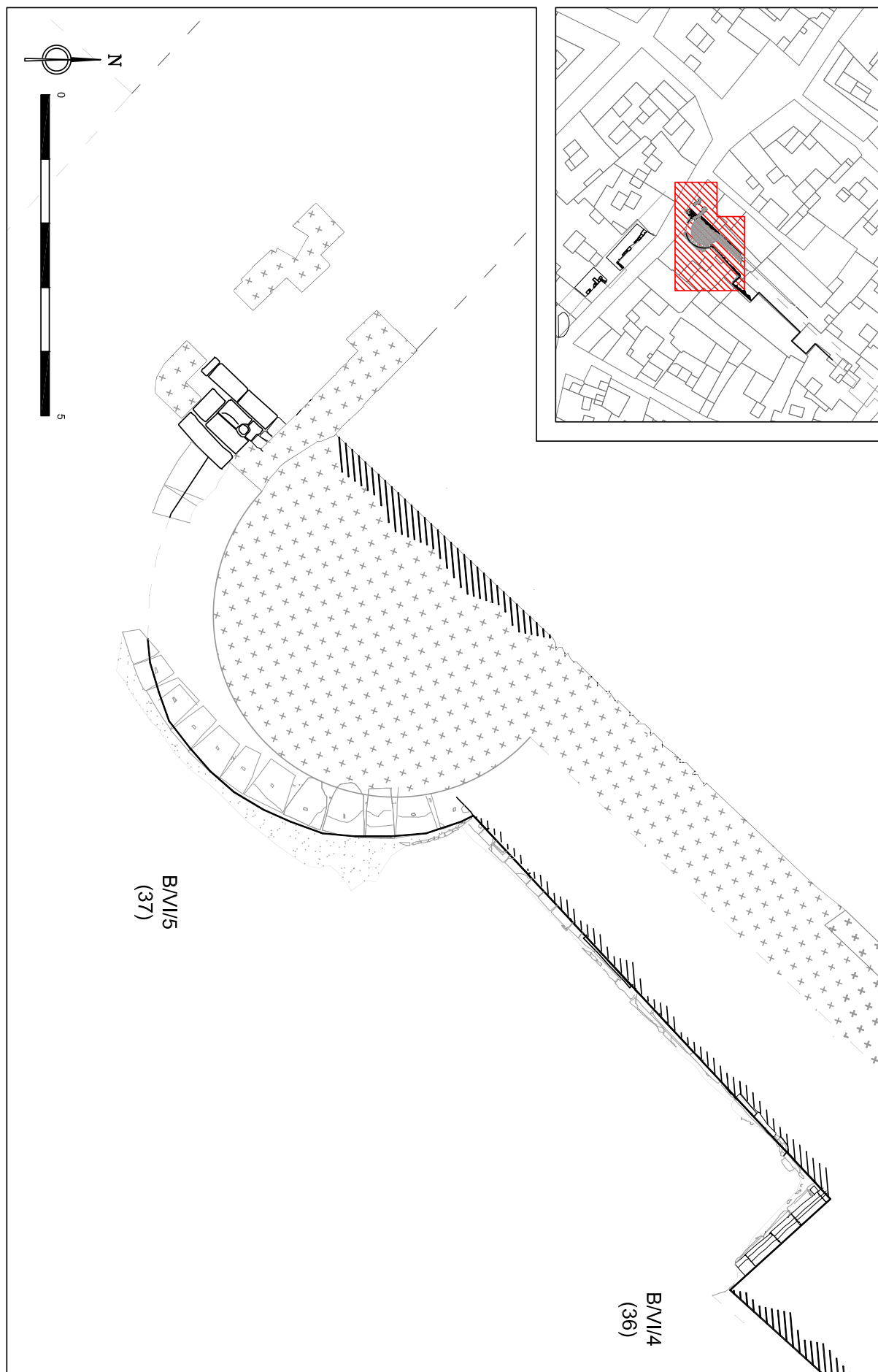
DIGITALITZACIÓ: A. Ravotto.

TÈCNICA: Dibuix en viu.

FONTS GRÀFIQUES: Rovira i Mata, 1990-1991.

NOTES:

Planta 27: Porta SE, fase baix imperial.

Planta 27

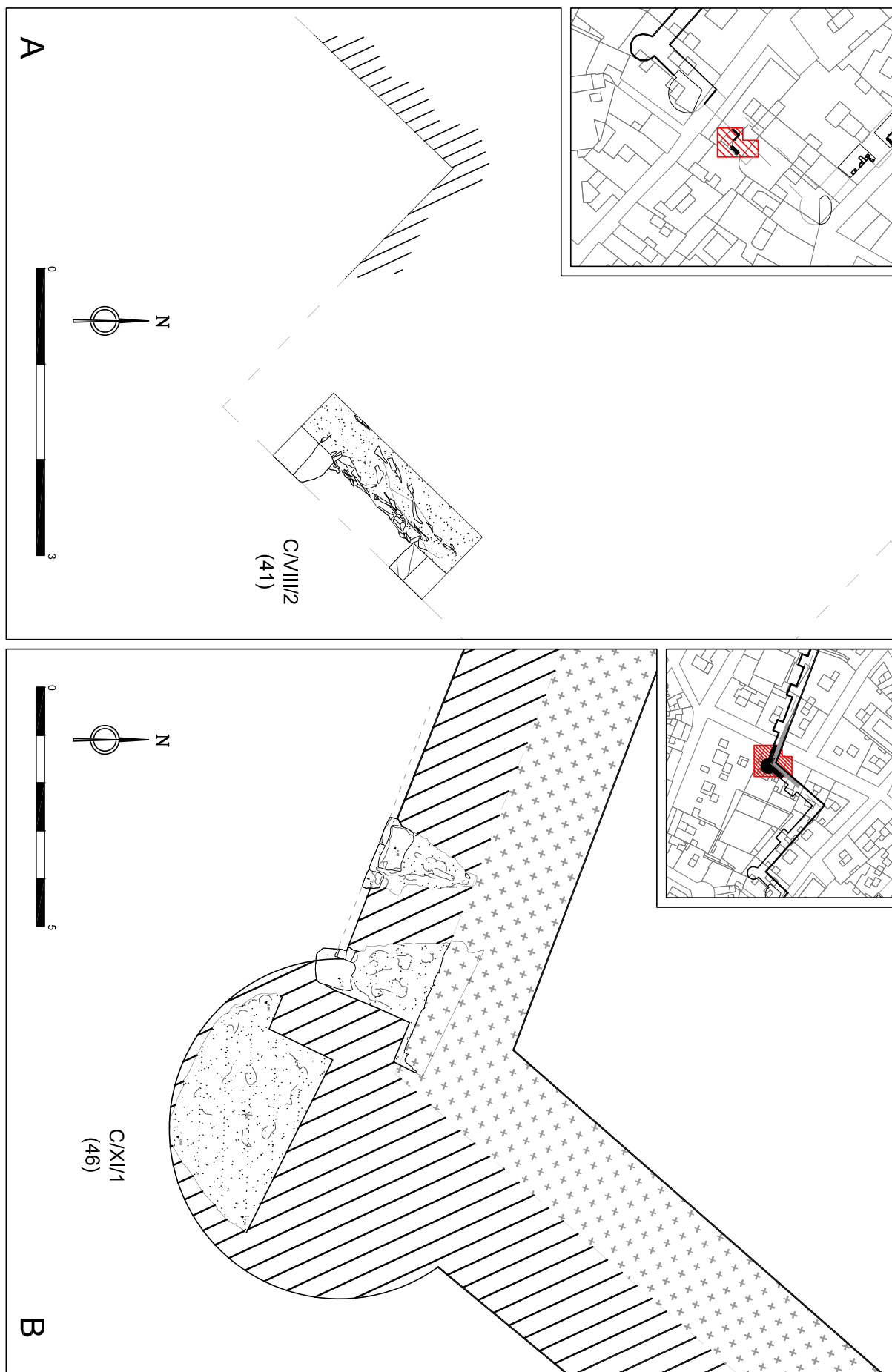
AUTOR: Desconegut (J. E. García Biosca?).

DIGITALITZACIÓ: A. Ravotto.

TÈCNICA: Dibuix en viu.

FONTS GRÀFIQUES: Gea, Hernández, 2012.

Notes:

Planta 28: Torres VIII/2 i XI/1 (torres 41 i 46 de la numeració tradicional).

Planta 28

AUTOR: A: A. Ravotto; B: M. Rodríguez i Pedret.

DIGITALITZACIÓ: A. Ravotto.

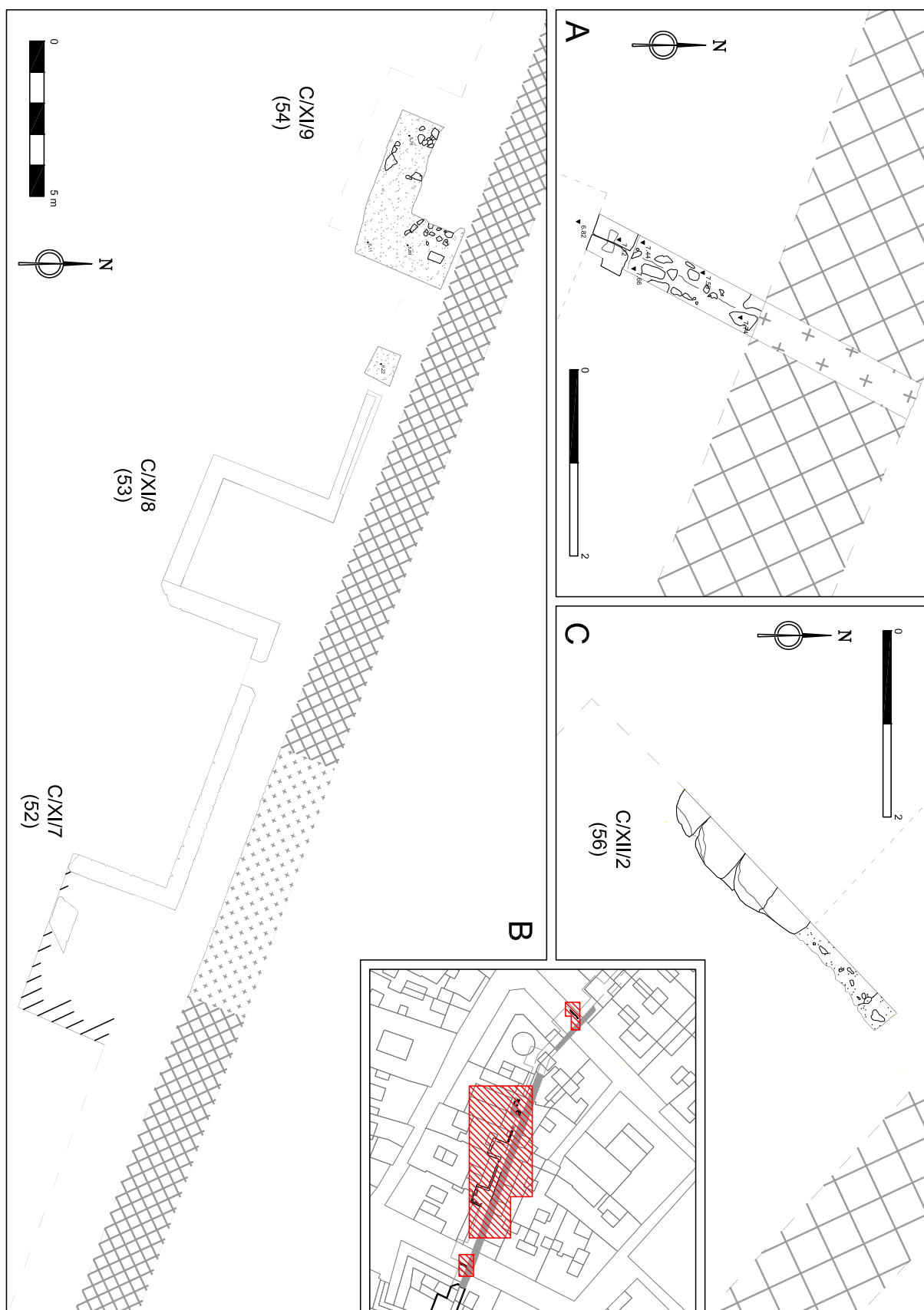
TÈCNICA: Dibuix en viu, fotogrametria.

FONTS GRÀFIQUES:

A: Dibuix inèdit de l'autor.

B: Rodríguez i Pedret, 1995.

Notes: La planta del fragment del front de la torre VIII/2, conservat dins la finca al carrer Ataülf 13, està situada de manera aproximada. Es vegi el text, a pàg. 352.

Planta 29: Sector al llarg del carrer Avinyó.

Planta 29

AUTOR: A. Ravotto, O. Granados(?), A. Vilardell, M. Esqué.

DIGITALITZACIÓ: A. Ravotto, M. Esqué.

TÈCNICA: Dibuix en viu.

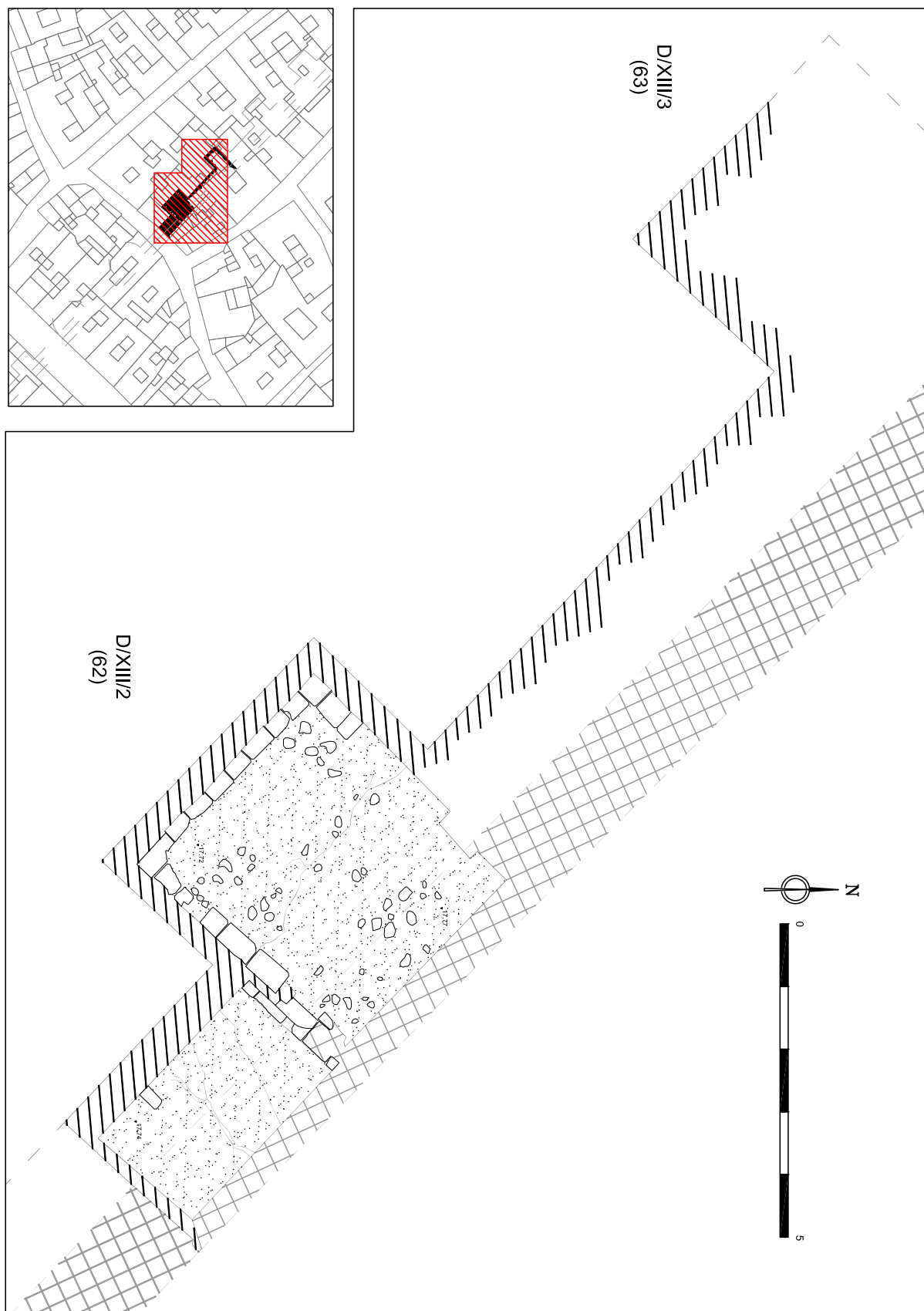
FONTS GRÀFIQUES:

A: Dibuix inèdit de l'autor.

B:Granados, 1996-1997, làm. 6; Vilardell i Fernández, 2006.

C: Esqué Ballesta, 2007.

NOTES:

Planta 30: Sector al carrer de l'arc de Sant Ramon del Call.

Planta 30

AUTOR: N. Miró.

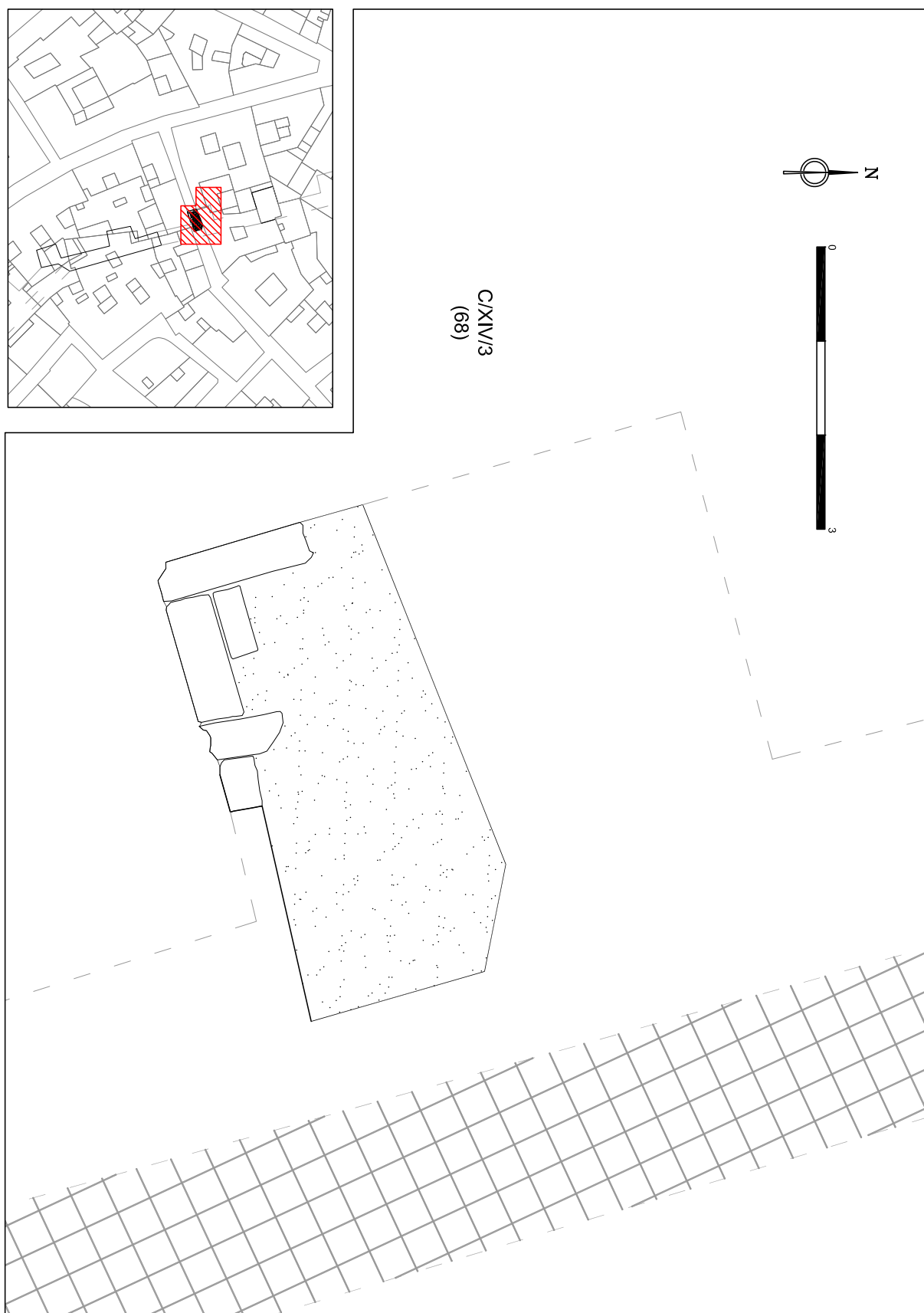
DIGITALITZACIÓ: A. Ravotto.

TÈCNICA: Dibuix en viu.

FONTS GRÀFIQUES: N. Miró i Alaix, 1996, “planta torre i pas de ronda”.

NOTES:

Planta 31: Sector a la baixada de Santa Eulàlia.

Planta 31

AUTOR: J. de C. Serra Ràfols, A. M. Adroer i Tasis.

DIGITALITZACIÓ: A. Ravotto.

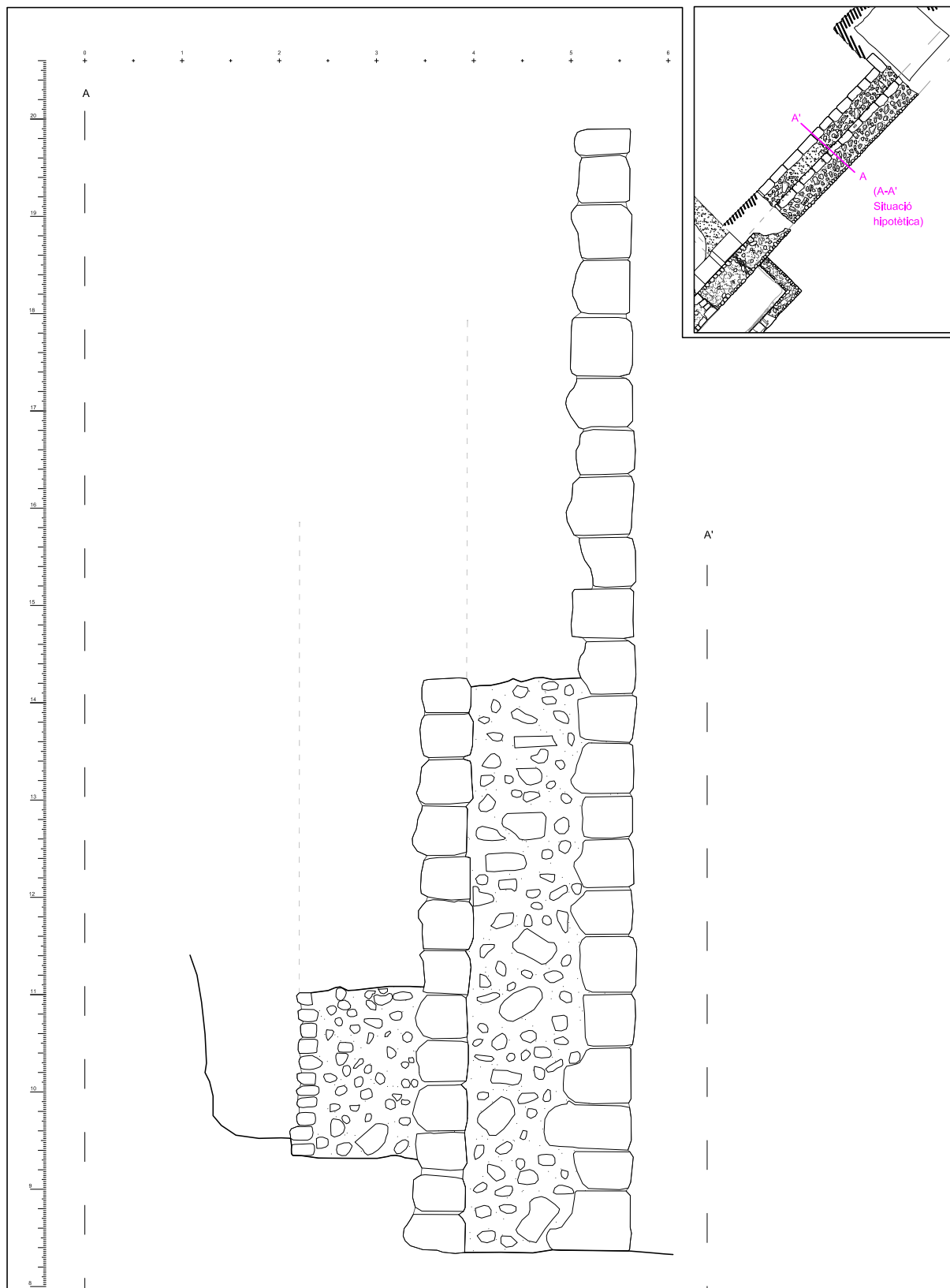
TÈCNICA: Dibuix en viu.

FONTS GRÀFIQUES: Serra Ràfols, Adroer i Tasis, 1967, fig. 3.

NOTES:

13.2 Seccions

Secció 1: Muralls dins de la casa de l'Ardiaca.

Secció 1

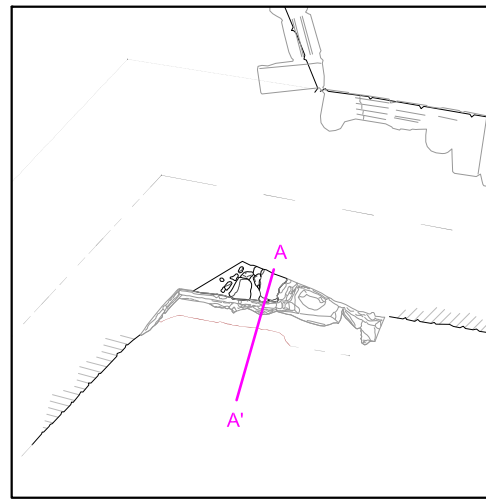
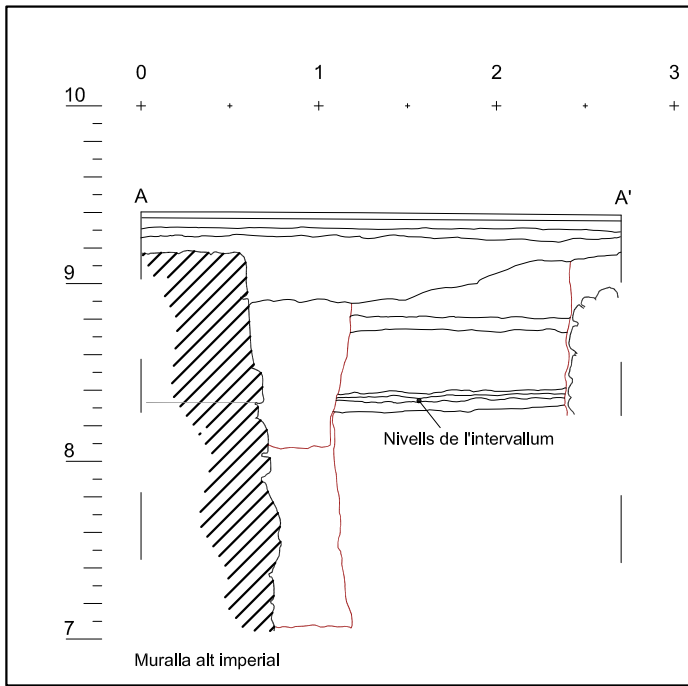
AUTOR: M. Ribas?

DIGITALITZACIÓ: A. Ravotto.

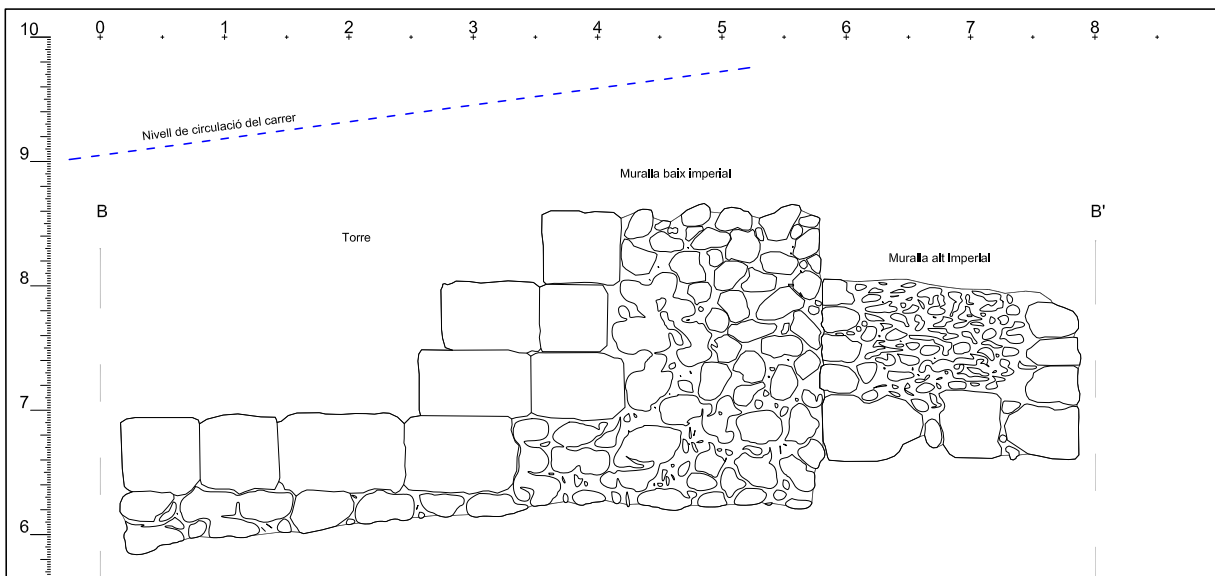
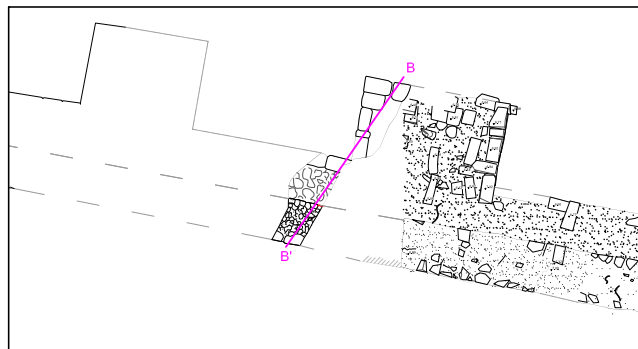
TÈCNICA: Dibuix en viu.

FONTS GRÀFIQUES: Granados, 1984, fig. 10.11.

NOTES:

Secció 2: Sector en la "Pia Almoina".

Secció 3: Sector en la baixada de la Canonja.

Secció 2

AUTOR: E. Revilla.

DIGITALITZACIÓ: A. Ravotto.

TÈCNICA: Dibuix en viu.

FONTS GRÀFIQUES: Granados, 1993b.

NOTES:

Secció 3

AUTOR: M. Ribas?

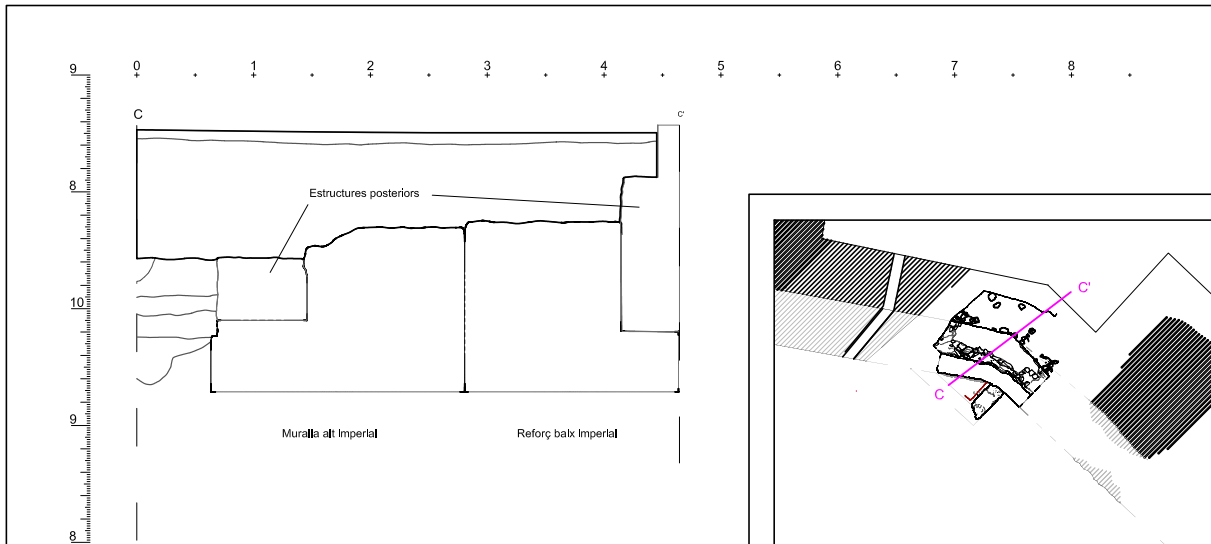
DIGITALITZACIÓ: A. Ravotto.

TÈCNICA: Dibuix en viu.

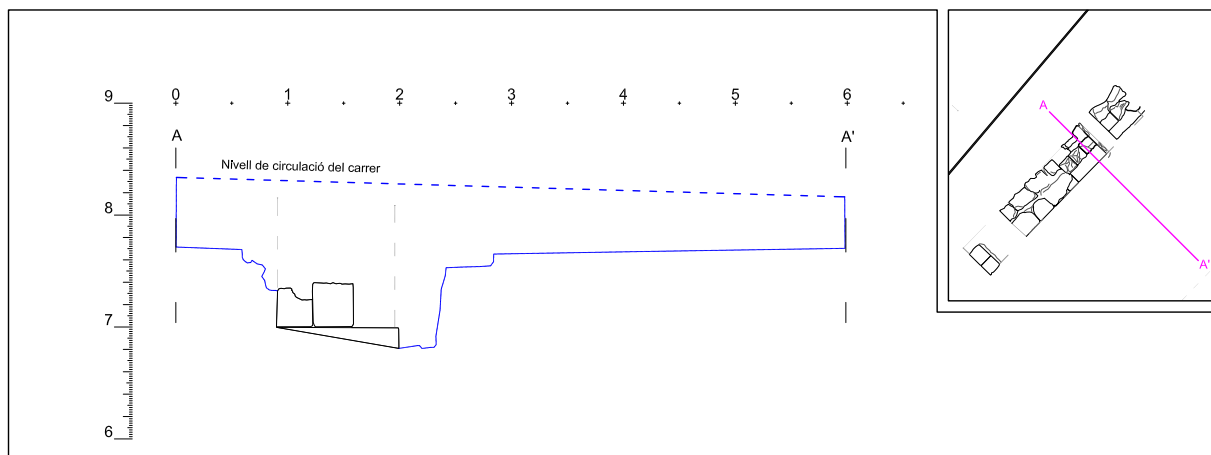
FONTS GRÀFIQUES: dibuix A.16 (Duran i Sanpere, 1972, p.37).

NOTES:

Secció 4: Carrer de la Tapineria, angle N de les muralles.

Secció 5: Porta NE.

Secció 4

AUTOR: D. Prida.

DIGITALITZACIÓ: D. Prida.

TÈCNICA: Dibuix en viu.

FONTS GRÀFIQUES: Beltrán de Heredia, 2014, plànol 5.

NOTES:

Secció 5

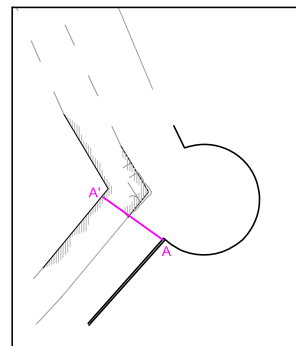
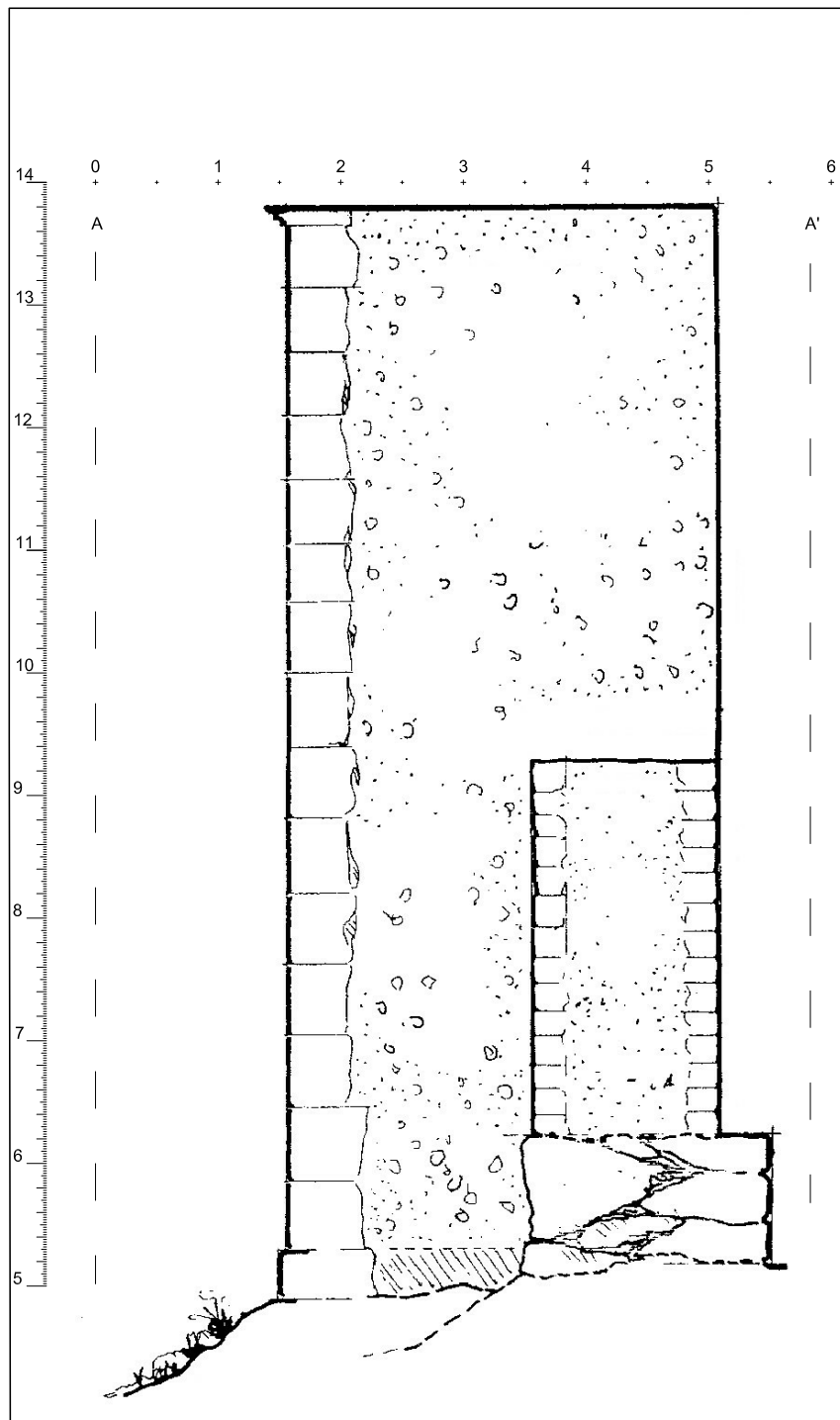
AUTOR: F. Cardoner.

DIGITALITZACIÓ: A. Ravotto.

TÈCNICA: Dibuix sobre diapositiva?

FONTS GRÀFIQUES: dibuix A.17.

NOTES:

Secció 6: Plaça Traginers.

Secció 6

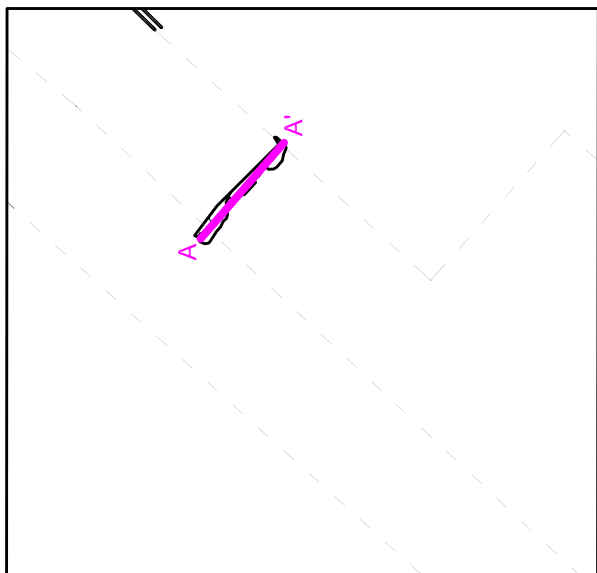
AUTOR: F. Cardoner.

DIGITALITZACIÓ: no digitalitzada.

TÈCNICA: ?

FONTS GRÀFIQUES: dibuix A.18c.

NOTES:

Secció 7: Llenç entre les torres VI/1 i VI/2, a la baixada de Viladecols. Secció dels fonaments de la muralla baix imperial i alçat NO de la façana del carrer per sobre de l'obra romana.

Secció 7

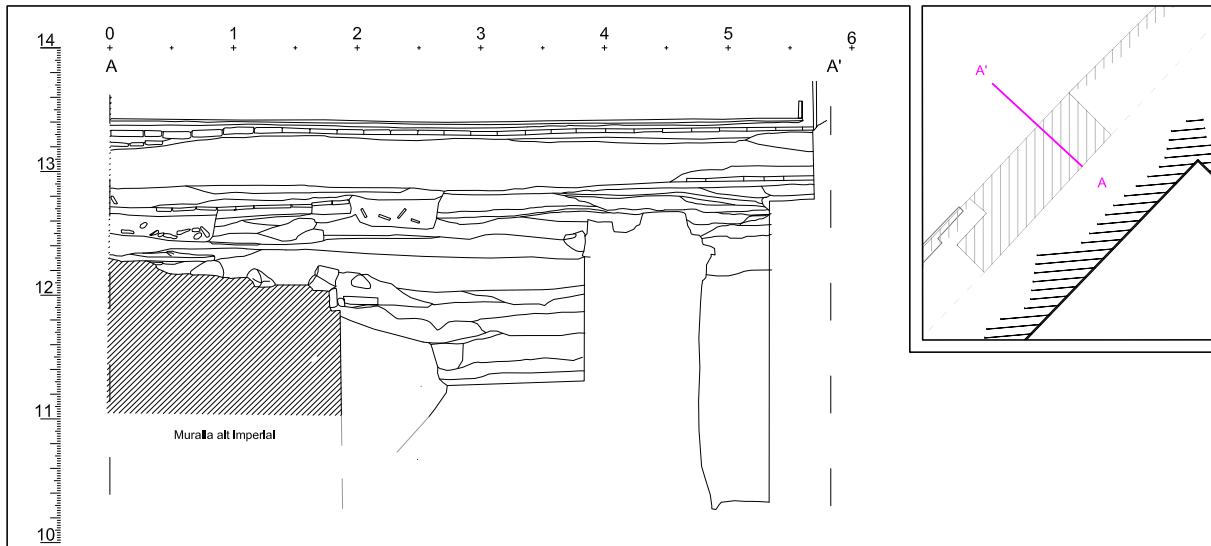
AUTOR: M. Fàbregas.

DIGITALITZACIÓ: No digitalitzada (només ressaltat de les parts romanes no reconstruïdes).

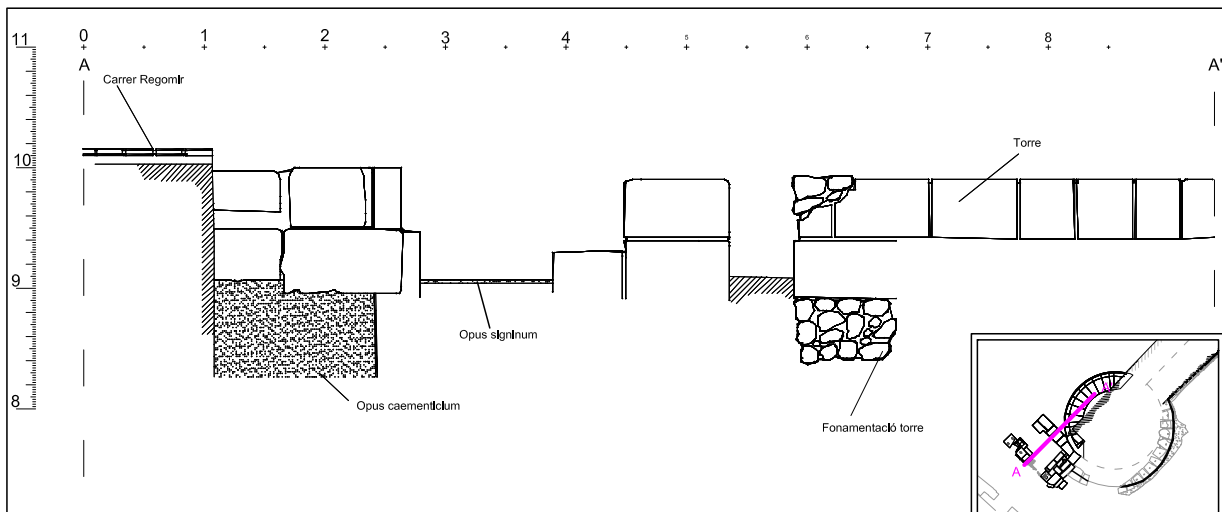
TÈCNICA: Dibuix en viu.

FONTS GRÀFIQUES: Fàbregas, 1998, alçat 1.

NOTES:

Secció 8: Pati d'en Llimona.

Secció 9: Porta SE. Secció transversal del passadís.

Secció 8

AUTOR: ?

DIGITALITZACIÓ: M. Gea, J. Hernández.

TÈCNICA: dibuix en viu.

FONTS GRÀFIQUES: Gea, Hernández, 2012, plànol 21.

NOTES:

Secció 9

AUTOR: ?

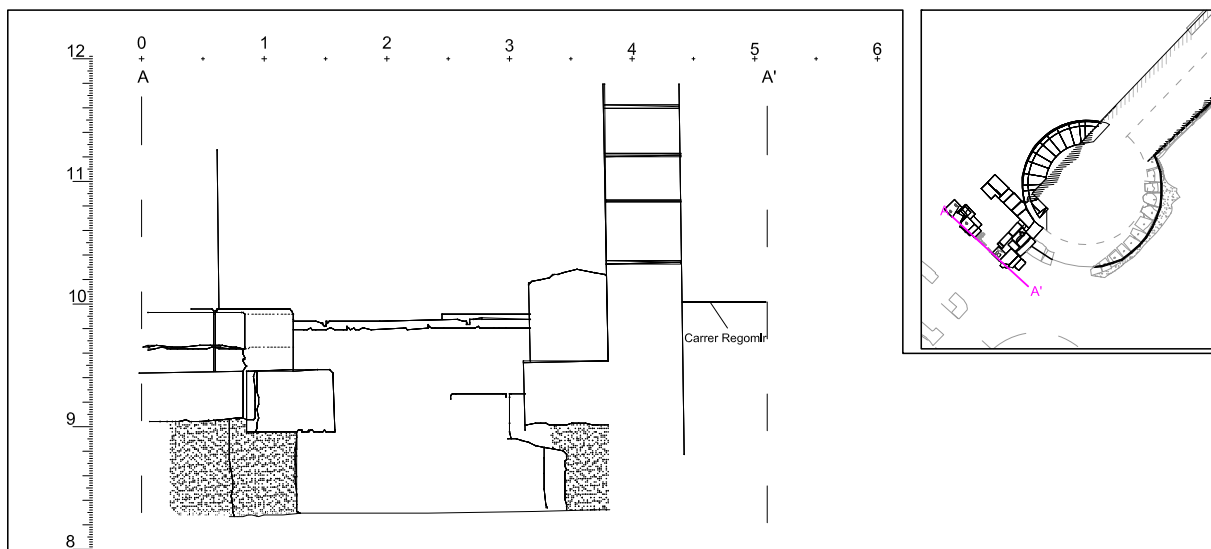
DIGITALITZACIÓ: M. Gea, J. Hernández.

TÈCNICA: Dibuix en viu.

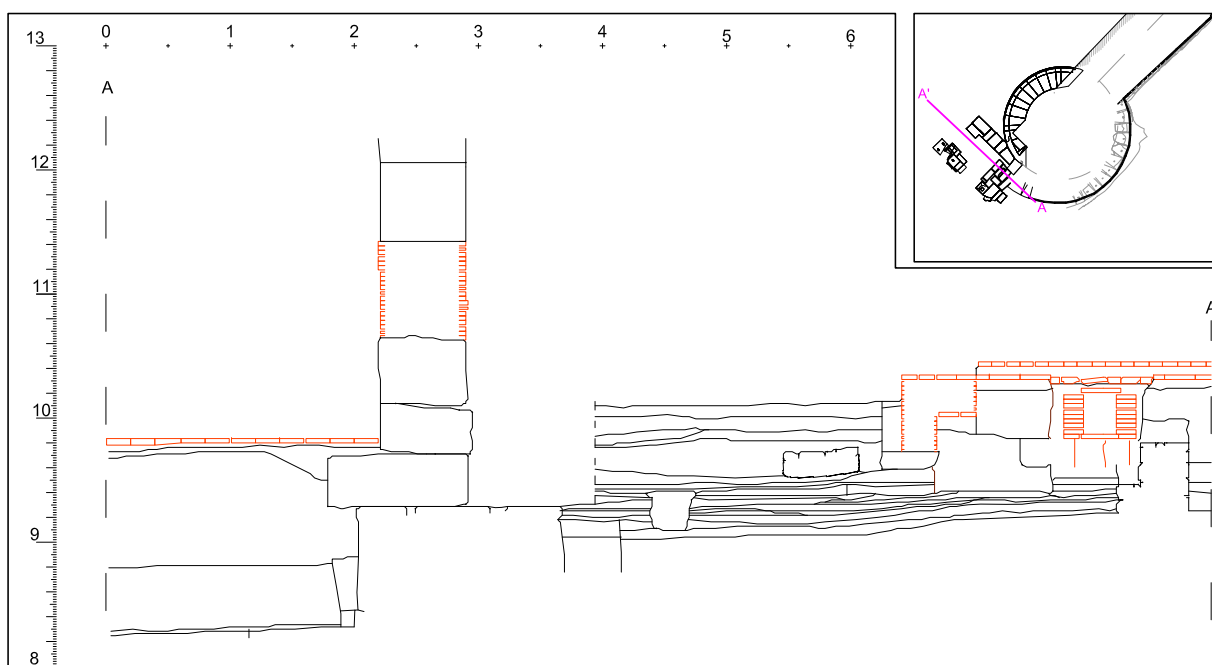
FONTS GRÀFIQUES: Gea, Hernández, 2012, plànol 19b.

NOTES:

Secció 10: Porta SE. Secció longitudinal del mur SO del passadís per a vianants (I).

Secció 11: Porta SE. Secció longitudinal del passadís per a vianants.

Secció 10

AUTOR: ?

DIGITALITZACIÓ: M. Gea, J. Hernández.

TÈCNICA: dibuix en viu.

FONTS GRÀFIQUES: Gea, Hernández, 2012, plànol 10.a.

NOTES:

Secció 11

AUTOR: ?

DIGITALITZACIÓ: M. Gea, J. Hernández.

TÈCNICA: Dibuix en viu.

FONTS GRÀFIQUES: Gea, Hernández, 2012, plànol 14.

NOTES:

Secció 12: Porta SE. Secció longitudinal del mur SO del passadís per a vianants (II).

Secció 12

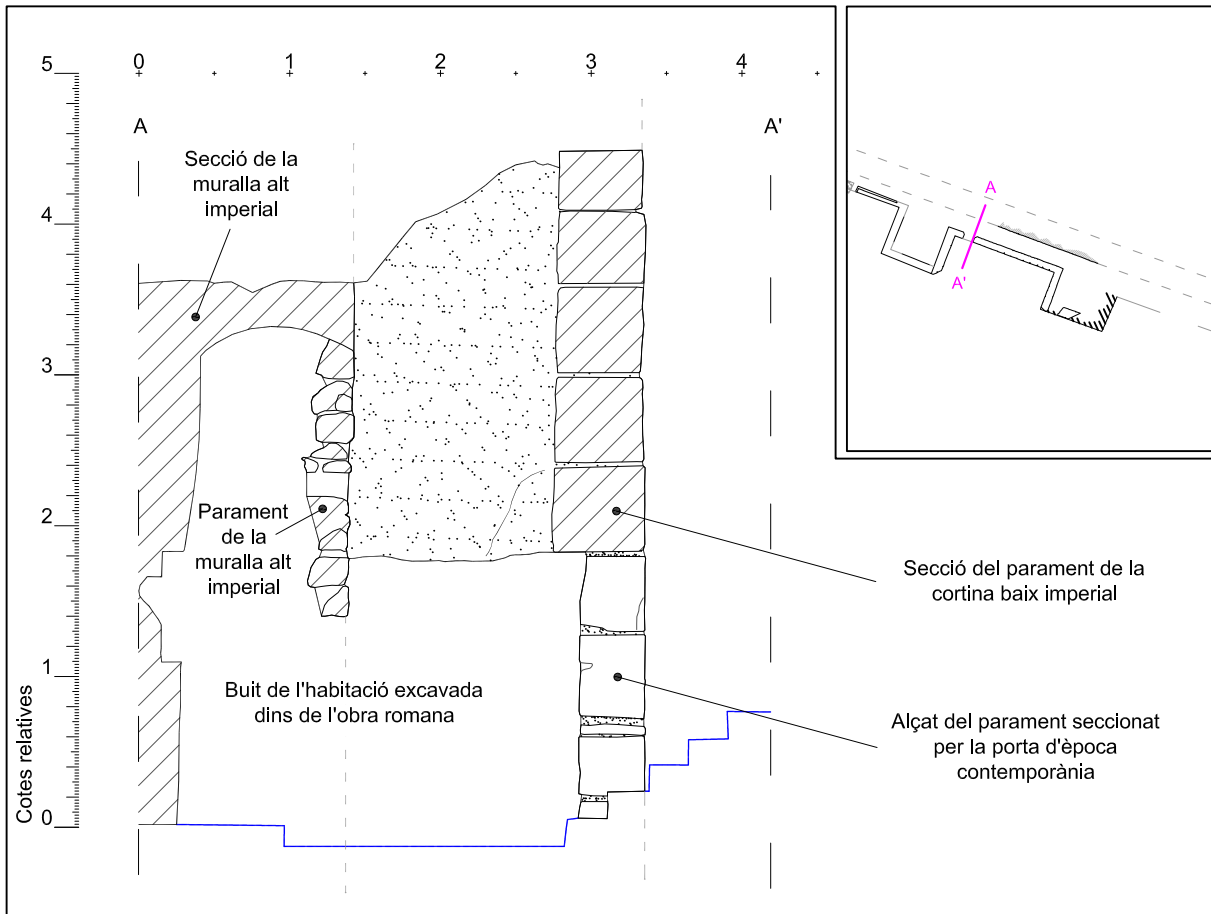
AUTOR: ?

DIGITALITZACIÓ: M. Gea, J. Hernández.

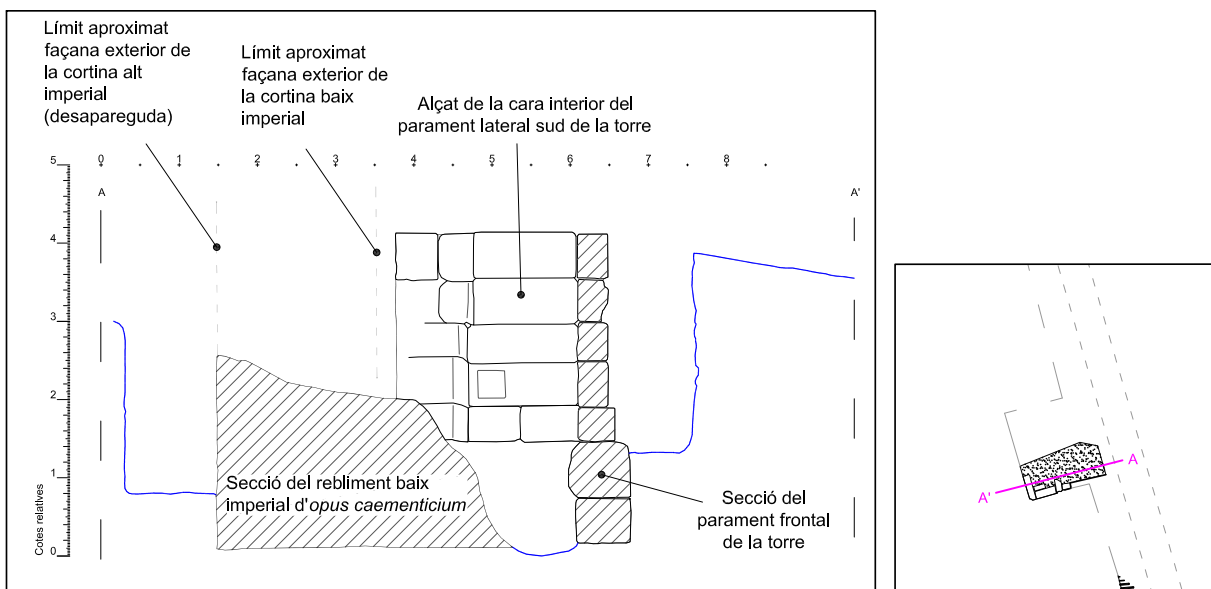
TÈCNICA: ?

FONTS GRÀFIQUES: Gea, Hernández, 2012, plànols 16 i 17.1.

NOTES:

Secció 13: Carrer Avinyó, 19.

Secció 14: Carrer de Santa Eulàlia.

Secció 13

AUTOR: ?

DIGITALITZACIÓ: A. Ravotto.

TÈCNICA: dibuix en viu.

FONTS GRÀFIQUES: Granados, 1996-1997, làm. 7.

NOTES: Cotes relatives.

Secció 14

AUTOR: J. de C. Serra Ràfols?

DIGITALITZACIÓ: A. Ravotto.

TÈCNICA: Dibuix en viu.

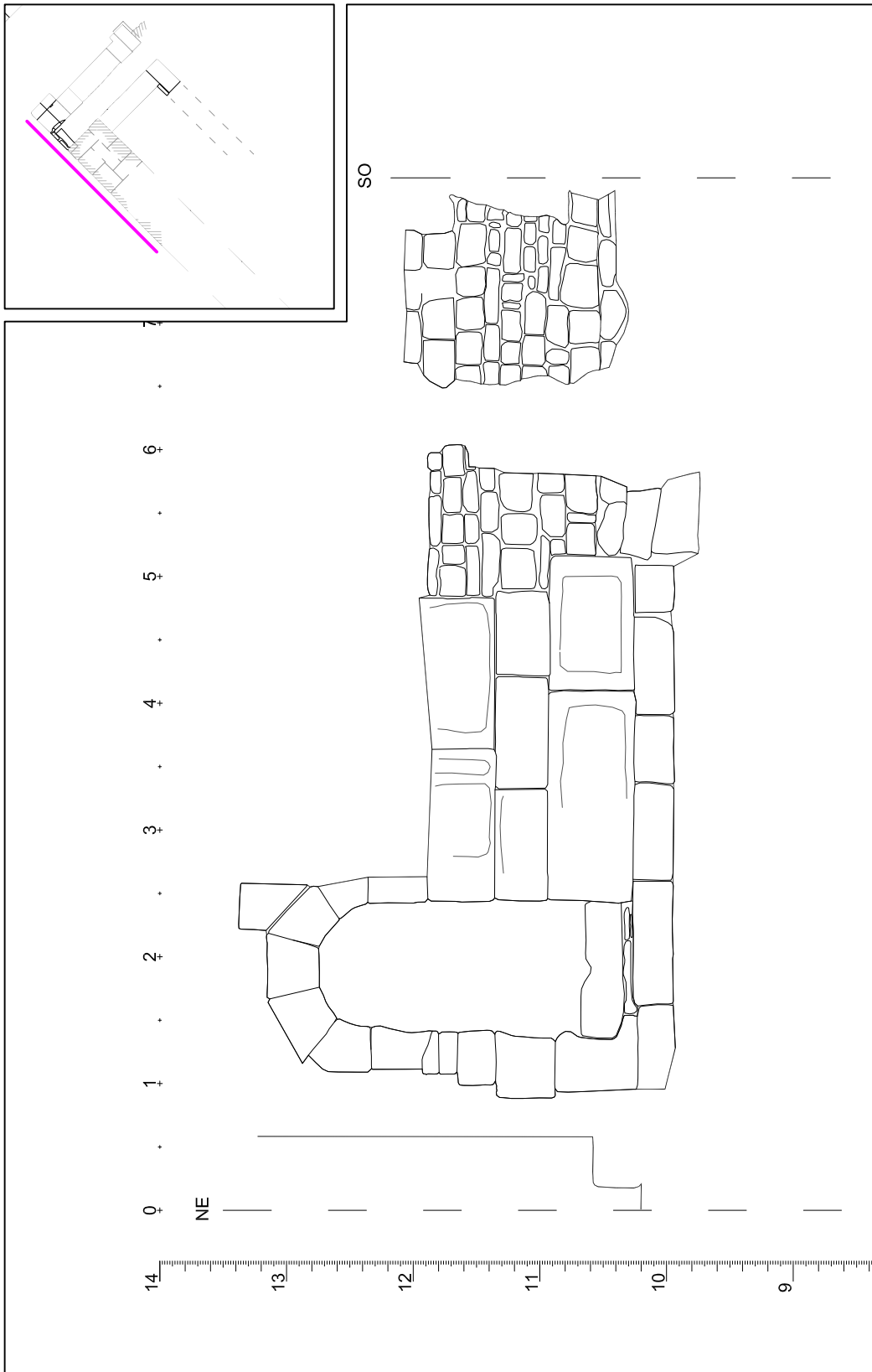
FONTS GRÀFIQUES: Serra Ràfols, Adroer i Tasis, 1967, fig. 4.

NOTES: Cotes relatives.

13.3 Alçats

Alçat 1: Porta NO. Alçat NO.

Alçat 1

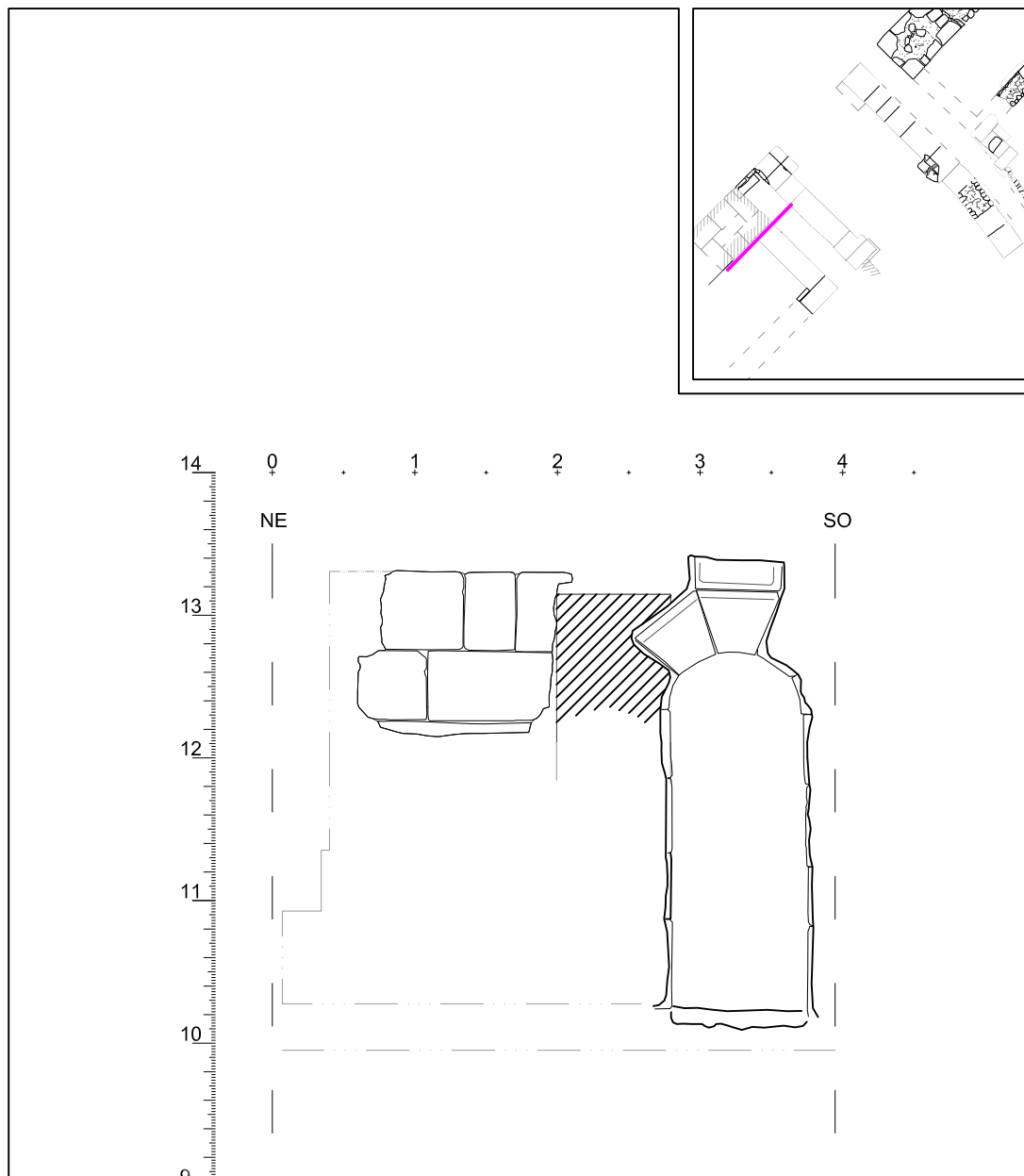
AUTOR: F. Cardoner, O. Granados (?), autor desconegut en el marc d'un projecte dirigit per J. Bassegoda Nonell.

DIGITALITZACIÓ: A. Ravotto.

TÈCNICA: Dibuix en viu.

FONTS GRÀFIQUES: Granados, 1976a, fig. 3; dibuix A.19.

NOTES:

Alçat 2: Porta NO. Alçat SE de l'arc del passadís alineat amb la façana interior de la muralla.

Alçat 2

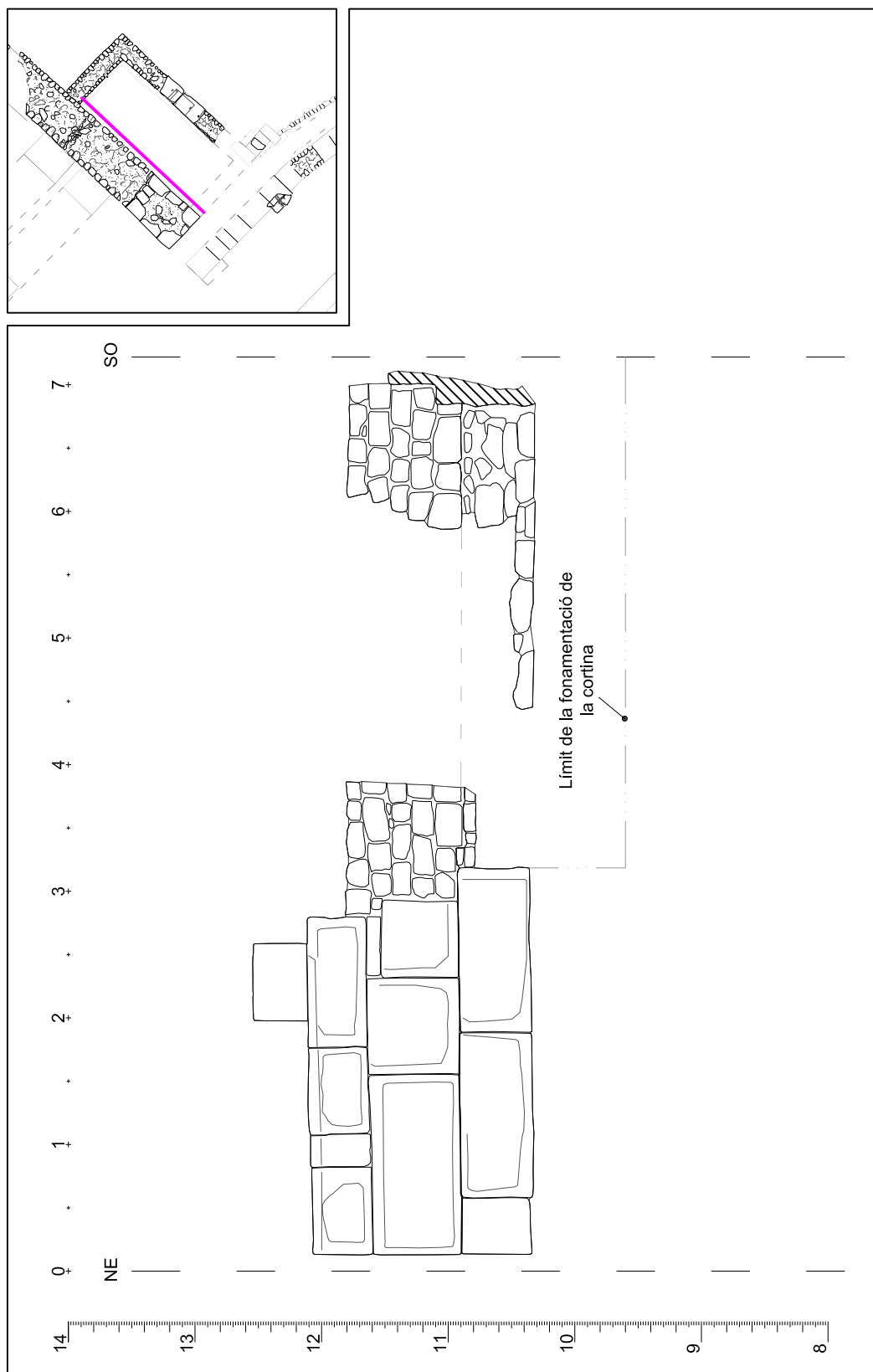
AUTOR: F. Cardoner, O. Granados (?), A. Ravotto.

DIGITALITZACIÓ: A. Ravotto.

TÈCNICA: Dibuix en viu.

FONTS GRÀFIQUES: Granados, 1976a, fig. 2c, dibuix propi.

NOTES:

Alçat 3: Porta NO. Alçat SE.

Alçat 3

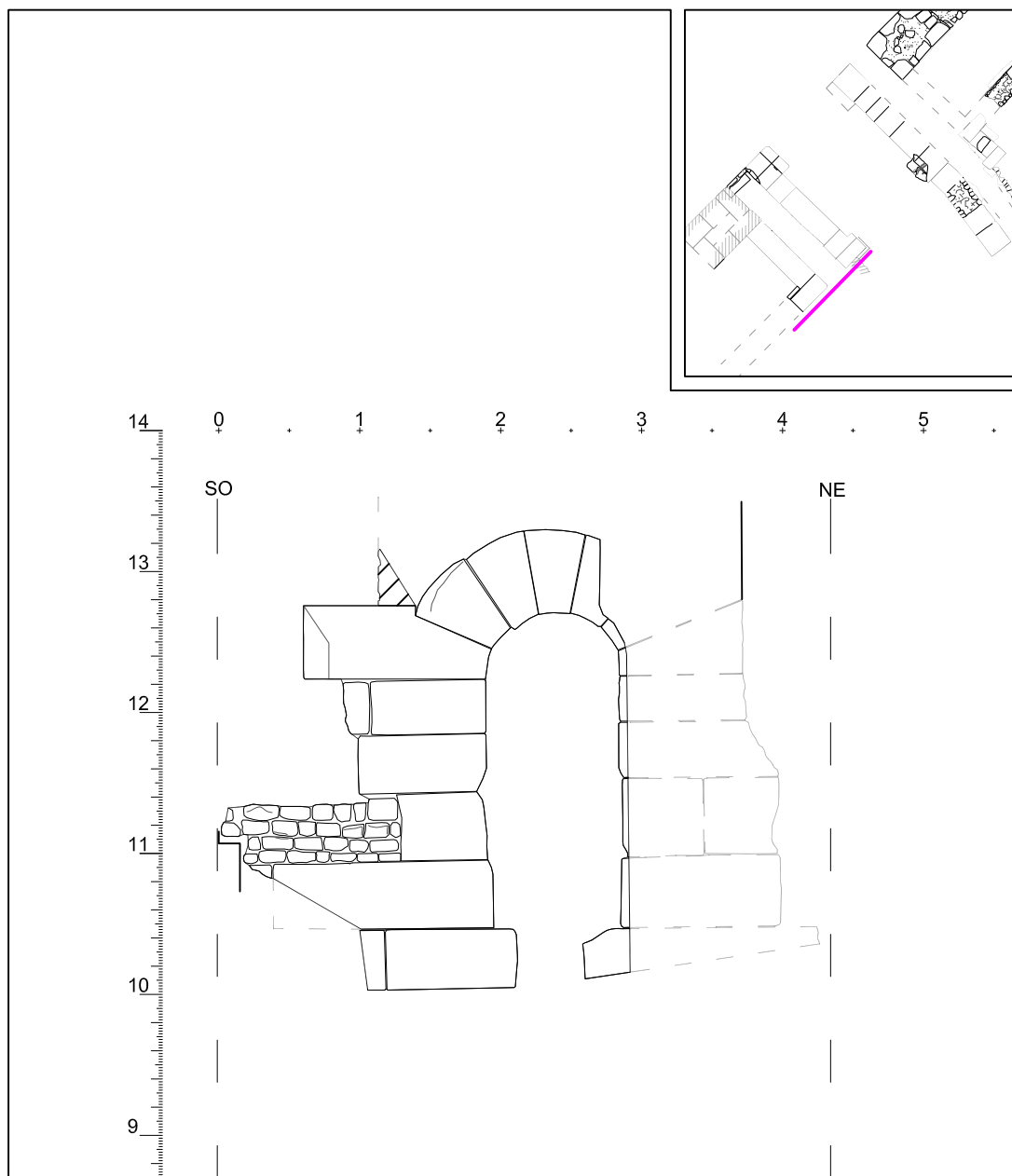
AUTOR: O. Granados, A. Ravotto.

DIGITALITZACIÓ: A. Ravotto.

TÈCNICA: Dibuix en viu, redreçament fotogràfic.

FONTS GRÀFIQUES: Granados, 1984, fig. 10.23.

NOTES: El dibuix dels carreus de l'*opus vittatum*, avui desapareguts, adossats al pilar, s'ha obtingut per redreçament fotogràfic a partir de la foto antiga publicada a Granados, 1984, fig. 10.24.

Alçat 4: Porta NO. Alçat SE de l'arc conservat en l'extremitat SE del passadís meridional i d'un fragment del mur SE de l'àmbit lateral.

Alçat 4

AUTOR: F. Cardoner, O. Granados (?), A. Ravotto.

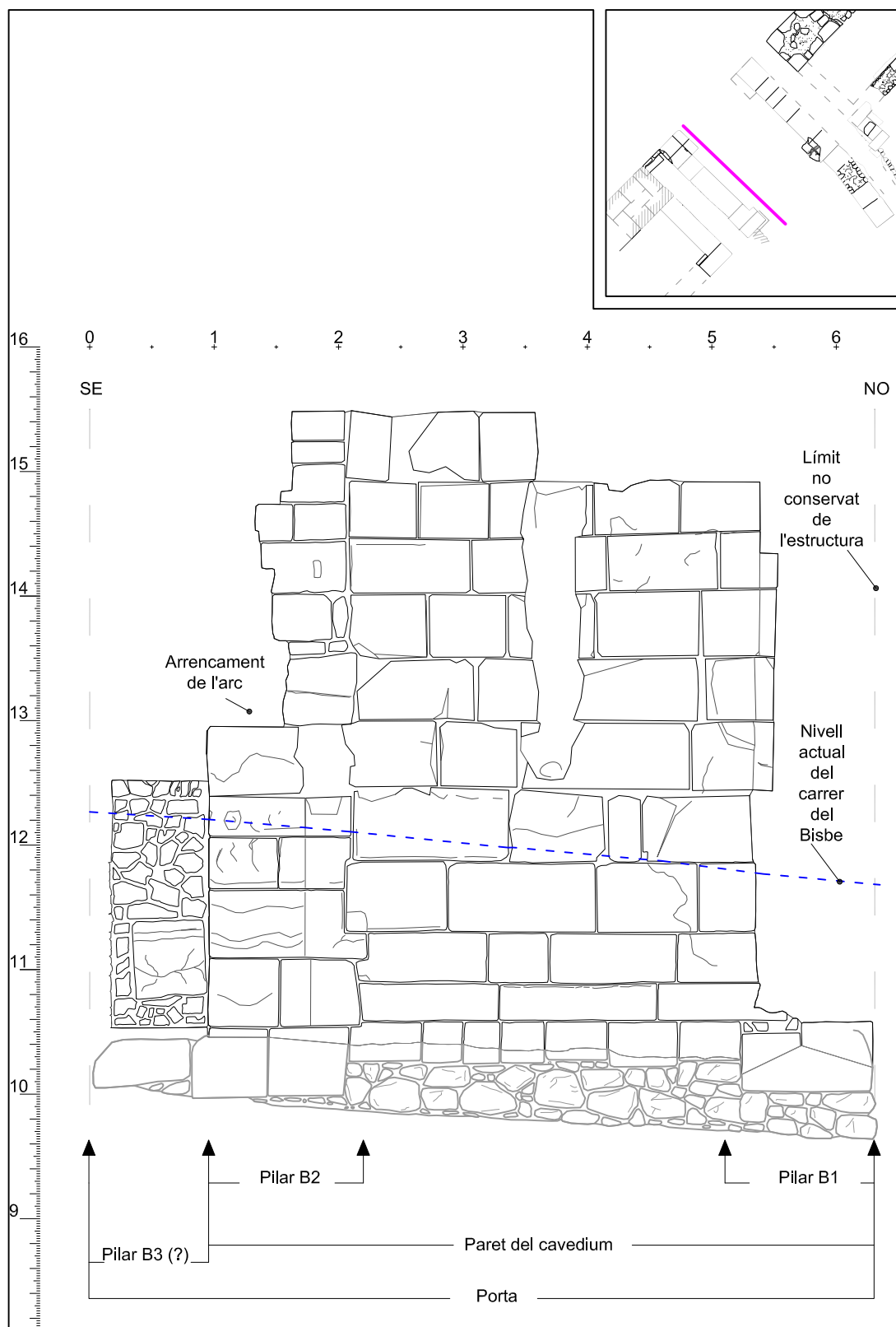
DIGITALITZACIÓ: A. Ravotto.

TÈCNICA: Dibuix en viu.

FONTS GRÀFIQUES: Granados, 1976a, fig. 2c; annexe A, fig. A.7; dibuix propi.

NOTES:

Alçat 5: Porta NO. Alçat del mur de delimitació entre el pas central i el passadís meridional.

Alçat 5

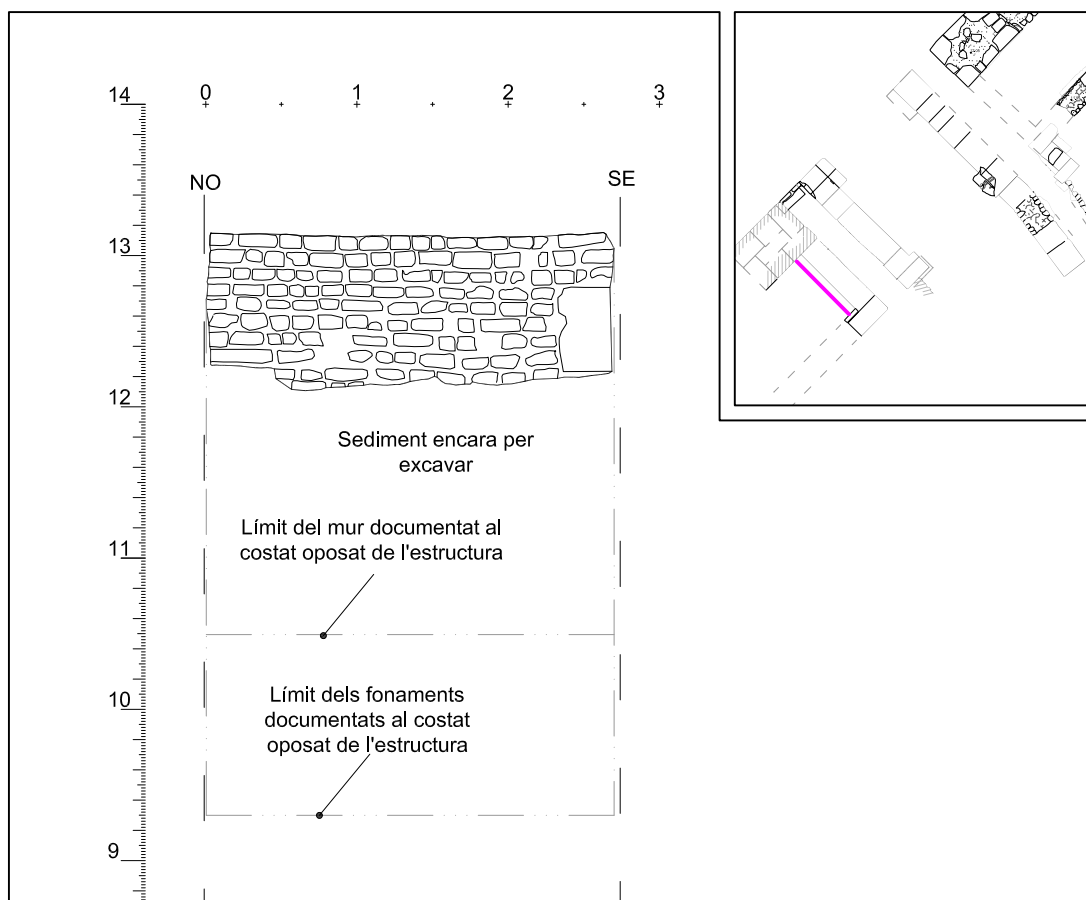
AUTOR: Anònim (Tècnic del Servei d'Arqueologia de Catalunya), A. Ravotto, C. Ravotto, L. Ravotto.

DIGITALITZACIÓ: A. Ravotto.

TÈCNICA: Dibuix en viu, fotogrametria.

FONTS GRÀFIQUES:

NOTES: La part superior de l'alçat, que representa la part visible encara avui des del carrer del Bisbe, es va elaborar per fotogrametria. La part inferior, fins als fonaments, es va recalcar sobre el dibuix representat a l'annex A, fig. A.8 i ofereix notables garanties de fiabilitat; els fonaments es van representar tal com consten al dibuix A.9 que, però, presenta alguns dubtes a propòsit dels límits entre aixecament real i reconstrucció. Es vegin, a aquest propòsit, les "notes" de l'apartat A.9.

Alçat 6: Porta NO. Mur de delimitació entre el passadís i l'àmbit lateral meridional. Alçat SO.

Alçat 6

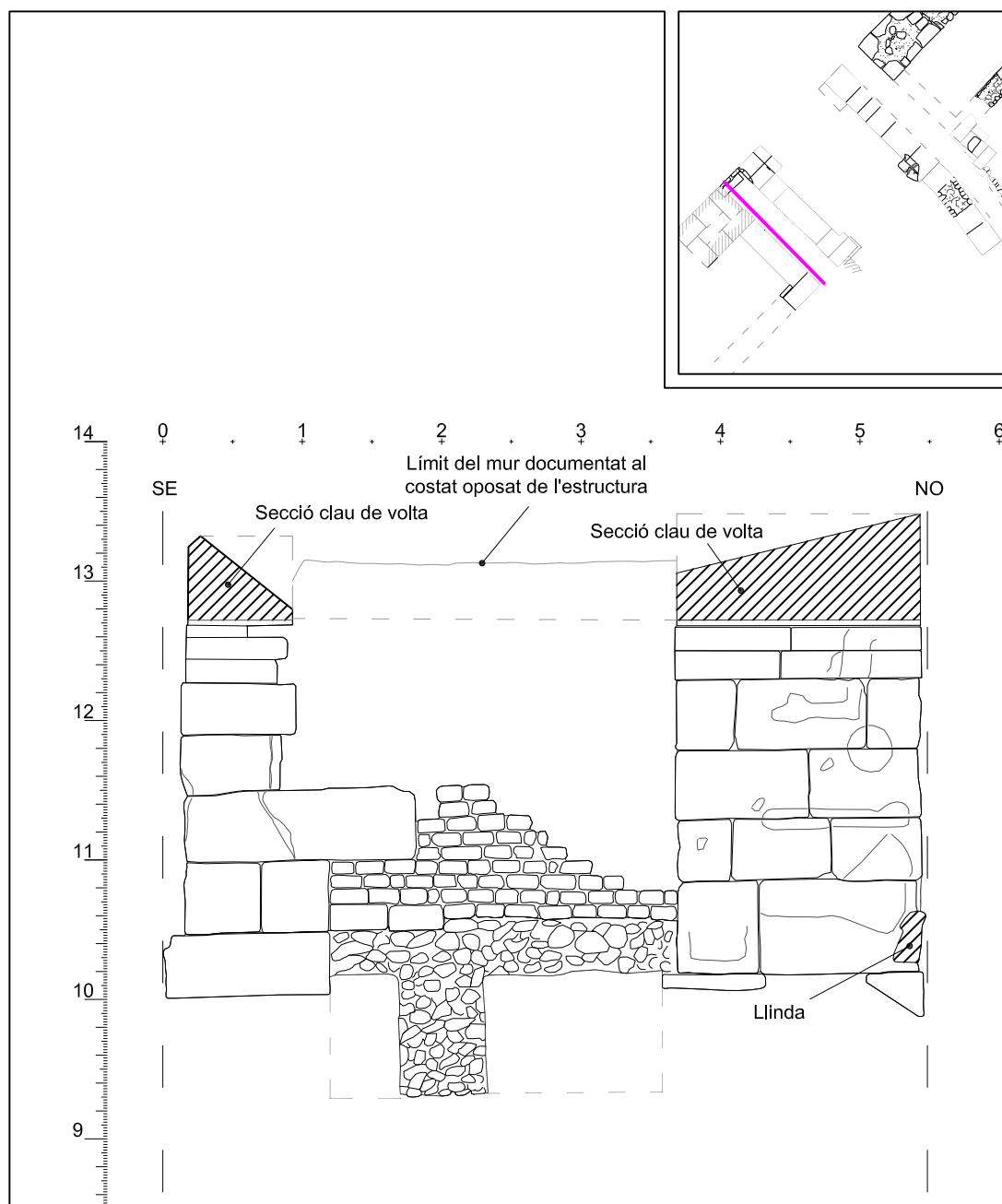
AUTOR: A. Ravotto.

DIGITALITZACIÓ: A. Ravotto.

TÈCNICA: Dibuix en viu.

FONTS GRÀFIQUES:

NOTES:

Alçat 7: Porta NO. Mur de delimitació entre el passadís i l'àmbit lateral meridional. Alçat NE.

Alçat 7

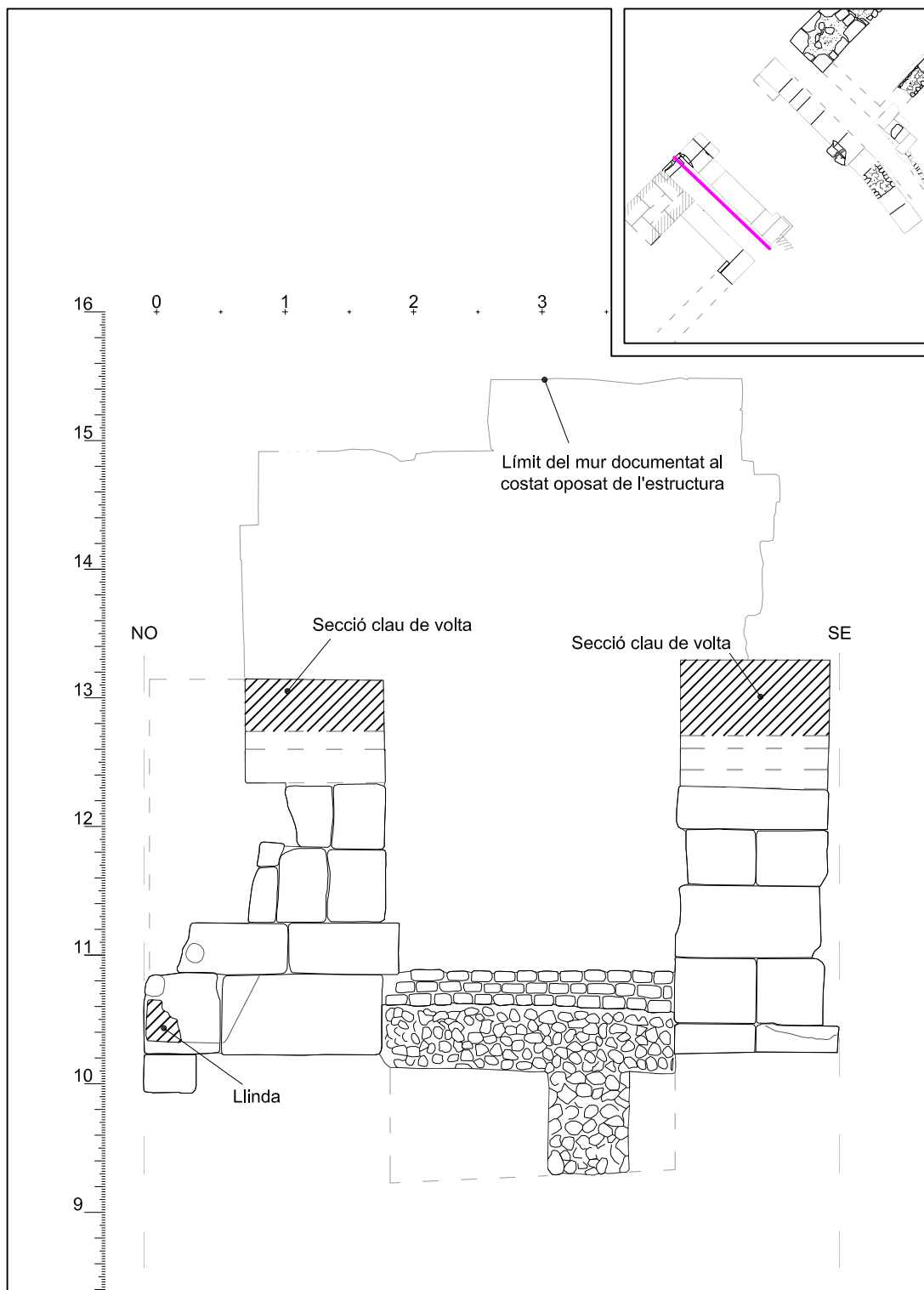
AUTOR: F. Cardoner, J. O. Granados (?), A. Ravotto.

DIGITALITZACIÓ: A. Ravotto.

TÈCNICA: Dibuix en viu.

FONTS GRÀFIQUES: Granados, 1976a, fig. 4b; dibuix inèdit aquí representat en l'apèndix A, fig. A.11.

NOTES:

Alçat 8: Porta NO. Passadís meridional. Alçat NE.

Alçat 8

AUTOR: F. Cardoner, J. O. Granados (?)

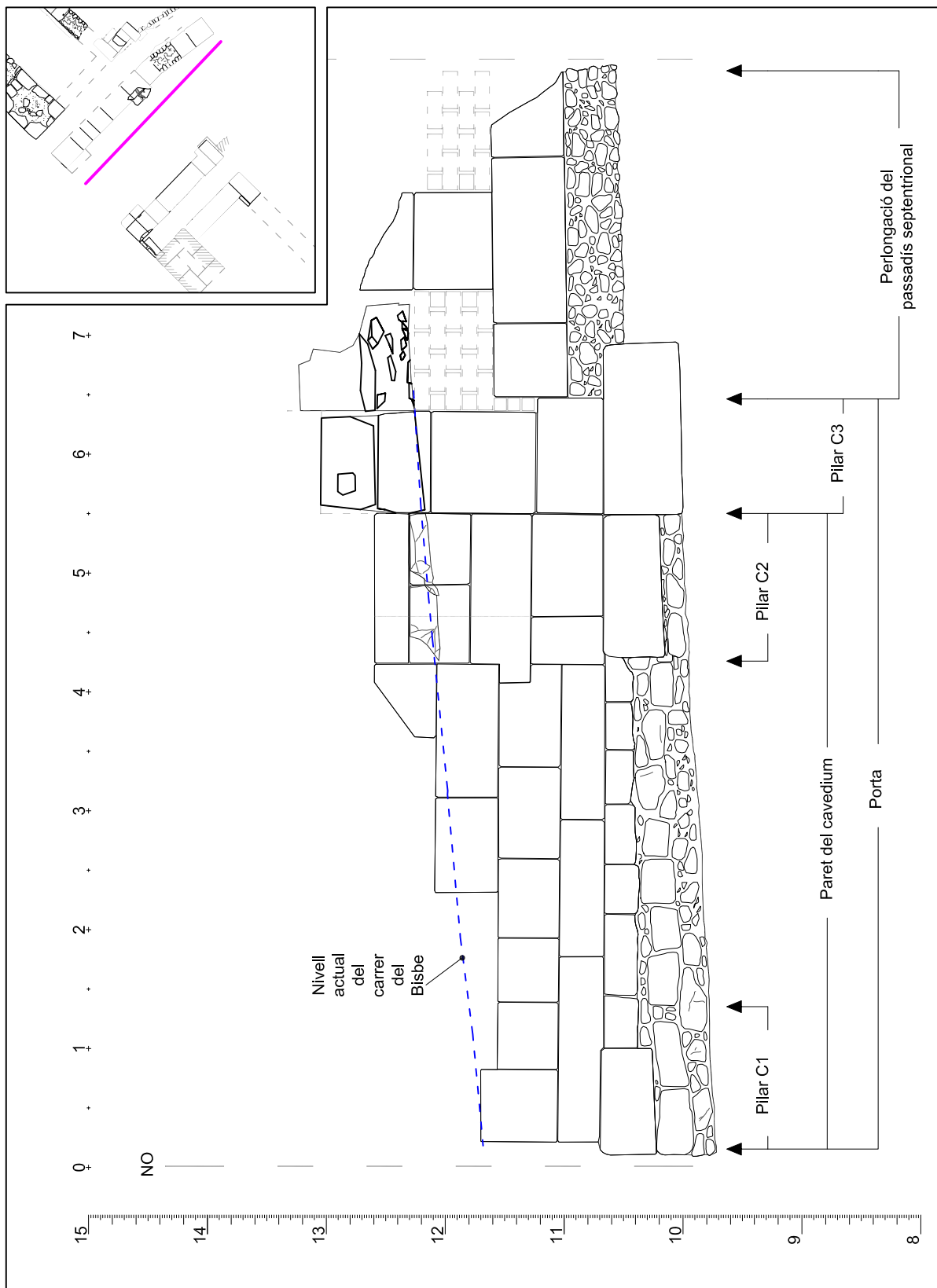
DIGITALITZACIÓ: A. Ravotto.

TÈCNICA: Dibuix en viu.

FONTS GRÀFIQUES: Granados, 1976a, fig. 4a.

NOTES:

Alçat 9: Porta NO. Pas central. Alçat SO.

Alçat 9

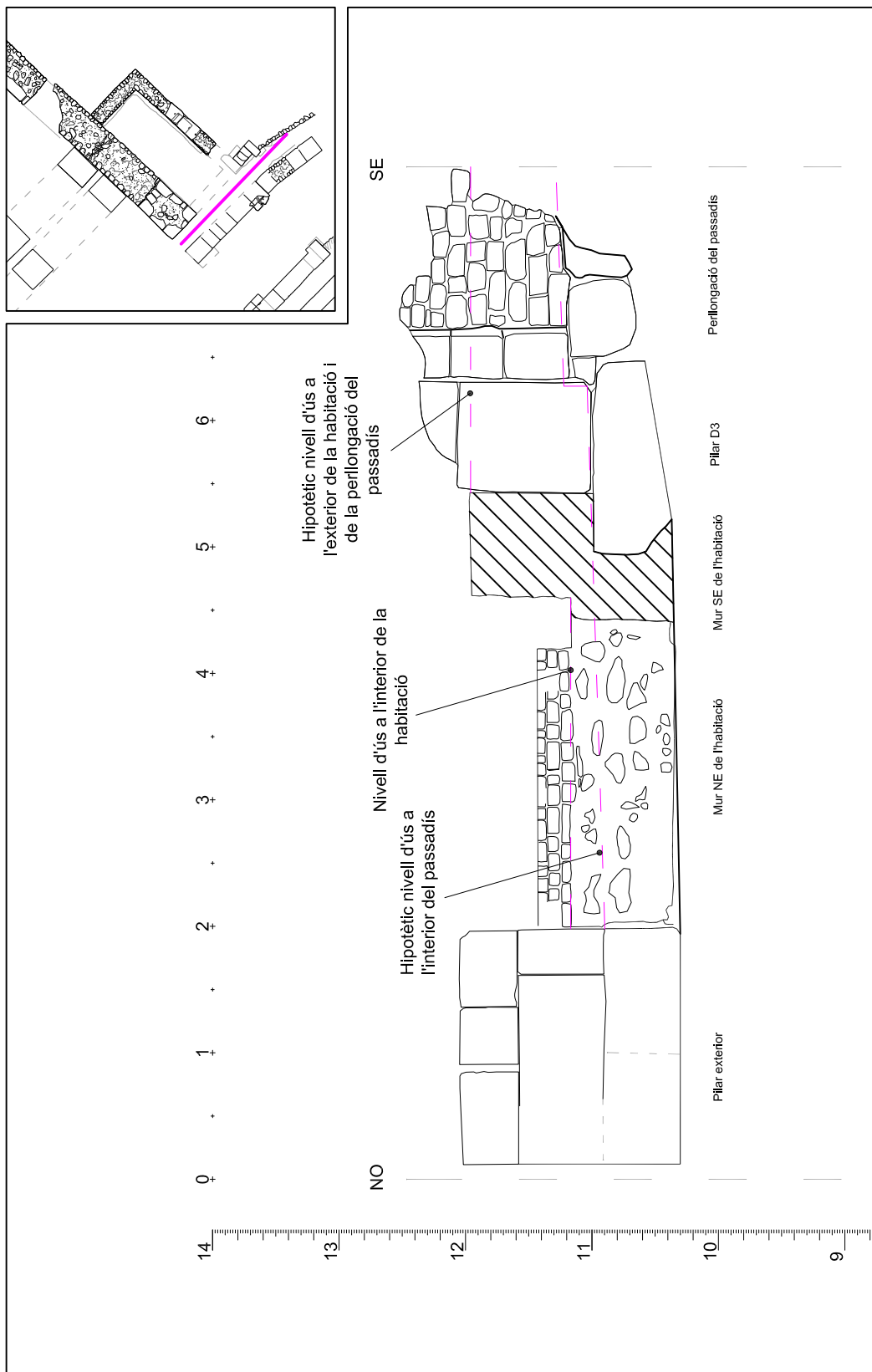
AUTOR: anònim, A. Ravotto.

DIGITALITZACIÓ: A. Ravotto.

TÈCNICA: Dibuix en viu(?), fotogrametria.

FONTS GRÀFIQUES: dibuix inèdit (aquí representat a l'apèndix A, fig. A.10) efectuat, possiblement, pels tècnics de l'Ajuntament de Barcelona; dibuix propi.

NOTES: En l'alçat es representa un dibuix inèdit - possiblement elaborat, cap a finals de la dècada dels anys 80, en funció de les dades proporcionades pels rebaixos del carrer del Bisbe de l'any 1958 - i un dibuix de la part actualment visible per sobre del nivell d'ús del carrer. Sobre els problemes del dibuix antic, i sobre la solució adoptada per situar-lo malgrat la falta de cotes, es vegi l'apèndix A, fig. A.10. Respecte a les poques evidències encara visibles, el dibuix antic inclou una ulterior filada de carreus, a les cotes superiors. Aquesta diferència es podria deure al fet que, en el decurs de les obres de 1961 s'hagués desmuntat part de l'estructura, o al fet que els carreus de més estiguin en segon pla respecte a la línia de façana i per tant, avui, quedin emmascarades. En tot cas, el pany del mur de la casa de l'Ardiaca, en aquest sector, presenta unes filades de petits carreus de tonalitat lleugerament més clara que la resta. Podria ser que s'haguessin tornat a col·locar arran de les obres.

Alçat 10: Porta NO. Passadís septentrional, alçat NE.

Alçat 10

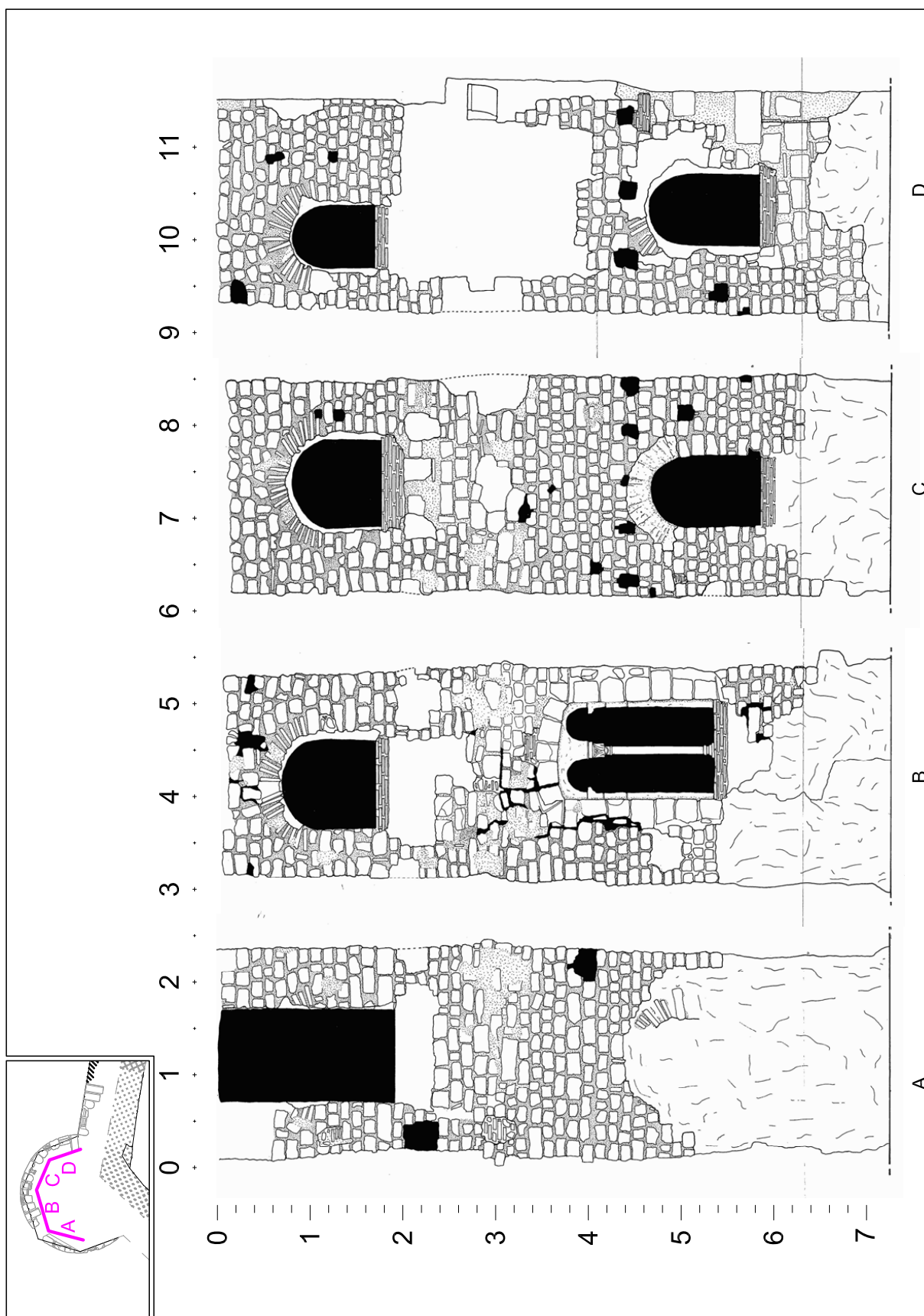
AUTOR: J. E. García Biosca, A. Ravotto.

DIGITALITZACIÓ: A. Ravotto.

TÈCNICA: fotogrametria.

FONTS GRÀFIQUES: Alçat fotogramètric conservat en el Centre de Documentació del Servei d'Arqueologia i elaborat per J. E. García Biosca.

NOTES:

Alçat 11: Torre V/I (torre 6 de la numeració tradicional). Alçat interior per sobre de la cornisa del cub.

Alçat 11

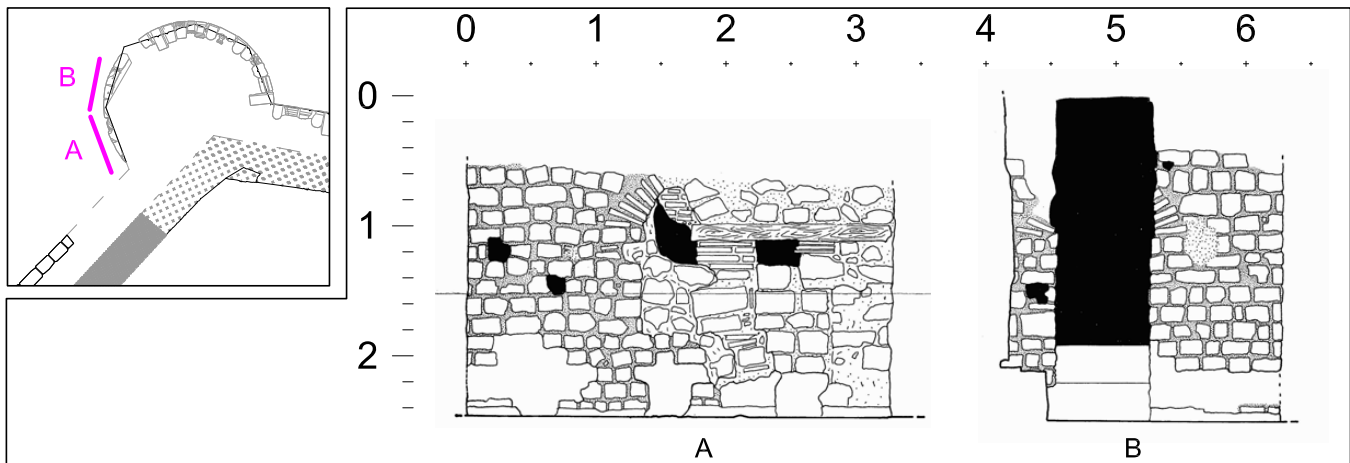
AUTOR: E. Revilla.

DIGITALITZACIÓ: no digitalitzat.

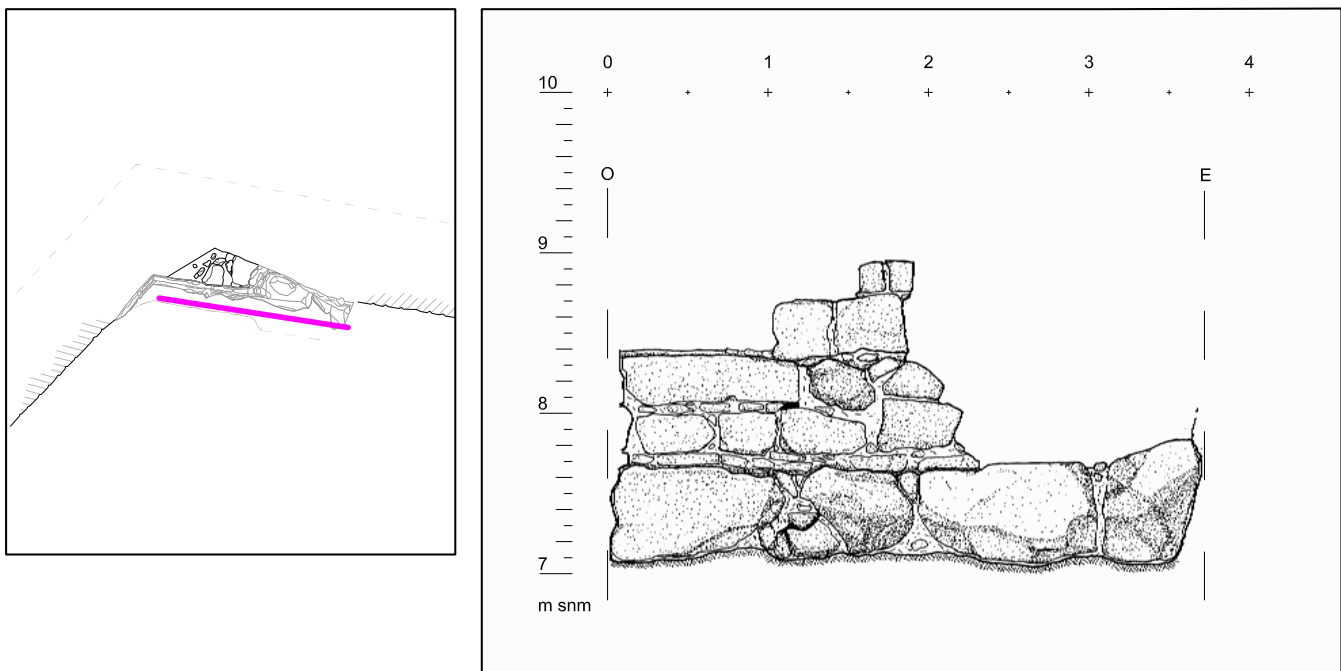
TÈCNICA: dibuix en viu.

FONTS GRÀFIQUES: Granados, 1993b, làm. 2-5.

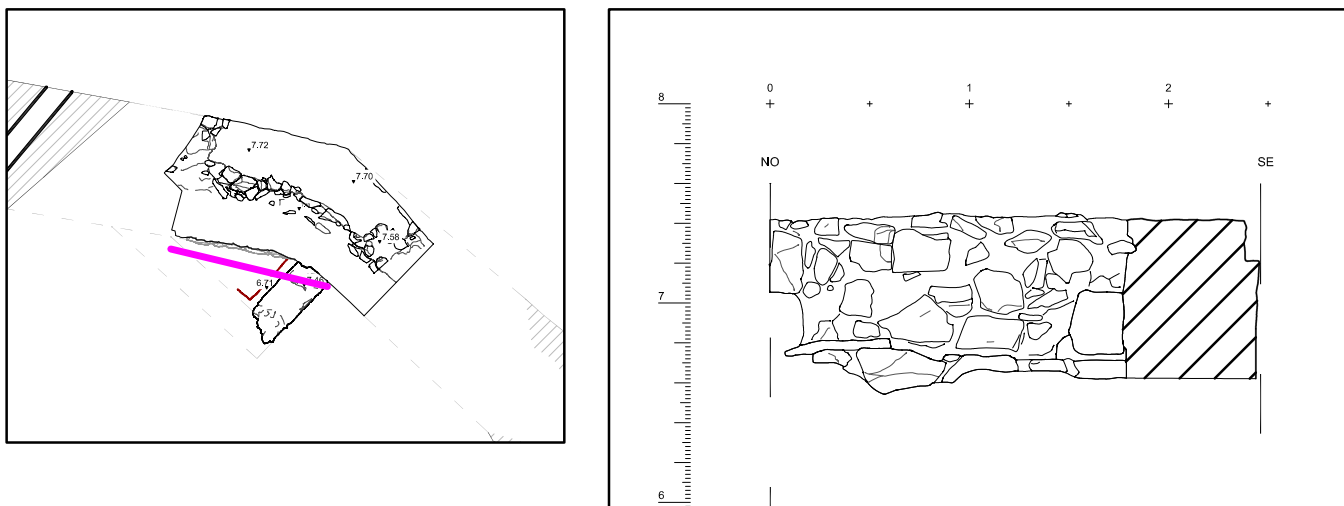
NOTES: Cotes relatives.

Alçat 12: Torre V/I (torre 6 de la numeració tradicional). Alçat exterior a la alçada del segon pis.

Alçat 13: Costat interior de la muralla alt imperial, en correspondència de l'angle N/NE.

Alçat 14: Costat interior de la muralla alt imperial, en correspondència de l'angle N. Fonaments.

Alçat 12

AUTOR: E. Revilla.

DIGITALITZACIÓ: no digitalitzada.

TÈCNICA: dibuix en viu.

FONTS GRÀFIQUES: Granados, 1993b, làm. 6.

NOTES:

Alçat 13

AUTOR: E. Revilla.

DIGITALITZACIÓ: no digitalitzada.

TÈCNICA: dibuix en viu.

FONTS GRÀFIQUES: Granados, 1993b, làm. 9.

NOTES:

Alçat 14

AUTOR: D. Prida.

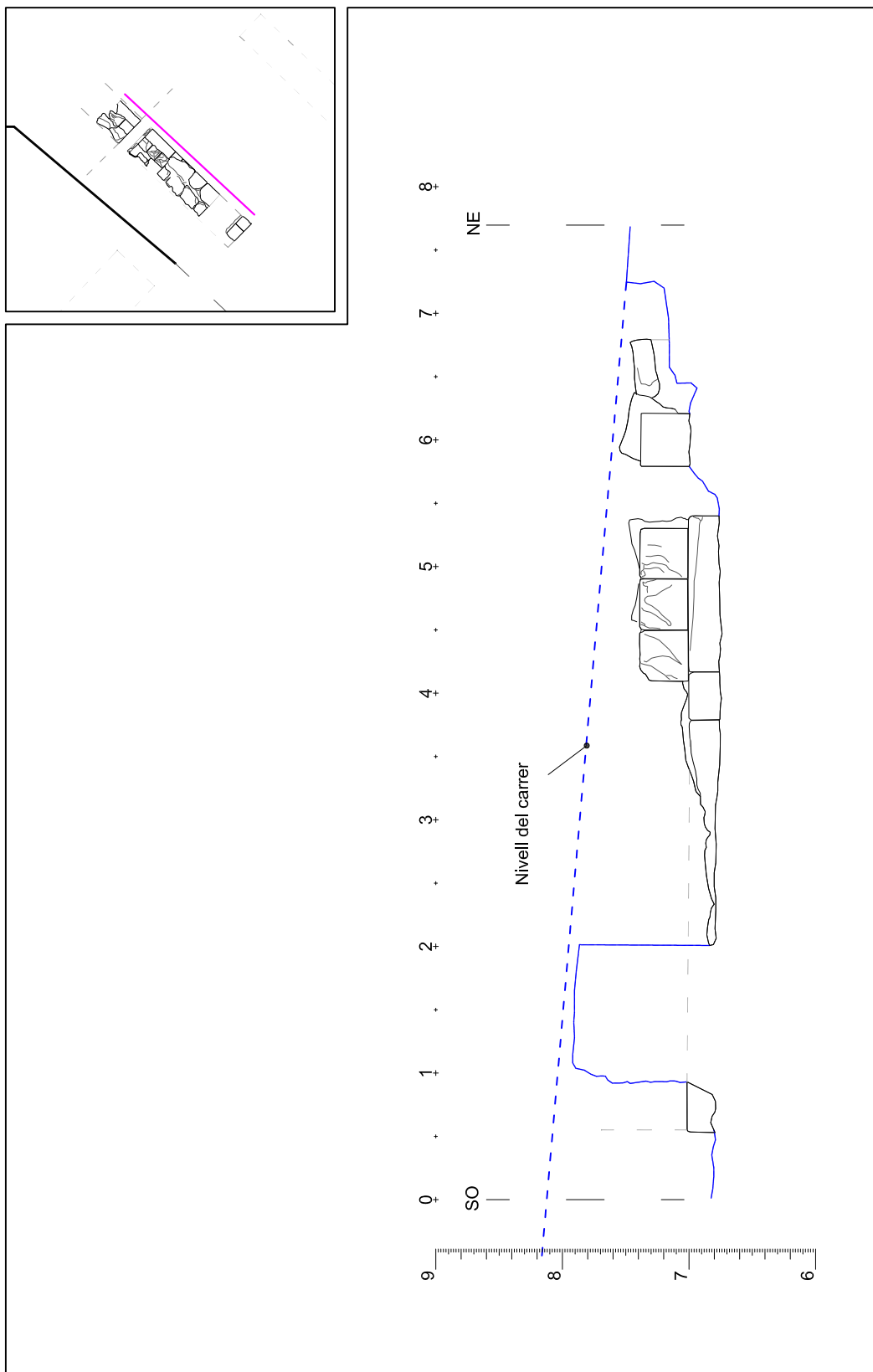
DIGITALITZACIÓ: D. Prida.

TÈCNICA: dibuix en viu.

FONTS GRÀFIQUES: Beltrán de Heredia, 2014, plànol 8.

NOTES:

Alçat 15: Porta NE. Pas central. Alçat SE.

Alçat 15

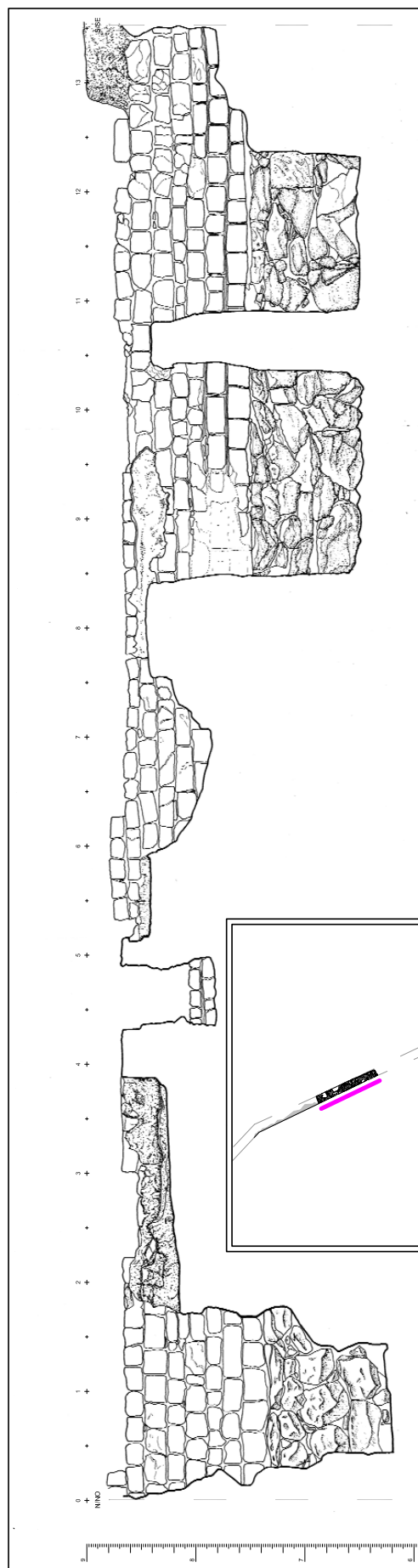
AUTOR: F. Cardoner.

DIGITALITZACIÓ: A. Ravotto.

TÈCNICA: Dibuix sobre diapositiva?

FONTS GRÀFIQUES: dibuix A.17.

NOTES:

Alçat 16: Tram dins l'Arxiu Administratiu. Alçat O.

Alçat 16

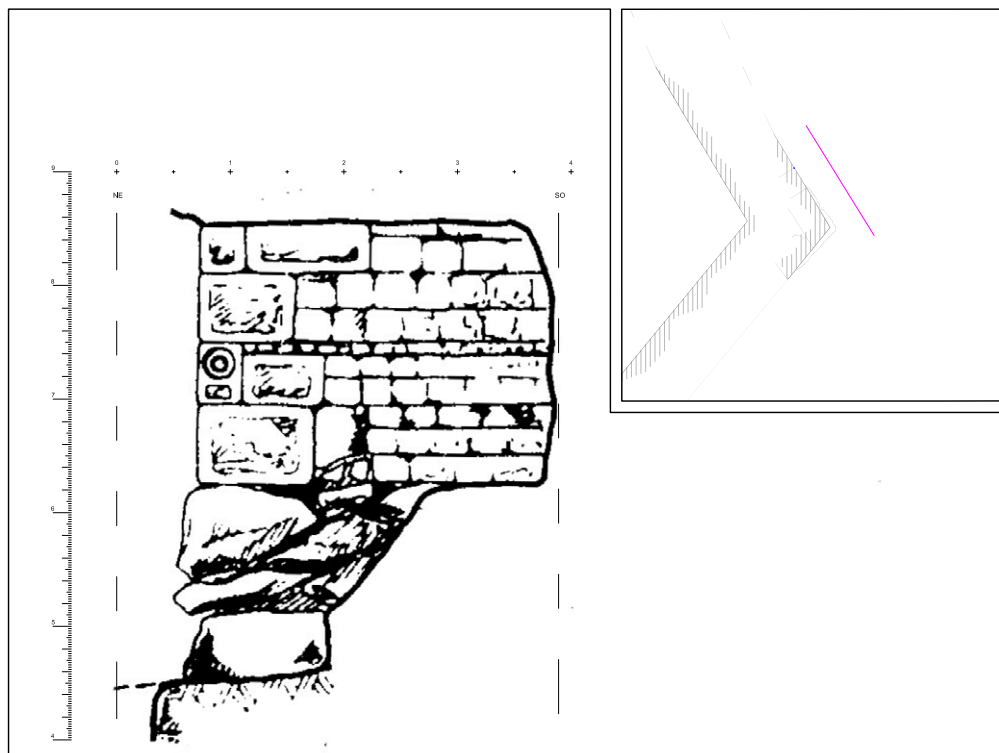
AUTOR: E. Revilla.

DIGITALITZACIÓ: No digitalitzada.

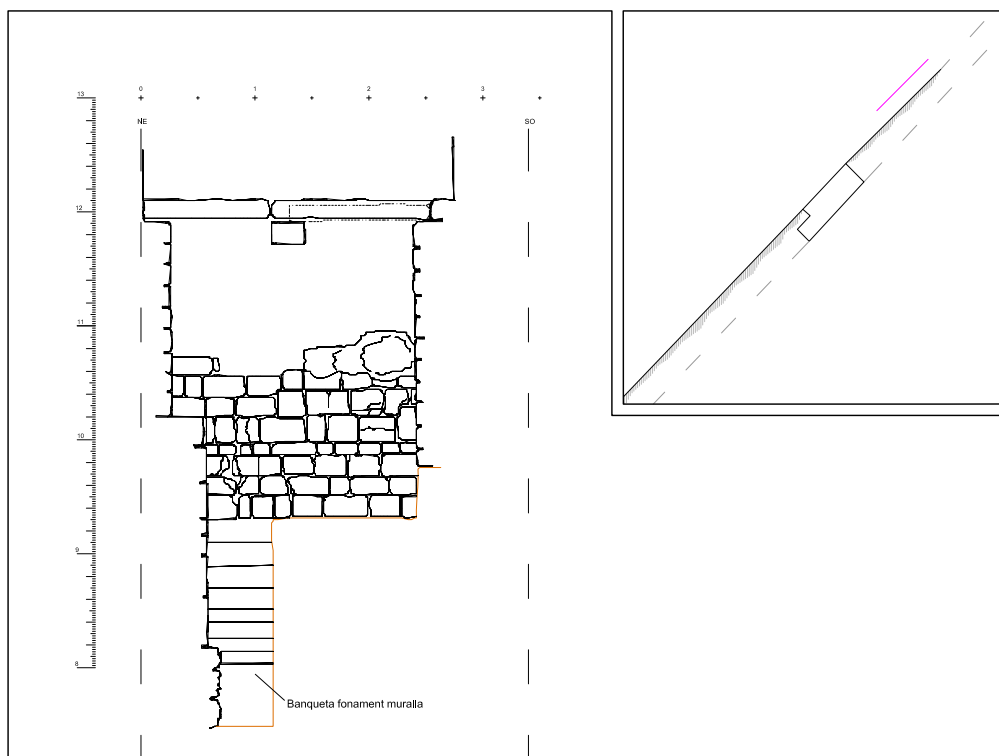
TÈCNICA: Dibuix en viu.

FONTS GRÀFIQUES: Dibuix inèdit, cortesia d'E. Revilla.

NOTES:

Alçat 17: Plaça Traginers, cantonada SE del recinte. Alçat N/NE.

Alçat 18: Pati d'En Llimona. Alçat NO.

Secció 17

AUTOR: F. Cardoner.

DIGITALITZACIÓ: no digitalitzada.

TÈCNICA: Dibuix en viu.

FONTS GRÀFIQUES: dibuix A.18a.

NOTES:

Secció 18

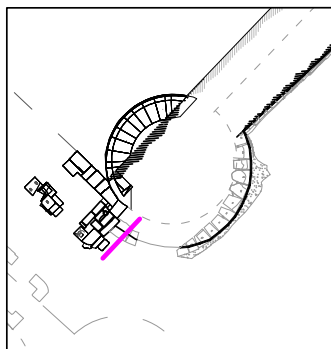
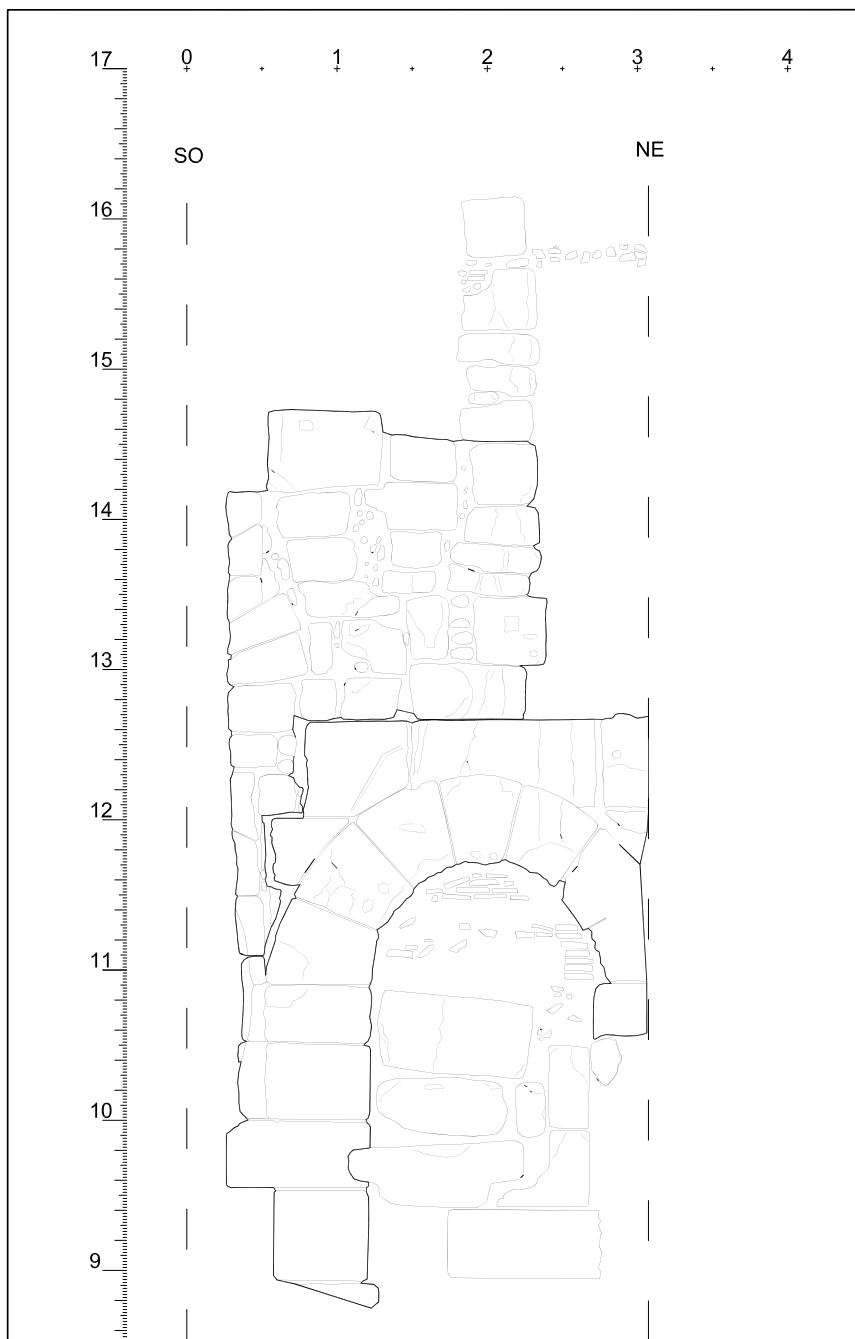
AUTOR: J. E. García Biosca?

DIGITALITZACIÓ: M. Gea, J. Hernández.

TÈCNICA: Dibuix en viu.

FONTS GRÀFIQUES: Gea, Hernández, 2012, plànol 18.

NOTES:

Alçat 19: Porta SE. Alçat SE.

Alçat 19

AUTOR: J. E. García Biosca?

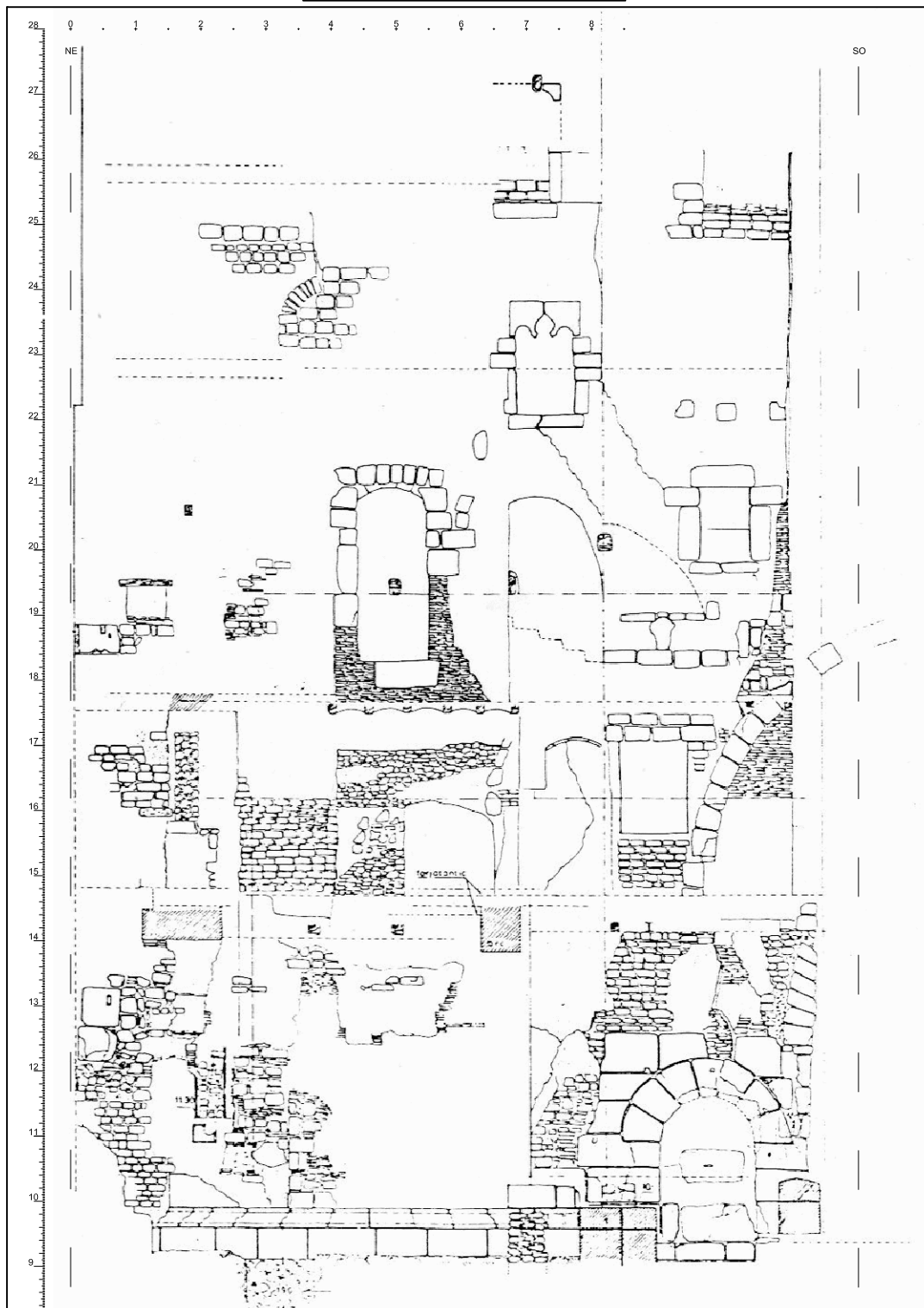
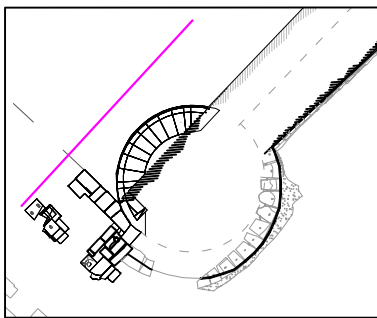
DIGITALITZACIÓ: A. Ravotto.

TÈCNICA: Dibuix en viu? Redreçament fotogràfic?.

FONTS GRÀFIQUES: Puig i Verdaguer, Rodà de Llanza, 2007

NOTES:

Alçat 20: Porta SE. Alçat NO.

Alçat 20

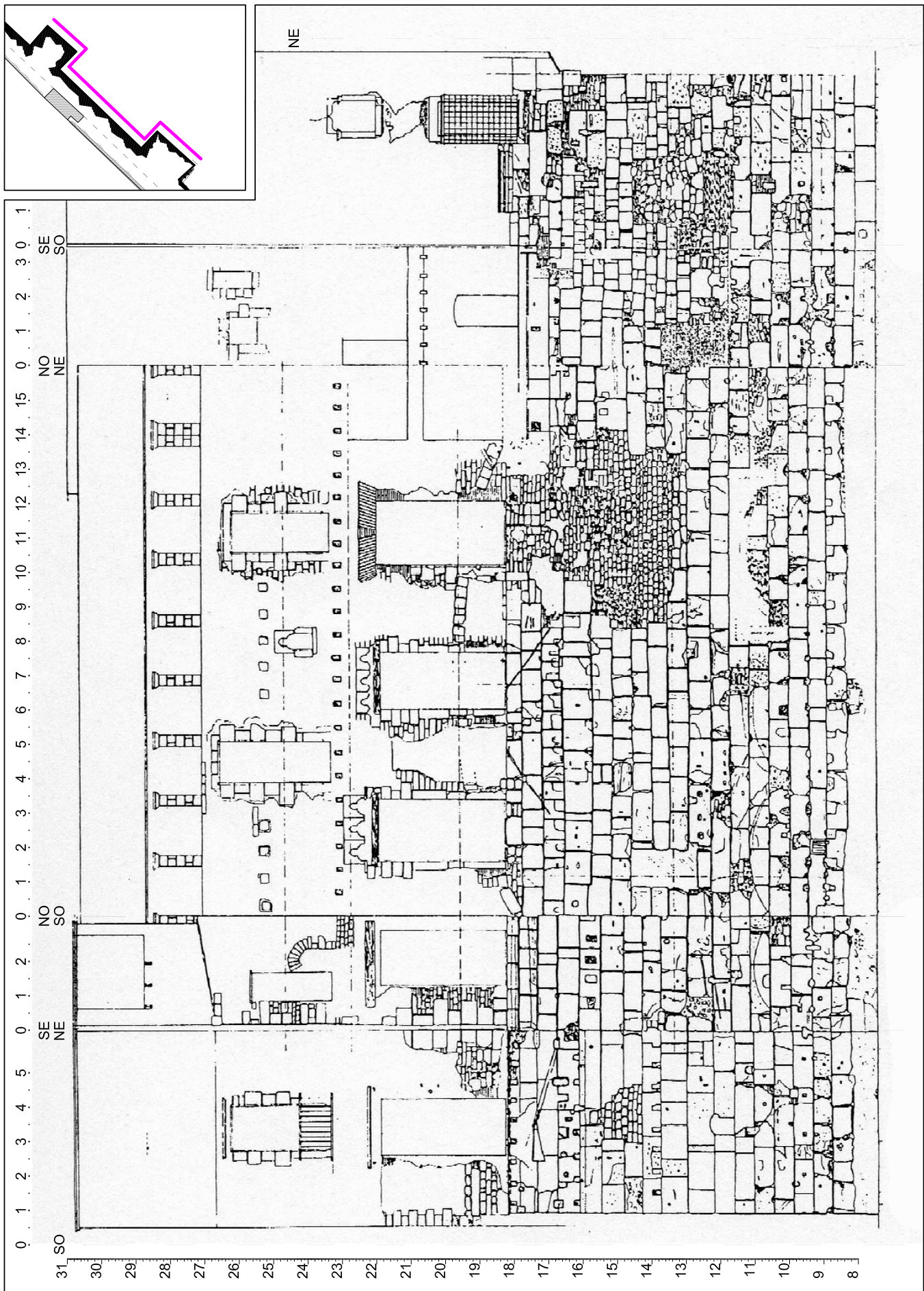
AUTOR: ?

DIGITALITZACIÓ: A. Ravotto.

TÈCNICA: Dibuix en viu? Redreçament fotogràfic?.

FONTS GRÀFIQUES: Granados et al., 1991.

NOTES:

Alçat 21: Torres VI/3, VI/4 (torres 35 i 36 de la numeració tradicional) i tram de cortina entremig. Alçat SE.

Alçat 21

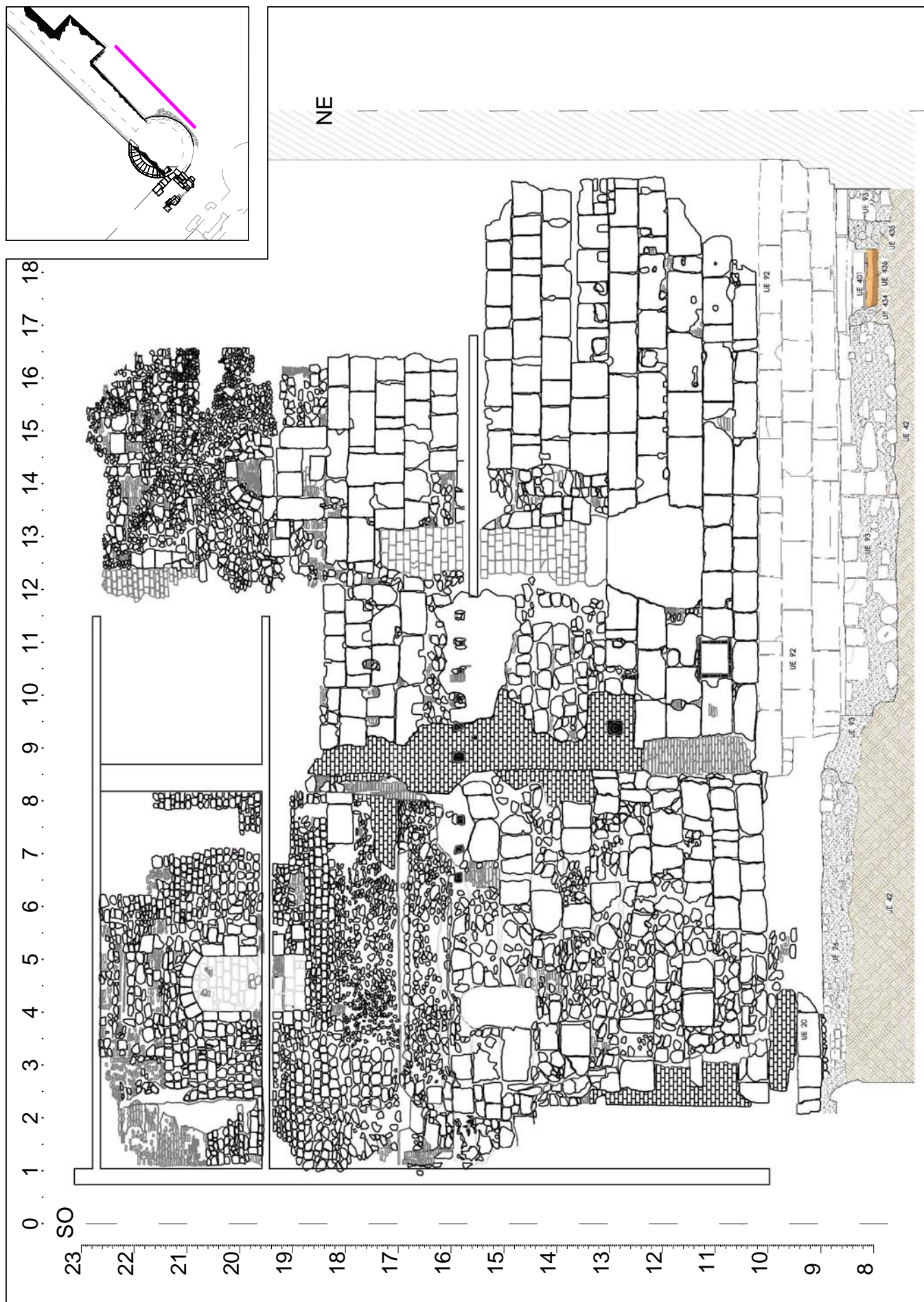
AUTOR: Servei d'Arqueologia de Barcelona.

DIGITALITZACIÓ: No digitalitzat.

TÈCNICA: Dibuix en viu? Readreçament fotogràfic?.

FONTS GRÀFIQUES: Granados et al., 1991

NOTES:

Alçat 22: Torre VI/5 (torre 37 de la numeració tradicional) i llenç entre aquesta i la torre VI/4 (torre 36). Alçat SE.

Alçat 22

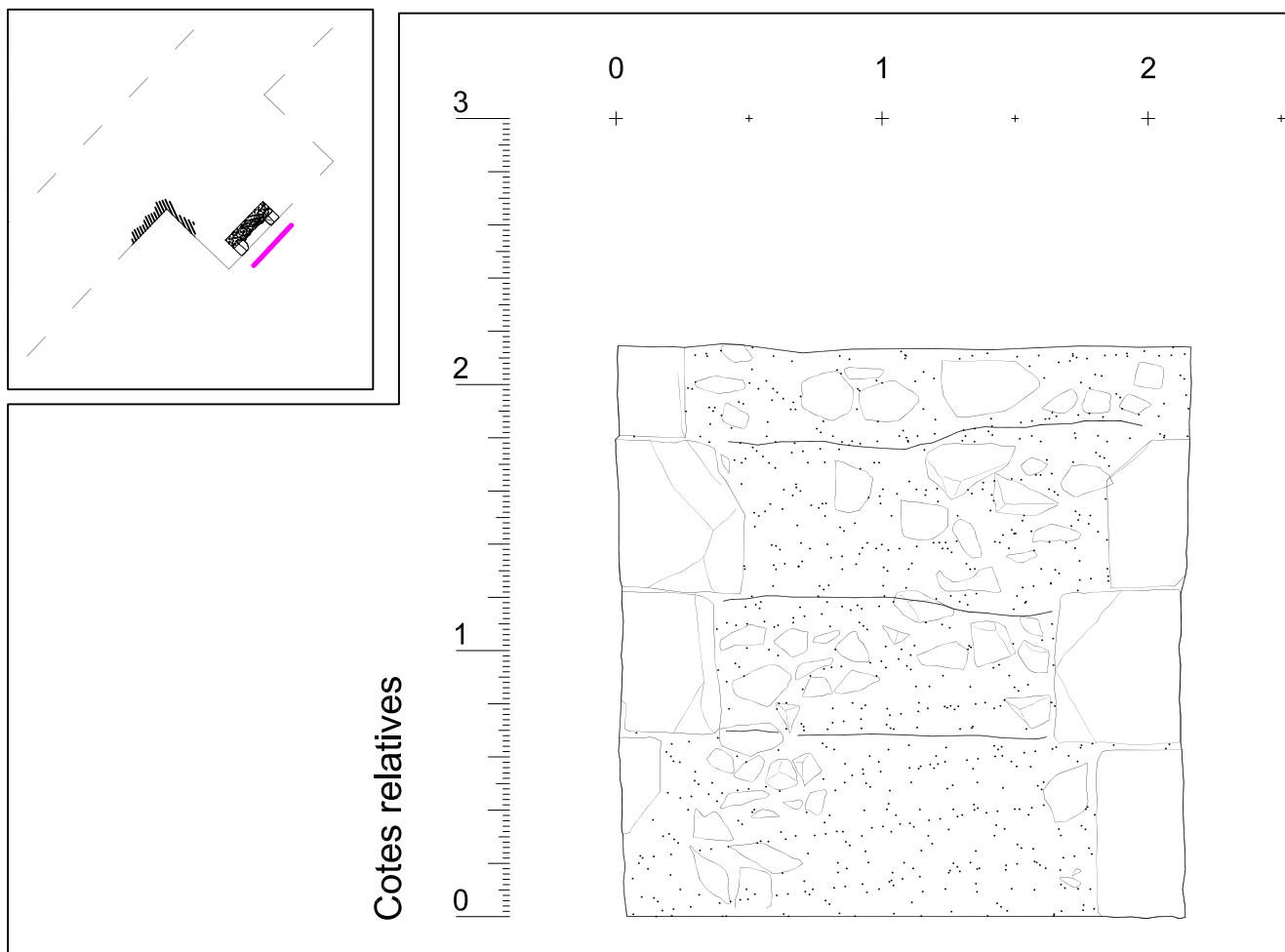
AUTOR: J. E. García Biosca?

DIGITALITZACIÓ: N. Cabañas?

TÈCNICA: Dibuix en viu? Readreçament fotogràfic?

FONTS GRÀFIQUES: Cabañas Anguita, Nadal i Roma, 2012, plànol 13

NOTES:

Alçat 23: Torre VIII/2 (torre 41 de la numeració tradicional). Alçat SE.

Alçat 23

AUTOR: A. Ravotto.

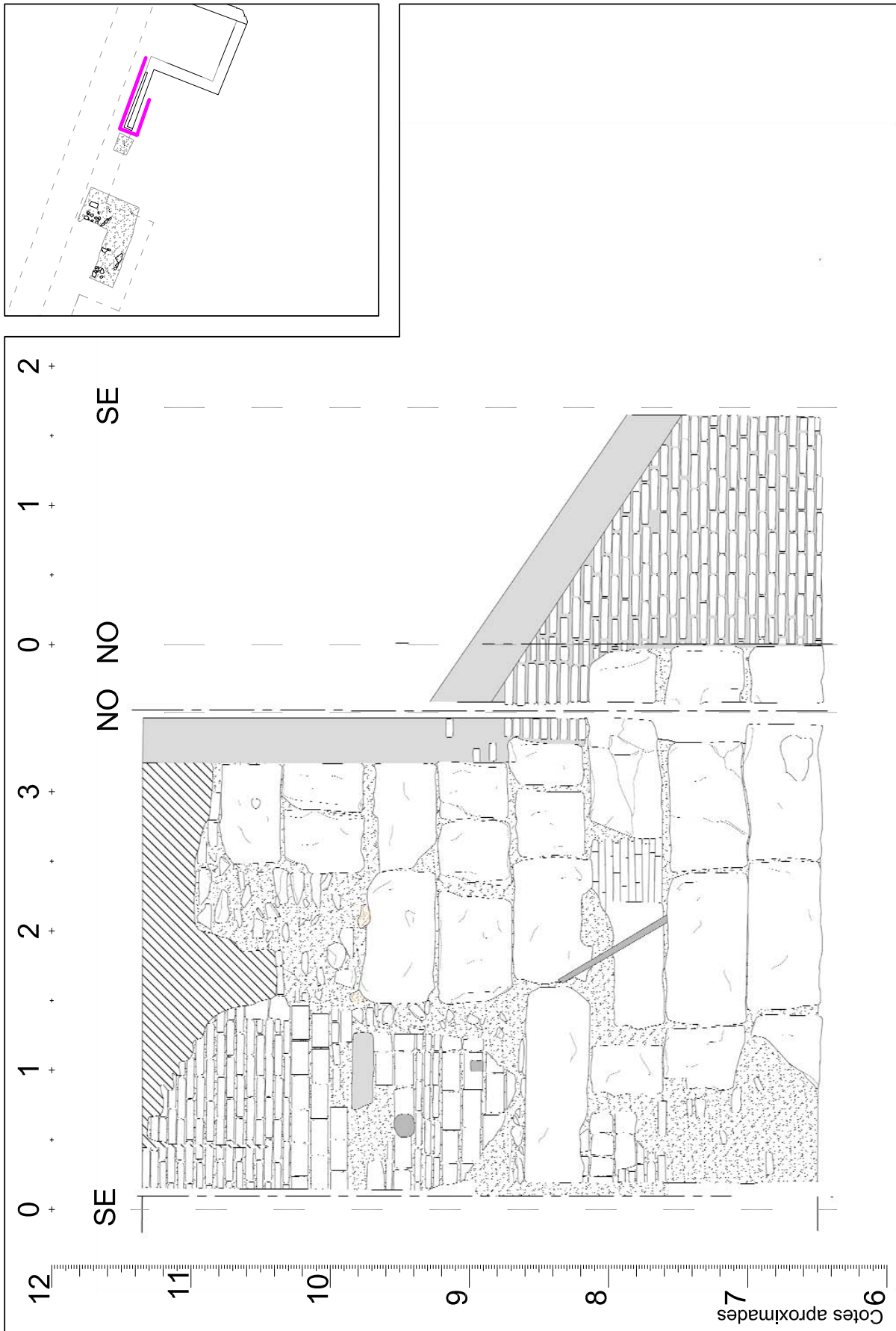
DIGITALITZACIÓ: A. Ravotto.

TÈCNICA: Fotogrametria.

FONTS GRÀFIQUES: dibuix inèdit de l'autor.

NOTES: Cotes relatives.

Alçat 24: Llenç de cortina al carrer Avinyó 15. Alçat NO del parament exterior.

Alçat 24

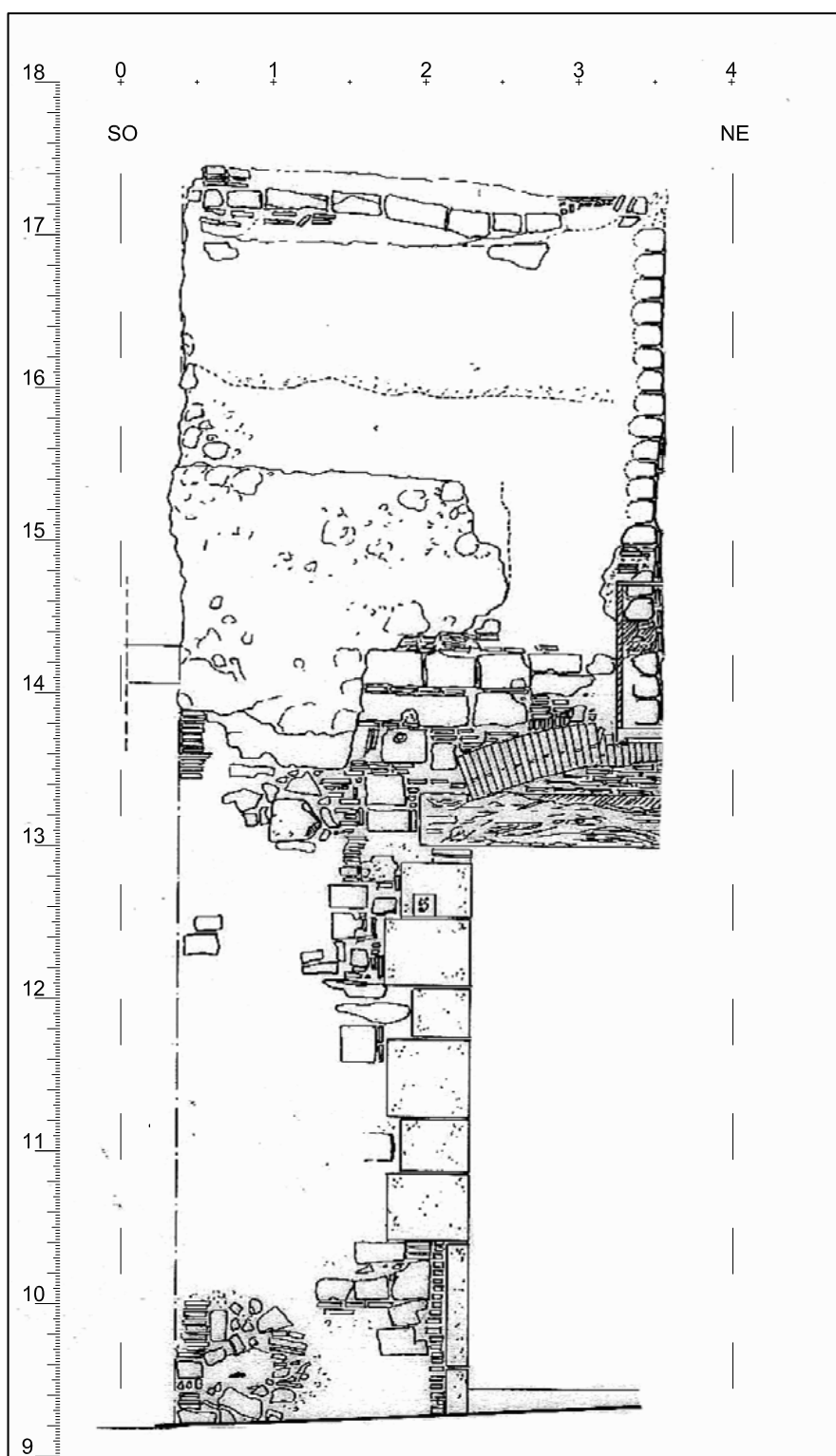
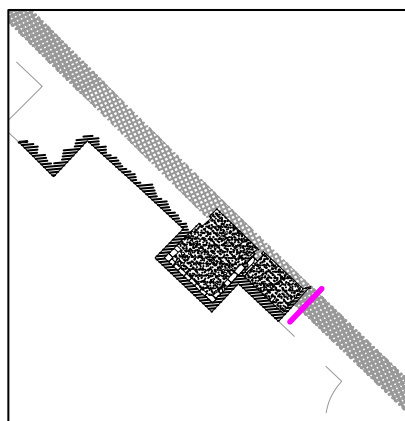
AUTOR: A. Bordas.

DIGITALITZACIÓ: B. Durà, A. Moreno.

TÈCNICA: Dibuix en viu.

FONTS GRÀFIQUES: Vilardell i Fernández, 2006, plànol 4.

NOTES: Cotes aproximades. La base del parament de la muralla s'ha situat en funció de la cota donada, a la memòria d'excavació, per a la solera de ciment que constituïa el paviment de la planta baixa de la finca, a partir de la qual arrenca l'obra romana documentada (Vilardell i Fernández, 2006, UE 100, p. 256. Pel que fa a la UE 125, corresponent al parament de muralla, no es proporcionen cotes s.n.m.). La variació respecte a la cota real d'arrencament de l'alçat de la muralla, en el cas d'existir, seria de només pocs centímetres.

Alçat 25: Muralla seccionada al carrer del Call.

Alçat 25

AUTOR: N. Miró? Servei d'Arqueologia de Barcelona?

DIGITALITZACIÓ: no digitalitzat.

TÈCNICA: Dibuix en viu?

FONTS GRÀFIQUES: N. Miró i Alaix, 2005.

NOTES:

Alçat 26: Torre XIII/2 (torre 62 de la numeració tradicional) i llenç entre aquesta i la torre XIII/3 (torre 63). Alçat SO.

Alçat 26

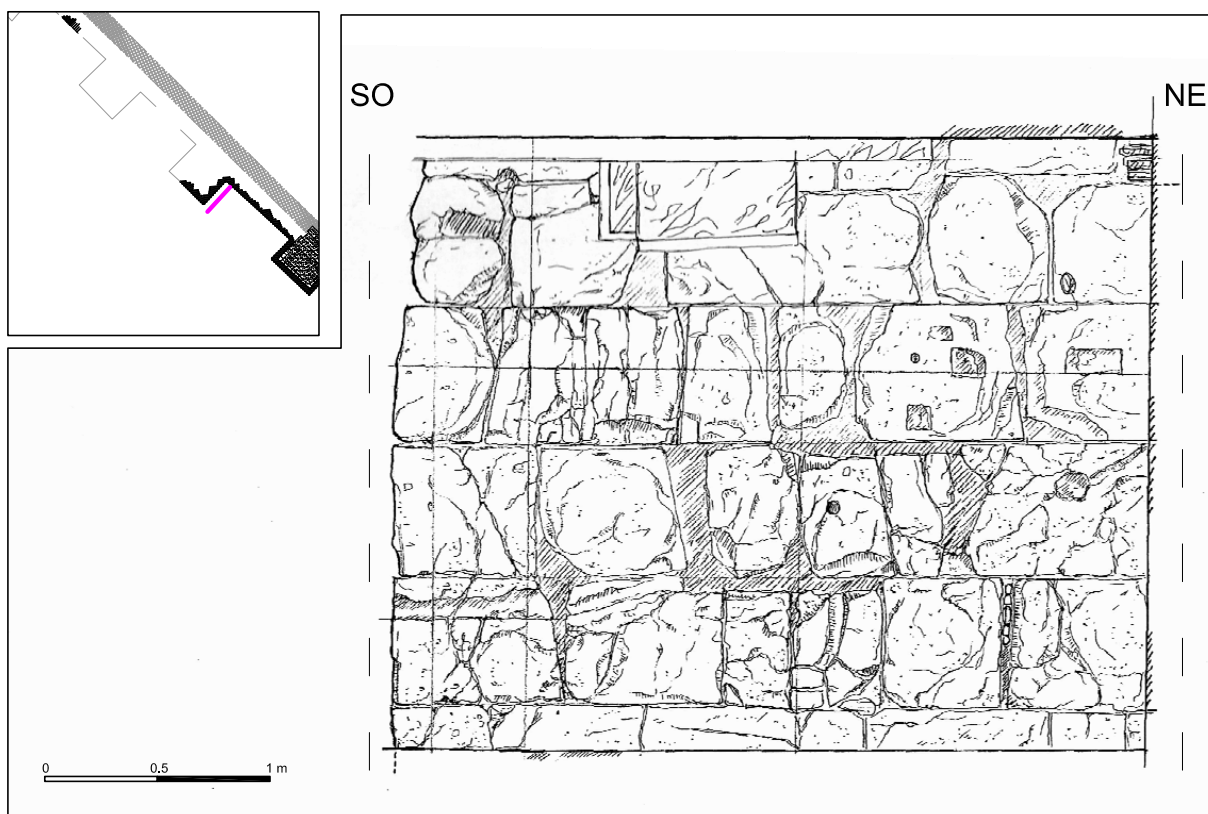
AUTOR: N. Miró? Servei d'Arqueologia de Barcelona?

DIGITALITZACIÓ: no digitalitzat.

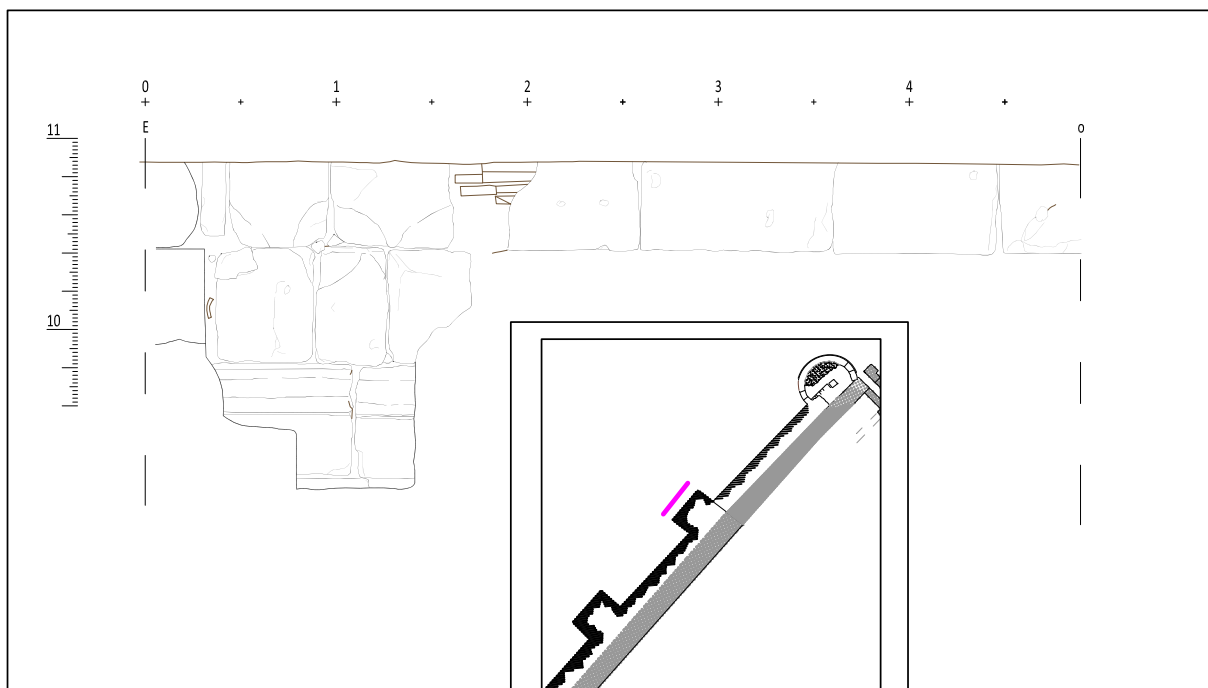
TÈCNICA: Dibuix en viu?

FONTS GRÀFIQUES: N. Miró i Alaix, 2005, làm. 3.

NOTES:

Alçat 27: Torre XIII/3 (torre 63 de la numeració tradicional). Alçat SE, a nivell de la planta baixa del carrer Banys Nous 4.

Alçat 28: Torre XV/5 (torre 75 de la numeració tradicional). Alçat NO.

Alçat 27

AUTOR: D. Miquel, E. Mestres.

DIGITALITZACIÓ: no digitalitzat.

TÈCNICA: Dibuix en viu.

FONTS GRÀFIQUES: Centre de documentació del Servei d'Arqueologia de Barcelona.

NOTES:

Alçat 28

AUTOR: D. Calpena Marcos.

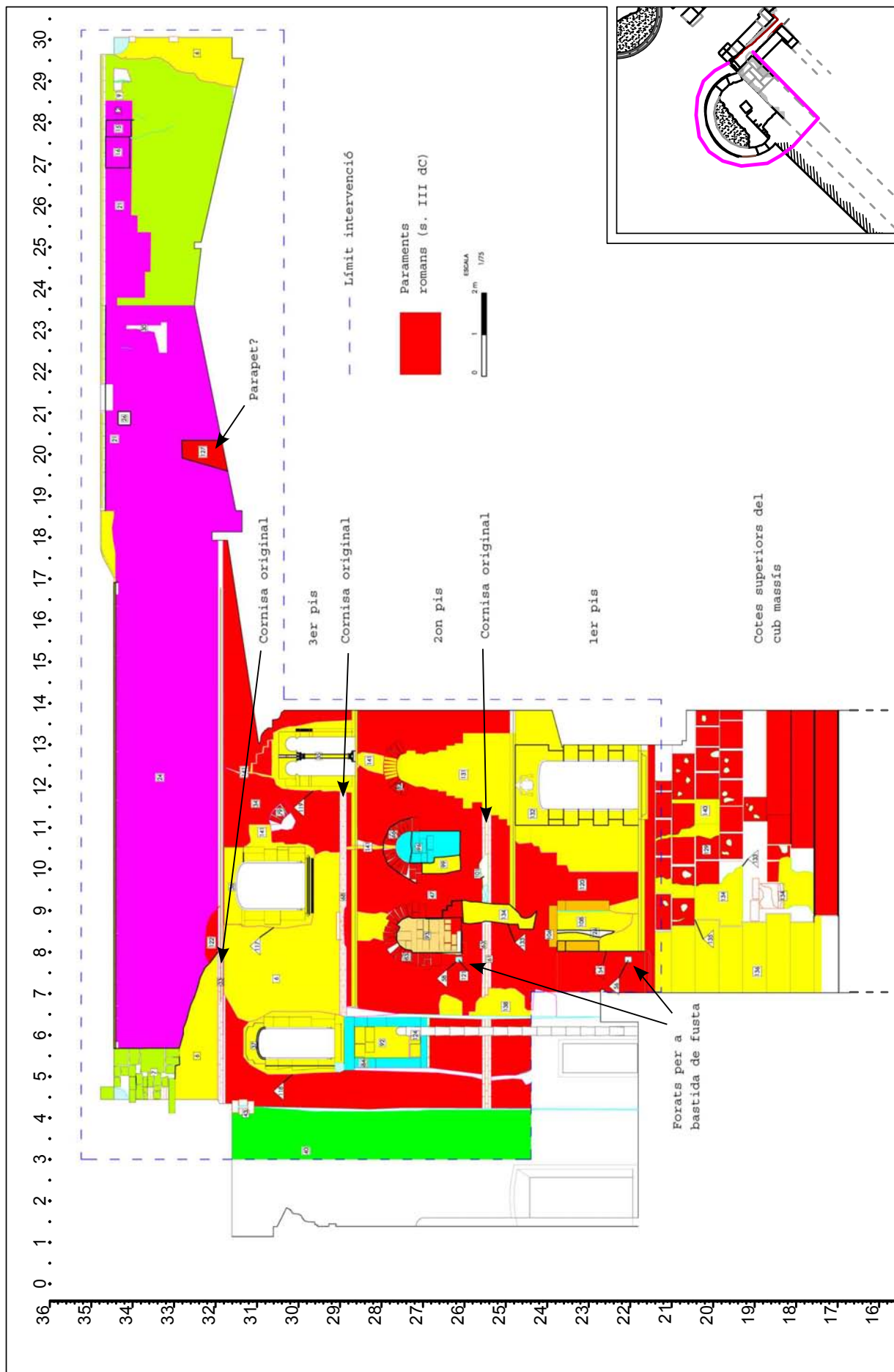
DIGITALITZACIÓ: D. Calpena Marcos.

TÈCNICA: Dibuix en viu.

FONTS GRÀFIQUES: Calpena Marcos, 2016, p. 152.

NOTES:

Alçat 29: Alçat i desenvolupament lineal de la torre XV/6 (torre 76 de la numeració tradicional).

Alçat 29

AUTOR: J. Nieto, A. Ravotto.

DIGITALITZACIÓ: J. Nieto, A. Ravotto.

TÈCNICA: Dibuix en viu.

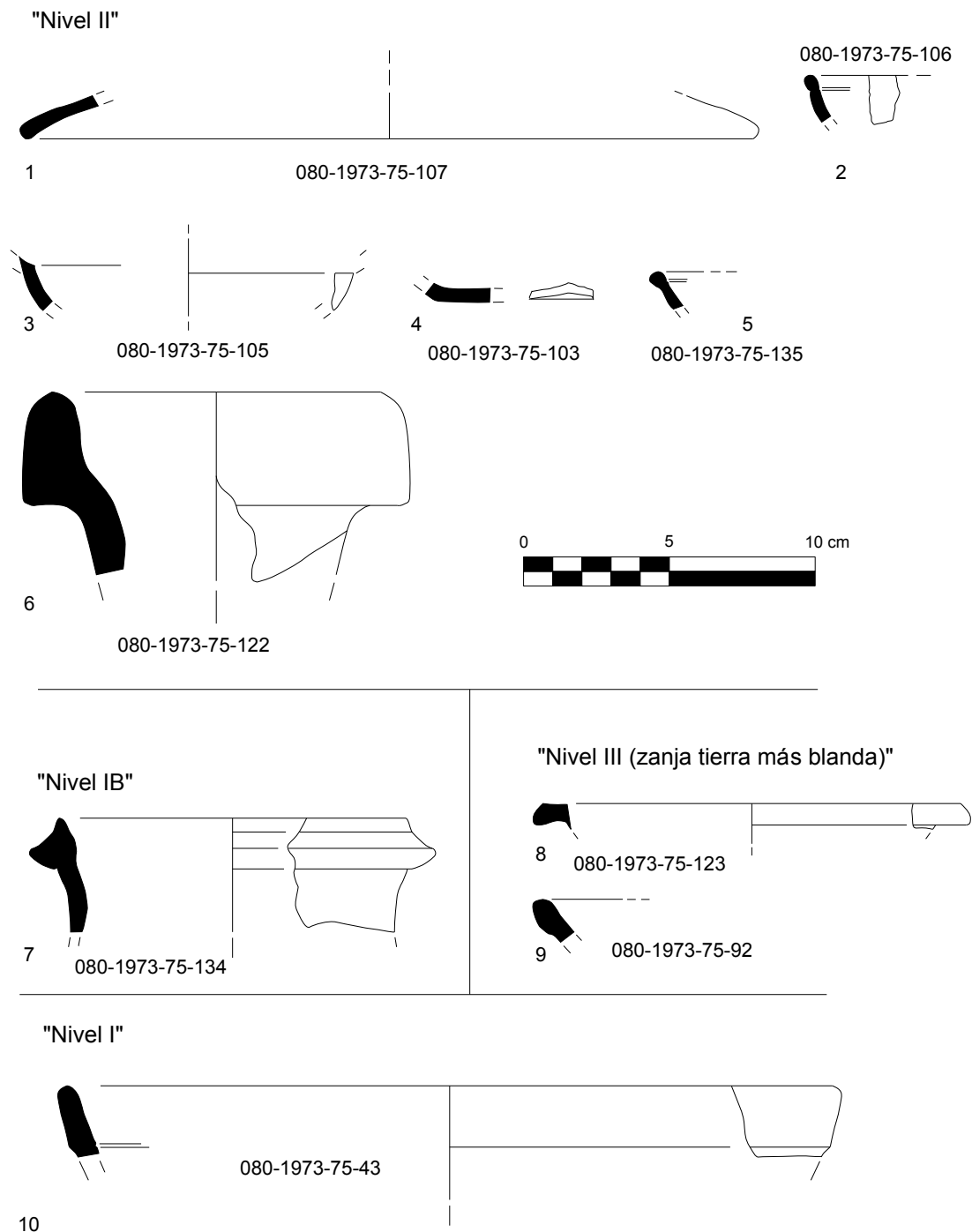
FONTS GRÀFIQUES: Ravotto, 2012a.

NOTES:

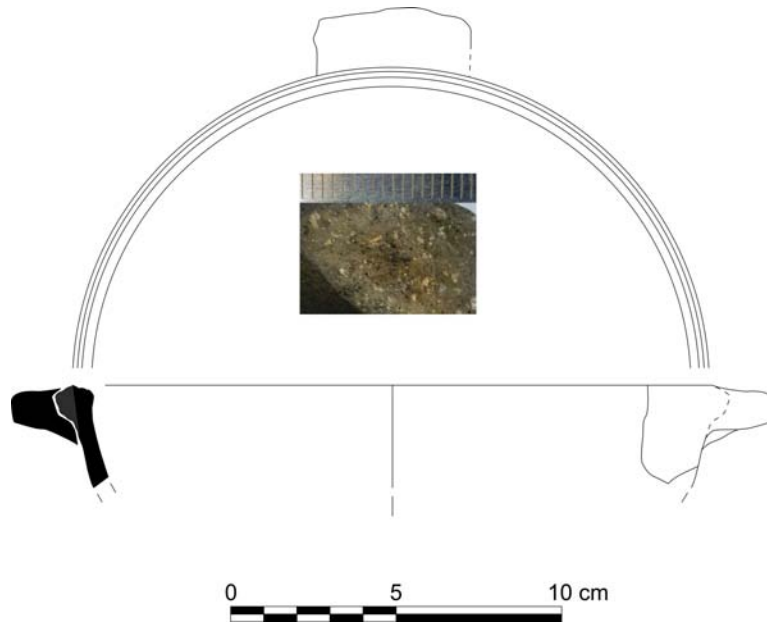

Capítol 14

Làmines de material arqueològic

Làmina I: Material ceràmic procedent de l'excavació del passadís S de la porta de NO. (Conservat a l'Arxiu Arqueològic del Museu d'Història de Barcelona. Dibuix: A. Ravotto).

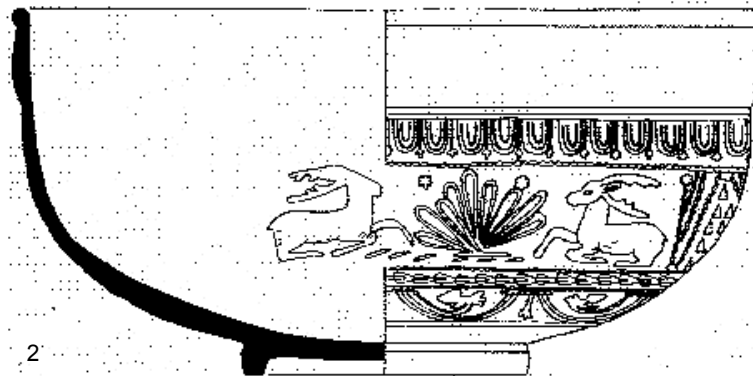

Làmina II: Material ceràmic procedent de la rasa de fonamentació de la muralla alt imperial al sector de l'Arxiu Administratiu (Conservat a l'Arxiu Arqueològic del Museu d'Història de Barcelona. Dibuix: A. Ravotto).
328a-1993 Cala 3, UE 27

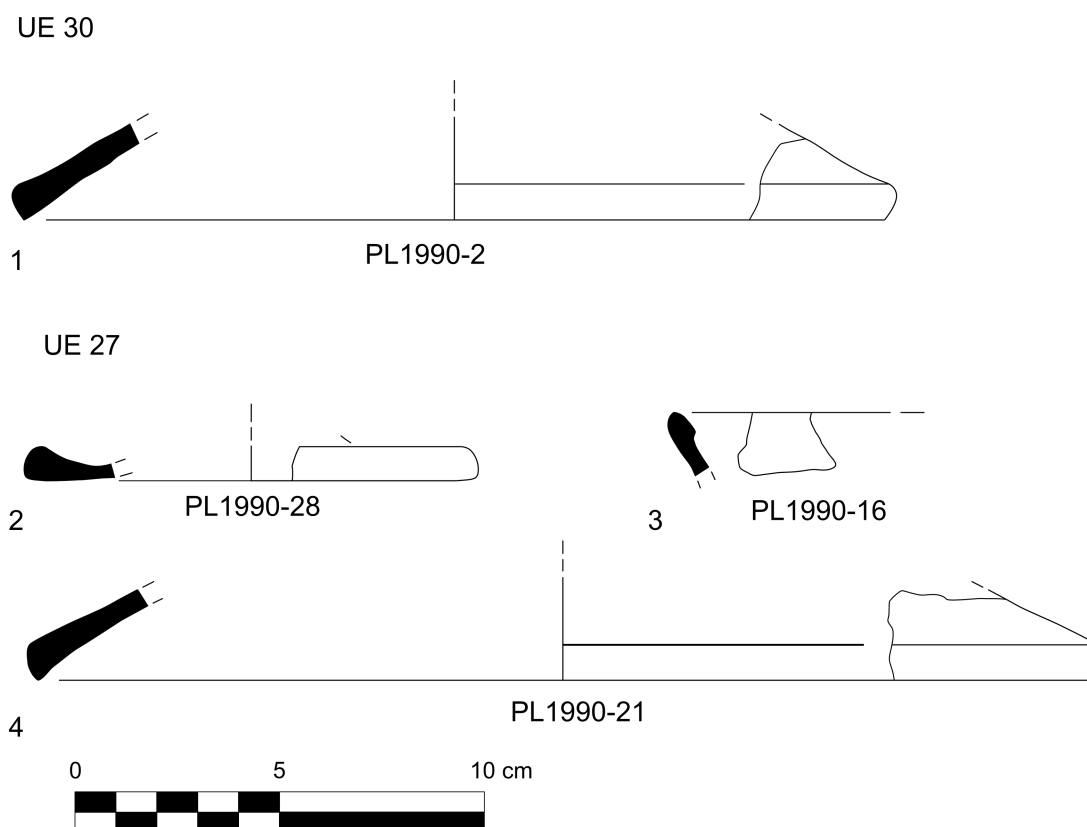
1

Plaça del Rei, estrat inferior de l'interval·lum

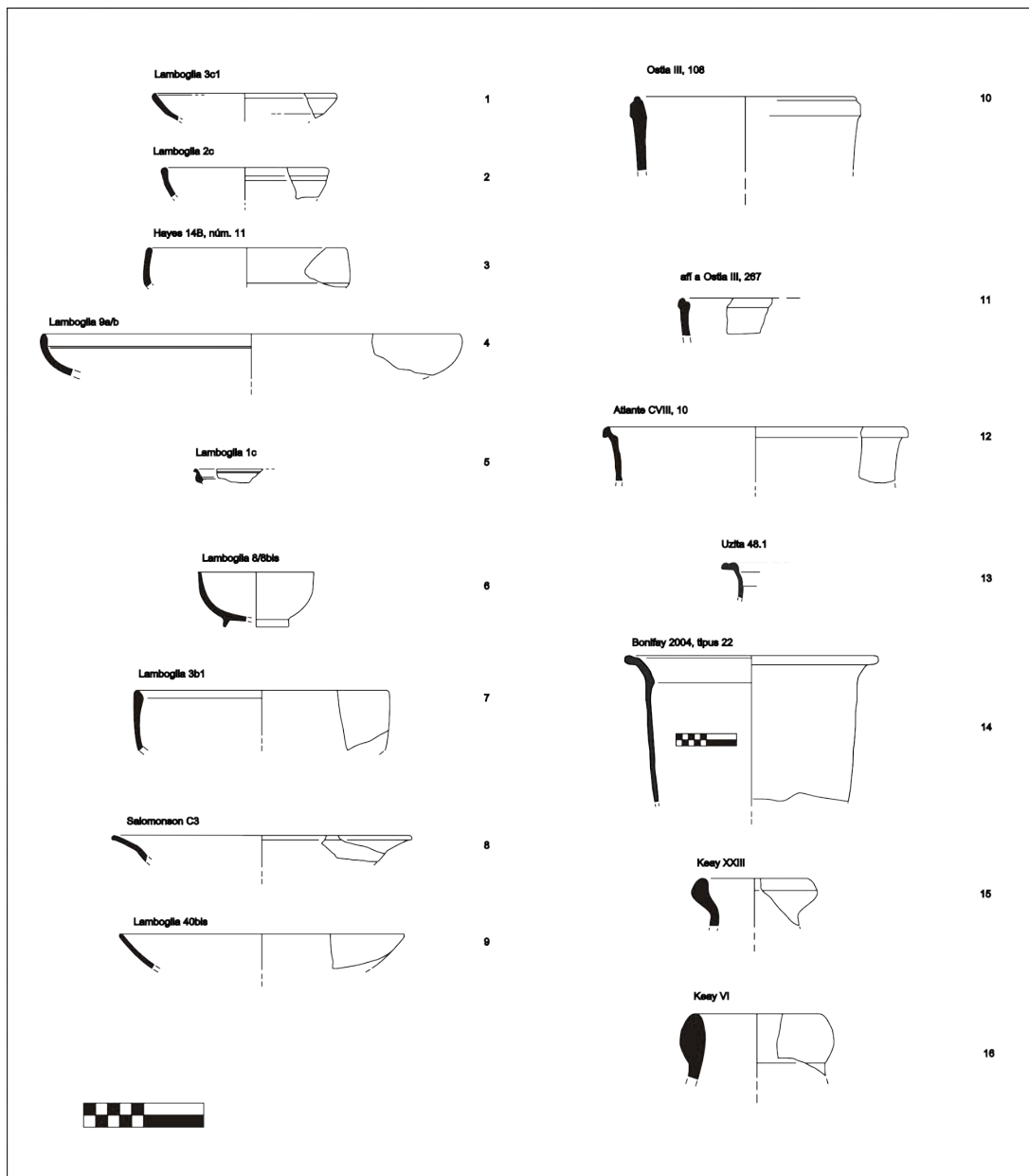

2

Làmina III: Material ceràmic procedent de la pavimentació inferior de l'*interval·lum* (Conservat a l'Arxiu Arqueològic del Museu d'Història de Barcelona. Dibuix: 1. E. Revilla; 2. E. Terrè?).

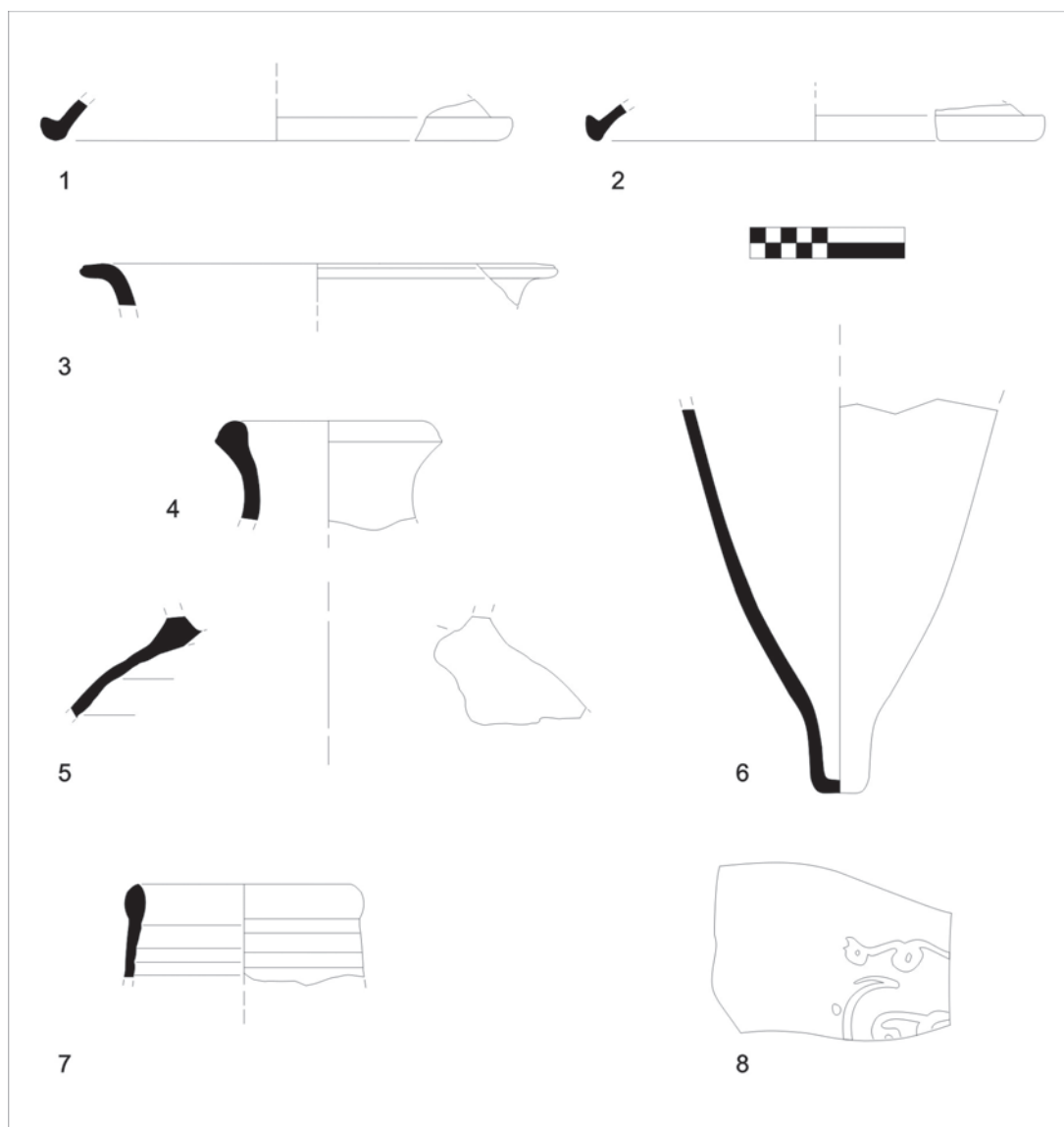

Làmina IV: Material ceràmic procedent dels estrats més antics documentats en relació a la porta de SE (Conservat a l'Arxiu Arqueològic del Museu d'Història de Barcelona. Dibuix: A. Ravotto).

Làmina V: Exemples del material ceràmic que proporcionen un *terminus post quem* per a la construcció del reforç baix imperial. Les peces dibuixades, totes conservades a l'Arxiu Arqueològic del Museu d'Història de Barcelona, procedeixen dels contextos 2 (nn. 1-3, 5,13), 7 (nn. 4, 6-9), 8 (nn. 10-11), 6 (nn. 12-15), 9 (n. 14,16). Dibuix: A. Ravotto, exceptuant els nn. 6 (Cabañas Anguita, Nadal i Roma, 2012), 10-11 (Hernández Gasch, 2006b), 14 (Vilardell i Fernández, 2006).

Làmina VI: Material de la torre VI/1 (torre 33 de la numeració tradicional). Nivells superiors. Ceràmica de cuina africana: 1-2, Ostia I.262. Ceràmica indeterminada de coccí oxidada: 3. Àmfores: 4-6, Keay XXIII; 7-8, Late Roman 1 (Material conservat a l'Arxiu Arqueològic del Museu d'Història de Barcelona. dibuix: A. Ravotto).

Capítol 15

Inventaris de material moble no inclosos en altres estudis

En el decurs del present treball s'ha fet referència, més vegades, als materials mobles que ajuden a datar les dues fases de la muralla de *Barcino*.

Pel que fa als materials mobles que ja compten amb inventaris, al llarg del text s'ha reenviat a les memòries d'excavacions de cada intervenció.

Els inventaris presentats a continuació es refereixen a les excavacions - o a UEs puntuals d'excavacions - que no compten amb inventaris estandarditzats. Normalment, es tracta d'excavacions antigues, d'una època en la qual encara no s'aplicava un rigorós registre arqueològic, o d'excavacions de les quals la corresponent memòria científica no s'ha arribat a elaborar.

Els inventaris han estat compilat amb els programaris informàtics esmentats al capítol dedicat a la metodologia. El formulari que fan servir els programes preveu molts camps, dels quals, per raons de maquetació, als llistats s'han inclòs només els més importants. Entre els que falten, mereixen un esment els relatius a l'acabat i a la decoració de les peces. Tanmateix, l'objectiu de la presentació d'aquests inventaris és la individualització de tipologies conegudes i estandarditzades i que, per tant, porten implícites en llur denominació les característiques principals. Per exemple, està clar que un fragment de Terra Sigillata Africana estarà, gairebé sempre, envernissat, o que les formes Lamboglia IA i IB porten decoració impresa amb rodeta, mentre que la paret de la forma Lamboglia IC és llisa.

Un altre aspecte que cal esmentar - que no té implicacions pel que fa als raonaments sobre els materials esmentats al text, i que però pot estranyar un lector acostumat als estudis ceràmics - es relatiu a les cronologies atribuïdes als fragments informes, o que no s'han pogut identificar amb una tipologia exacta.

El programa informàtic, quan pot, omple automàticament els camps *terminus post quem* i *terminus ante quem*; si el tècnic no especifica una tipologia concreta, els extrems cronològics s'atribueixen en funció de la forma més antiga i de la forma més recents de la classe ceràmica en qüestió, considerant, com a àmbit geogràfic de referència, l'arc mediterrani sencer. A vegades, per tant, l'interval cronològic sembla més ampli del que els

arqueòlegs locals estem acostumats a considerar. Per exemple, a la terra sigillata Africana A s'atribueix un límit cronològic inferior al 360 dC, basant-se en alguns exemplars molt tardans.¹ En realitat, i a l'estat actual de la recerca, en contextos locals aquesta producció es tendeix a datar, com a màxim, fins a finals del segle III dC.

No és aquest el lloc per raonar sobre la conveniència d'aquest mètode que, de totes maneres, és més compatible amb l'evolució dels estudis ceràmics. El que és important és que aquesta convenció no té cap efecte a l'hora de raonar, al text del present treball, sobre la cronologia real de cada unitat estratigràfica, que s'estableix en funció de les peces identificades, la datació de les quals no presenta aquests tipus d'incertesa. Encara quan s'ha fet referència a classes ceràmiques en general - concretament, a la falta de TSA D en els contextos de l'obra baix imperial, el *terminus ante quem* s'ha establert en funció de la falta de formes documentades a altres llocs de Barcelona.

Finalment, cal esmentar que a alguns camps s'han fet servir algunes de les abreviacions estandarditzades pel model d'inventari del Servei d'Arqueologia de Barcelona. Aquestes són:

pta= plat/tapadora
ma= a ma
to = a torn
ao = acurada oxidant
ar = reduïda oxidant
go = grollera oxidant
gr = grollera reduïda

---

¹Atlante I, p. 30-31.

15.1 Passadís porta NO (080-1973-75)

INTERVENCIÓ	ID	UE	NUM. FRAGM.	DEF. FRA GM.	CLASSE	OBJECTE	TIPOLOGIA	TECNICA	PAS TA	TPQ	TAQ	OBSERVACIONS
080-1973-75	57		2 na		àmfora africana	àmfora	fin	ma	ao	-200	700	
080-1973-75	29		1 sf		àmfora africana	àmfora	fin	to	am	-200	700	Superfície negra. No és amf afr típica.
080-1973-75	30		1 sf		àmfora africana	àmfora	fin	to	am	-200	700	Superfície negra. No és amf afr típica.
080-1973-75	58		22 sf		àmfora africana	àmfora	fin	to	ao	-200	700	
080-1973-75	67		1 na		àmfora bètica	àmfora	fin	to	ao	-50	450	
080-1973-75	66		1 na		àmfora ebusitana	àmfora	fin	ma	ao			Possible ebusitana
080-1973-75	63		2 sf		àmfora ebusitana	àmfora	fin	to	ao			
080-1973-75	62		1 pi		àmfora ebusitana	àmfora	PE25	to	ao			4 fragments que encaixen
080-1973-75	56		3 na		àmfora indeterminada	àmfora	fin	ma	ao			
080-1973-75	53		14 sf		àmfora indeterminada	àmfora	fin	to	ao			
080-1973-75	54		3 sf		àmfora indeterminada	àmfora	fin	to	ao			
080-1973-75	76		1 vo		àmfora indeterminada	àmfora	fin	to	ao			Vora tipus Dressel 2-4
080-1973-75	61		4 sf		àmfora oriental	àmfora	fin			-100	700	Tardanes
080-1973-75	42		1 vo		comuna africana de cuina	cassola	Atlante CVII.12	to	ao			Cronologia indeterminada.
080-1973-75	2		4 fo		comuna africana de cuina	cassola	fin	to	ao	-25	500	
080-1973-75	14		2 fo		comuna africana de cuina	cassola	fin	to	ao	-25	500	
080-1973-75	15		1 fo		comuna africana de cuina	cassola	fin	to	ao	-25	500	

INTERVENCIÓ	ID	UE	NUM. FRAGM.	DEF. FRA GM.	CLASSE	OBJECTE	TIPOLOGI A	TECN ICA	PAS TA	TPQ	TAQ	OBSERVACIONS
080-1973-75	16		3 fo		comuna africana de cuina	cassola	fin	to	ao	-25	500	
080-1973-75	4		1 pe		comuna africana de cuina	plat / tapadora	fin	to	ao	-25	500	
080-1973-75	0		11 sf		comuna africana de cuina	ind	fin	to	ao	-25	500	
080-1973-75	1		6 sf		comuna africana de cuina	ind	fin	to	ao	-25	500	Alguns porten engalba dintre i/o fora. Molt rodats.
080-1973-75	3		2 sf		comuna africana de cuina	cassola	fin	to	ao	-25	500	
080-1973-75	40		1 sf		comuna africana de cuina	ind	fin	to	ao	-25	500	
080-1973-75	59		1 sf		comuna africana de cuina	ind	fin	to	ao	-25	500	Sembla àmf.
080-1973-75	60		1 sf		comuna africana de cuina	ind	fin	to	ao	-25	500	Sembla àmf.
080-1973-75	78		1 vo		comuna africana de cuina	cassola	Hayes 199	to	ao	180	300	Segons Atlante I, p. 219, la cronologia s'hauria de posar en dubte.
080-1973-75	12		2 cr		comuna africana de cuina	cassola	Lambogli a 10	to	ao	70	500	
080-1973-75	11		4 sf		comuna africana de cuina	cassola	Lambogli a 10	to	ao	70	500	
080-1973-75	13		3 vo		comuna africana de cuina	cassola	Lambogli a 10A	to	ao	100	500	
080-1973-75	10		2 vo		comuna africana de cuina	cassola	Lambogli a 10B	to	ao	70	250	
080-1973-75	7		4 vo		comuna africana de cuina	tapadora	Ostia I.261	to	ao	150	450	
080-1973-75	41		1 vo		comuna africana de cuina	cassola	Ostia I.270	to	ao	150	400	
080-1973-75	77		1 vo		comuna africana de cuina	cassola	Ostia I.278	to	ao	200	250	

INTERVENCIÓ	ID	UE	NUM. FRAGM.	DEF. FRA GM.	CLASSE	OBJECTE	TIPOLOGI A	TECN ICA	PAS TA	TPQ	TAQ	OBSERVACIONS
080-1973-75	5		1 vo		comuna africana de cuina	tapadora	Ostia II.302	to	ao	-15	150	
080-1973-75	8		4 vo		comuna africana de cuina	cassola	Ostia III.267	to	ao	100	500	
080-1973-75	9		4 vo		comuna africana de cuina	cassola	Ostia III.267	to	ao	100	500	
080-1973-75	6		4 vo		comuna africana de cuina	tapadora	Ostia III.332	to	ao	70	500	
080-1973-75	35		1 fo		comuna oxidada	ind	fin	to	ao			Engalba espés, podria ser africana de cuina.
080-1973-75	75		2 fo		comuna oxidada	ind	fin	to	ao			
080-1973-75	31		4 na		comuna oxidada	ind	fin	ma	ao			
080-1973-75	52		5 na		comuna oxidada	gerra	fin	ma	ao			
080-1973-75	33		3 sf		comuna oxidada	ind	fin	to	ao			
080-1973-75	46		33 sf		comuna oxidada	ind	fin	to	ao			
080-1973-75	47		1 sf		comuna oxidada	ind	fin	to	am			ver-negre-ver
080-1973-75	48		2 sf		comuna oxidada	ind	fin	to	ao			
080-1973-75	49		1 sf		comuna oxidada	ind	fin	to	ao			Possible prod. itàlica
080-1973-75	55		1 sf		comuna oxidada	ind	fin	to	ao			Sembla amfòra
080-1973-75	36		1 vo		comuna oxidada	gerra	fin	to	ao			
080-1973-75	37		5 vo		comuna oxidada	ind	fin	to	ao			
080-1973-75	38		1 vo		comuna oxidada	mor	fin	to	ao			Amb ala.

INTERVENCIÓ	ID	UE	NUM. FRAGM.	DEF. FRA GM.	CLASSE	OBJECTE	TIPOLOGI A	TECN ICA	PAS TA	TPQ	TAQ	OBSERVACIONS
080-1973-75	50	I	1	vo	comuna oxidada	ind	fin	to	ao			
080-1973-75	51	I	1	vo	comuna oxidada	ind	fin	to	ao			
080-1973-75	65	I	1	fo	comuna reduïda	ind	fin	tl	gr			
080-1973-75	32	I	1	na	comuna reduïda	ind	fin	ma	ar			
080-1973-75	71	I	1	na	comuna reduïda	ind	fin	ma	ar			
080-1973-75	34	I	1	sf	comuna reduïda	ind	fin	to	gr			
080-1973-75	64	I	29	sf	comuna reduïda	ind	fin	tl	gr			
080-1973-75	68	I	1	sf	comuna reduïda	ind	fin	to	ar			2 fragments q encaixen. Pasta semblant a DSP
080-1973-75	70	I	1	sf	comuna reduïda	ind	fin	to	ar			
080-1973-75	72	I	1	sf	comuna reduïda	ind	fin	to	ar			
080-1973-75	74	I	2	sf	comuna reduïda	ind	fin	to	ar			
080-1973-75	73	I	1	vo	comuna reduïda	olla	fin	to	gr			
080-1973-75	79	I	7	sf	dollia		fin		go			
080-1973-75	81	I	2	sf	ímbrex							
080-1973-75	39	I	1	na	llantia indeterminada	llantia	fin	mo	ao			
080-1973-75	82	I	32		macrofauna		fin					
080-1973-75	83	I	11		malacofauna							

INTERVENCIÓ	ID	UE	NUM. FRAGM.	DEF. FRA GM.	CLASSE	OBJECTE	TIPOLOGI A	TECN ICA	PAS TA	TPQ	TAQ	OBSERVACIONS
080-1973-75	69 I		1 sf		paleocristina grisa	ind	fin	to	ar	370	650	
080-1973-75	84 I		3		pedra							Pedra volcànica
080-1973-75	20 I		1 fo		T S africana A	ind	fin	to	ao	50	360	
080-1973-75	18 I		1 pe		T S africana A	ind	fin	to	ao	50	360	
080-1973-75	17 I		9 sf		T S africana A	ind	fin	to	ao	50	360	
080-1973-75	19 I		1 sf		T S africana A	ind	fin	to	ao	50	360	
080-1973-75	21 I		1 sf		T S africana A	ind	fin	to	ao	50	360	
080-1973-75	44 I		1 sf		T S africana D	ind	fin	to	ao	280	700	Molt rodat. Podria ser cuina afr.
080-1973-75	43 I		1 vo		T S africana D	bol	fin	to	ao	480	700	Molt rodat. Afí a Lambòglia 55B (s. VI), presenta, però, una inclinació diferent. Podria tractar-se d'algun altre plat tardà, encara que el fet que no es pugui reconstruir la inclinació de la paret dificulta qualsevol intent de identificació.
080-1973-75	27 I		4 sf		T S hispànica	ind	fin	to	ao	40	400	
080-1973-75	28 I		4 sf		T S hispànica	ind	fin	mo	ao	40	400	
080-1973-75	25 I		2 vo		T S sudgàl·lica	plat	Drag. 18a	to	ao	15	60	
080-1973-75	24 I		1 sf		T S sudgàl·lica	bol	Drag. 24/25	mo	ao	15	120	
080-1973-75	26 I		1 vo		T S sudgàl·lica	bol	Drag. 29b	mo	ao	40	90	

INTERVENCIÓ	ID	UE	NUM. FRAGM.	DEF. FRA GM.	CLASSE	OBJECTE	TIPOLOGIA	TECNICA	PAS TA	TPQ	TAQ	OBSERVACIONS
080-1973-75	22 I		13 sf		T S sudgàl·lica	ind	fin	to	ao	-5	150	
080-1973-75	23 I		3 sf		T S sudgàl·lica	ind	fin	mo	ao	-5	150	
080-1973-75	80 I		7 sf		tegula							
080-1973-75	45 I		12 ps		tessel·les							Pedra gris
080-1973-75	124 IB		1 vo		àmfora de la Tarraconense	àmfora	Dressel 2-4	to	ao	-15	300	
080-1973-75	130 IB		1 sf		àmfora indeterminada	àmfora	fin	to	ao			
080-1973-75	128 IB		1 fo		comuna africana de cuina	cassola	fin	to	ao	-25	500	
080-1973-75	127 IB		5 sf		comuna africana de cuina	ind	fin	to	ao	-25	500	
080-1973-75	133 IB		1 na		comuna oxidada	ind	fin	ma	am			Vermell, superfície negra/ fosca. Podria ser ibèrica.
080-1973-75	126 IB		11 sf		comuna oxidada	ind	fin	to	ao			
080-1973-75	134 IB		1 vo		comuna oxidada	gerra	fin	to	ao			amb arrancament de nansa
080-1973-75	129 IB		2 sf		T S africana A		fin	to	ao	50	360	
080-1973-75	131 IB		1 sf		T S africana A		fin	to	ao	50	360	
080-1973-75	132 IB		1 sf		T S africana indeterminada	ind	fin	to	ao	50	700	Podria ser TSA C: el vernís, molt fosc, més de lo normal, només està en el interior, igual que el fragment de TSA A d'aquesta mateixa UE. Fragment molt petit, no és segur atribuir-lo a una producció concreta.

INTERVENCIÓ	ID	UE	NUM. FRAGM.	DEF. FRA GM.	CLASSE	OBJECTE	TIPOLOGI A	TECN ICA	PAS TA	TPQ	TAQ	OBSERVACIONS
080-1973-75	125	IB	1	vo	tegula	tegula	fin	ma	ao			
080-1973-75	119	II	1	sf	àmfora ebussitana	àmfora	fin	to	ao			
080-1973-75	120	II	1	sf	àmfora ebussitana	àmfora	fin	to	ao			
080-1973-75	121	II	1	sf	àmfora indeterminada	àmfora	fin	to	ao			
080-1973-75	122	II	1	vo	àmfora indeterminada	àmfora	fin	to	ao			Possiblement un tipus situable cap al canvi d'era.
080-1973-75	109	II	2	sf	comuna africana de cuina	ind	fin	to	ao	-25	500	
080-1973-75	110	II	1	sf	comuna africana de cuina	css	fin	to	ao	-25	500	
080-1973-75	107	II	1	vo	comuna africana de cuina	tapadora	Ostia II.302	to	ao	-15	150	
080-1973-75	118	II	1	na	comuna oxidada	get	fin	ma	ao			
080-1973-75	111	II	12	sf	comuna oxidada	ind	fin	to	ao			
080-1973-75	112	II	1	vo	comuna oxidada	gerra	fin	to	ao			
080-1973-75	117	II	1	vo	comuna oxidada	ind	fin	to	go			
080-1973-75	113	II	3	sf	comuna reduïda	ind	fin	to	ar			
080-1973-75	114	II	1	vo	comuna reduïda	olla	fin	to	ar			
080-1973-75	115	II	1	vo	comuna reduïda	olla o tapadora	fin	to	ar			
080-1973-75	116	II	1	vo	comuna reduïda	olla	fin	to	gr			
080-1973-75	108	II	1	sf	comuna roig pompeïa	ind	fin	to	ao	-250	250	

INTERVENCIÓ	ID	UE	NUM. FRAGM.	DEF. FRA GM.	CLASSE	OBJECTE	TIPOLOGI A	TECN ICA	PAS TA	TPQ	TAQ	OBSERVACIONS
080-1973-75	101	II	2	fo	parets fines indeterminades	ind	fin	to	ao	-150	110	
080-1973-75	102	II	1	sf	parets fines indeterminades	ind	fin	to	ao	-150	110	
080-1973-75	104	II	1	pe	T S hispànica	ind	fin		ao	40	400	
080-1973-75	105	II	1	sf	T S sudgàl·lica	bol	Drag. 27b/c	to	ao	40	120	
080-1973-75	135	II	1	vo	T S sudgàl·lica	plat	Drag. 18a	to	ao	15	60	Fragment molt petit; identificació dubtosa.
080-1973-75	106	II	1	vo	T S sudgàl·lica	bol	Drag. 27c	to	ao	80	120	
080-1973-75	103	II	7	sf	T S sudgàl·lica	ind	fin		ao	-5	150	
080-1973-75	89	III-zona terra més blanda	1	sf	àmfora ebusitana	àmfora	fin	to	ao			
080-1973-75	90	III-zona terra més blanda	1	sf	àmfora indeterminada	àmfora	fin	to	ao			
080-1973-75	93	III-zona terra més blanda	1	sf	comuna africana de cuina	ind	fin	to	ao	-25	500	Molt rodat
080-1973-75	94	III-zona terra més blanda	1	cr	comuna africana de cuina	cassola	Lambogli a 10	to	ao	70	500	
080-1973-75	91	III-zona terra més blanda	1	pe	comuna oxidada	ind	fin	to	ao			
080-1973-75	85	III-zona terra més blanda	12	sf	comuna oxidada	ind	fin	to	ao			
080-1973-75	92	III-zona terra més blanda	1	vo	comuna oxidada	ind	fin	to	ao			Podria ser una gerra gran. Rodat.
080-1973-75	86	III-zona terra més blanda	1	sf	comuna reduïda	ind	fin	tl	gr			
080-1973-75	87	III-zona terra més blanda	1	sf	comuna reduïda	ind	fin	tl	gr			
080-1973-75	95	III-zona terra més blanda	1	sf	ferro	ind	fin					

INTERVE NCIÓ	ID	UE	NUM. FRAGM.	DEF.FRA GM.	CLASSE	OBJECTE	TIPOLOGI A	TECN ICA	IPAS TA	TPQ	TAQ	OBSERVACIONS
080-1973- 75	96	III-zona terra més blanda	1	sf	ferro	ind	fin					Escoria
080-1973- 75	99	III-zona terra més blanda	1	orla	llàntia indeterminada		fin					
080-1973- 75	100	III-zona terra més blanda	2		macrofauna							1 falange i un altre. (podrien ser humans?)
080-1973- 75	98	III-zona terra més blanda	1	sf	T S africana A	ind	fin	to	ao	50	360	
080-1973- 75	123	III-zona terra més blanda	1	vo	T S africana A	ind	fin	to	ao	50	360	
080-1973- 75	88	III-zona terra més blanda	2	sf	T S itàlica	ind	fin	to	ao	-40	90	
080-1973- 75	97	III-zona terra més blanda	1	sf	T S sudgàlica	ind	fin	mo	ao	-5	150	

15.2 Passadís porta SE, excavació 1990, sondeig C: estratigrafia relacionada amb la construcció del passadís.

INTERVENCIÓ	ID	UE	CLASSE	NUM. FRAGM.	DEF. FRAGM.	OBJECTE	TIPOLOGIA	TÈCNICA	PASTA	TPQ	TAQ	OBSERVACIONS
PL1990	30	27	àmfora ebussitana àmfora	1 sf		àmfora	fin	to	ao			
PL1990	25	27	indeterminada àmfora	1 sf		àmfora	fin	to	ao			
PL1990	29	27	indeterminada àmfora	8 sf		àmfora	fin	to	ao			
PL1990	18	27	comuna africana de cuina	3 sf		ind	fin	to	ao	-25	500	
PL1990	19	27	comuna africana de cuina	3 sf		ind	fin	to	ao	-25	500	
PL1990	27	27	comuna africana de cuina	3		ind	fin	to	ao	-25	500	
PL1990	15	27	comuna africana de cuina	1 cr		cassola	Lamboglia 10	to	ao	70	500	Dos fragments que encaixen
PL1990	16	27	comuna africana de cuina	1 vo		cassola	Lamboglia 10A	to	ao	100	500	
PL1990	20	27	comuna africana de cuina	1 vo		tapadora	Ostia II.302	to	ao	-15	150	
PL1990	21	27	comuna africana de cuina	1 vo		plat /tapadora	Ostia III.332	to	ao	70	500	
PL1990	26	27	comuna oxidada	1 co		gera	fin	to	ao			
PL1990	24	27	comuna oxidada	10 sf		ind	fin	to	ao			
PL1990	22	27	comuna oxidada	1 vo		morter	fin	to	ao			Possible morter
PL1990	28	27	comuna oxidada	1 vo		tapadora	fin	to	ao			
PL1990	23	27	ímbrex	6 sf			fin	ma	go			
PL1990	17	27	T S sudgal·lica	1 sf		ind	fin	fin	ao	-5	150	
PL1990	2	30	comuna africana de cuina	1 vo		tapadora	Ostia III.332	to	ao	70	500	
PL1990	5	30	comuna oxidada	1 fo		gibrell?	fin	to	ao			
PL1990	3	30	comuna oxidada	5 sf		ind	fin	to	ao			Incrustacions de morter/estuc. Dos fragments podrien correspondre a àmfores.
PL1990	4	30	comuna oxidada	4 sf		ind	fin	to	ao			
PL1990	6	30	comuna oxidada	1 vo		tapadora	fin	to	ao			
PL1990	7	30	comuna reduïda	3 sf		ind	fin	to	ar			Superfície exterior allisada i amb "aigues"
PL1990	8	30	comuna reduïda	1 sf		ind	fin	to	ar			
PL1990	10	30	ímbrex	1 sf		ímbrex	fin	ma	go			

INTERVENCIÓ	ID	UE	CLASSE	NUM. FRAGM.	DEF. FRAGM.	OBJECTE	TIPOLOGIA	TÈCNICA	PASTA	TPQ	TAQ	OBSERVACIONS
PL1990	9	30	macrofauna	2	sf		fin					
PL1990	12	30	morter	15	sf		fin					Pintat.
PL1990	13	30	morter	5	sf		fin					
PL1990	14	30	opus signinum	1	sf		fin					
PL1990	0	30	T S sudgàl·lica	1	pe	ind	fin	to	ao	-5	150	
PL1990	1	30	T S sudgàl·lica	2	sf	ind	fin	to	ao	-5	150	Vernis interior perdut. Fragment massa petit per identificar-ho. Possible TSSG o TSH.
PL1990	11	30	terra sigillata indeterminada	1	vo	ind	fin	to	ao	-40	400	

15.3 Pati de l'edifici de la Pia Almoïna, torre II/1 (torre 6; 025-1952-53)

Aquest inventari ja va ser publicat a Adroer i Tasis, 1969; en el següent llistat, només s'han actualitzat les datacions de les peces segon els repertoris ceràmics més recents.²

---

²El codi que identifica l'excavació és el que li atribueix la Carta Arqueològica de Barcelona; tanmateix, a propòsit de la data d'execució de la intervenció arqueològica, es vegin les observacions a la nota 34, dins l'apartat 10.2.1.1.

INTERVENCIÓ ID	UE	CLASSE	NUM. FRAGM.	DEF. FRAGM.	OBJECTE	TIPOLOGIA	TÈCNICA	PASTA	TPQ	TAQ	OBSERVACIONS
025-1952-53	0	1 T S sudgàl·lica	1	vo	bol	Drag. 27		ao	10	120	
025-1952-53	1	1 T S hispànica	1	sf	bol	Forma 29	to	ao	40	70	
025-1952-53	2	1 T S hispànica	1	sf	bol	Forma 29/37	to	ao	70	100	
025-1952-53	3	1 T S hispànica	1	sf		fin		ao	40	400	
025-1952-53	4	1 T S hispànica	1	vo	bol	Forma 29	to	ao	40	70	
025-1952-53	5	1 T S hispànica	1	vo	bol	Forma 37A	to	ao	50	100	
025-1952-53	6	1 terra sigillata 1 indeterminada	1	vo	ind	fin		ao	-40	400	Hispànica o sudgàlica. Molt degradada.
025-1952-53	7	1 terra sigillata 1 indeterminada	1	sf	ind	fin		ao	-40	400	Possiblement hispànica, un bol a l'estil de la forma 29.
025-1952-53	8	1 T S africana A	1	vo	bol	Lamboglia 2a	to	ao	100	160	
025-1952-53	9	1 T S africana A	1	vo	plat	Lamboglia 23	to	ao	150	200	
025-1952-53	10	1 comuna africana de 1 cuina	1	vo	cassola	Lamboglia 10A	to	ao	100	500	
025-1952-53	11	1 comuna africana de 1 cuina	1	vo	cassola	Lamboglia 10A	to	ao	100	500	
025-1952-53	12	1 comuna africana de 1 cuina	1	vo	cassola	Lamboglia 10A	to	ao	100	500	
025-1952-53	13	1 comuna africana de 1 cuina	1	vo	cassola	Lamboglia 10A	to	ao	100	500	
025-1952-53	14	1 comuna africana de 1 cuina	1	vo	cassola	Lamboglia 10A	to	ao	100	500	

INTERVENCIÓ ID	UE	CLASSE	NUM. FRAGM.	DEF. FRAGM.	OBJECTE	TIPOLOGIA	TÈCNICA	PASTA	TPQ	TAQ	OBSERVACIONS
025-1952-53	15	comuna africana de cuina	2	fo	cassola	Lamboglia 10	to	ao	70	500	
025-1952-53	16	llàntia imperial de volutes	1	margo + voluta + margo	llàntia	Dressel 9C	mo	ao	70	100	
025-1952-53	17	llàntia imperial de disc	1	margo	llàntia	fin	mo	ao	50	200	Possible Deneauve VIIA
025-1952-53	18	comuna africana de cuina	1	vo	plat/tapad ora	Ostia II.332	to	ao	70	140	
025-1952-53	19	comuna africana de cuina	1	vo	plat/tapad ora	Ostia II.332	to	ao	70	140	
025-1952-53	20	comuna africana de cuina	1	vo	plat/tapad ora	Ostia I.264	to	ao	190	500	
025-1952-53	21	comuna africana de cuina	1	vo	cassola	Ostia III.267	to	ao	100	500	
025-1952-53	22	comuna reduïda	1	vo	gerra	fin	to	ao			
025-1952-53	23	àmfora bètica	1	vo	àmfora	Beltrán IIB	to	ao	40	150	
025-1952-53	24	àmfora bètica	1	na	àmfora	Beltrán IIB	to	ao	40	150	Possiblement mateixa peça que la 23, segons Adroer 1969, p. 78
025-1952-53	25	tegula	1	vo	tegula	fin	ma	go			
025-1952-53	26	vidre	1	na	urneta	fin					Color blau
025-1952-53	27	comuna oxidada	varis	sf	ind	fin	to	ao			Varis fragments petits, en estat de conservació dolent i no inventariats, segons Adroer 1969, p. 79

15.4 Carrer de la Tapineria, tram de muralla comprés entre les torres II/3 i III/1 (torres de 8 a 12)

En aquest llistat s'inclouen totes les troballes procedents de les excavacions al carrer de la Tapineria dutes a terme per J. de C. Serra Ràfols entre 1958 i 1964 (apartat 10.2.1.2). Com a codis identificatius, sota el camp "intervenció", s'han assumit aquells que la Carta Arqueològica de Barcelona atribueix a cada torre excavada, de la següent manera:

015-1959: torre II/3 (torre 8 segons la identificació de Serra Ràfols).

059-1964: torre II/5 (torre 10).

037-1959: torre II/6 (torre 11).

034-1958-59: torre III/1 (torre 12).

INTERVENCIÓ	ID	UE	CLASSE	NUM. FRAGM.	DEF. FRAGM.	OBJECTE	TIPOLOGIA	TÈCNICA	PASTA	TPQ	TAQ	OBSERVACIONS
015-1959	0	1	àmfora africana	1 sf		àmfora	fin	to	ao	-200	700	
015-1959	125	1	comuna itàlica	2 sf		ind	fin	to	ao	-200	50	Color rosat, inclusions negres.
015-1959	126	1	comuna itàlica	1 sf		ind	fin	to	ao	-200	50	Color groguenc, inclusions negres.
015-1959	128	1	parets fines indeterminades	6 sf		ind	fin	to	ao	-150	110	
015-1959	129	1	parets fines indeterminades	9 sf		ind	fin	to	ao	-150	110	
015-1959	162	1	parets fines indeterminades	1 sf		ind	fin	to	ao	-150	110	
015-1959	163	1	parets fines indeterminades	1 sf		ind	fin	to	ao	-150	110	
015-1959	130	1	parets fines indeterminades	1 vp		got	Mayet II	to	ao	-150	-1	
015-1959	8	1	àmfora itàlica	1 vo		àmfora	Dressel 1A	to	ao	-135	-25	
015-1959	7	1	àmfora itàlica	1 sf		àmfora	fin	to	ao	-135	500	
015-1959	171	1	àmfora itàlica	2 sf		àmfora	fin	to	ao	-135	500	
015-1959	175	1	àmfora de la Tarraconense	1 sf		àmfora	fin	to	ao	-100	150	
015-1959	176	1	àmfora de la Tarraconense	3 sf		àmfora	fin	to	ao	-100	150	
015-1959	3	1	àmfora bètica	2 sf		àmfora	fin	to	ao	-50	450	
015-1959	4	1	àmfora bètica	1 na		àmfora	fin	ma	ao	-50	450	
015-1959	131	1	terra sigillata indeterminada	1 sf		ind	fin	to	ao	-40	400	Possible itàlica. Vernís fosca.
015-1959	132	1	terra sigillata indeterminada	2 sf		ind	fin	to	ao	-40	400	
015-1959	135	1	terra sigillata indeterminada	1 sf		ind	fin	to	ao	-40	400	Possible TS SG Forma Drag. 15/17

INTERVENCIÓ	ID	UE	CLASSE	NUM. FRAGM.	DEF. FRAGM.	OBJECTE	TIPOLOGIA	TÈCNICA	PASTA	TPQ	TAQ	OBSERVACIONS
015-1959	136	1	terra sigillata indeterminada	1	vo	ind	fin	to	ao	-40	400	Vernís molt en mal estat. Es tracta d'un plat, possiblement de la forma 15/17 de TSH.
015-1959	137	1	terra sigillata indeterminada	1	vo	ind	fin	to	ao	-40	400	TSH o TSSG forma 37a. foto 665
015-1959	138	1	terra sigillata indeterminada	1	vo	ind	fin	to	ao	-40	400	TSH o TSSG forma 37a. foto 665
015-1959	140	1	terra sigillata indeterminada	1	vo	ind	fin		ao	-40	400	Molt desgastada. Possible itàlica.
015-1959	141	1	terra sigillata indeterminada	1	vo	ind	fin		ao	-40	400	Molt desgastada. Possible itàlica.
015-1959	142	1	terra sigillata indeterminada	1	vo	ind	fin		ao	-40	400	Molt desgastada. Possible itàlica, plat com Conspectus 4.3.
015-1959	143	1	terra sigillata indeterminada	3	sf	ind	fin		ao	-40	400	Molt desgastada. Possible itàlica.
015-1959	145	1	terra sigillata indeterminada	1	pe	ind	fin		ao	-40	400	Bol o gerra.
015-1959	179	1	terra sigillata indeterminada	3	sf	ind	fin	to	ao	-40	400	Possible hispànica.
015-1959	9	1	comuna africana de cuina	50	sf	ind	fin	to	ao	-25	500	
015-1959	10	1	comuna africana de cuina	5	sf	ind	fin	to	ao	-25	500	
015-1959	11	1	comuna africana de cuina	23	sf	ind	fin	to	ao	-25	500	
015-1959	12	1	comuna africana de cuina	1	fo	cassola	fin	to	ao	-25	500	
015-1959	13	1	comuna africana de cuina	4	sf	ind	fin	to	ao	-25	500	Pasta lleugerament més granulosa. Possible Lamboglia 10.

INTERVENCIÓ	ID	UE	CLASSE	NUM. FRAGM.	DEF. FRAGM.	OBJECTE	TIPOLOGIA	TÈCNICA	PASTA	TPQ	TAQ	OBSERVACIONS
015-1959		18	1 cuina comuna africana de	1	pe	pta	fin	to	ao	-25	500	
015-1959		19	1 cuina comuna africana de	1	sf	ind	fin	to	ao	-25	500	
015-1959		21	1 cuina comuna africana de	1	fo	pta	fin	to	ao	-25	500	
015-1959		22	1 cuina comuna africana de	1	fo	pta	fin	to	ao	-25	500	
015-1959		23	1 cuina comuna africana de	2	fo	ind	fin	to	ao	-25	500	Possible plat/tapadora.
015-1959		24	1 cuina comuna africana de	8	fo	ind	fin	to	ao	-25	500	Possible plat/tapadora.
015-1959		25	1 cuina comuna africana de	1	na	ind	fin	ma	ao	-25	500	
015-1959		26	1 cuina comuna africana de	18	fo	cassola	fin	to	ao	-25	500	
015-1959		28	1 cuina comuna africana de	5	fo	cassola	fin	to	ao	-25	500	
015-1959		29	1 cuina comuna africana de	1	fo	cassola	fin	to	ao	-25	500	
015-1959		30	1 cuina comuna africana de	2	sf	ind	fin	to	ao	-25	500	
015-1959		31	1 cuina comuna africana de	5	paret	cassola	fin	to	ao	-25	500	
015-1959		32	1 cuina comuna africana de	7	paret	cassola	fin	to	ao	-25	500	
015-1959		33	1 cuina comuna africana de	6	paret	cassola	fin	to	ao	-25	500	
015-1959		34	1 cuina comuna africana de	4	cr	cassola	fin	to	ao	-25	500	
015-1959		35	1 cuina comuna africana de	16	sf	ind	fin	to	ao	-25	500	

INTERVENCIÓ	ID	UE	CLASSE	NUM. FRAGM.	DEF. FRAGM.	OBJECTE	TIPOLOGIA	TÈCNICA	PASTA	TPQ	TAQ	OBSERVACIONS
015-1959	36	1	comuna africana de cuina	14	sf	ind	fin	to	ao	-25	500	
015-1959	37	1	comuna africana de cuina	3	sf	pta	fin	to	ao	-25	500	
015-1959	38	1	comuna africana de cuina	1	fo	ind	fin	to	ao	-25	500	
015-1959	40	1	comuna africana de cuina	1	vo	pta	fin	to	ao	-25	500	El diàmetre (13 cm) sembla més petit que la mitjana de les tapadores d'aquests tipus, especialment amb la Ostia II, 302, amb la qual té analogies formals. Es pot proposar també una identificació amb Ostia I, 18 (primera meitat s. III dC), pero és poc comú.
015-1959	57	1	comuna africana de cuina	13	cr	cassola	fin	to	ao	-25	500	
015-1959	58	1	comuna africana de cuina	1	cr	cassola	fin	to	ao	-25	500	
015-1959	82	1	comuna africana de cuina	2	vo	pta	fin	to	ao	-25	500	Plat/tapadora envernissades.
015-1959	155	1	comuna africana de cuina	1	cr	ind	fin	to	ao	-25	500	Possible Ostia I, 270
015-1959	156	1	comuna africana de cuina	2	cr	ind	fin	to	ao	-25	500	
015-1959	157	1	comuna africana de cuina	1	fo	ind	fin	to	ao	-25	500	Possible Ostia III, 267
015-1959	158	1	comuna africana de cuina	1	fo	ind	fin	to	ao	-25	500	Possible Ostia III, 267
015-1959	159	1	comuna africana de cuina	1	fo	ind	fin	to	ao	-25	500	Possible Ostia III, 267

INTERVENCIÓ	ID	UE	CLASSE	NUM. FRAGM.	DEF. FRAGM.	OBJECTE	TIPOLOGIA	TÈCNICA	PASTA	TPQ	TAQ	OBSERVACIONS
015-1959	160	1	comuna africana de cuina		fo	ind	fin	to	ao	-25	500	
015-1959	161	1	comuna africana de cuina	1	sf	ind	fin	to	ao	-25	500	
015-1959	180	1	comuna africana de cuina	27	vo	pta	fin	to	ao	-25	500	
015-1959	117	1	àmfora indeterminada	1	vo	àmfora	Dressel 2-4	to	ao	-15	150	Parets acanalades a l'interior i exterior. Paral·lel amb Aguarod 1991, fig. 45,1
015-1959	41	1	comuna africana de cuina	1	vo	tapadora	Ostia II.302	to	ao	-15	150	
015-1959	144	1	T S sudgàlica	3	sf	ind	fin	to	ao	-5	150	
015-1959	133	1	T S hispànica	10	sf	ind	fin	to	ao	40	400	Molt rodats.
015-1959	80	1	T S africana A	2	sf	ind	fin	to	ao	50	360	
015-1959	81	1	T S africana A	1	sf	ind	fin	to	ao	50	360	Possible Lamboglia 6 (150-200)
015-1959	83	1	T S africana A	1	pe		fin	to	ao	50	360	
015-1959	85	1	T S africana A	1	sf	ind	fin	to	ao	50	360	
015-1959	91	1	T S africana A	1	vo	ind	fin	to	ao	50	360	Forma indeterminada; podria ser una Lamboglia 10b envernissada, que a vegades es documenta, o un bol dels més tardans.
015-1959	177	1	T S africana A	1	pe	ind	fin	to	ao	50	360	
015-1959	178	1	T S africana A	1	sf	ind	fin	to	ao	50	360	
015-1959	134	1	T S hispànica	1	vo	ind	forma 2	to	ao	50	300	
015-1959	14	1	comuna africana de cuina	1	cr	cassola	Lamboglia 10	to	ao	70	500	Pasta lleugerament més granulosa.
015-1959	15	1	comuna africana de cuina	3	cr	cassola	Lamboglia 10	to	ao	70	500	Engalba molt lleu.
015-1959	16	1	comuna africana de cuina	4	cr	cassola	Lamboglia 10	to	ao	70	500	Engalba molt lleu.

INTERVENCIÓ	ID	UE	CLASSE	NUM. FRAGM.	DEF. FRAGM.	OBJECTE	TIPOLOGIA	TÈCNICA	PASTA	TPQ	TAQ	OBSERVACIONS
015-1959	17	1	comuna africana de cuina	1	cr	cassola	Lamboglia 10	to	ao	70	500	
015-1959	27	1	comuna africana de cuina	2	fo	cassola	Lamboglia 10	to	ao	70	500	
015-1959	59	1	comuna africana de cuina	7	cr	cassola	Lamboglia 10	to	ao	70	500	
015-1959	67	1	comuna africana de cuina	1	cr	cassola	Lamboglia 10	to	ao	70	500	
015-1959	20	1	comuna africana de cuina	1	vo	cassola	Lamboglia 10B	to	ao	70	250	
015-1959	60	1	comuna africana de cuina	1	vo	cassola	Lamboglia 10B	to	ao	70	250	
015-1959	61	1	comuna africana de cuina	3	vo	cassola	Lamboglia 10B	to	ao	70	250	
015-1959	62	1	comuna africana de cuina	1	vo	cassola	Lamboglia 10B	to	ao	70	250	
015-1959	63	1	comuna africana de cuina	1	vo	cassola	Lamboglia 10B	to	ao	70	250	
015-1959	90	1	comuna africana de cuina	1	vo	cassola	Lamboglia 10B	to	ao	70	250	
015-1959	39	1	comuna africana de cuina	1	vo	tapadora	Ostia III.332	to	ao	70	500	
015-1959	44	1	comuna africana de cuina	1	vo	tapadora	Ostia III.332	to	ao	70	500	
015-1959	46	1	comuna africana de cuina	1	vo	tapadora	Ostia III.332	to	ao	70	500	
015-1959	77	1	T S africana A	1	vo	plat	Lamboglia 4/36 a	to	ao	75	150	
015-1959	78	1	T S africana A	1	vo	plat	Lamboglia 4/36 a	to	ao	75	150	
015-1959	79	1	T S africana A	1	vo	plat	Lamboglia 4/36 a	to	ao	75	150	

INTERVENCIÓ	ID	UE	CLASSE	NUM. FRAGM.	DEF. FRAGM.	OBJECTE	TIPOLOGIA	TÈCNICA	PASTA	TPQ	TAQ	OBSERVACIONS
015-1959	64	1	comuna africana de cuina	1	vo	cassola	Lamboglia 10A	to	ao	100	500	
015-1959	65	1	comuna africana de cuina	1	vo	cassola	Lamboglia 10A	to	ao	100	500	
015-1959	150	1	comuna africana de cuina	1	vo	cassola	Lamboglia 10A	to	ao	100	500	
015-1959	151	1	comuna africana de cuina	1	vo	cassola	Lamboglia 10A	to	ao	100	500	
015-1959	52	1	comuna africana de cuina	1	vo	cassola	Ostia III.267	to	ao	100	500	
015-1959	53	1	comuna africana de cuina	1	vo	cassola	Ostia III.267	to	ao	100	500	
015-1959	54	1	comuna africana de cuina	1	vo	cassola	Ostia III.267	to	ao	100	500	
015-1959	55	1	comuna africana de cuina	13	vo	cassola	Ostia III.267	to	ao	100	500	
015-1959	152	1	comuna africana de cuina	1	vo	cassola	Ostia III.267	to	ao	100	500	
015-1959	153	1	comuna africana de cuina		vo	cassola	Ostia III.267	to	ao	100	500	
015-1959	154	1	comuna africana de cuina	1	vo	cassola	Ostia III.267	to	ao	100	500	
015-1959	84	1	T S africana A	1	vo	plat	Hayes 5B	to	ao	100	150	Forma afí a la Hayes 5b, amb reminescències (el llavi penjant) de la Lamboglia 18.
015-1959	71	1	T S africana A	1	vo	bol	Lamboglia 2a	to	ao	100	160	
015-1959	72	1	T S africana A	1	vo	bol	Lamboglia 2a	to	ao	100	160	
015-1959	73	1	T S africana A	1	vo	bol	Lamboglia 2a	to	ao	100	160	

INTERVENCIÓ	ID	UE	CLASSE	NUM. FRAGM.	DEF. FRAGM.	OBJECTE	TIPOLOGIA	TÈCNICA	PASTA	TPQ	TAQ	OBSERVACIONS
015-1959	74	1	T S africana A	1	vo	bol	Lamboglia 2a	to	ao	100	160	
015-1959	56	1	comuna africana de cuina	1	vo	olla	Hayes 200	to	ao	150	260	
015-1959	66	1	comuna africana de cuina	1	vo	plat	Lamb. 9	to	ao	150	500	
015-1959	42	1	comuna africana de cuina	1	vo	tapadora	Ostia l.261	to	ao	150	450	
015-1959	45	1	comuna africana de cuina	1	vo	tapadora	Ostia l.261	to	ao	150	450	
015-1959	47	1	comuna africana de cuina	1	vo	cassola	Ostia l.270	to	ao	150	400	
015-1959	48	1	comuna africana de cuina	1	vo	cassola	Ostia l.270	to	ao	150	400	
015-1959	49	1	comuna africana de cuina	1	vo	cassola	Ostia l.270	to	ao	150	400	
015-1959	50	1	comuna africana de cuina	1	vo	cassola	Ostia l.270	to	ao	150	400	
015-1959	75	1	T S africana A	1	vo	bol	Lamboglia 2b	to	ao	150	200	
015-1959	76	1	T S africana A	1	vo	bol	Lamboglia 2b	to	ao	150	200	
015-1959	88	1	T S africana A	1	vo	plat/bol	Lamboglia 3c1	to	ao	150	250	
015-1959	89	1	T S africana A	1	vo	plat/bol	Lamboglia 3c1	to	ao	150	250	
015-1959	166	1	comuna africana de cuina	1	vo	gerra	Uzita 48.1	to	ao	200	300	
015-1959	87	1	T S africana A	1	vo	bol	Hayes 14B.11	to	ao	200	250	

INTERVENCIÓ	ID	UE	CLASSE	NUM. FRAGM.	DEF. FRAGM.	OBJECTE	TIPOLOGIA	TÈCNICA	PASTA	TPQ	TAQ	OBSERVACIONS
015-1959	92	1	T S africana A	1	vo	bol	Hayes 14B.11	to	ao	200	250	Fragment massa petit per assegurar-ne la identificació. Podria també ser, per exemple, una Lamboglia 9A.
015-1959	86	1	T S africana A	1	vo	bol	Lamboglia 1C	to	ao	200	300	Identificació no segura al 100% per l'estat de conservació del fragment. En ell, no s'hi reconeix la decoració típica de les variants més antigues.
015-1959	43	1	comuna africana de cuina	1	vo	tapadora	Ostia I.261	to	ao	250	450	Perfil de la vora proper a les variants més tardanes (Atlante I, 212) que Bonifay 2004, p. 227, data a partir del segle IV dC (el seu tipus 11). Es proposa, per tant, una datació a partir de la meitat del segle III dC
015-1959	1	1	àmfora indeterminada	4	sf	àmfora	fin	to	ao			Pasta rosada, superfície (2-3 mm) beige.
015-1959	2	1	àmfora indeterminada	1	sf	àmfora	fin	to	ao			Possible producció africana
015-1959	5	1	àmfora indeterminada	12	sf	àmfora	fin	to	ao			
015-1959	6	1	àmfora indeterminada	2	sf	àmfora	fin	to	ao			
015-1959	170	1	àmfora indeterminada	3	sf	àmfora	fin	to	ao			
015-1959	173	1	àmfora indeterminada	1	sf	àmfora	fin	to	ao			Possiblement itàlica.
015-1959	174	1	àmfora indeterminada	1	sf	àmfora	fin	to	ao			Possiblement hispànica (Tarraconense?).

INTERVENCIÓ	ID	UE	CLASSE	NUM. FRAGM.	DEF. FRAGM.	OBJECTE	TIPOLOGIA	TÈCNICA	PASTA	TPQ	TAQ	OBSERVACIONS
015-1959	68	1	comuna oxidada	1	pe	pta	fin	to	ao			Recorda la ceràmica de cuina africana.
015-1959	69	1	comuna oxidada	1	fo	ind	fin	to	ao			Possible gibrell
015-1959	70	1	comuna oxidada	2	sf	ind	fin	to	ao			
015-1959	93	1	comuna oxidada	112	sf	ind	fin	to	ao			
015-1959	94	1	comuna oxidada	3	sf	ind	fin	to	am			
015-1959	95	1	comuna oxidada	18	sf	ind	fin	to	ao			Color groguenc
015-1959	96	1	comuna oxidada	1	an	ind	fin	to	ao			
015-1959	97	1	comuna oxidada	1	na	gerra	fin	ma	ao			
015-1959	98	1	comuna oxidada	2	na	ind	fin	ma	ao			
015-1959	99	1	comuna oxidada	2	fo	ind	fin	to	ao			Probablement mateixa peça.
015-1959	100	1	comuna oxidada	7	fo	ind	fin	to	ao			
015-1959	101	1	comuna oxidada	1	pe	ind	fin	to	ao			Groguenca/calçària.
015-1959	102	1	comuna oxidada	1	vo	ind	fin	to	ao			
015-1959	103	1	comuna oxidada	1	vo	ind	fin	to	ao			
015-1959	104	1	comuna oxidada	1	vo	gerra	fin	to	ao			
015-1959	105	1	comuna oxidada	1	vo	servidor	fin	to	ao			
015-1959	106	1	comuna oxidada	1	vo	plat	fin	to	ao			
015-1959	107	1	comuna oxidada	1	vo	gerra	fin	to	ao			
015-1959	108	1	comuna oxidada	1	vo	gerra	fin	to	ao			
015-1959	109	1	comuna oxidada	1	vo	got/gerr	fin	to	ao			
015-1959	110	1	comuna oxidada	1	vo	tapadora	fin	to	ao			
015-1959	111	1	comuna oxidada	1	vo	ind	fin	to	ao			
015-1959	112	1	comuna oxidada	1	vo	ind	fin	to	ao			
015-1959	113	1	comuna oxidada	1	vo	servidor	fin	to	ao			
015-1959	114	1	comuna oxidada	1	vo	a?	fin	to	ao			
015-1959	114	1	comuna oxidada	1	vo	ampolla	fin	to	ao			

INTERVENCIÓ	ID	UE	CLASSE	NUM. FRAGM.	DEF. FRAGM.	OBJECTE	TIPOLOGIA	TÈCNICA	PASTA	TPQ	TAQ	OBSERVACIONS
015-1959	115	1	comuna oxidada	1	co	ampolla	fin	to	ao			
015-1959	116	1	comuna oxidada	1	vo	gerra	fin	to	ao			
015-1959	118	1	comuna oxidada	1	vo	ind	fin	to	ao			Possible forma oberta (plat?)
015-1959	119	1	comuna oxidada	1	vo	gerra	fin	to	ao			Amb arrencament de nansa des del llavi.
015-1959	120	1	comuna oxidada	1	sf	ind	fin	to	ao			Amb forats.
015-1959	121	1	comuna oxidada	1	sf	ind	fin	to	ao			Dos fragments enganxats
015-1959	122	1	comuna oxidada	1	vo	olla	fin	to	ao			Dos fragments enganxats. Traces de negre, degut a fum/combustió, a l'exterior.
015-1959	123	1	comuna oxidada	1	sf	ind	fin	to	ao			Amb una mena de decoració en relleu?
015-1959	124	1	comuna oxidada	4	sf	ind	fin	to	ao			Patina blanquinosa a l'interior.
015-1959	164	1	comuna oxidada	1	vo	gerra	fin	to	ao			
015-1959	165	1	comuna oxidada	1	vo	pta	fin	to	ao			
015-1959	167	1	comuna oxidada	1	vo	gerra?	fin	to	ao			
015-1959	169	1	comuna oxidada	19	sf	ind	fin	to	ao			
015-1959	172	1	comuna oxidada	1	fo	ind	fin	to	ao			
015-1959	146	1	comuna reduïda	4	sf	ind	fin	to	gr			
015-1959	147	1	comuna reduïda	2	sf	ind	fin	to	gm			
015-1959	127	1	llàntia indeterminada	2	sf	llàntia	fin	mo	ao			
015-1959	168	1	llàntia indeterminada	1	fo	llàntia	fin	mo	ao			
015-1959	148	1	T S hispànica	1	vo	bol	Forma 37	to	ao			
015-1959	149	1	T S hispànica	1	vo	bol	Forma 37	to	ao			
034-1958-59	35	1	T S sudgàlica	1	vo	bol	Drag. 18a	to	ao	15	60	
034-1958-59	10	1	comuna africana de cuina	2	cr	cassola	Lamboglia 10	to	ao	70	500	
034-1958-59	5	1	comuna africana de cuina	3	vo	cassola	Ostia Ill.267	to	ao	100	500	

INTERVENCIÓ	ID	UE	CLASSE	NUM. FRAGM.	DEF. FRAGM.	OBJECTE	TIPOLOGIA	TÈCNICA	PASTA	TPQ	TAQ	OBSERVACIONS
034-1958-59	24	1	T S africana A	1	sf	bol	Lamboglia 6	to	ao	100	225	
034-1958-59	25	1	T S africana C	1	sf	ind	fin	to	ao	200	520	
034-1958-59	21	1	àmfora itàlica	1	sf			to	ao			
034-1958-59	8	1	comuna africana de cuina	5	fo		cassola	to	ao			
034-1958-59	1	1	comuna africana de cuina	14	sf		fin	to	ao			
034-1958-59	2	1	comuna africana de cuina	1	fo		fin	to	ao			
034-1958-59	3	1	comuna africana de cuina	1	pe		fin	to	ao			
034-1958-59	4	1	comuna africana de cuina	1	sf		fin	to	ao			
034-1958-59	6	1	comuna africana de cuina	1	sf		fin	to	ao			
034-1958-59	7	1	comuna africana de cuina	4	sf		fin	to	ao			
034-1958-59	11	1	comuna africana de cuina	4	vo		lamb 10a	to	ao			
034-1958-59	13	1	comuna africana de cuina	1	vo		lamb 10b	to	ao			
034-1958-59	14	1	comuna africana de cuina	1	fo		lamb 9B	to	ao			
034-1958-59	9	1	comuna africana de cuina	1	vo		pta	to	ao			
034-1958-59	12	1	comuna africana de cuina	1+1	fo			to	ao			
034-1958-59	15	1	comuna oxidada	11	sf			to	ao			
034-1958-59	16	1	comuna oxidada	2	pe			to	ao			
034-1958-59	17	1	comuna oxidada	1	vo			to	ao			
034-1958-59	18	1	comuna oxidada	1	vo			to	ao			

INTERVENCIÓ	ID	UE	CLASSE	NUM. FRAGM.	DEF. FRAGM.	OBJECTE	TIPOLOGIA	TÈCNICA	PASTA	TPQ	TAQ	OBSERVACIONS
034-1958-59	19	1	comuna oxidada	1	vo			to	ao			
034-1958-59	20	1	comuna oxidada	1	vo			to	ao			
034-1958-59	26	1	parets fines indeterminades	1	sf			to	ao			
034-1958-59	22	1	T S africana A	4	sf			to	ao			
034-1958-59	23	1	T S africana A	1	pe			to	ao			
034-1958-59	36	1	T S sudgal·lica	1	vo		Drag. 27	to	ao			
034-1958-59	34	1	T S sudgal·lica	1	vo		Drag. 35	to	ao			
034-1958-59	32	1	T S sudgal·lica	3	sf			to	ao			
034-1958-59	33	1	T S sudgal·lica	2	pe			to	ao			
034-1958-59	31	1	terra sigillata indeterminada	1	vo		15/17	to	ao			
034-1958-59	30	1	terra sigillata indeterminada	1	vo		fin	to	ao			
034-1958-59	27	1	terra sigillata indeterminada	1	pe			to	ao			
034-1958-59	28	1	terra sigillata indeterminada	1	pe			to	ao			
034-1958-59	29	1	terra sigillata indeterminada	4	sf			to	ao			
037-1959	11	1	parets fines indeterminades	1	sf	ind	fin	to	ar	-150	110	
037-1959	13	1	terra sigillata indeterminada	1	vo	bol	forma 37	to	ao	-40	400	TSSG o TSH
037-1959	7	1	comuna africana de cuina	1	pe	pta	fin	to	ao	-25	500	
037-1959	8	1	comuna africana de cuina	1	fo	cassola	fin	to	ao	-25	500	
037-1959	19	1	T S sudgal·lica terra sigillata	2	pe	ind	fin	to	ao	-5	150	
037-1959	17	1	terra sigillata indeterminada	5	sf	ind	fin	to	ao	-5	400	TSSG o TSH

INTERVENCIÓ	ID	UE	CLASSE	NUM. FRAGM.	DEF. FRAGM.	OBJECTE	TIPOLOGIA	TÈCNICA	PASTA	TPQ	TAQ	OBSERVACIONS
037-1959	18	1	terra sigillata indeterminada	1 sf		ind	fin	to	ao	-5	400	TSSG o TSH
037-1959	20	1	terra sigillata indeterminada	2 sf		ind	fin	to	ao	-5	400	TSSG o TSH
037-1959	14	1	T S sudgàl·lica	1 vo		plat	Drag. 18a	to	ao	15	60	
037-1959	15	1	T S sudgàl·lica	1 vo		plat	Drag. 18a	to	ao	15	60	
037-1959	25	1	T S sudgàl·lica	1 vo		bol	fin	to	ao	40	110	Podria tractar-se d'una Drag. 30b tardana (per tant, amb la vora més oberta); encara que de petites dimensions, no sembla poder-se apreciar el perfil interior del llavi com el de la Drag. 29, que presenta la vora oberta.
037-1959	26	1	T S sudgàl·lica	1 vo		bol	fin	to	ao	40	110	
037-1959	2	1	T S africana A	2 sf		ind	fin	to	ao	50	360	
037-1959	24	1	T S africana A	1 vo		ind	fin	to	ao	50	360	
037-1959	16	1	T S sudgàl·lica	1 vo		bol	Drag. 33b	to	ao	60	120	
037-1959	1	1	comuna africana de cuina	1 cr		cassola	Lamboglia 10	to	ao	70	500	
037-1959	32	1	comuna africana de cuina	1 cr		cassola	Lamboglia 10	to	ao	70	500	
037-1959	5	1	comuna africana de cuina	1 vo		tapadora	Ostia III.332	to	ao	70	500	
037-1959	23	1	comuna africana de cuina	1 vo		tapadora	Ostia III.332	to	ao	70	500	
037-1959	6	1	comuna africana de cuina	1 vo		cassola	Lamboglia 10A	to	ao	100	500	
037-1959	3	1	T S africana A	1 vo		bol	Hayes 6A/B	to	ao	100	200	

INTERVENCIÓ	ID	UE	CLASSE	NUM. FRAGM.	DEF. FRAGM.	OBJECTE	TIPOLOGIA	TÈCNICA	PASTA	TPQ	TAQ	OBSERVACIONS
037-1959	22	1	T S africana A	1	sf	bol	Lamboglia 6	to	ao	100	225	Difícil identificació. Podria tractar-se d'una Lamboglia 1B (cf. Atlante, I, lám. XIV, núm. 4) o, més probablement, d'una Lamboglia 6.
037-1959	10	1	comuna africana de cuina	1	vo	gerra	Uzita 48.1	to	ao	200	300	Enganxa amb un fragment de la torre 12
037-1959	4	1	T S africana A	1	vo	bol	Lamboglia 2c	to	ao	200	225	
037-1959	9	1	comuna africana de cuina	1	vo	tapadora	Ostia I.262	to	ao	225	500	Datació segons Aquilué 1995, p. 67.
037-1959	21	1	comuna oxidada	1	vo	ind	fin	to	ao			Gerra o ampolla.
037-1959	27	1	comuna oxidada	1	vo	gerra	fin	to	ao			
037-1959	28	1	comuna oxidada	1	vo	gerra	fin	to	ao			
037-1959	29	1	comuna oxidada	1	vo	gerra	fin	to	ao			
037-1959	30	1	comuna oxidada	1	vo	olla	fin	to	ao			
037-1959	31	1	comuna oxidada	1	vo	gerra	fin	to	ao			
037-1959	12	1	vidre	1	pe	ind	fin					
059-1964	0	2	T S sudgal·lica	1	sf	ind	fin	to	ao	-5	150	
059-1964	2	2	T S sudgal·lica	1	pe	ind	fin	to	ao	-5	150	
059-1964	1	2	terra sigillata indeterminada	1	sf	ind	fin	to	ao	-5	400	TSSG o TSH
059-1964	3	2	T S africana A	1	vo	bol	Lamboglia 2a	to	ao	100	160	
059-1964	4	2	comuna oxidada	1	co	ampolla	fin	to	ao			2 fragments mateixa peça
059-1964	8	2	llàntia imperial	1	ma	llàntia	Dressel 9	mo	ao			2 fragments que enganxen
059-1964	5	2	llàntia indeterminada	1	na	llàntia	fin	mo	ao			2 fragments que enganxen
059-1964	6	2	llàntia indeterminada	1	na	llàntia	fin	mo	ao			2 fragments que enganxen

INTERVENCIÓ	ID	UE	CLASSE	NUM. FRAGM.	DEF. FRAGM.	OBJECTE	TIPOLOGIA	TÈCNICA	PASTA	TPQ	TAQ	OBSERVACIONS
059-1964		7	llàntia indeterminada	1	na	llàntia	fin	mo	ao			2 fragments que enganxen
059-1964		9	llàntia indeterminada	5	sf	llàntia	fin	mo	ao			2 fragments que enganxen

15.5 Carrer Sotstinent Navarro 4-6, tram entre les torres IV/3 i IV/4 (torres 21 i 22)

INTERVENCIÓ	ID	UE	CLASSE	NUM. FRAGM.	DEF. FRAGM.	OBJECTE	TIPOLOGIA	TÈCNICA	PASTA	TPQ	TAQ	OBSERVACIONS
038-1959	7	1	terra sigillata indeterminada	1	1 sf	ind	fin	to	ao	-40	400	
038-1959	21	1	comuna africana de cuina	1	1 sf	gerra	fin	to	ao	-25	500	
038-1959	10	1	comuna africana de cuina	1	1 vo	tapadora	Ostia II.302	to	ao	-15	150	
038-1959	0	1	T S sudgàl·lica	1	1 fo	ind	fin	to	ao	-5	150	
038-1959	1	1	T S sudgàl·lica	1	1 cr/fo	ind	fin	to	ao	-5	150	
038-1959	2	1	T S sudgàl·lica	1	1 sf	ind	fin	to	ao	-5	150	
038-1959	4	1	T S sudgàl·lica	1	1 fo	ind	fin	to	ao	-5	150	
038-1959	5	1	T S sudgàl·lica	1	1 sf	ind	fin	to	ao	-5	150	
038-1959	6	1	T S sudgàl·lica	1	1 sf	ind	fin	to	ao	-5	150	
038-1959	3	1	T S hispànica	1	1 sf	ind	fin	to	ao	40	400	
038-1959	11	1	T S africana A	1	1 vo	bol	fin	to	ao	50	360	Possible Lamboglia 3C2. Amb una acanaladura sota al llavi exterior.
038-1959	15	1	T S africana A	1	1 fo	ind	fin	to	ao	50	360	
038-1959	16	1	T S africana A	1	1 fo	ind	fin	to	ao	50	360	
038-1959	12	1	T S africana A	1	1 vo	bol	Lamboglia 2a	to	ao	100	160	
038-1959	13	1	T S africana A	1	1 vo	bol	Lamboglia 2a	to	ao	100	160	
038-1959	9	1	T S africana A	1	1 vo	bol	Lamboglia 6	to	ao	100	225	
038-1959	18	1	T S africana C	1	1 sf	ind	fin	to	ao	200	520	
038-1959	19	1	T S africana C	1	1 sf	ind	fin	to	ao	200	520	
038-1959	8	1	T S africana A	1	1 vo	bol	Lamboglia 21	to	ao	220	300	
038-1959	17	1	T S africana C	1	1 vo	plat	Lamboglia 40bis	to	ao	230	325	

INTERVENCIÓ	ID	UE	CLASSE	NUM. FRAGM.	DEF. FRAGM.	OBJECTE	TIPOLOGIA	TÈCNICA	PASTA	TPQ	TAQ	OBSERVACIONS
038-1959							Hayes 104A		ao			Intrusió. Dos fragments que enganxen.
038-1959	20	1	T S africana D	1	vo	plat		to	ao	580	600	
038-1959	23	1	àmfora africana	1	vo	àmfora	Keay VI	to	ao			
038-1959	24	1	comuna oxidada	1	sf	ind	fin	to	ao			Producció africana.
038-1959	22	1	comuna oxidada medieval	1	vo	sitra	fin	to	ao			Intrusió.
038-1959	14	1	T S africana A/D	1	fo	plat	Hayes 32?	to	ao			

15.6 Plaça dels Traginers, torre VI/1 (torre 33)

INTERVENCIÓ	ID	UE	CLASSE	NUM. FRAGM.	DEF. FRAGM.	OBJECTE	TIPOLOGIA	TÈCNICA	PASTA	TPQ	TAQ	OBSERVACIONS
069-1967	2	1 (interior de la torre)	comuna africana de cuina	1 cr		cassola	fin	to	ao	-25	500	
069-1967	3	1 (interior de la torre)	comuna africana de cuina	1 sf		ind	fin	to	ao	-25	500	
069-1967	1	1 (interior de la torre)	comuna africana de cuina	1 vo		tapadora	Ostia III.332	to	ao	70	500	
069-1967	4	1 (interior de la torre)	T S africana C	1 pe		plat	Lamboglia 40bis	to	ao	230	325	
069-1967	5	1 (interior de la torre)	T S africana C	1 vo		plat	Lamboglia 40bis	to	ao	230	325	2 fragments que enganxen.
069-1967	6	1 (interior de la torre)	comuna oxidada	1 vo		ind	Bonifay tipus 22	to	ao	250	400	Producció africana. Variant datada a Bonifay 2004, p. 263-265.
069-1967	9	1 (interior de la torre)	metall indeterminat	1 ps		moneda	moneda			268	270	Claudi II Gòtic
069-1967	7	1 (interior de la torre)	comuna oxidada	2 sf		ind	fin	to	ao			
069-1967	8	1 (interior de la torre)	llàntia indeterminada	1 fo		llàntia	fin	mo	ao			
069-1967	49	2 (peu de la torre)	àmfora africana	5 sf		àmfora	fin	to	ao	-200	700	
069-1967	50	2 (peu de la torre)	àmfora africana	1 sf		àmfora	fin	to	ao	-200	700	
069-1967	51	2 (peu de la torre)	àmfora itàlica	6 sf		àmfora	fin	to	ao	-135	500	Inclusions negres. Possible àmfora itàlica.
069-1967	52	2 (peu de la torre)	àmfora de la Tarraconense	2 sf		àmfora	fin	to	ao	-100	150	
069-1967	53	2 (peu de la torre)	àmfora bètica	6 sf		àmfora	fin	to	ao	-50	450	

INTERVENCIÓ	ID	UE	CLASSE	NUM. FRAGM.	DEF. FRAGM.	OBJECTE	TIPOLOGIA	TÈCNICA	PASTA	TPQ	TAQ	OBSERVACIONS
069-1967	16	2 (peu de la torre)	comuna africana de cuina	3 fo		cassola	fin	to	ao	-25	500	
069-1967	17	2 (peu de la torre)	comuna africana de cuina	1 sf		cassola	fin	to	ao	-25	500	
069-1967	18	2 (peu de la torre)	comuna africana de cuina	1 fo		cassola	fin	to	ao	-25	500	
069-1967	19	2 (peu de la torre)	comuna africana de cuina	1 cr		cassola	fin	to	ao	-25	500	Amb incrustacions de morter.
069-1967	20	2 (peu de la torre)	comuna africana de cuina	2 sf		pta	fin	to	ao	-25	500	
069-1967	36	2 (peu de la torre)	àmfora de la Tarraconense	1 na		àmfora	Dressel 2-4	ma	ao	-15	300	
069-1967	14	2 (peu de la torre)	comuna africana de cuina	1 vo		tapadora	Ostia II.302	to	ao	-15	150	Dimensions petites. Es vegin les observacions a la peça de la torre 8.
069-1967	29	2 (peu de la torre)	T S sudgà·lica	2 sf		ind	fin	to	ao	-5	150	
069-1967	47	2 (peu de la torre)	T S sudgà·lica	1 sf		ind	fin	mo	ao	-5	150	
069-1967	28	2 (peu de la torre)	T S sudgà·lica	1 vo		bol	Drag. 29	to	ao	10	90	
069-1967	10	2 (peu de la torre)	comuna africana de cuina	1 vo		cassola	Lamboglia 10A	to	ao	100	500	
069-1967	11	2 (peu de la torre)	comuna africana de cuina	1 vo		cassola	Ostia III.267	to	ao	100	500	
069-1967	13	2 (peu de la torre)	comuna africana de cuina	1 vo		olla	Hayes 131	to	ao	150	260	
069-1967	15	2 (peu de la torre)	comuna africana de cuina	1 fo		plat	Lamb. 9	to	ao	150	500	
069-1967	33	2 (peu de la torre)	àmfora lusitana	1 vo		àmfora	Keay XXIII	to	ao	250		Amb incrustacions de morter.

INTERVENCIÓ	ID	UE	CLASSE	NUM. FRAGM.	DEF. FRAGM.	OBJECTE	TIPOLOGIA	TÈCNICA	PASTA	TPQ	TAQ	OBSERVACIONS
069-1967	41	2 (peu de la torre)	àmfora lusitana	1 pi		àmfora	Keay XXIII	to	ao	250		
069-1967	12	2 (peu de la torre)	comuna africana de cuina	1 vo		cassola	Atlante CVIII.10	to	ao	250	500	Datació i paral.lels a Ravotto 2014
069-1967	30	2 (peu de la torre)	àmfora indeterminada	10 sf		àmfora	fin	to	ao			Molt bruts.
069-1967	37	2 (peu de la torre)	àmfora indeterminada	1 vo		àmfora	fin	to	ao			Possible Africana 2C. Amb incrustacions de morter.
069-1967	38	2 (peu de la torre)	àmfora indeterminada	1 an		àmfora	fin	to	ao			
069-1967	39	2 (peu de la torre)	àmfora indeterminada	1 pi		àmfora	fin	to	ao			Amb incrustacions de morter.
069-1967	40	2 (peu de la torre)	àmfora indeterminada	1 pi		àmfora	fin	to	ao			Amb incrustacions de morter.
069-1967	48	2 (peu de la torre)	àmfora indeterminada	19 sf		àmfora	fin	to	ao			
069-1967	54	2 (peu de la torre)	àmfora indeterminada	5 sf		àmfora	fin	to	ao			
069-1967	55	2 (peu de la torre)	àmfora indeterminada	1 an		àmfora	fin	to	ao			
069-1967	42	2 (peu de la torre)	àmfora indeterminada	2 sf		àmfora		to	ao			Possibles africanes. Amb incrustacions de morter.
069-1967	43	2 (peu de la torre)	àmfora indeterminada	3 sf		àmfora		to	ao			Amb incrustacions de morter.
069-1967	21	2 (peu de la torre)	comuna oxidada	1 sf		ind	fin	to	ao			Amb incusions argentades (mica?)
069-1967	22	2 (peu de la torre)	comuna oxidada	1 sf		ind	fin	to	ao			
069-1967	23	2 (peu de la torre)	comuna oxidada	1 sf		ind	fin	to	ao			Amb incrustacions de morter.

INTERVENCIÓ	ID	UE	CLASSE	NUM. FRAGM.	DEF. FRAGM.	OBJECTE	TIPOLOGIA	TÈCNICA	PASTA	TPQ	TAQ	OBSERVACIONS
069-1967	24	2 (peu de la torre)	comuna oxidada	2	sf	ind	fin	to	ao			Pasta clara.
069-1967	25	2 (peu de la torre)	comuna oxidada	1	sf	ind	fin	to	ao			
069-1967	26	2 (peu de la torre)	comuna oxidada	1	na	ind	fin	ma	ao			
069-1967	27	2 (peu de la torre)	comuna oxidada	1	sf	ind	fin	ma	go			
069-1967	31	2 (peu de la torre)	comuna oxidada	1	na	ind	fin	ma	ao			
069-1967	32	2 (peu de la torre)	comuna oxidada	2	na	ind	fin	ma	ao			
069-1967	34	2 (peu de la torre)	comuna oxidada	1	vo	ind	fin	to	ao			Molt desgastat i petit. L'engalba podria fer pensar a una producció de taula com la Clara B, en les seves versions amb zones fosques.
069-1967	35	2 (peu de la torre)	comuna oxidada	1	fo	morter	fin	to	ao			
069-1967	56	2 (peu de la torre)	comuna oxidada	1	ps	incensari ?	fin	to	ao			Amb traces de combustió.
069-1967	44	2 (peu de la torre)	comuna reduïda	2	fo	ind	fin	to	ar			
069-1967	45	2 (peu de la torre)	comuna reduïda	3	fo	ind	fin	to	ar			
069-1967	46	2 (peu de la torre)	comuna reduïda	1	vo	morter	fin	to	ar			Amb abocador.
069-1967	58	3 (part de dalt)	àmfora lusitana	1	vo	àmfora	Keay XXIII	to	ao	250		

INTERVENCIÓ	ID	UE	CLASSE	NUM. FRAGM.	DEF. FRAGM.	OBJECTE	TIPOLOGIA	TÈCNICA	PASTA	TPQ	TAQ	OBSERVACIONS
069-1967	59	3 (part de dalt)	àmfora lusitana	1	pi	àmfora	Keay XXIII	to	ao	250		Varis fragments pertanyents a la mateixa peça.
069-1967	57	3 (part de dalt)	àmfora oriental	1	vo	àmfora	Late Roman 1	to	ao	350	700	
069-1967	60	3 (part de dalt)	àmfora oriental	1	sf	àmfora	Late Roman 1	to	ao	350	700	Amb titulus pictus.
069-1967	65	4 (part superior)	comuna africana de cuina	1	vo	tapadora	Ostia l.262	to	ao	225	500	
069-1967	66	4 (part superior)	comuna africana de cuina	1	vo	tapadora	Ostia l.262	to	ao	225	500	
069-1967	63	4 (part superior)	àmfora indeterminada	1	pi	àmfora	fin	to	ao			
069-1967	68	4 (part superior)	àmfora indeterminada	1	na	àmfora	fin	ma	ao			
069-1967	62	4 (part superior)	comuna oxidada	1	or	ind	fin	to	ao			
069-1967	64	4 (part superior)	comuna oxidada	1	sf	ind	fin	to	ao			
069-1967	67	4 (part superior)	comuna oxidada	1	vo	ind	fin	to	ao			
069-1967	61	4 (part superior)	comuna reduïda	1	or	ind	fin	to	ar			

LLISTAT DE PLANTES

1	Plànol general de les defenses de <i>Barcino</i>	530
2	Plànol del traçat emmurallat de <i>Barcino</i> sobre el model digital del terreny del segle XIX.	532
3	Llegenda relativa a les plantes arqueològiques.	534
4	Plànol general de la muralla alt imperial de <i>Barcino</i>	538
5	Plànol general de les evidències de la muralla alt imperial, sobreposada a un plànol topogràfic actual.	542
6	Porta NO, fase alt imperial.	544
7	Sector de la casa de l'Ardiaca i de la casa del Degà.	546
8	Sector del pla de la Seu.	548
9	Sector al llarg del carrer de la Tapineria.	550
10	Sector al voltant de l'angle N.	552
11	Sector de la plaça del Rei.	554
12	Porta NE.	556
13	Sector comprés entre el Palau Requesens i l'Arxiu Administratiu.	558
14	Sector comprés entre la plaça Traginers i el Pati d'en Llimona.	560
15	Porta SE, fase alt imperial.	562
16	Carrer Comtessa de Sobradiel. Angle S del recinte.	564
17	Traçat alt imperial documentat al carrer Cervantes (A) i dins els edificis del carrer Avinyó 17-19 (B).	564
18	Plànol de la situació dels fossats documentats en època alt imperial.	566
19	Plànol general de la muralla baix imperial de <i>Barcino</i>	570
20	Plànol general de la muralla baix imperial de <i>Barcino</i> , sobre el parcel·lari actual.	574
21	Porta NO, fase baix imperial.	576
22	Sector de la casa de l'Ardiaca i de la casa del Degà.	578
23	Sector del pla de la Seu.	580
24	Angle N del recinte.	582
25	Sector al llarg del carrer de la Tapineria.	584
26	Sector dins de la capella de Santa Àgata.	586

27	Porta SE, fase baix imperial.	588
28	Torres VIII/2 i XI/1.	590
29	Sector al llarg del carrer Avinyó.	592
30	Sector al carrer de l'arc de Sant Ramon del Call.	594
31	Sector a la baixada de Santa Eulàlia.	596

LLISTAT DE SECCIONS

1	Muralles dins de la casa de l'Ardiaca.	600
2	Sector en la "Pia Almoina".	602
3	Sector en la baixada de la Canonja.	602
4	Carrer de la Tapineria, angle N de les muralles.	604
5	Porta NE.	604
6	Plaça Traginers.	606
7	Baixada de Viladecols	608
8	Pati d'en Llimona.	610
9	Porta SE. Secció transversal del passadís.	610
10	Porta SE. Secció longitudinal del mur SO del passadís per a vianants (I).	612
11	Porta SE. Secció longitudinal del passadís per a vianants.	612
12	Porta SE. Secció longitudinal del mur SO del passadís per a vianants (II).	614
13	Carrer Avinyó, 19.	616
14	Carrer de Santa Eulàlia.	616

LLISTAT D'ALÇATS

1	Porta NO. Alçat NO.	620
2	Porta NO. Alçat SE de l'arc del passadís alineat amb la façana interior de la muralla.	622
3	Porta NO. Alçat SE.	624
4	Porta NO. Alçat SE de l'arc conservat en l'extremitat SE del passadís meridional i d'un fragment del mur SE de l'àmbit lateral.	626
5	Porta NO. Alçat del mur de delimitació entre el pas central i el passadís meridional.	628
6	Porta NO. Mur de delimitació entre el passadís i l'àmbit lateral meridional. Alçat SO.	630
7	Porta NO. Mur de delimitació entre el passadís i l'àmbit lateral meridional. Alçat NE.	632
8	Porta NO. Passadís meridional. Alçat NE.	634
9	Porta NO. Pas central. Alçat SO.	636
10	Porta NO. Passadís septentrional, alçat NE.	638
11	Torre V/I. Alçat interior per sobre de la cornisa del cub.	640
12	Torre V/I. Alçat exterior a la alçada del segon pis.	642
13	Costat interior de la muralla alt imperial, en correspondència de l'angle N/NE.	642
14	Costat interior de la muralla alt imperial, en correspondència de l'angle N. Fonaments.	642
15	Porta NE. Pas central. Alçat SE.	644
16	Tram dins l'Arxiu Administratiu. Alçat O.	646
17	Plaça Traginers, cantonada SE del recinte. Alçat N/NE.	648
18	Pati d'En Llimona. Alçat NO.	648
19	Porta SE. Alçat SE.	650
20	Porta SE. Alçat NO.	652
21	Torres VI/3, VI/4 i tram de cortina entremig. Alçat SE	654
22	Torre VI/5 i llenç entre aquesta i la torre VI/4. Alçat SE.	656
23	Torre VIII/2. Alçat SE.	658

24	Llenç de cortina al carrer Avinyó 15. Alçat NO del parament exterior. . .	660
25	Muralla seccionada al carrer del Call.	662
26	Torre XIII/2 i llenç entre aquesta i la torre XIII/3. Alçat SO.	664
27	Torre XIII/3. Alçat SE, a nivell de la planta baixa del carrer Banys Nous	4.666
28	Torre XV/5. Alçat NO.	666
29	Alçat i desenvolupament lineal de la torre XV/6.	668

LLISTAT DE LÀMINES DE MATERIAL ARQUEOLÒGIC

I	Material ceràmic procedent de l'excavació del passadís S de la porta de NO.	672
II	Material ceràmic procedent de la rasa de fonamentació de la muralla alt imperial al sector de l'Arxiu Administratiu	673
III	Material ceràmic procedent de la pavimentació inferior de l' <i>intervallum</i>	673
IV	Material ceràmic procedent dels estrats més antics documentats en relació a la porta de SE	674
V	Exemples del material ceràmic que proporcionen un <i>terminus post quem</i> per a la construcció del reforç baix imperial.	675
VI	Material de la torre VI/1. Nivells superiors.	676

Part VI
Annexes

Apèndix A

Documents gràfics antics

A.1 Planta de la porta de NO i sectors adjacents (I)

PUBLICADA/CONSERVADA: Serra Ràfols, 1964, làm. s/n a p. 65

AUTOR: Desconegut.

DATA: Desconeguda. Anterior a 1964. Possiblement 1958-1961.

NOTES:

A.2 Planta de la porta de NO i sectors adjacents (II) amb alçats

PUBLICADA/CONSERVADA: Inèdita. Conservada en el MuHBa.

AUTOR: F. Cardoner.

DATA: febrer 1977

NOTES: D'aquesta planta se'n coneix almenys una altra versió gairebé idèntica, conservada en el Centre de Documentació del Servei d'Arqueologia, i una versió "polida", amb petites integracions (aquí fig. A.5), conservada en el Arxiu Diocesà de Barcelona, Document solts (Cardoner, 1979). La planta, en general, condensa de manera fiable la documentació arqueològica de l'excavació del passadís meridional de l'any 1973 i les observacions *in situ*.

No obstant això, l'amplada del *cavedium* no correspon a la realitat (3,38 m quan en realitat són 3,76 m) i les mides anotades en la façana SO de la mateixa cort, relatives al pany entre pilar i pilar estan equivocades (2,35 quan, en realitat, segon l'escala del dibuix mateix, són 3,40 m). Es registra, també, una lleu discrepància entre aquest dibuix i altra documentació relativa a aquest sector: el sortint del pilar que, en aquest treball, s'ha identificat com B2, amida 1,19, això que no correspon a la mida que consta en la planimetria arqueològica del 1973, segons la qual el sortint té una llargària de 1,06 m.

Els fonaments del tram de muralla adossat al pilar N de la porta consten com "mur ciclop." L'etiqueta es refereix a una peculiar interpretació de Serra Ràfols de la part de

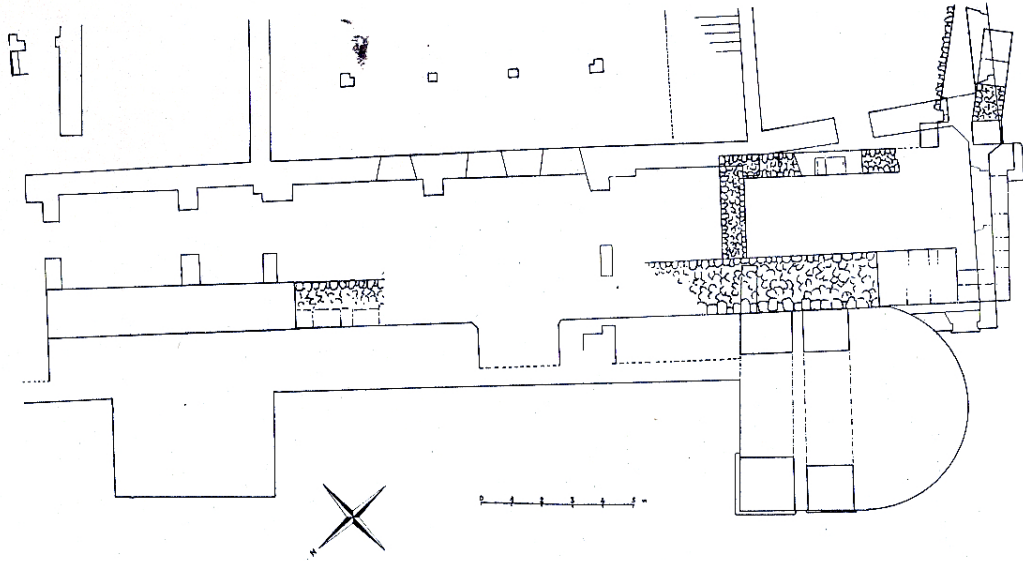

Figura A.1: Planta de la porta de NO i sectors adjacents (I).

fonaments documentats en el carrer Tapineria. Es vegi, sobre aquesta problemàtica, a pàg. 80, dins el capítol 4.

A.3 Porta de NO, planta de l'àmbit annexe

PUBLICADA/CONSERVADA: Inèdita. Conservada en el Arxiu Diocesà de Barcelona, documents solts.

AUTOR: F. Cardoner.

DATA: 20 novembre 1978

NOTES: Amb el títol "Palau Episcopal. Riostra per l'Arc romànic. Porta Romana. Torre 78. Planta"

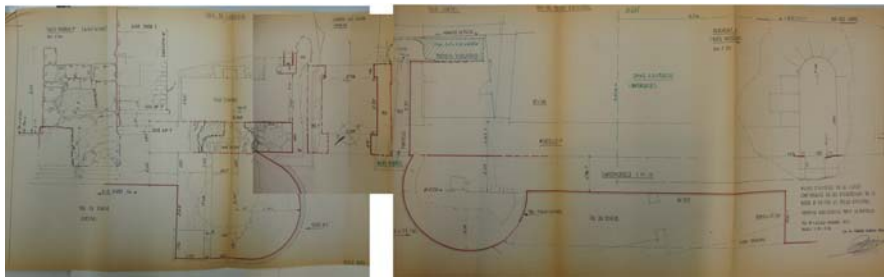
A.4 Porta de NO, secció de l'àmbit annexe

PUBLICADA/CONSERVADA: Inèdita. Conservada en el Arxiu Diocesà de Barcelona, documents solts.

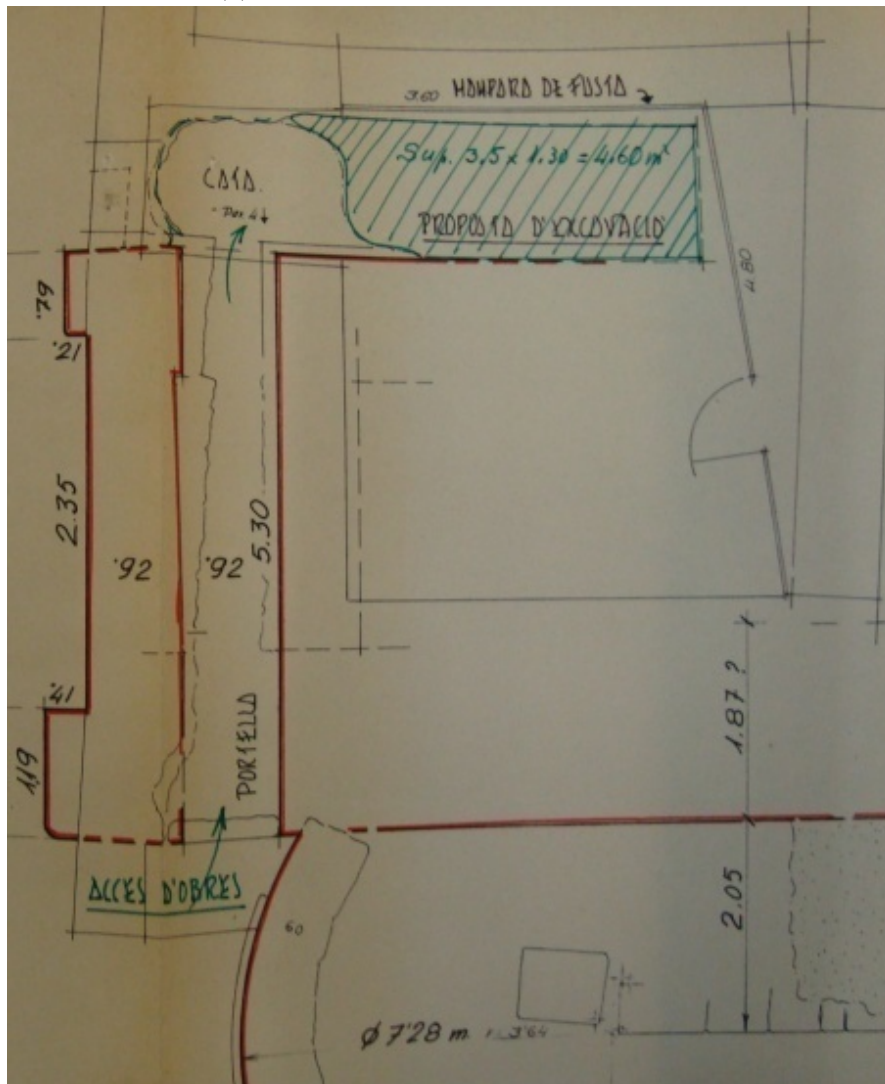
AUTOR: F. Cardoner.

DATA: 18 desembre 1978

NOTES: Amb el títol "Secció transversal de l'excavació"

(a) Planta del sector de la porta de NO.

(b) Detall d'una còpia del dibuix, on s'il·lustra una proposta d'ampliació de l'excavació del 1973 (MuHBa)

Figura A.2: Planta de la porta de NO i sectors adjacents (II) amb alçats.

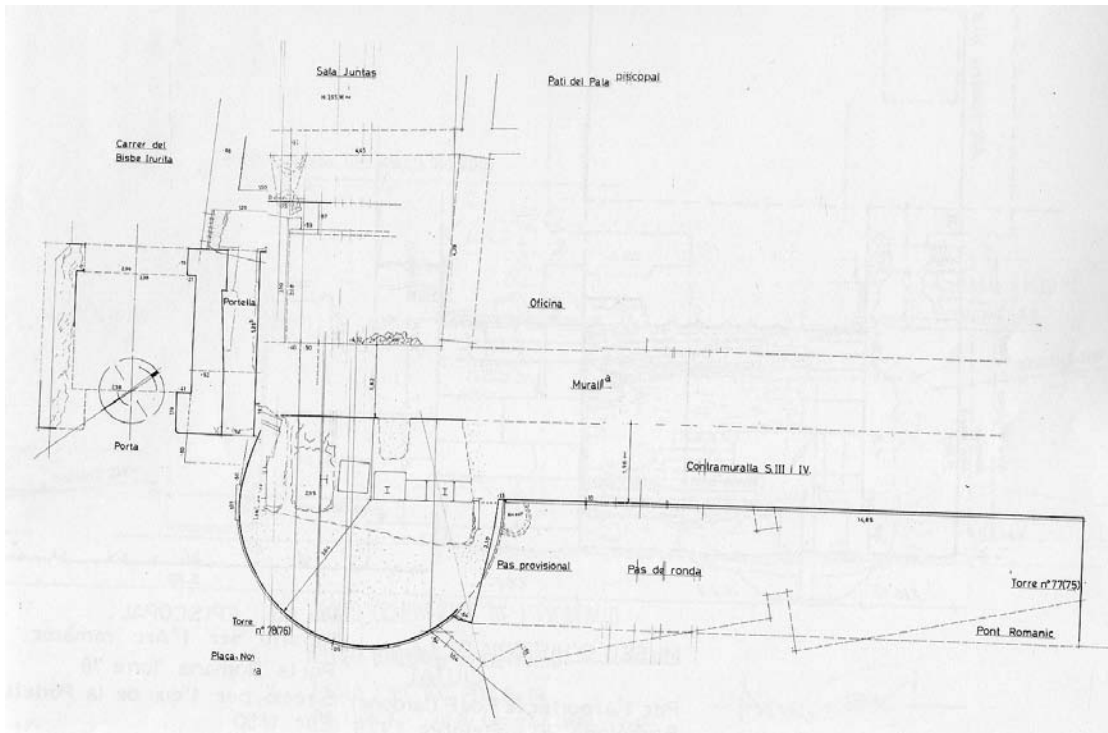

Figura A.5: Planta de la porta de NO i sectors adjacents (III): meitat meridional de la porta.

A.5 Planta de la porta de NO i sectors adjacents (III)

PUBLICADA/CONSERVADA: Inèdita. Conservada en el Arxiu Diocesà de Barcelona, documents solts.

AUTOR: F. Cardoner.

DATA: 1979

NOTES: Es tracta d'una posta al dia de la planta A.2a, amb la inclusió d'alguns elements documentats en una excavació, proposada en 1977 (vegeu fig. A.2b) i duta a terme entre 1978 i 1979, de la qual, tanmateix, no consta cap registre arqueològic que els aixecaments A.3 i A.4. Presenta un error d'alineació entre la cortina i la porta.

A.6 Planta de la porta de NO i sectors adjacents (IV)

PUBLICADA/CONSERVADA: Inèdita. Conservada en el Centre de Documentació del Servei d'Arqueologia de Barcelona, identificada per la sigla "CAC-3-89 A-1-C-31 PLAÇA NOVA".

AUTOR: Desconegut.

DATA: Possiblement 1989.

NOTES: Sembla una elaboració relativament recent de les plantes A.1 i A.2. Com en aquesta última, hi surten els resultats de l'excavació del passadís meridional de la porta

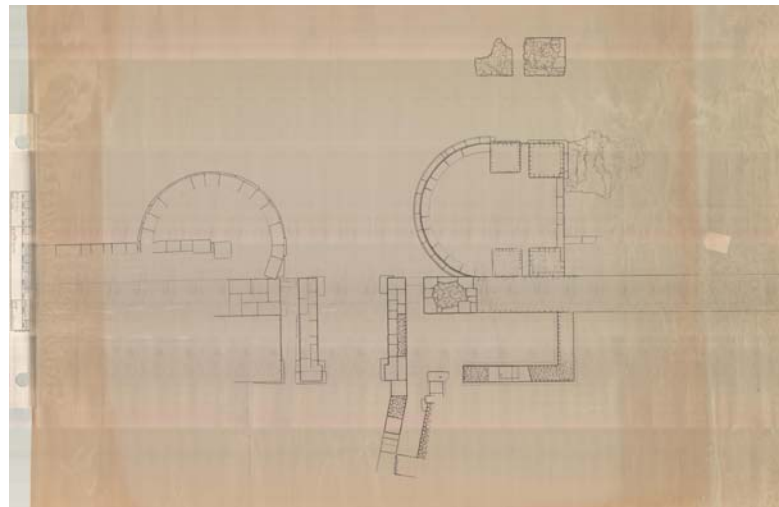

Figura A.6: Planta de la porta de NO i sectors adjacents (IV).

de NO i de la torre baix imperial núm. 76, duta a terme el 1973 (Granados, 1976a). Es tracta d'una reconstrucció de la planta de tot el sector de la porta, on apareixen elements que, en realitat, mai s'han arribat a documentar *in situ*: per exemple, hi consta, sencer, el mur de delimitació entre el pas central i el passadís meridional, del qual, en realitat, només ha estat observada la façana SE. En aquest cas, s'ha fet servir l'alçat A.1, que, al seu torn, implica una certa dosis d'idealització, i s'ha reproduït, de forma especular, les evidències documentades en el passadís meridional.

A.7 Porta de NO: alçat SE del passadís meridional

PUBLICADA/CONSERVADA: Inèdita. Conservada en el Arxiu Diocesà de Barcelona, documents solts.

AUTOR: F. Cardoner.

DATA: Novembre 1979.

NOTES:

A.8 Porta de NO: alçat NE del mur SO del *cavedium*

PUBLICADA/CONSERVADA: Inèdita. Conservada en el Centre de Documentació del Servei d'Arqueologia de Barcelona, identificada per la sigla "CAC-86 A-1-C-120 PLAÇA NOVA".

AUTOR: Desconegut.

DATA: Possiblement 1986.

NOTES: Es tracta d'un calc d'un original anterior. Aquest últim, possiblement, va ser aixecat arran d'uns rebaixos del carrer del Bisbe de l'any 1958 (Florensa Ferrer, 1958, s/p)

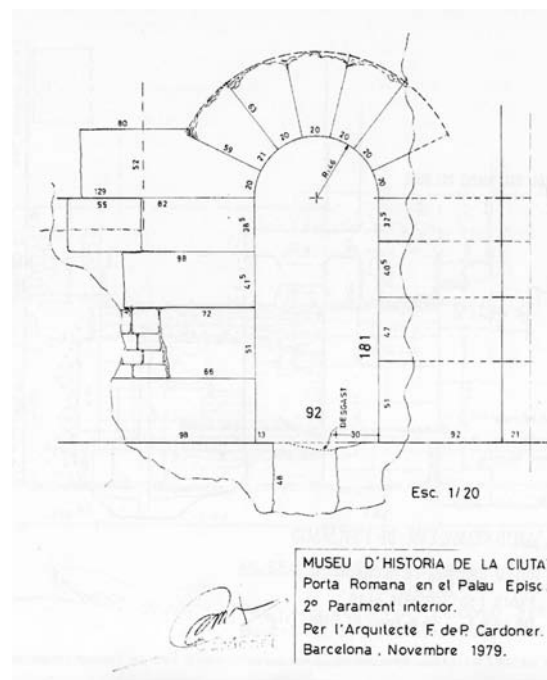

Figura A.7: Porta de NO: alçat SE del passadís meridional.

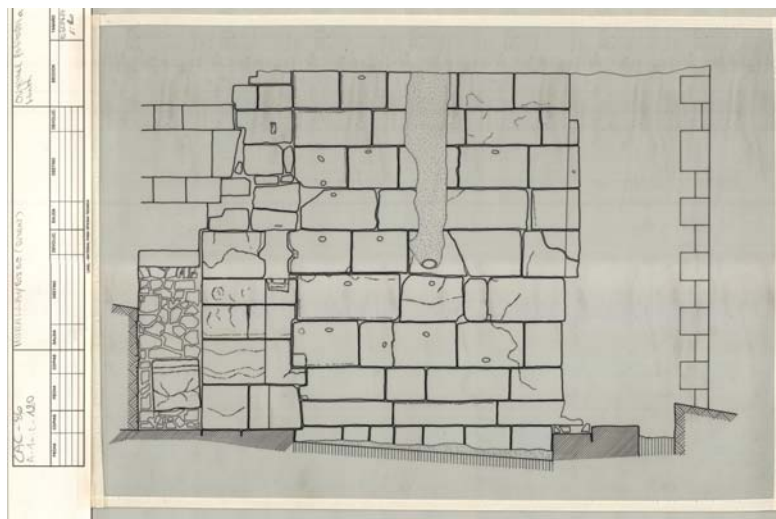
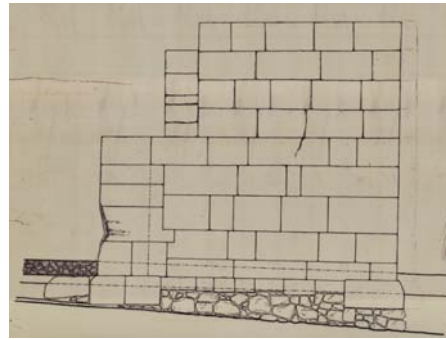
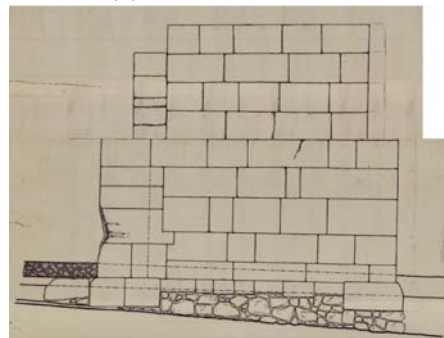

Figura A.8: Porta de NO: alçat NE del mur SO del *cavedium*.

(a) Dibuix original.

(b) Dibuix corregit.

Figura A.9: Reconstrucció idealitzada de la façana NE del mur SO del pas central.

A.9 Porta de NO: alçat NE del mur SO del *cavedium* (reconstrucció)

PUBLICADA/CONSERVADA: Inèdita. Conservada en el Centre de Documentació del Servei d'Arqueologia de Barcelona, identificada per la sigla "CAC-3/89 A-1-C-50 PLAÇA NOVA".

AUTOR: Desconegut.

DATA: Possiblement 1989.

NOTES: La interpretació d'aquest dibuix no és fàcil. La hipòtesi més probable és que es tracti d'una elaboració de l'alçat A.8, el la que s'han regularitzat els carreus danyats pel temps i s'ha reconstruït el limit NO del mur fins a la seva llargària original, tal com es dedueix de la resta de la documentació relativa a la porta.

D'entrada, en la elaboració, hi ha un error important: la meitat superior de l'alçat - corresponent *grossomodo* a la part encara visible avui - està desplaçada en direcció NO d'uns 50 cm. Una vegada corregida aquesta anomalia, la correspondència entre la reconstrucció i l'alçat original, a nivell de cada carreu, és gairebé perfecta.

A part d'aquest error, el dibuix també presenta uns punts que fan sospitar de la versemblança del elements afegits a la reconstrucció. Per exemple, és el cas dels fonaments, que, tot i haver estat afegits a l'alçat original, no corresponen als que es van documentar,

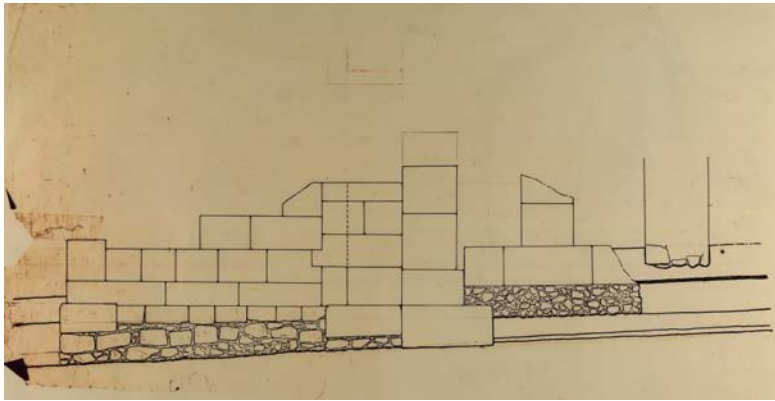

Figura A.10: Porta de NO: alçat SO del mur NE del *cavedium*.

al mateix mur, al costat SO.

Tampoc el carreu representat, en el dibuix, a baix a la dreta, no troba una explicació convincent, atès que en l'alçat original aquest lloc està ocupat per dos carreus (possiblement representats en secció en lloc que en alçat). Podria, llavors, haver estat copiat del carreu, en posició anàloga, del mur oposat, tal com consta en una altra reconstrucció, també dubtosa (fig. A.10). Tot i així, alguns elements, com ara el grup format per un carreu i dues pedres d'anivellament, a l'extremitat esquerra del dibuix, o els efectes del desgast d'una porta en el carreu de la tercera filada a l'extremitat dreta (que també, d'altra banda, porta senyals de desgast en el suposat dibuix original), semblen implicar un coneixement de les restes que, potser, transcendeix la simple reconstrucció a posteriori.

A.10 Porta de NO: alçat SO del mur NE del *cavedium*

PUBLICADA/CONSERVADA: Inèdita. Conservada en el Centre de Documentació del Servei d'Arqueologia de Barcelona, identificada per la sigla "CAC-3/89 A-1-C-34 (o 341?)".

AUTOR: Desconegut.

DATA: Possiblement 1989.

NOTES: En el caixetí, s'indica que es tracta d'un "Contravegetal a tinta". Aquest dibuix, com queda clar per la representació, per sobre de l'alçat, de la planta del sortint del pilar que sosté la volta, així com pel pendent del fons de l'estructura, representa l'alçat SO del mur de NE del pas central. És probable que les dades sobre les quals es va elaborar l'alçat derivin dels rebaixos del carrer del Bisbe de l'any 1958 i de la plaça Nova de l'any 1961. Més difícil és avaluar el grau en que aquest dibuix es basa sobre aixecaments originals o en una reconstrucció, més o menys idealitzada, en funció d'altres tipus d'observacions (fotos, elaboració de la resta de planimetria del sector...). De fet, el dibuix presenta algunes incongruències respecte a la petita part d'estructura que encara avui s'observa en obra, per sobre del nivell del carrer del Bisbe. A la part dreta de la figura es va dibuixar també part de l'estructura que perllonga el passadís septentrional

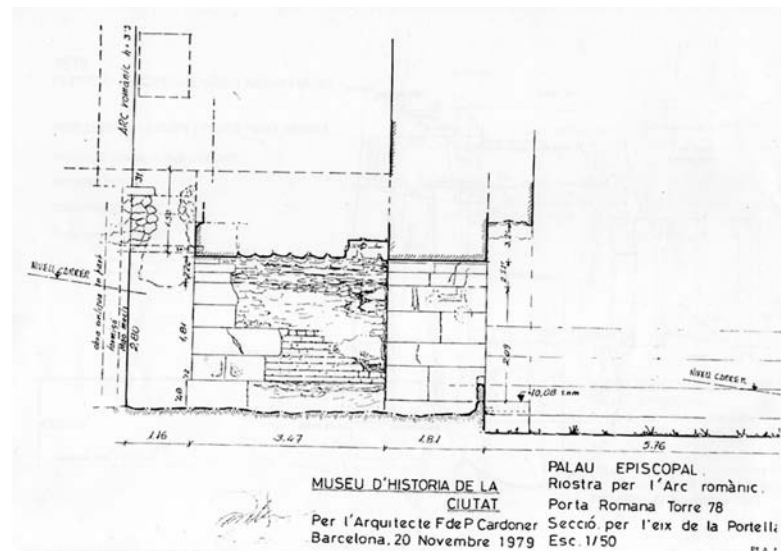

Figura A.11: Porta de NO: alçat SE del passadís meridional.

de la porta. Tanmateix falta, per sobre de la primera filada de gran carreus, el pany de mur en *opus vittatum* que s'aprecia en la planta A.1 i que s'observa, encara avui, a l'altre costat del mateix mur. L'estructura a l'extrema dreta sembla d'època posterior.

Falten les cotes de referència. A la planimetria del present treball, la cota del conjunt s'ha situat identificant el primer carreu de la perllongació del passadís amb el que s'observa, encara avui, a l'interior de la casa de l'Ardiaca.

A.11 Porta de NO: alçat SE del passadís meridional

PUBLICADA/CONSERVADA: Inèdita. Conservada en el Arxiu Diocesà de Barcelona, documents solts.

AUTOR: F. Cardoner.

DATA: 20 novembre 1979.

NOTES: Títol del dibuix: "Palau Episcopal. Riostra per l'Arc romànic. Porta Romana Torre 78. Secció per l'eix de la Portella.

A.12 Casa de l'Ardiaca

PUBLICADA/CONSERVADA: Granados, 1984, fig. 10.11.

AUTOR: Desconegut.

DATA: 1943

NOTES: La planta va ser situada per la bibliografia, a vegades, en la "casa del Degà"; tanmateix, els traços relatius a l'edifici actual coincideixen amb aquells que, en altres documents gràfics, corresponen a l'interior de la casa de l'Ardiaca (es compara, per exemple, la línia discontinua que fa referència a les edificacions actuals amb el traçat dels

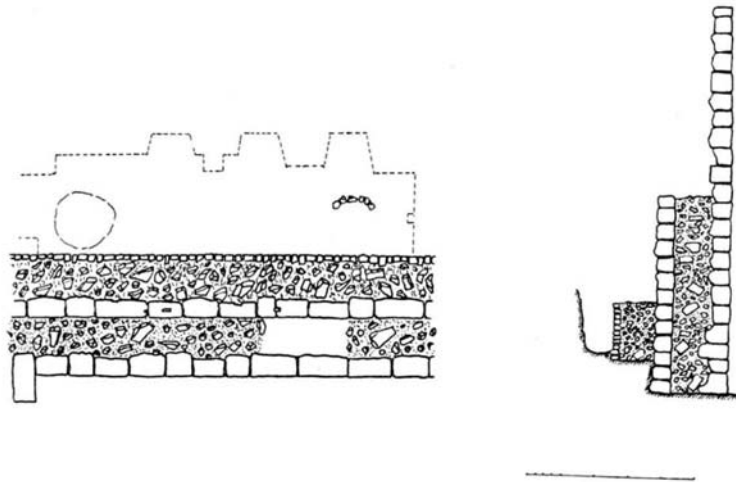

Figura A.12: Estructures documentades en la casa de l'Ardiaca.

murs interiors, en la casa de l'Ardiaca, representats en la fig. A.1). A més, no hi ha dades per situar exactament l'eix de la secció dins del pany de muralla representat en planta.

A.13 Casa del Degà

PUBLICADA/CONSERVADA: Granados, 1996-1997, làm. 4.

AUTOR: Desconegut.

DATA: al voltant del 1991

NOTES:

A.14 Pla de la Seu

PUBLICADA/CONSERVADA: Granados, 1996-1997, làm. 5.

AUTOR: M. Ribas

DATA: 1952

NOTES:

A.15 Baixada de la Canonja (I)

PUBLICADA/CONSERVADA: Granados, 1984, fig. 10.15.

AUTOR: A. Duran i Sanpere

DATA: 1943

NOTES:

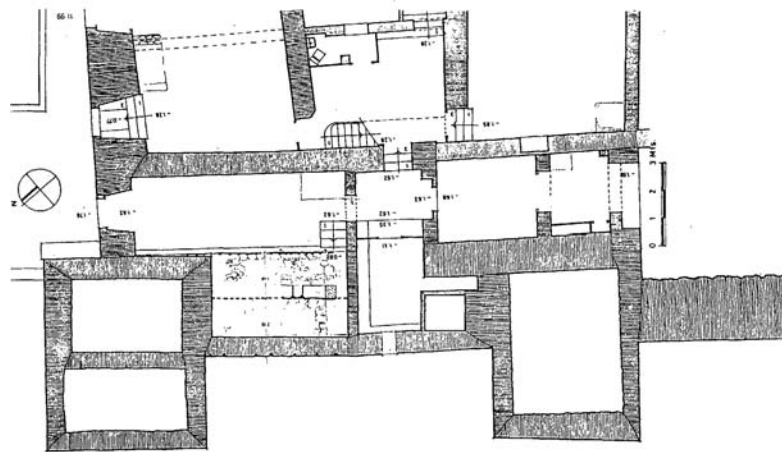

Figura A.13: Estructures documentades en la casa del Degà.

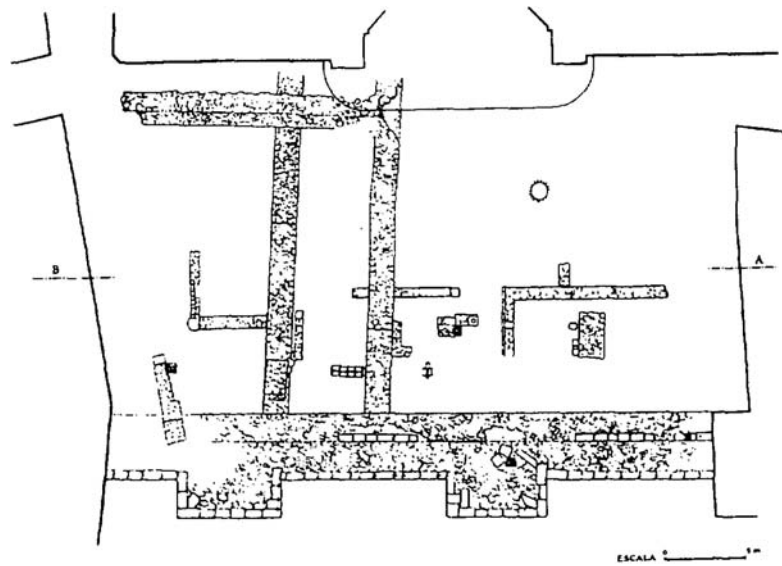

Figura A.14: Estructures documentades al Pla de la Seu.

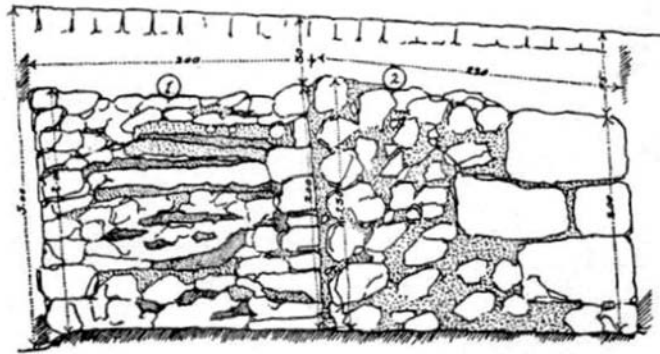

Figura A.15: Croquis de la secció del tram excavat per Duran i Sanpere en la baixada de la Canonja. A l'esquerra, la muralla alt imperial, a la qual s'adossa el recinte tardà.

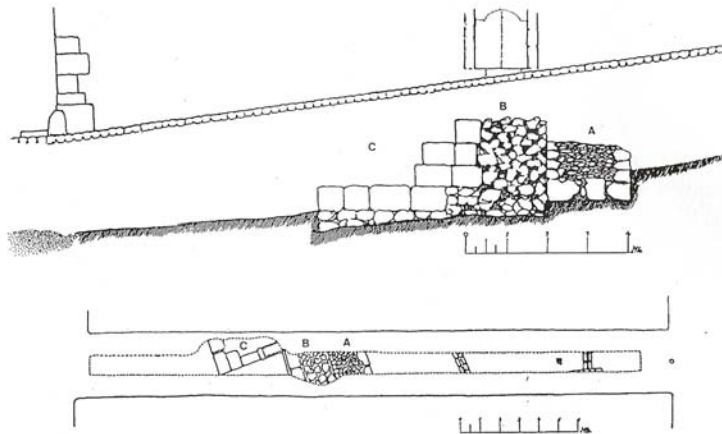

Figura A.16: Planta i secció del tram excavat per Duran i Sanpere en la baixada de la Canonja.

A.16 Baixada de la Canonja (II)

PUBLICADA/CONSERVADA: Duran i Sanpere, 1972, p.37.

AUTOR: M. Ribas

DATA: 1943?

NOTES:

A.17 Carrer de la Llibreteria

PUBLICADA/CONSERVADA: Dibuixos inèdits, conservats en el Servei de Documentació del Servei d'Arqueologia de Barcelona.

AUTOR: F. Cardoner

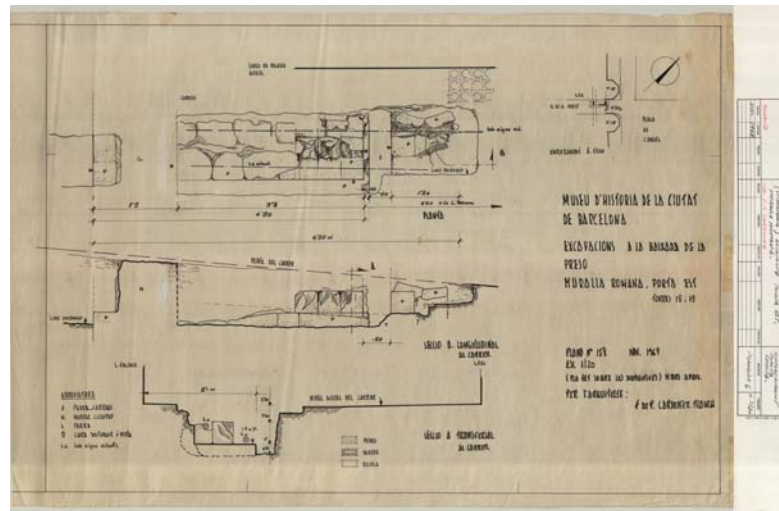

Figura A.17: Documentació gràfica d'una rasa oberta al carrer de la Llibreteria en 1965.

DATA: 1968

NOTES: Planta, i seccions/alçats de les evidències arqueològiques documentades en el decurs d'unes obres dutes a terme en 1965. S'especifica que es tracta d'un "pla fet sobre les diapositives. Mides aprox."

A.18 Plaça Traginers

PUBLICADA/CONSERVADA: Centre de Documentació del Servei d'Arqueologia de Barcelona.

AUTOR: F. Cardoner

DATA: Aprox. 1971

NOTES:

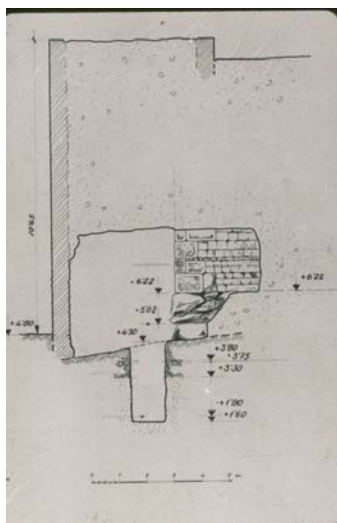
A.19 Palau Episcopal

PUBLICADA/CONSERVADA: Càtedra Gaudí, Palau Episcopal (publicada en Granados, 1980, fig. 2).

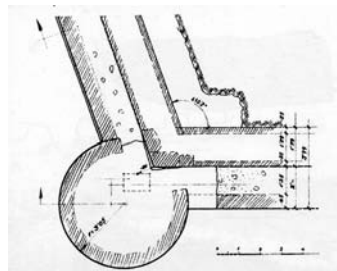
AUTOR: desconegut (J. Bassegoda?); projecte de J. Bassegoda Nonell

DATA: Desembre 1974

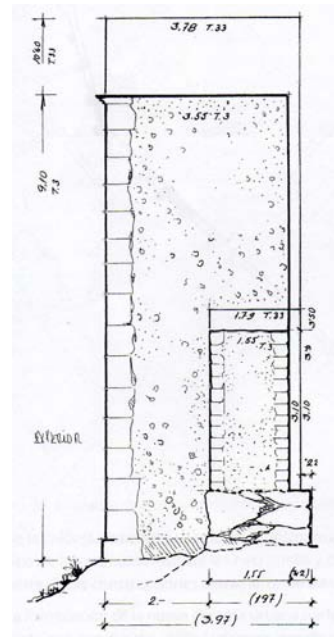
NOTES:

(a) Alçat de la muralla alt imperial i secció de la muralla baix imperial amb l'estratigrafia afectada.

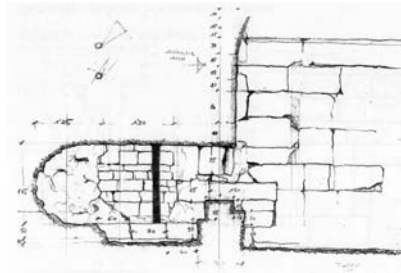

(b) Planta.

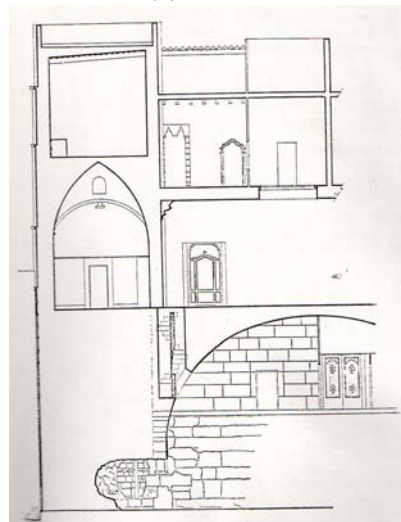

(c) Secció.

Figura A.18: Planimetria de la intervenció a la plaça Traginers.

(a) Croquis preparatori. Detall.

(b) Dibuix complet.

Figura A.19: Secció de la "Torre Bisbal".

Apèndix B

Ciutats citades en el text

Aeculanum: Mirabella Eclano (Avellino), Campania. Itàlia.

Agendicum: Sens (Yonne), Bourgogne-Franche-Comté. França.

Alba Pompeia: Alba (Cuneo), Piemonte. Itàlia.

Albingaunum: Albenga (Savona), Liguria. Itàlia.

Albintimilium: Ventimiglia, Liguria. Itàlia.

Altinum: Quarto d'Altino (Venezia), Veneto. Itàlia.

Aquae Flaviae: Chaves (Distrito de Vila Real, Região Norte). Portugal.

Aquae Sextiae: Aix-en-Provence (Bouches-du-Rhône), Provence-Alpes-Côte d'Azur. França.

Aquae Tarbellicae: Dax (Landes), Aquitaine-Limousin-Poitou-Charentes. França.

Aquileia: Aquileia (Udine), Friuli-Venezia Giulia. Itàlia.

Aquinum: Aquino (Frosinone), Lazio. Itàlia.

Ara Ubiorum (= *Colonia Claudia Ara Agrippinensium*): Köln, Renania del Nord-Westfàlia.

Arausio: Orange (Vaucluse), Provence-Alpes-Côte d'Azur. França.

Arleate: Arles (Bouches-du-Rhône), Provence-Alpes-Côte d'Azur. França.

Ariminum: Rimini, Emilia-Romagna. Itàlia.

Asturica Augusta: Astorga (León), Castilla y León.

Attalia: Antalya, província de Antalya. Turquia.

Atuatuca Tungrorum: Tongeren, Limburg. Bèlgica.

Augusta Bagiennorum: Benevagienna (Cuneo), Piemonte. Itàlia.

Augusta Emerita: Mèrida, Extremadura.

Augusta Praetoria: Aosta, Val d'Aosta. Itàlia.

Augusta Taurinorum: Torino, Piemonte. Itàlia.

Augusta Treverorum: Trier, Rhineland-Palatinat.

Augustodunum: Autun (Saône-et-Loire), Bourgogne-Franche-Comté. França.

Augustomagus: Senlis (Oise), Nord-Pas-de-Calais-Picardie. França.

Aventicum: Avenches (Vaud), Broye-Vully. Suïssa.

Baelo Claudia: Bolonia (Tarifa, Cádiz), Andalusia.

Baetulo: Badalona, Catalunya.

- Bergidum Flavium* (= *Castro Ventosa*): Cacabelos (El Bierzo, León), Castilla y León.
Bergomum: Bergamo, Lombardia. Itàlia.
Bracara Augusta: Braga. Portugal.
Brixia: Brescia, Lombardia. Itàlia.
Burdigala: Bordeaux (Gironde), Aquitaine-Limousin-Poitou-Charentes. França.
 Burg bei Stein-am-Rhein, (Schaffhausen). Suïssa.
Caesar Augusta: Zaragoza, Aragón.
Calleva Atrebatum: Silchester (Hampshire), Anglaterra.
Camulodunum: Colchester (Essex). Anglaterra.
Carmo: Carmona (Sevilla), Andalucía.
Carthago Nova: Cartagena, Murcia.
Carsulae: San Gemini (Terni), Umbria. Itàlia.
Castrum Bigorra: Saint-Lézer (Hautes-Pyrénées), Languedoc-Roussillon-Midi Pyrénées. França.
Castulo: Linares (Jaén), Andalucía.
Caurium: Coria (Cáceres), Extremadura.
Civitas Turonorum (= *Caesarodunum*): Tours (Indre-et-Loire), Centre-Val de Loire. França.
Colonia Claudia Ara Agrippinensium (= *Ara Ubiorum*): Köln, Renania del Nord-Westfalia. Alamània.
Colonia Ulpia Traiana: Xanten, Renania del Nord-Westfalia. Alamània.
Conimbriga: Condeixa-a-Nova (Coímbra). Portugal
Constantinopolis: Istanbul, Turquia
Contrebia Leukade: Inestrillas (Aguilar del Río Alhama), La Rioja.
Corduba Colonia Patricia: Córdoba, Andalucía.
Corinium Dobunnorum: Cirencester, Gloucestershire. Anglaterra.
Cosa: a prop d'Orbetello (Grosseto), Toscana. Itàlia.
Cremona: Cremona, Lombardia. Itàlia.
Dertona: Tortona (Alessandria), Piemonte. Itàlia.
Ebora Liberalitas Julia: Évora, Alentejo. Portugal.
Emporiae: Empúries, Catalunya.
Fanum Fortunae: Fano (Pesaro-Urbino), Marche. Itàlia.
Florentia: Firenze, Toscana. Itàlia.
 Ferentino (Frosinone), Lazio. Itàlia.
Forum Iulii (Cividale del Friuli): Cividale del Friuli (Udine), Friuli-Venezia Giulia. Itàlia.
Forum Iulii (Fréjus): Fréjus (Var), Provence-Alpes-Côte d'Azur. França.
 Gijón, Asturias.
Gerunda: Girona, Catalunya.
 Haltern am See (Recklinghausen), Renania del Nord - Westfalia, Alamània.
Hasta: Asti, Piemonte. Itàlia.
Hispalis: Sevilla, Andalucía.
Hispellum: Spello (Perugia), Umbria. Itàlia.
Italica: Santiponce (Sevilla), Andalucía.

- Iulia Concordia*: Concordia Sagittaria (Venezia), Veneto. Itàlia.
- Kydna*: Gâvur Ağlı. Turquia.
- Lambaesis*: a prop de Tazoult (província de Batna). Algeria.
- Laumellum*: Lomello (Pavia), Lombardia. Itàlia.
- Legio*: León, Castilla y León.
- Londinium*: Londres. Anglaterra.
- Lucus Augusti*: Lugo, Galicia.
- Lugdunum Convenarum*: Saint-Bertrand-de-Comminges (Haute-Garonne), Languedoc - Roussillon - Midi - Pyrénées. França.
- Mantua*: Mantova, Lombardia. Itàlia.
- Medinaceli: província de Soria, Castilla y León.
- Mediolanum*: Milano, Lombardia. Itàlia.
- Monte Cildá: a prop d'Olleros de Pisuerga (Aguilar de Campoo, Palencia), Castilla y León.
- Narbo Martius*: Narbonne (Aude), Languedoc - Roussillon - Midi-Pyrénées. França.
- Nemausus*: Nîmes (Gard), Languedoc - Roussillon - Midi-Pyrénées. França.
- Norba Caesarina*: Cáceres, Extremadura.
- Novaria*: Novara, Piemonte. Itàlia.
- Novum Comum*: Como, Lombardia. Itàlia.
- Olissipo*: Lisboa. Portugal.
- Opitergium*: Oderzo (Treviso), Veneto. Itàlia.
- Ostia*: (Roma), Lazio. Itàlia.
- Paestum*: Capaccio (Salerno), Campania. Itàlia.
- Pax Iulia*: Beja, Bajo Alentejo. Portugal.
- Peltuinum*: Prata d'Ansionia (L'Aquila), Abruzzo. Itàlia.
- Perusia*: Perugia, Umbria. Itàlia.
- Pola*: Pula, Istria. Croàcia.
- Pollentia*: Alcúdia (Mallorca), Illes Balears.
- Pompeii*: Pompei (Nàpoli), Campania. Itàlia.
- Portus Namnetum (=Condevincum)*: Nantes (Loire-Atlantique), Pays de la Loire. França.
- Rapidum*: Sour Djouab, Médéa. Algeria.
- Ravenna*: Ravenna, Emilia-Romagna. Itàlia.
- Roma*
- Saguntum*: Sagunto, Comunitat Valenciana.
- Saepinum*: Altilia (Campobasso), Molise. Itàlia.
- Segobriga*: Saelices (Cuenca).
- Segusium*: Susa, Piemonte. Itàlia.
- Sergiopolis*: Resafa, Síria.
- Spalatum*: Split. Croàcia.
- Tarracina*: Terracina (Latina), Lazio. Itàlia.
- Tarraco*: Tarragona, Catalunya.
- Telesia*: Teleso Terme (Benevento), Campania. Itàlia.
- Tergeste*: Trieste, Friuli-Venezia Giulia. Itàlia.

- Thamugadi*: Timgad (província de Batna). Algèria.
Tiermes: Montejo de Tiermes (Soria). Castilla y León.
Tipasa: Tipaza (província de Tipaza), Algèria
Tolosa: Toulouse (Haute-Garonne), Languedoc-Roussillon-Midi-Pyrénées. França.
Tridentum: Trento, Trentino-Alto Adige. Itàlia.
Urbs Salvia: (Urbisaglia), Marche. Itàlia.
Uxama: Osma (El Burgo de Osma-Ciudad de Osma, Soria), Castilla y León.
Valentia Edetanorum: Valencia, Comunidad Valenciana.
Valentia: Valence (Drôme), Auvergne-Rhône-Alpes. França.
Veleia: Iruña de Oca (Álava), País Vasco.
Vercellae: Vercelli, Piemonte. Itàlia.
Verona: Verona, Veneto. Itàlia.
Vesunna: Périgueux (Dordogne), Aquitaine-Limousin-Poitou-Charentes.
Vicetia: Vicenza, Veneto. Itàlia.
Vienna Allobrogum: Vienne, Isère
Vindunum: Le Mans (Sarthe), Pays de la Loire. França.
Vissaium: Viseu (Dão-Lafões). Portugal.
Volubilis: Oualili, a prop de Meknes. Marroc.
Wiesbaden (Hesse). Alamània.

Apèndix C

Nomenclàtor de Barcelona

- Arc de Sant Ramon del Call, c.: B4
Ardiaca, casa de la: B2
Arxiu Administratiu: E3
Ataülf, c.: D5, E5, E6
Avinyó, c.: C5, C6, D6, E6, E7
Banys Nous, c.: B4, B5
Bisbe, c.: B2, B3, C3
Call, c.: C4, B4, B5
Canonja, b.: C2
Capellans, c.: B1
Catedral, av.: B1, B2, C1
Cervantes, c.: D5, D6
Comtessa de Sobradiel, c.: E5, D6
Coronel Monasterio, c.: fora del mapa,
en direcció nord.
Correu Vell, c.: E5, F5
Degà, casa del: B2
Ferran, c.: C4, C5, B5, B6, A6
Lledó, c.: E4
Llibreteria, b.: D3
Nova, p.: B2
Palau Episcopal: B2, B3
Palau Requesens: E3
Palla, c.: A3, B2
Paradís, c.: C3
Pati d'en Llimona: E5
Pia Almoina: C2
Ramon Berenguer el Gran, p.: D2
Regomir, c.: E5
Ripoll, c.: fora del mapa, en direcció
nord.
Santa Eulàlia, b.: A4, B4
Sant Felip Neri, p.: B3
Sant Honorat, c.: B3, C4
Sant Just, p.: D4, E4
Sant Miquel, b.: C5
Seu, pla de la: B2, C2
Sotstinent Navarro, c.: E3, E4, F4
Tapineria, c.: C2, D2
Traginers, p.: F4, F5
Viladecols, b.: E4, E5, F5

LLISTAT DE FIGURES DELS ANNEXOS

A.1	Planta de la porta de NO i sectors adjacents (I).	732
A.2	Planta de la porta de NO i sectors adjacents (II) amb alçats.	733
A.3	Planta de l'àmbit annexe al costat SO de la porta de NO.	734
A.4	Secció de l'àmbit annexe al costat SO de la porta de NO.	734
A.5	Planta de la porta de NO i sectors adjacents (III): meitat meridional de la porta.	735
A.6	Planta de la porta de NO i sectors adjacents (IV).	736
A.7	Porta de NO: alçat SE del passadís meridional.	737
A.8	Porta de NO: alçat NE del mur SO del <i>cavedium</i> .	737
A.9	Reconstrucció idealitzada de la façana NE del mur SO del pas central.	738
A.10	Porta de NO: alçat SO del mur NE del <i>cavedium</i> .	739
A.11	Porta de NO: alçat SE del passadís meridional.	740
A.12	Estructures documentades en la casa de l'Ardiaca.	741
A.13	Estructures documentades en la casa del Degà.	742
A.14	Estructures documentades al Pla de la Seu.	742
A.15	Croquis de la secció del tram excavat per Duran i Sanpere en la baixada de la Canonja.	743
A.16	Planta i secció del tram excavat per Duran i Sanpere en la baixada de la Canonja.	743
A.17	Documentació gràfica d'una rasa oberta al carrer de la Llibreteria en 1965.	744
A.18	Planimetria de la intervenció a la plaça Traginers.	745
A.19	Secció de la "Torre Bisbal".	746